

АРХЕОЛОГИЯ НА ЛАНДШАФТА

ЖИВКО УЗУНОВ

СЕЛИЩНИ МОДЕЛИ В ОКОЛНОСТИТЕ НА
МЕСАМБРИЯ ПОНТИКА

**АРХЕОЛОГИЯ
НА ЛАНДШАФТА
СЕЛИЩНИ МОДЕЛИ В ОКОЛНОСТИТЕ НА
МЕСАМБРИЯ ПОНТИКА**

**Тази книга е финансирана
от фонд „Научни изследвания“ – МОН,
по проект „Археология на ландшафта:
модели за реконструкция на древна жизнена среда“,
договор КП-06-Н40/6 от 2019 г.**

ЖИВКО УЗУНОВ

АРХЕОЛОГИЯ НА ЛАНДШАФТА

СЕЛИЩНИ МОДЕЛИ В ОКОЛНОСТИТЕ НА
МЕСАМБРИЯ ПОНТИКА

*Археология на ландшафта.
Селищни модели в околностите на Месамбрия Понтика*

© Живко Узунов – автор

Рецензенти: доц. д-р Илиян Боянов, доц. д-р Биляна Костова

Научен редактор: доц. д-р Боян Думанов

Редактор и коректор: Бойка Бъчварова

© Издателство на Нов български университет, 2023

ул. „Монтевидео“ 21, 1618 София

www.nbu.bg

www.bookshop.nbu.bg

Всички права са запазени. Не е разрешено публикуването на части от книгата под каквато и да е форма – електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин – без писменото разрешение на носителя на авторските права.

© МТ Студио – корица, дизайн и предпечатна подготовка

© Константин Господинов – снимка на мраморен фриз на корицата

Печат: „Симолени – 94“ ООД

ISBN 978-619-233-253-2 (твърда подвързия)

ISBN 978-619-233-254-9 (електронно издание)

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	7
История на проучванията в околностите на Месамбрия.....	11
Методи и подходи на теренните изследвания	15
Резултати от теренните археологически проучвания	17
Теренни издирвания	17
Археологически разкопки.....	19
Влияние на интензивните процеси на седиментация върху проучванията на археологическите обекти в района.....	21
Физикогеографски условия и геоложка характеристика на района на Месамбрия	27
Физикогеографски условия.....	27
Геоложка характеристика на района	28
Археологически обекти в околностите на Месамбрия от втората половина на I хил. пр. Хр. Представяне	31
Археологически обекти от късната архаична и от класическата епоха	31
Археологически обекти от елинистическата епоха.....	71
Археологически обекти датирани най-общо във втората половина на I хил. пр. Хр.	145
Могилни некрополи и единични надгробни могили.....	147
Археологически обекти в околностите на Месамбрия от втората половина на I хил. пр. Хр. Дискусия	151
Пространствено разпределение на археологическите обекти.....	151
Строителни материали и техники на градеж. Архитектура	158
Ландшафт и икономика. Земеделие, лозарство, винопроизводство и скотовъдство	168
Граници, земеразделяне и кадастър	175
Занаяти.....	182
Кариери и находища на глина за керамично производство	183
Търговия и търговски връзки	185
Вид на археологическите обекти	195
Заклучение	203
Литература	211
Приложение. Таблица с регистрираните и проучвани обекти в околностите на Месамбрия от втората половина на I хил. пр. Хр.	233

ВЪВЕДЕНИЕ

Реконструкцията на древния ландшафт е част от задачите, които си поставя археологията, занимаваща се с връзката между човека и жизнената среда, в която той се намира през всеки период от своето развитие. „Археология на ландшафта“ води началото си от средата на XX в., като разбирането за нея през това време се свързва главно с околната среда и с ключовото влияние, което тя има в развитието на селищните модели и на човешкото общество като цяло. Проучванията в периода на 50-те и 60-те години на миналия век поставят екосистемния подход в археологията, който отрежда основна роля на околната среда като единствената, оформящата единица в културното и социално развитие на едно общество.

Тенденциите в археологията от 70-те години насам показват, че ландшафтът е можел да бъде моделиран и контролиран още в древността. Археологията определя това развитие най-общо като инструмент за изучаване на пространствените отношения, които са не просто определящи за един район, а участват динамично в неговата промяна и в изграждането му по начин, удобен за неговите обитатели. Именно пространственото моделиране е в основата на възстановяването на селищните модели на определен район, като така би било възможно да се разглежда начинът, по който културните дейности на обществата и техните социални институции са разпределени в даден район. Пълните селищни модели, които археологията се опитва да възстанови, възплъщават в себе си културни, социални и екологични системи и отразяват именно взаимоотношенията между тях. Опитът за намиране на повторимост, т. е. на определени модели в дадено общество, който изисква степен на проученост на поне задоволително ниво във всеки отделен аспект, а също и реконструкция на ландшафта, е неизменен и задължителен елемент от тази задача.

Употребата на „ландшафт“ в българската археология е по-близо до значението на думата от немски „Landschaft“, която отразява определен географски район с всичките му природни компоненти, който се влияе и видоизменя от природните фактори и човешката дейност. Употребата на термина кореспондира и със значението на френски език „Paysage“, който не се различава коренно от гореописания „ландшафт“.

Въпреки многобройните интердисциплинарни изследвания, отнасящи се до археологията на ландшафта по света, в България развитието ѝ дори към този момент е на незадоволително ниво. Няколко проблема съпътстват това, като първият засяга разработването на теоретични модели, които да помогнат за разбирането на археологическата действителност. Липсата на достатъчно теоретични разработки води до създаването на множество хаотични хипотези, които не биват разглеждани в една обща рамка. Често пъти липсва следващата интерпретационна стъпка в изследванията, свързани с ландшафта. Фундаментален проблем е изключва-

нето му като активна страна и поставянето му само като територия, върху която се развиват археологически обекти, които си взаимодействат, но без той да бъде фактор в тези действия.

Развитието на археологията на ландшафта през последните две десетилетия е тясно свързано с приложенията на географските информационни системи (ГИС). В началото те са сравнително механично пренесени от модели, които често пъти не могат да обяснят сложната комплексност на взаимовръзките между археологическите обекти. Прилагането на ГИС методите в археологията на ландшафта в България не прави изключение, тези грешки биват повтаряни нееднократно, но развитието в последните години показва значителен напредък, макар и все още изследванията, третиращи проблематиката, да са малобройни. Именно развитието на комбинацията между ландшафтната археология и ГИС е платформата, върху която трябва да се реконструират моделите, нужни за интерпретирането на археологическата действителност на определен район. Методите, базирани на тази комбинация, предоставят възможности за по-гъвкави подходи към обяснението на разнообразието на обекти и взаимоотношенията между тях.

Настоящият текст представя резултатите от теренни изследвания, включващи издирвания и разкопки в района на общините Несебър и Поморие – на територията на антична Месамбрия Понтика, от втората половина на I хил. пр. Хр. Основната цел е възстановяване на селищните модели и ландшафта през разглеждания период, като се акцентира на връзката на гръцката колония с обектите, намиращи се в близост. Сред основните приоритети е изясняването на характера и функциите на отделните обекти и позицията, която те заемат. Важен аспект е маркирането на външните граници, контактната зона и търговските взаимоотношения, икономиката и занаятите, доколкото това е възможно. Ето защо трудът не претендира за изчерпателност, а напротив – изследванията са в начален етап, като развитието им зависи не само от конвенционалните методи, с които работи археологията, но и от разширяване на прилагането на интердисциплинарните подходи.

Реконструкцията на ландшафта на изследователския район включва пространствено моделиране с помощта на ГИС, а именно проследяване на естествените корита на реките, което е от ключово значение при разбирането на механизма за заселване на определено място в древността. Най-често този избор е продиктуван от близостта на водоизточници – в този случай на изследователски район това са три големи реки – Хаджийска, Бяла и Ахелой, както и техните по-малки притоци. Районът се характеризира с изключително големи изменения в ландшафта, започнали през първата половина на XX в., чиято цел е увеличаване на площите, подходящи за земеделие, чрез промяна и изместване на речните корита, като от своя страна това довежда до изличаването на повечето малки реки и потоци. Тези процеси са голяма пречка при разбирането на механизма на избор, като именно затова опитът за възстановяване на ландшафта преди промените е важен елемент при реконструкцията на селищните модели в близката околност на Месамбрия.

Друга основна цел е анализ на интензивните процеси на изветряне и преотлагане (седиментация) на скален материал от Еминска Стара планина и влиянието им върху проучванията на археологическите обекти. От съществено значение е разбирането на тези геоложки процеси, които влияят на регистрацията на обектите в района, на тяхното пространственото разположение и на последващата им правилна интерпретация. Съвсем не маловажна е друга задача, а именно – издирването на суровинни източници на глини, които са използвани в

керамичното производство и които допълват една отдавна потвърдена хипотеза за наличието на местни ателиета за производство на строителна керамика и амфорна тара и я доразвиват, що се отнася до производството на керамични съдове за бита.

Всички тези натрупани данни имат за цел да помогнат за възстановяване на античната територия на Месамбрия Понтика през втората половина на I хил. пр. Хр., нейните граници и площ, както и структурите и селищата, намиращи се преди и след формирането ѝ. За постигане на целите на настоящето изследване са използвани както археологически, така и химически и геоложки подходи. Археологическите подходи се основават на конвенционални методи като теренни издирвания и разкопки. Химическите изследвания включват анализи на суровинни източници на глини и сравняване с проби от керамични артефакти, добити при археологически разкопки от обекти в района, с цел установяване на наличието на местна керамична продукция. Геоложките издирвания имат за цел установяването на местоположението на кариери за глини, което е от съществено значение за възстановката на икономическите модели в древността, които пряко влияят върху вида, динамиката и трансформациите на селищните модели.

Проучванията в района са финансирани по проект „Археология на ландшафта: модели за реконструкция на древна жизнена среда“ с ръководител гл. ас. д-р Живко Узунов, финансиран от фонд „Научни изследвания“ – МОН от 2019 г., договор КП-06–Н40/6. Те включват теренни издирвания на археологически обекти, геоложки, химически и ГИС анализи. Дългосрочната стратегия за изследване на селищните модели в хората на Месамбрия стартира през 2013 г. с теренни издирвания, които са част от проект „Месамбрия Понтика и нейната антична територия. Историческо и топографско изследване“, финансиран също от фонд „Научни изследвания“ – МОН, с ръководител проф. д-р Анелия Божкова (НАИМ при БАН). Ръководители на теренните издирвания през 2013 г. са гл. ас. д-р Живко Узунов и ас. Петър Лещаков (НАИМ при БАН). Проучванията продължават с проекти на департамент „Археология“ на НБУ през 2014 и 2015 г. с археологически разкопки на обект при с. Оризаре, както и разкопки през 2016 г. на обект при с. Александрово, финансиран по проект за целева финансова подкрепа от Министерство на културата, с ръководител гл. ас. д-р Живко Узунов. През 2017 г. са извършени теренни археологически издирвания като част от научна задача за актуализиране на автоматизираната информационна система „Археологическа карта на България“, финансирана от БАН. Ръководител на проучванията е проф. д-р Анелия Божкова (НАИМ при БАН).

В изследванията на близката околност на Месамбрия са участвали и участват много специалисти, без чиято помощ и съдействие резултатите от тези дейности нямаше да бъдат завършени. Началото бе поставено от проф. д-р Анелия Божкова, която инициира и започна проучването на територията на Месамбрия през 2013 г. Всъщност този текст, както и всички действия, които са предвидени да бъдат извършени през следващите години, не биха били възможни без това. Начинанието през същата година бе подкрепено от Петя Кияшкина, проф. д.н. Иван Карайотов, проф. д-р Петър Делев, гл. ас. д-р Яна Мутафчиева и Илия Киров, които участваха при документирането и анализирането на археологически материали и структури. В теренните издирвания като съръководител и ГИС специалист участваше ас. Петър Лещаков. При осъществяване на теренните издирвания през 2017 г. към екипа се присъединиха гл. ас. д-р Ева Тонкова и гл. ас. д-р Калина Йорданова.

Стартирането на проекта „Археология на ландшафта: модели за реконструкция на древна жизнена среда“ през 2020 г. попълни екипа, участващ в проучванията в района с членове на департамент „Археология“ на Нов български университет – доц. д-р Боян Думанов, Ирена Димитрова, гл. ас. д-р. Петранка Неделчева, доц. д-р Илиян Боянов; с представители на музей „Старинен Несебър“ – Тодор Марваков и Здравка Димитрова, на Регионален исторически музей Бургас – Константин Господинов, както и с представители от НАИМ при БАН – гл. ас. д-р Надежда Карастоянова, Кръстю Чукалев, гл. ас. д-р Слава Василева и гл. ас. д-р Калин Маджаров. В теренните издирвания участие взеха Чавдар Лалов, Андрей Стефанов, Ивайло Янков и студенти от програмите по археология на Нов български университет. Геоложките изследвания са дело на доц. д-р Биляна Костова от департамент „Природни науки“ на Нов български университет и Антон Иванов. Интердисциплинарността на проекта включва също и химически анализи, които са направени от доц. д-р Биляна Костова и доц. д-р Бойка Златева от Центъра по Археометрия с лаборатория по реставрация и консервация при Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

На всички, ръководили и участвали в изследователската дейност през годините, авторът изказва своята безкрайна благодарност. Нито ред от този текст нямаше да е написан, ако тях ги нямаше!

ИСТОРИЯ НА ПРОУЧВАНИЯТА В ОКОЛНОСТИТЕ НА МЕСАМБРИЯ

В изследователския район, намиращ се от южните склонове на Еминска Стара планина и простиращ се на юг до Айтоската планина и на запад до Дюлинския проход, са провеждани спорадични археологически проучвания, включващи теренни издирвания и разкопки. През годините голяма част от изследванията са съсредоточени в границите на античната колония Месамбрия¹, като районът извън града остава слабо изследван. Голяма част от научните публикации третира най-често случайно открити находки.

За пръв път старините по поречието на реките Хаджийка, Бяла, Ахелой са обект на внимание от братята Шкорпил в края на XIX в. В своята публикация от 1890 г. те описват няколко антични и средновековни обекта, намиращи се в землището на гр. Св. Влас (Манастиркъой), с. Кошарица (Къшла дере) и по високите части на планината. Там Шкорпил локализира два антични комплекса: селище, намиращо се югоизточно от селото близо до пътя Месамбрия – Темплум Йовис (Шкорпил, Шкорпил 1890, 16–19; Шкорпил 1927, 63); селище, намиращо се югозападно от селото в м. Бялата чешма, непосредствено до праисторическа селищна могила, където В. Миков съобщава за една случайна находка – златна антропоморфна фигурка (Миков 1934, 209). В следващи свои публикации от 1891 г. насетне братята Шкорпил предоставят информация за обекти и находки от землищата на градовете Каблешково (Даутли) и Ахелой (Чимос), както и на селата Равда (Равдакъ), Бата (Батаджик), Порой (Копаран), Александрово (Каракая) и Гълъбец (Татаркъой) (Шкорпил, Шкорпил 1891, 131–132; Шкорпил 1927, 62–63)².

След изследванията на братята Шкорпил, теренни издирвания са проведени през 20-те години от И. Пандалеев, който описва обекти, намиращи се по р. Хаджийска на територията на общини Руен, Поморие и Несебър. Резултатите са публикувани през 1929 г., като за пръв

¹ Проучванията в Месамбрия са от края XIX в, като първите публикации са дело на Карел и Херменгилд Шкорпил (Шкорпил, Шкорпил 1890). Археологически разкопки стартират малко по-късно през 1911 г. и се провеждат на античния некропол от Г. Кацаров (Кацаров 1911). От втората половина на XX в. Археологическия институт с музей при БАН (дн. НАИМ при БАН) започва мащабни проучвания включително и в акваторията на Несебър. Историята на проучванията в Несебър е описана от няколко изследователи (Гюзелев 2009, Kiyashkina, Vozkova 2017, 7).

² Повече за археологическите обекти и паметници по Черноморието (Шкорпил, Шкорпил 1890; Шкорпил, Шкорпил 1891; Шкорпил 1927; Шкорпил 1930; Шкорпил 1932; Шкорпил 1934).

път са дискутирани находки от селата Страцин (Ахли), Гюльовца и Оризаре (Бараклии). Детайли за открития нумизматичен материал от елинистическата епоха са подробно описани (Панделеев 1929, 325–327). Към същото време се отнасят и публикациите на Г. Кацаров за оброчните плочки, открити в околностите на селата Бата и Порой (Кацаров 1932, 119). Малко по-късно от Д. Дечев е публикувана още една оброчна плочка, открита в района на с. Бата (Дечев 1938, 295).

През 1976 г. стартира експедиция „Месамбрия – Хемус 1976–1977“, която е част от голяма изследователска програма на Института по тракология при БАН. Експедицията включва теренни издирвания, като акцентът е поставен на териториите от античната колония до Дюлинския проход. Регистрирани са могили, селища, крепости и отбранителни валове в землищата на градовете Св. Влас и Каблешково и селата Емона, Баня, Кошарица, Паницово, Булаир, Оризаре, Козичино, Косовец, Приселци, Бата и Гюльовца (Делев 1982, 391–398).

Издирванията в района са подновени през 1999 г. под ръководството на Христо Прешленов в изпълнение на програма за комплексни археологически проучвания на територията на общ. Несебър. Обходени са землищата на селата Кошарица, Гюльовца, Паницово и Козичино. Основната цел е изследване на пътя Анхиало – Марцианопол и укрепления в Еминска Стара планина. Вниманието е съсредоточено предимно в зоната на Дюлинския проход и в планинските дялове източно от него (Прешленов и др. 2001а, 114–115). На следващата година издирванията са продължени в землищата на гр. Обзор и селата Приселци, Гюльовца и Оризаре (Прешленов и др. 2001б, 115–116).

Истински подем в проучването на територията на общ. Поморие настъпва през 2006 г. Тогава екип с ръководител Л. Вагалински предприема теренни издирвания в землищата на гр. Поморие и с. Бата. Целта на теренните издирвания е свързана с дългосрочната стратегия на Исторически музей – Поморие да попълни археологическата карта на района. В резултата са регистрирани общо 27 обекта от неолита, халколита, бронзовата, ранната желязна, елинистическата, римската и късната римска епоха, Късната античност и Възраждането (Вагалински, Михайлов 2007а, 592–593). От елинистическата епоха са документирани общо три селища в землищата на гр. Поморие и с. Бата. Освен тях в землището на с. Бата са регистрирани и два могилни некропола с материали от същата епоха (Вагалински, Михайлов 2007а, 593).

При иницирираните през следващата година теренни издирвания от екип с ръководител Й. Михайлов зоната на обхождане е увеличена, като са включени и землищата на селата Габерово, Медово, Порой и Александрово. Регистрирани са още обекти от халколита, от ранната и късната желязна епоха, от римската епоха, от Късната античност, Средновековието и Възраждането (Михайлов 2008, 788–789).

По същото време в общ. Несебър стартират обхватни теренни издирвания в землищата на няколко села – Кошарица, Оризаре и Гюльовца. През 2006 г. ръководител на екипа, провеждащ проучванията, е И. Карайотов, а през 2007 г. – Красимир Кръстев. През първия сезон са регистрирани общо десет археологически обекта – три в землището на с. Кошарица и седем в с. Оризаре. Освен селищната могила в с. Кошарица (м. Бялата чешма) останалите обекти са нови и неизвестни до този момент. Два обекта са от елинистическата епоха, а останалите са датирани в римската и късната римска епоха. Документирани са и два могилни некропола (Карайотов, Кръстев 2007б, 602). През следващата година са регистрирани още 16 обекта. Три от тях също са в землището на с. Кошарица, а останалите са в Оризаре и Гюльовца.

От втората половина на I хил. пр. Хр. са три обекта – един, разполагащ се в западните покрайнини на Оризаре, един на левия бряг на р. Хаджийска, до яз. Порой, а последният е до южните склонове на Еминска Стара планина (Кръстев 2008, 784–788).

На следващата година екип с ръководители Й. Михайлов и К. Кръстев продължава теренните издирвания във високите части на Еминска Стара планина. Проучванията стартират в землището на с. Козичино. Целите са чрез тотални обходи да бъдат регистрирани максимален брой археологически обекти от всички периоди от землището на селото. През първия сезон на 2008 г. са документирани 24 обекта, като най-ранният е най-общо датиран в I хил. пр. Хр. (Михайлов, Кръстев 2009, 785–786). Останалите обекти са от по-късно време, като в общия брой са включени и земни валове от Източнобалканската укрепителна система. През втората година на теренните издирвания са регистрирани още 20 обекта. Така общият им брой достига 44 от различни хронологически периоди (Кръстев 2010а, 669; Кръстев 2010б, 56–57). От I хил. пр. Хр. са разкрити 6 обекта (Кръстев 2010б, 57), като към втората половина на хилядолетието са датирани 5.

За разлика от извършените теренни издирвания през годините първите археологически разкопки на обект от втората половина на I хил. пр. Хр. в близките околности на Несебър се правят едва през 2006 г. от И. Карайотов. Обектът се намира в землището на с. Оризаре и се разполага в непосредствена близост до южните склонове на Еминска Стара планина. Проучванията имат предварителен характер и са сондажни. В резултат от разкопките се откриват материали от елинистическата и римската епоха, без запазени структури от това време (Карайотов, Кръстев 2007б, 604).

Вторият обект от елинистическата епоха се намира в землището на гр. Каблешково, но попада извън територията, разглеждана в текста. Това са останки от сграда и некропол от елинистическата епоха, разположени при праисторическата селищна могила „Козарева могила“. Обектът е проучван от 1991 г. от доц. Петя Георгиева, като резултатите от праисторическото селище и прилежащия към него некропол са предмет на множество публикации през годините, но разкопките на сградата към момента са само частично публикувани³.

Много по-рано, през 80-те години, отново И. Карайотов заедно с П. Кияшкина извършват археологически разкопки на обект от елинистическата епоха, намиращ се в общ. Руен⁴. Това е укрепена структура, която според авторите има важна и съществена роля в района, като участва активно в търговията с Месамбрия. Заедно с този обект И. Карайотов и П. Кияшкина осъществяват спасителни разкопки на могилен некропол в района, който обаче има по-късна датировка в късната императорска римската епоха (Карайотов 1985а, 164; Карайотов, Кияшкина 1986, 117). В римската епоха се датира и една единична могила, проучвана също при спасителни разкопки през 2003 г. от Д. Гергова и М. Кузманов, в землището на с. Медово, общ. Поморие (Гергова, Кузманов 2004, 86).

Предмет на множество публикации през годините са случайните находки на единични монети и монетни съкровища от втората половина на I хил. пр. Хр. Безспорно най-голям

³ Обектът се намира в землището на гр. Каблешково и не попада в територията, предмет на анализ и дискусия в текста.

⁴ Обектът се намира северно от с. Руен, отдалечен е на ок. 40 км от Месамбрия, и не попада в територията, предмет на анализ и дискусия в текста.

принос има И. Карайотов, който успява да обработи и публикува огромно количество монети, открити в района. Многобройните трудове отнасящи се до монетосеченето на Месамбрия са безценен източник на информация не само за контактите с вътрешните райони, но и за очертаването на контактната зона на колонията⁵.

По-интензивни археологически разкопки и теренни издирвания в близката околност на Месамбрия са предприети през второто десетилетие на ХХІ в. Тогава са проведени разкопки на обекти от елинистическата епоха, намиращи се при селата Оризаре, Александрово и Емона. Издирвания са извършени между 2013 и 2022 г. в землищата на Тънково, Гюльовца, Кошарица, Медово, Александрово, Бата, Порой, Горица, Гълъбец, Равда, Ахелой, Каблешково, Св. Влас и Несебър⁶.

⁵ Повече за монетосеченето на Месамбрия от И. Карайотов (Карайотов 1984; Карайотов 1985б; Карайотов 1985в; Карайотов 1985г; Карайотов 1986а; Карайотов 1986б; Карайотов 1992; Карайотов 1997; Карайотов 1998; Карайотов 2001; Карайотов 2003б; Карайотов 2005; Карайотов 2006а; Карайотов 2006б; Карайотов 2010; Karayotov 1994б; Karayotov 2006; Karayotov 2009).

⁶ Резултатите от архелогическите разкопки на елинистическите обекти при Оризаре, Александрово и Емона, както и теренните издирвания проведени между 2013 и 2022 г. са подробно дискутирани в текста по-долу. Частични първични публикации на теренните издирвания могат да бъдат намерени и в поредицата „Археологически открития и разкопки“ на НАИМ при БАН. Публикации за отделни обекти, предмет на разкопки и издирвания (Христов 2018; Христов 2020; Христов и др. 2021; Узунов, Божкова 2021).

МЕТОДИ И ПОДХОДИ НА ТЕРЕННИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Преди провеждане на теренните издирвания са проучени различни източници на информация с цел събирането на предварителни данни за наличието на археологически обекти в района, като научни публикации и краеведски изследвания, анализирани са топографски карти с мащаб: 1:50000, 1:25000 и 1:5000, сателитни и ортофото изображения направени през 1918, 1941, 1942 и 2016 г.

За целите на проучването бе използвана първата карта, която е със сравнително точно заснемане а именно триверстовата топографска карта от 1877–1878 г. Топографско картографиране на територията на България е започнало през втората половина на XIX в. от руски топографи. Тогава, към руските войски е сформиран топографски корпус, който е създал необходимата триангулационна мрежа и извършил топографска снимка на територията на българските земи. Тя е послужила за съставяне на топографска карта в М 1:42 000, известна още като „едноверстова“, с височина на сечението през 5 сажена (10,67 м). На базата на едноверстовата топографска карта, руската топографска служба издава карти в мащаби 1:126 000 (триверстова) и 1:210 000 (петверстова). При анализите на настоящото изследване е използвана триверстовата версия. Картата е сканирана с висока резолюция от 1200 dpi като геореферирането е направено ръчно чрез използване на топографски изявени места, чиито координати са известни. Като резултат на места постигана сравнително добра точност. За нуждите на проекта и изграждането на триизмерен модел на терена (Digital Elevation Model – DEM), тя се явява като достатъчна, а комбинирането ѝ с данните от топографски карти прави модела по-точен.

Използвани са топографските карти с мащаб 1:5000, които са дигитализирани и геореферирани. Някои от картните листове са заменени с по-нови поради липсата на по-стари версии, чиято наличност е от изключителна важност тъй като те са правени преди част от мащабни изменения на ландшафта през втората половина на XX в. Топографските карти с мащаб 1:5000 носят информация във височина през един метър, което ги прави изключително надеждни и подробни в изграждането на триизмерни модели. Тук те са използвани за корелиране на данните с височинната информация от триверстовата топографска карта, която има хоризонтални през приблизително 10 м (10,67 м) Така информацията за надморската височина от нея е проверена с тази от по-съвременните карти. Освен това данните от топографските карти дават информация за запазеността на част от археологическите обекти в района, които са разрушени при строителството на жп линия Варна-Бургас, чийто строеж стартира през 1952 г и приключва след смъртта на Сталин през 1956 г., и остава недовършена. По време на

строителството са използвани възвишения за добив на инертни строителни материали⁷, които са разрушили археологическите обекти, намиращи се на тези места. Именно топографските карти дават безценна информация за първоначалния облик на възвишенията върху които са се разполагали обектите преди да бъдат изличени по време на добива на скална маса.

За целите свързани с реконструкция на древния ландшафт е създаден триизмерен модел на терена (DEM) с висока разделителна способност, чрез комбиниране на информация от няколко основни източника: топографски карти, ортофото изображения, като направените стъпки в тази насока са: дигитализация и геореферирание на триверстовата топографска карта от 1877–1878 г.; прецизиране на модела чрез припокриване с ортофото снимки от 1941–1942 г.⁸ и 2016 г. както и с топографски карти (М 1:5000) изработени през втората половина на ХХ в. за проследяване промените на терена във времето.

Теренните издирвания на археологически обекти обхващат землищата на общини Несебър и Поморие. Методите, чрез които са осъществени са:

- Интензивни теренни издирвания при които членовете на съответната полева група отстоят на разстояние десет метра един от друг. В настоящето проучване методът е изцяло приложен за района на проучване в землището на всички населени места. Обходеният терен е равнинен, като в голямата си част наклонът не превишава пет градуса и попада в обработваеми земеделски площи. Част от тях са изорани и бранувани, което предостави на екипа много добра видимост на археологически материали върху повърхността, което от своя страна е предпоставка за локализиране на цялата площ на регистрираните обекти. Друга част бяха засети с житни култури и съответно ожънати, но не и изорани, което намали видимостта върху терена почти наполовина.
- Екстензивни теренни издирвания. В зоните, където видимостта на археологически материали е по-слаба (обраслите терени и зоните с пустеещи ниви и пасища) е приложен методът на екстензивните обходи, при които членовете на екипа отстоят на разстояние ок. 20 м един от друг.
- Селективни теренни издирвания в труднодостъпен терен. Селективни обходи са извършени в трудно достъпните и залесените зони, като спрямо предварително уточнени белези се обхождат зоните с висока вероятност за наличие на археологически обекти.

За целите на настоящето изследване са използвани и резултати от по-рано проведени разкопки на обекти от втората половина на I хил. пр. Хр. Те са извършени с помощта на методите на конвенционалната археология и имат за цел установяване на периодите и отделните фази на съществуване на обектите, както и връзките им с близки и по отдалечени ареали във вътрешните райони. Дейностите по обработката на археологическите материали, добити от теренните проучвания включват – инвентаризиране на артефактите по видове и типове; културно определяне, периодизация и хронология, изготвяне на графична и фотографска документация, създаване на бази данни за атрибутивни анализи.

⁷ Натрошена скална маса от трахиандезити и трахиандезитобазалти от Медовската и Драгановската свита.

⁸ Ортофото изображенията в изследователският район са направени през 1941 и 1942 г. с помощта на самолет в подходящи условия като мащабът е 1:10000. Съхраняват се на филм в архива на Военната географска служба, гр. Троян. Сканирани са в резолюция 1200 dpi с цел доброто им интерполиране върху дигиталния триизмерен модел на терена. След сканирането изображенията са геореферирани, за да бъдат пространствено ориентирани. Дейността по геореферирание поставя изображението с неговите реални географски координати. Методът е осъществен ръчно, тъй като в архива не се пази информация за наземните координати по които се е извършвало заснемането през 1941 и 1942 г. За целта са избирани отличаващи се географски забележителности за които има точни координати.

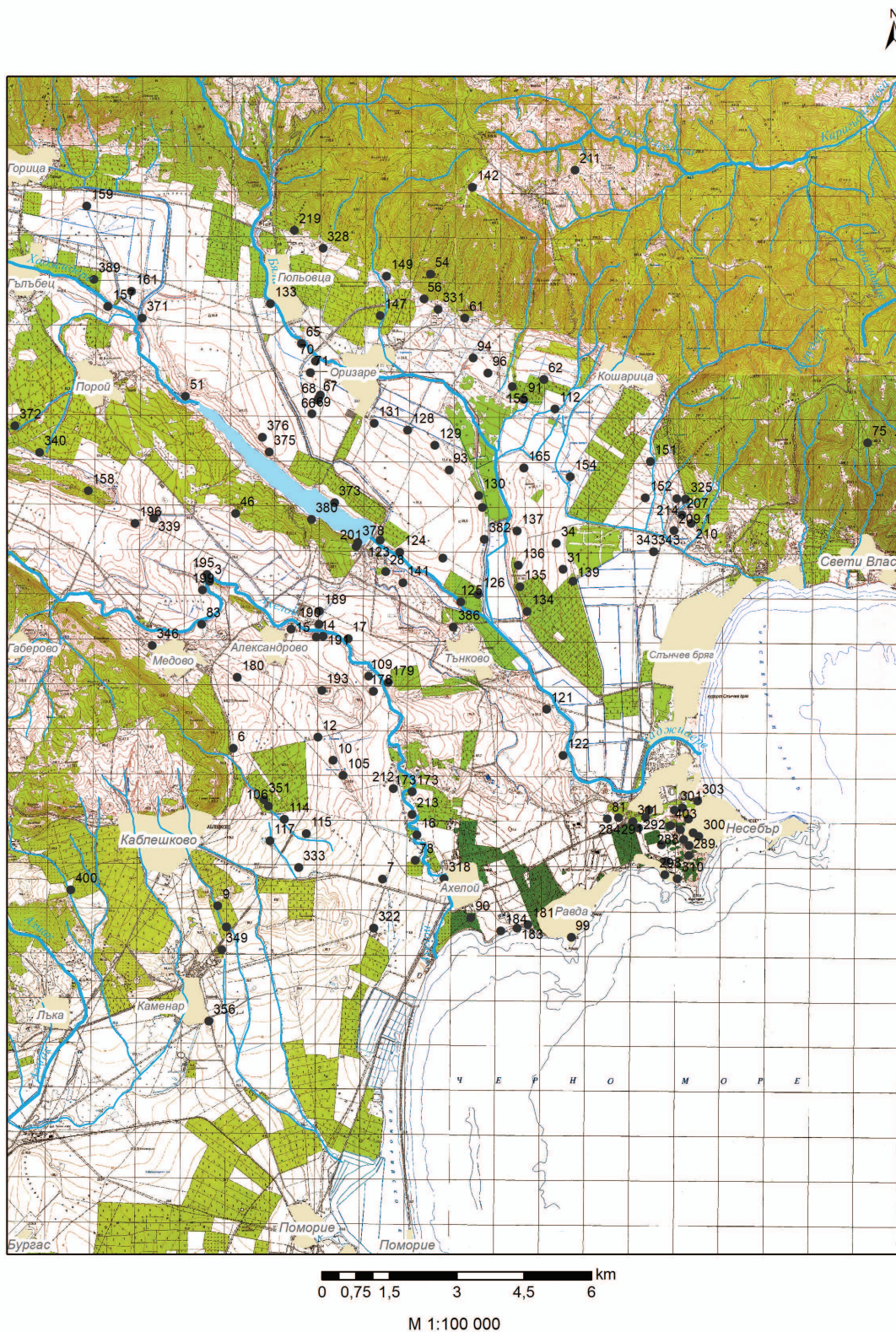
РЕЗУЛТАТИ ОТ ТЕРЕННИТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ

Теренни издирвания

Теренни издирвания са проведени от 2013 до 2022 г. в общините Несебър и Поморие, в землищата на градовете Несебър, Поморие, Ахелой, Каблешково, Св. Влас и селата Равда, Кошарица, Оризаре, Тънково, Гюльовца, Александрово, Порой, Медово, Горица, Гълъбец и Бата (Обр. 1). Общата покрита площ е 72 кв. км чрез методите на интензивните и на екстензивните издирвания. Териториите, обходени селективно, са изключително нисък процент. Голяма част от терените, ок. три-четвърти от цялата обходена площ, към момента на регистрацията на обектите представляват обработваеми площи, които са с много добра видимост. За реализация на поставените цели са обходени територии с висок потенциал за наличие на археологически обекти, а именно – надзаливни тераси на реки, склонове с добра видимост, богато водоснабдени зони и др.

През 2013 г. са направени две кампании през пролетта и есента, а като резултат са регистрирани общо 102 археологически обекта (Узунов и др. 2014, 650). От втората половина на I хил. пр. Хр. са общо 29. Благодарение на добрия набор от диагностични археологически материали, открити по повърхността, е направена и по-детайлна датировка, а именно разграничаване на класическа и елинистическа епоха. Изключение правят само 6 обекта, където керамичните фрагменти са твърде оскъдни и единствената възможна датировка остава „късна желязна епоха“ (Узунов и др. 2014, 650–651). Импортните керамични съдове и амфорна тара правят възможно и отделянето на една група обекти, общо три на брой, в самия край на архаичната и началото на класическата епоха. Останалите обекти (12 бр.) от класическата епоха имат по-широка дата, отнасяща се до времето на V–IV в. пр. Хр. На елинистическата епоха принадлежат 8 обекта, като три от тях се датират в ранния ѝ период. През сезона са регистрирани и 38 могилни насипа, повечето от които са без археологически материали и съответно са с неустановена датировка (Узунов и др. 2014, 650).

Следващите теренни издирвания в района са проведени през 2017 г. В рамките на три седмици през октомври са регистрирани 15 обекта от различни епохи (Божкова и др. 2018а, 674). На втората половина на I хил. пр. Хр. принадлежат общо 7 обекта. Един от тях е от елинистическата епоха, а останалите са с обща датировка „късна желязна епоха“ поради липсата на открити диагностични материали на повърхността при документирания им (Божкова и др. 2018а, 674). По време на издирванията са регистрирани и два могилни насипа без открити археологически материали.

Обр. 1. Карта на проучваната територия и регистрираните археологически обекти от втората половина на I хил. пр. Хр. в общини Несебър и Поморие.

Три години по-късно, през есента на 2020 г., е проведена поредната кампания теренни издирвания и като резултат са регистрирани общо 44 археологически обекта от почти всички епохи. Най-голям брой регистрирани археологически обекти – 28, се пада именно на времето от втората половина на I хил. пр. Хр. На един обект са открити импортни материали в късната архаична епоха. От периода на класическата епоха са регистрирани 8 обекта, а от елинистическата – 7. Останалите обекти имат обща датировка, отнесена към втората половина на I хил. пр. Хр. поради по-горе изброени причини и най-вече поради липсата на открити диагностични фрагменти от керамични съдове и други материали (Узунов и др. 2021а, 68; Узунов 2022, 23–25).

Следващите теренни издирвания са проведени през пролетта на 2021 г. и са регистрирани 58 археологически обекта. Значителен брой от тях също са от втората половина на I хил. пр. Хр. – общо 24, като от периодите на архаичната и на класическата епоха са регистрирани 6 обекта, а от елинистическата – 9. С общата датировка, отнесена към втората половина на I хил. пр. Хр., са 9 обекта. Само една надгробна могила е документирана в землището на с. Медово. В периферията ѝ са открити керамични фрагменти от класическата епоха (Узунов и др. 2022а, под печат; Узунов 2022, 23–25).

Последната година, през която са проведени теренни издирвания, е 2022 г. През пролетта и есента, в рамките на две кампании, са регистрирани 125 обекта, от които 52⁹ са от втората половина на I хил. пр. Хр. (Узунов и др. 2023, под печат). От късната архаична епоха са открити шест обекта, определени като селища. С изключение на един всички са обитавани през ранната желязна епоха. На всичките са документирани импортни материали. Континуитет съществува при всички тези селища и те продължават да съществуват през класическата епоха, като техният брой се увеличава значително на 16. От елинистическата епоха са регистрирани най-много обекти – 30, като 19 от тях се намират в границите на Несебър. С обща датировка, отнесена към втората половина на I хил. пр. Хр., са 11 обекта, като липсата на открити диагностични материали не е позволила прецизирането на хронологията им.

Археологически разкопки¹⁰

В обхвата на изследването попадат обектите, намиращи се в землищата на селата Оризаре, Александрово и Емона. При Оризаре са проучвани два обекта от елинистическата епоха. Първият е сондажно проучван през 2006 г. от И. Карайотов, К. Кръстев и екип от Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, като са направени три сондажа с размери 4 x 4 м и 4 x 1 м, ориентирани по посоките на света (Карайотов, Кръстев 2007а, 305). Културният пласт не е изчерпан и материкът не е достигнат. В нито един сондаж не са открити следи от структури (Карайотов, Кръстев 2007а, 305).

Вторият обект – от землището на с. Оризаре, се разполага на възвишението Харманлъка. Проучван е през 2014 и 2015 г. от екип на Нов български университет с ръководител Живко Узунов. През първия сезон са проучени седем квадрата (5 x 5 м), а през втория –

⁹ Общият брой на обектите, разпределени по периоди, превишава 52. Това се дължи на обстоятелството, че на някои обекти са регистрирани няколко периода на обитаване.

¹⁰ Резултатите от археологическите разкопки на елинистическите обекти при селата Оризаре, Александрово и Емона, проучвани от И. Карайотов, И. Христов и Ж. Узунов, са подробно дискутирани в текста по-долу.

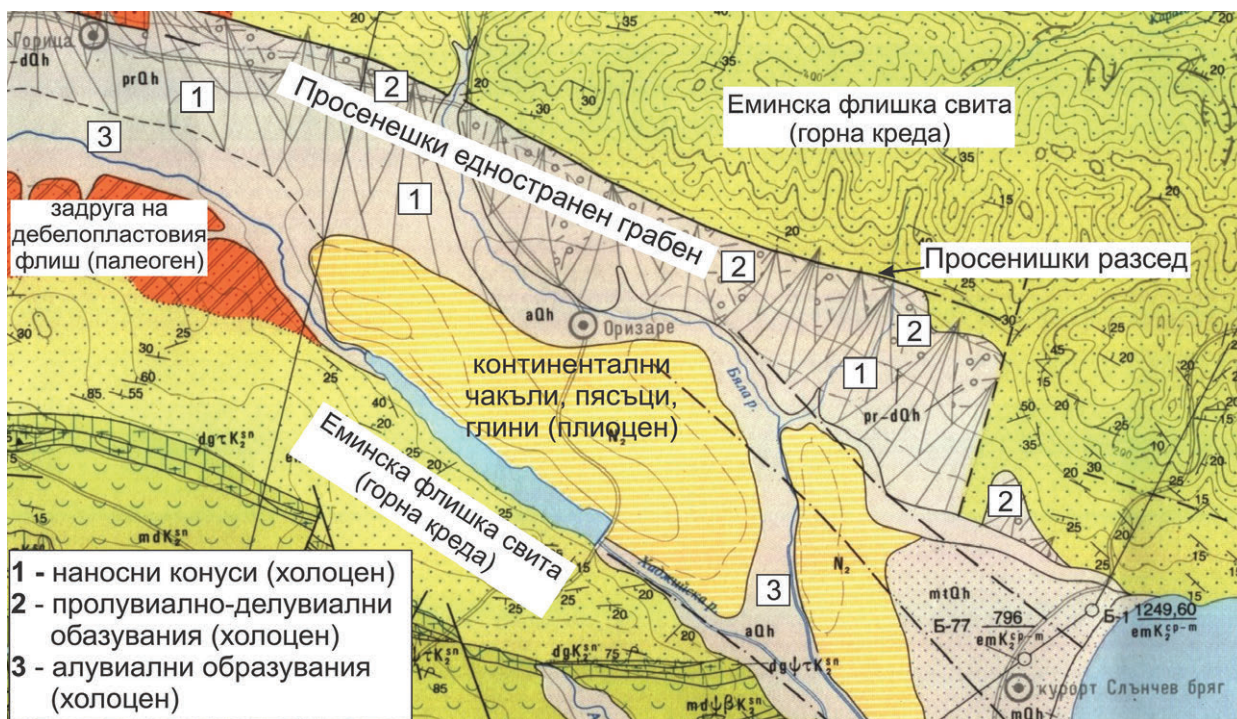
5 сондажа (5 x 2 м с допълнителни разширения на част от тях) и 300 кв. м общо в горните части на възвишението. В повечето квадрати и сондажи е достигнато до стерилен пласт, като културният пласт е изчерпан. Обектът е твърде пострадал от иманярски изкопи, направени през 90-те години (Узунов 2015, 229–230; Узунов и др. 2016, 281–283).

Следващият обект, на който са провеждани археологически разкопки, се намира в землището на с. Александрово в м. Голямата канара. Обектът е от елинистическата епоха и е проучван от същия екип, осъществил разкопките на обекта в м. Харманлъка, с. Оризаре. Разкопките са проведени през 2016 г. и обхващат площ от 200 кв. м. Шест квадрата (5 x 5 м) на възвишението, където се разполага голяма част от обекта, и още два сондажа със същите размери в неговото подножие. Както и при предходния обект, иманярската намеса е много сериозна, но тук тя е допълнена и с добивна дейност за скална маса от XX в. В резултат на разкопките е установено, че няма запазен културен пласт (Узунов и др. 2017, 179).

Последният проучван обект се намира в землището на с. Емона и се разполага на нос Емине. Разкопки там провежда И. Христов от Националния исторически музей през 2019 г. след направени преди това теренни издирвания и геофизични проучвания. Направени са общо осем сондажа в два сектора (Христов, Велковски 2019, 728–729; Христов 2020, 33–47), като са установени следи от обитаване от класическата и от елинистическата епоха. Във всички сондажи културният пласт е изчерпан, като са проучени и документирани и няколко негативни структури (Христов 2020, 54).

ВЛИЯНИЕ НА ИНТЕНЗИВНИТЕ ПРОЦЕСИ НА СЕДИМЕНТАЦИЯ ВЪРХУ ПРОУЧВАНИЯТА НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ ОБЕКТИ В РАЙОНА¹¹

На североизток от селата Оризаре, Кошарица и Гюльовца е разположен Просенишкият разсед, който ограничава от юг Еминска Стара планина. Просенишкият разсед представлява голяма разломна структура с пропадане на южния блок, чрез което се е образувал Просенишкият едностранен грабен (Обр. 2). Пропадането му е започнало вероятно през неогена –

Обр. 2. Геоложка карта и местоположението на Просенишкия разсед и Еминската флишка свита.

¹¹ Геоложките изследвания са направени по време на теренните издирвания през есента на 2020 г и са дело на доц. д-р Биляна Костова (Департамент „Природни науки“, Нов български университет) и Антон Иванов. Наблюденията, анализите и дискусиата за процесите на седиментация и влиянието им при проучването на археологическите обекти са публикувани през 2021 г. (Узунов и др. 2021б).

в грабена са установени неогенски (плиоцен) седименти. Счита се, че движенията по Просенишкия разсед са продължили и през кватернера, което се доказва от фацетираните южни склонове на Еминска планина и от отложените в подножието ѝ холоценски пролувиално-делувиални образувания (Кънчев 1995). Западно от „Слънчев бряг“ в Просенишкия грабен се установяват неогенски (плиоцен) седименти – континентални образувания, представени от чакъли, пясъци и глини (Обр. 3).

Обр. 3. Просенишки разсед и Просенешки грабен
(координати: N 42.736154; E 27.679170).

В останалата част на Просенишкия грабен от изследваната територия се разкриват кватернерни (холоцен) отложения (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995):

- Пролувиални образувания (наносни конуси) – чакъли и пясъци.
- Пролувиално-делувиални образувания – слабо обработени пясъци, чакъли и валуни.
- Пролувиалните и пролувиално-делувиалните образувания са представени от ръбати до полузаоблени чакъли, валуни и гравий, пясъци и пясъчливи глини. Дебелината им достига до над 10–20 м.
- Алувиални образувания (руслови и на заливните тераси) – чакъли, пясъци, глини, като преобладават глините (Обр. 4). Дебелината им достига до 15 м. Алувиалните наслаги преминават на места в пролувиално-делувиални.

Пролувиалните, пролувиално-делувиалните и алувиалните образувания се подхранват с късов материал от скалите на Еминската флишка свита (Обр. 5).

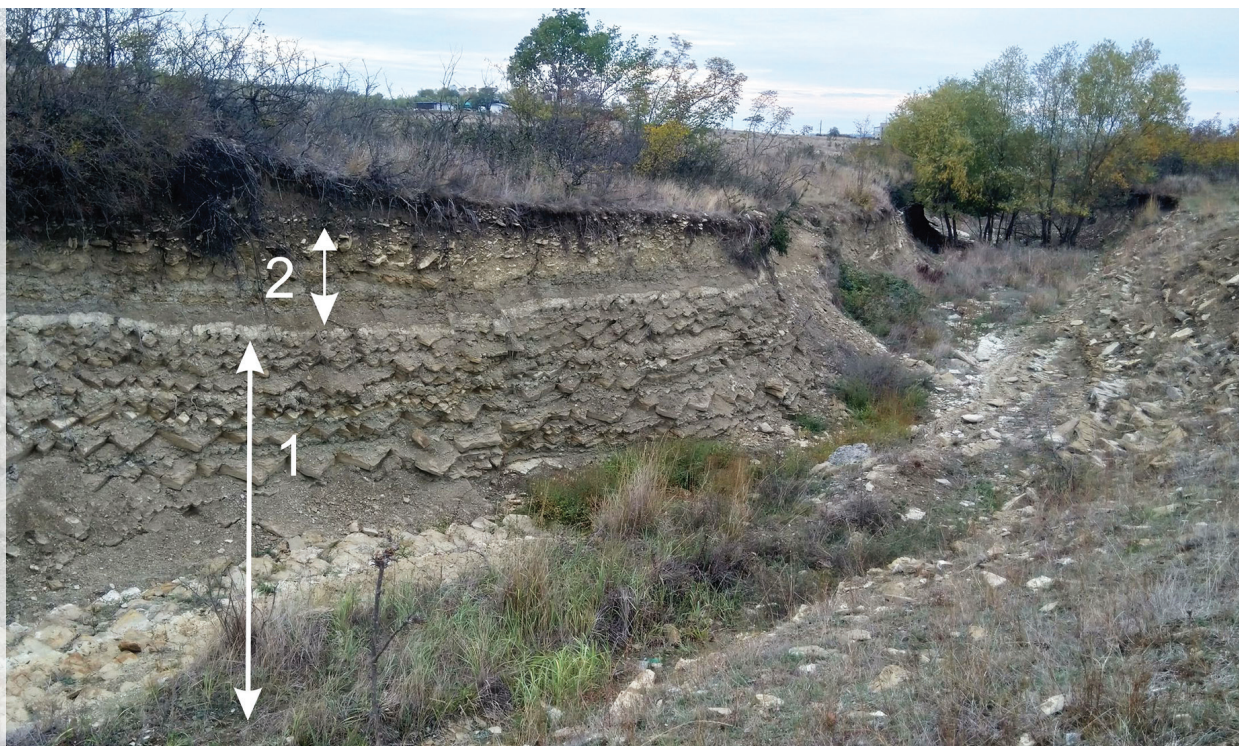
На североизток от Просенишкия разсед на земната повърхност се разкриват горнокредните скали на Еминска флишка свита – редуване на мергели, алевролити, пясъчници и варовици. Просенишкият едностранен грабен граничи на изток със скалите от Еминската флишка свита по предполагаем разлом, който следва приблизително долината на р. Корудере (Обр. 6). Скалите от Еминската флишка свита се установяват и на югозапад от р. Хаджийска (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995).

Обр. 4. Неогенски континентални образувания - глини (координати: N 42.754284; E 27.656261).

Обр. 5. Пролувиално – делувиални образувания (координати: N 42.770710; E 27.625895).

Обр. 6. Контакт на скалите от Еминска флишка свита (1) с пролувиално-делувиалните образувания (2) (координати: N 42.741700; E 27.702390).

Процесите, образуващи пролувиално-делувиалните наносни конуси, пролувиалните и алувиалните наслаги, са започнали преди ок. 10000–12000 г. Основните фактори, контролиращи тези процеси, са климатични (температура, валежи) и гравитационни (наклон). За периода на холоцена не са документирани значителни климатични изменения, а днешните наблюдения на склоновете на Еминска Стара планина не показват съществено заравняване на релефа. Отчитайки тези фактори и дебелината на наносните конуси, може да се предположи приблизителна средна скорост на седиментацията ок. 1–2 м на 1000 г. (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995). Такава скорост на седиментацията се отнася за областите, разположени близо до зоната на подхранване с късов материал (Обр. 7). С отдалечаването от тази зона намалява количеството на постъпващия материал, неговият размер – от 0,50 x 0,40 x 0,20 м до ок. и под 1 см и дебелината на наслагите, което маркира изклонването на наносния конус (Обр. 8). Материалът от най-фината фракция се транспортира на най-голямо разстояние спрямо подхранващата зона и се отлага като алувиални образувания, чиято дебелина също намалява с отдалечаване от подхранващата зона (Узунов и др. 2021б, 42). Приблизителната средна скорост на седиментацията предполага затрупване на археологически обекти, по-стари от едно хилядолетие, в областите с максимално подхранване с късов материал. В изследвания район са регистрирани много обекти от втората половина I хил. пр. Хр.¹², като те са разположени именно в зоната с наблюдавано изклонване на наносния конус и отлагане на

¹² Обекти 56, 61, 62, 91, 93, 94, 96, 112, 147, 151, 152, 155, 207, 210, 219, 325, 328 и 331.

*Обр. 7. Разкритие на пороен конус на земната повърхност
(координати: N 42.771914; E 27.624919).*

*Обр. 8. Участък на изкливане на наносен конус
(координати: N 42.749108; E 27.656673).*

дребнокъсов материал, а не на местата в близост до планината, където е максималното подхранване. Местоположението на тези обекти е в области с бавна скорост на седиментация, ето защо те не са били заличени от тези процеси и са видими на повърхността при осъществяване на теренните издирвания, защото върху тях не се е натрупал дебел пласт късов материал (Узунов и др. 2021б, 43).

Подножието на Еминска Стара планина, разположено на югозапад от Просенишкия разсед, е областта с най-интензивна седиментация през холоцена. Свързана е с отлагане на най-дебелите пролувиално-делувиални и делувиални наслаги, което усложнява намирането на повърхността на обекти, по-стари от 1000–1500 години. Участъците от Просенишкия едностранен грабен, в които се наблюдава изкливане на наносните конуси и преминаването им в алувиални наслаги, са зони с по-ниска скорост на седиментация, в които от геоложка гледна точка вероятността да се установят обекти, по-стари от Средновековието и Късната античност, е значително по-голяма (Узунов и др. 2021б, 44).

Потвърждение на гореизложеното представляват откриваните на няколко места от разглеждания ареал спорадични материали от времето на халколита, бронзовата и ранната желязна епоха. Най-често това са единични и обезличени фрагменти от керамични съдове, които обаче са в твърде ограничен брой, но въпреки това индигират за присъствие/обитаване на тези места от споменатите епохи, но именно интензивните процеси на седиментация и отлагане на пролувиално-делувиални и делувиални наслаги затруднява в голяма степен установяването на археологически обекти (Узунов и др. 2021б, 44–45).

ФИЗИКОГЕОГРАФСКИ УСЛОВИЯ И ГЕОЛОЖКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА РАЙОНА НА МЕСАМБРИЯ

Физикогеографски условия

В географско отношение изследователският район попада в долините на реките Хаджийска и Ахелой, южната част на Еминска планина на север и северната част на Айтоска планина на юг-югозапад. На изток опира в Черноморското крайбрежие.

Еминска планина е дял от Източна Стара планина, разположена между р. Луда Камчия и Черно море. Удължена е в посока изток-запад, има дължина ок. 60 км и ширина 15–18 км. На запад се отделя от Карнобатска планина чрез долината на Голяма река, а на изток и югоизток със стръмни склонове се спуска към Черно море, като завършва с нос Емине. На север долината на р. Двойница я отделя от Камчийска планина, а след това чрез три ниски седловини: източно от с. Булаир, при горско стопанство „Гермето“ и при с. Каменяк се свързва със същата планина. Планината е оформена върху Еминската антиклинала. Изградена е от горнокредни мергели, варовици и пясъчници (Емински флиш). Северните ѝ склонове са полегати и разчленени от дълбоко всечени долини на десните притоци на р. Двойница. Южният склон е разседен и се спуска стръмно към долината на Хаджийска река (Вапцаров и др. 1980).

Айтоска планина е дял от Източна Стара планина, разположена между долината на р. Хаджийска и Бургаската низина. Удължена е в посока изток-запад, има дължина 25 км и ширина 15–18 км. На запад Айтоската котловина я отделя от възвишението Хисар, а на североизток долината на р. Хаджийска, от Еминска планина на Стара планина. На юг склоновете ѝ постепенно затъват в Бургаската низина. На север в района на с. Руен чрез ниска седловина се свързва с Еминска планина, а на северозапад – Айтоският проход я свързва с Карнобатска планина. Планината е ниска, разчленена надлъжно на две части от долината на р. Ахелой. Изградена е от сенонски седименти, андезити и туфи. Почвите са излужени канелени горски и смолници. Широките ѝ билни части са заети от обработваеми земи и пасища, а склоновете ѝ са голи с редки ксерофитни храсти. В северната ѝ част на отделни места са запазени ниски дъбови гори (Вапцаров и др. 1980).

Река Хаджийска е разположена в Югоизточна България, обл. Бургас. Протича през общините Руен, Поморие и Несебър и се влива в Несебърския залив на Черно море. Дължината ѝ е 55 км. Води началото си от 482 м н. в. в западната част на Еминска планина, на 1 км югозападно от с. Добра поляна. Първите 4 км тече на юг, а след това на изток в широка долина между Еминска планина на север и Айтоска планина на юг. След с. Гълъбец завива на югоизток, протича през големия яз. Порой и се влива в Несебърския залив на Черно море, в южната част на курортния комплекс „Слънчев бряг“. На север границата на басейна ѝ следи билото на

Еминска планина и го отделя от водосборния басейн на р. Двойница, а на юг по билото на Айтоска планина преминава границата с водосборния басейн на р. Ахелой (Вапцаров и др. 1980).

Река Ахелой е разположена в Югоизточна България, обл. Бургас. Влива се в Черно море. Дължината ѝ е 39,9 км. Река Ахелой се образува от сливането на реките Мангърска и Арнаутска на 166 м н. в. на ок. 3 км източно от с. Бели дол. И двете реки извира от Айтоска планина, източно от с. Дрянковец, като за начало се приема Арнаутска река. Тече в широка долина, до с. Александрово на изток, а след това на югоизток. Влива се в Черно море на 1,2 км южно от гр. Ахелой. На север границата на басейна ѝ следи билото на Айтоска планина и го отделя от водосборния басейн на Хаджийска река, а на юг – с водосборния басейн на Айтоска река и с малки къси реки, вливащи се директно в Бургаски залив на Черно море (Вапцаров и др. 1980). На изток изследвания район опира в Несебърския п-в и Несебърски залив.

Геоложка характеристика

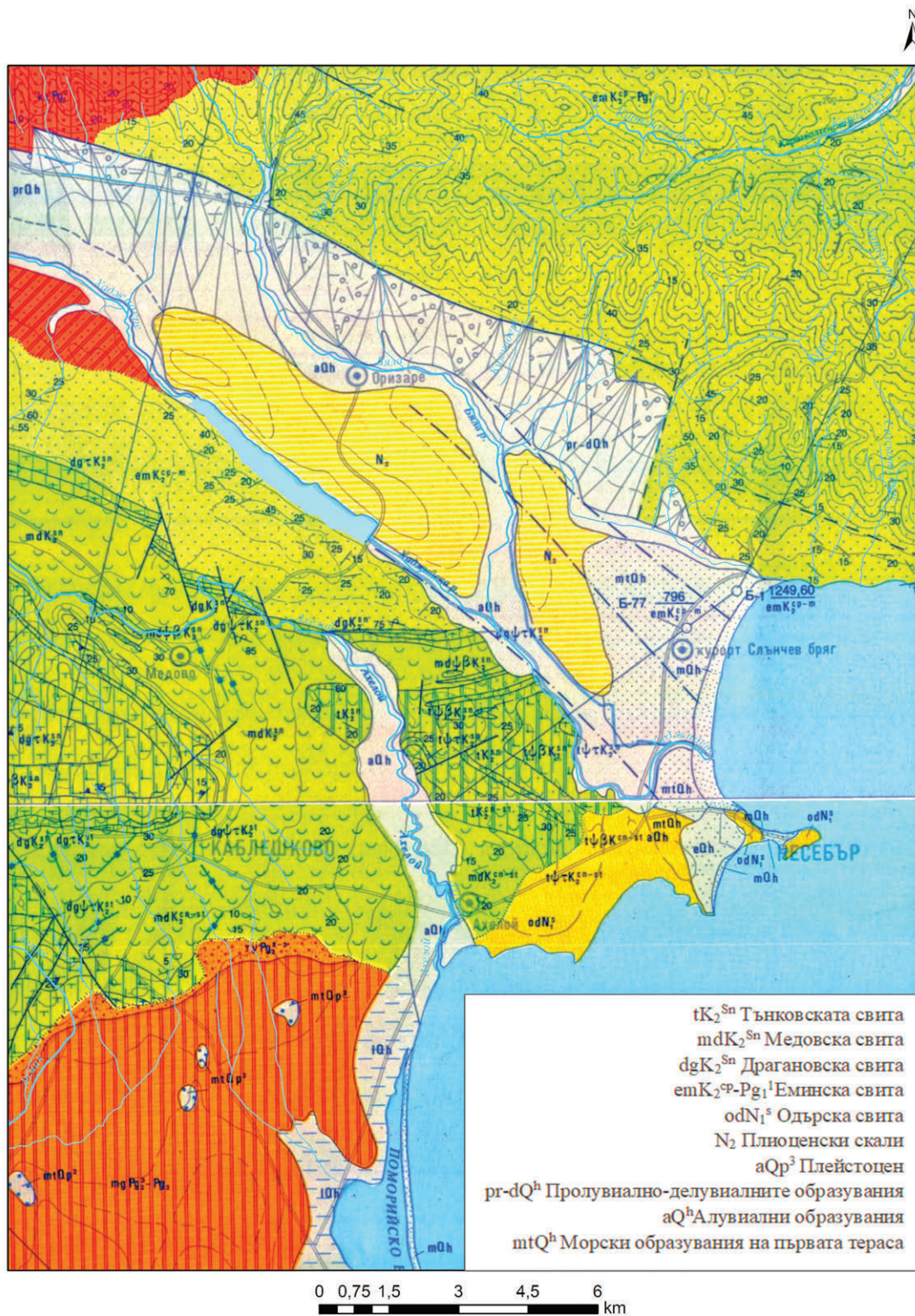
В геоложки план близките околности на Месамбрия попадат в южните части на източна Стара планина и Източното Средногорие (Обр. 9). Най-старите скали са кредни вулканити от Тънковска, Медовска и Драгановска свити и седиментите на Еминска свита.

Тънковската свита (tK_2^{Sn}) е изградена главно от лавови покрови и пирокластични скали и по-малко от седиментни скали (туфити, глинести варовици, мергели и алевролити). Лавовите покрови са от възглавничести лави, рядко от миндални и масивни лави. Преобладават тефрити, фонотефрити, латити, трахити и алкални трахити. Цветът на скалите е тъмно сиво-зелен до сиво-бежов. Дебелината на свитата е ок. 1700 м. Възрастта е от Долен Сенон до Долен Кампан (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995; Петрова и др. 1992; Петрова и др. 1994).

Медовска свита (mdK_2^{Sn}) е сравнително еднообразна, изградена главно от пирокластични – псамитови, лапилови, бомбени и блокови туфи, в подчинено количество са лавови тела (потоци, дайки и силове) от тефрити и трахити. Цветът на туфите обикновено е сиво-зелен. Дебелината на свитата е над 800 м. Лежи с преход над Тънковска свита, покрива се нормално от Драгановска свита. Възрастта ѝ най-вероятно е Долен Сенон (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995; Петрова и др. 1992; Петрова и др. 1994).

Драгановска свита (dgK_2^{Sn}) е изградена предимно от редуващи се покрови (5–10 м) от трахиандезити до трахибазалтови възглавничести лави. В подчинено количество участват покрови от сиво-виолетови трахити и сиво-бежови алкални трахити. Свитата лежи нормално, с рязък контакт над Медовска свита. Покрива се и конкордантно от флишките седименти на Еминска свита. Фактът, че свитата лежи под Еминска свита с доказана кампан-мастрихтска възраст, говори в полза на приемането на горносантонска до долнокампанска възраст (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995; Петрова и др. 1992; Петрова и др. 1994).

Еминска свита ($emK_2^{cp-Pg_1}$) – долната граница на свитата представлява бърз постепенен преход с отдолу лежащата Драгановска свита. Тя се поставя след изчезването на вулканогенните материали. Горната граница също представлява постепенен преход от отгоре лежащата глинесто теригенна задруга. Маркира се по изчезването на варовиковите пластове във флишката алтернация. Еминската свита представлява флиш и турбидитната част на ритмите е главно от алевролити и варовици, а пелитната част – от мергели и варовити глинени. Дебелината на пластове е от 1–2 см до 0,30–0,40 м, рядко повече. Характерни са варовиците, като в повечето случаи те са песъчливи или кластични – от варовит гравелит в основата до пелитоморфен варовик в горната част на пласта. В турбидитните пластове (алевролити, пясъчници, варовици) се наблюдават различни вътрешни текстури, характерни за флишките седименти – градационна, хоризонтална и коса слоистост. Дебелината на Еминската свита е трудна за определяне,

Обр. 9. Геоложка карта на Еминска Стара планина и долината на реките Хаджийска, Бяла и Ахелой.

тъй като пластовете са силно нагънати. При най-ниски оценки тя е от порядъка 1500–2000 м (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995).

Миоценски скали – Одърска свита (odN_1^s) – представена е от бели на цвят органогенни варовици, оолитови варовици и слабо споени глинесто-варовити пясъчници със Сарматска възраст. Дебелината им е до 50 м. Те лежат дискордантно над флишките седименти на Еминска свита (Петрова и др. 1992; Петрова и др. 1994).

Плиоценски скали (N_2) – в долината на Хаджийска река, западно от Слънчев бряг, плиоценските седименти се разполагат дискордантно над различни части от горно-кредния разрез. Представени са от редуване на глинени (чисти, пясъчливи или варовити), глинести пясъци, чакъли и рядко тънки пластовете от лигнитите. Дебелината на седиментите е от 20 до 105 м (Кънчев, Герчева 1992, Кънчев 1995; Петрова и др. 1992; Петрова и др. 1994).

Кватернерни скали:

Плейстоцен (aQp^3) – алувиални образувания на първа и втора надзаливни тераси. По р. Ахелой в околностите на селата Бата и Александрово, първата надзаливна тераса се намира на 5–7 м над съвременното ниво на реката, а втората – на 8–12 м. Първата тераса е изградена от чакъли, гравий, пясъци, глинести пясъци преминаващи в пясъчливи глинени. Дебелината на отложенията е ок. 10 м. Седиментите от втората надзаливна тераса са с дебелина 1–2 м. Представени са също от чакъли, гравий и разнородни пясъци (Кънчев, Герчева 1992, Кънчев 1995; Петрова и др. 1992; Петрова и др. 1994).

Холоцен – холоценските седименти са представени от пролувиално-делувиални, алувиални и морски образувания:

Пролувиално-делувиалните образувания ($pr-dQ^h$) имат широко развитие в подножието на южния склон на Еминска планина, на СЗ от Слънчев бряг, където образуват непрекъснат пролувиално-делувиален шлейф. Представени са от ръбест до полузаоблен чакъл, валуни и гравий, пясъци и пясъчливи глинени. Дебелината им е над 10–20 м. Отново по южния склон на Еминска планина, източно от Слънчев бряг, пролувиално-делувиалните образувания се наблюдават в устията на някои по-големи долове. По-значителен е само плоският конус в устието на р. Козлука (Кънчев, Герчева 1992, Кънчев 1995; Петрова и др. 1992; Петрова и др. 1994).

Алувиални образувания (aQ^h) – за холоценски се приемат русловите алувиални седименти и тези на заливните тераси на Хаджийска река и р. Ахелой. Представени са от чакъли, пясъци и глинени. Количеството на чакълите и пясъците е относително малко. Те заемат обикновено долните части на терасите, като по-голямата им част е изградена от глинени. Дебелината им достига до 15 м. По р. Ахелой преобладават чакъли и пясъци. По Хаджийска река алувиалните образувания преходжат латерално в пролувиално-делувиални, а показаната на геоложката карта граница има условен характер (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995; Петрова и др. 1992; Петрова и др. 1994).

Морски образувания на първата тераса (mtQ^h) – тези отложения изграждат обширната заравненост на запад от Слънчев бряг. Надморската височина на терасата достига до 2 м. Представени са от пясъци и дребни чакъли имащи добре заоблени късове. Дебелината им е ок. 12 м. В пясъците има много черупки от съвременна морска фауна.

Съвременни морски образувания (mQ^h) – към този тип се причисляват съвременните плажни пясъци. Най-широката плажна ивица е в района на Слънчев бряг. Плажните пясъци са предимно кварцови, средно-зърнести до фино-зърнести (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995; Петрова и др. 1992; Петрова и др. 1994).

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТИ В ОКОЛНОСТИТЕ НА МЕСАМБРИЯ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА I ХИЛ. ПР. ХР. ПРЕДСТАВЯНЕ

Археологически обекти от късната архаична и от класическата епоха

Късна архаична епоха

Известните до този момент обекти от късната архаична епоха са 14. Това са обекти 62, 65, 91, 157, 165, 173, 178, 179, 322, 333, 339, 350, 356 и 378. (Обр. 10). Всички те са селища и се разполагат на речни тераси на трите големи реки Ахелой, Хаджийска и Бяла или на по-малки техни притоци. До този момент няма регистриран обект от този период, ситуиран във високите части на Еминска Стара планина. На всички обекти има засвидетелстван континуитет от предходния период – втората фаза на ранната желязна епоха, и без изключение продължават да съществуват и през класическата епоха, а на някои от тях са открити материали и от елинистическата епоха.

Първата група обекти, разполагащи се на двата бряга на средното течение на р. Ахелой, са 173, 178, 179 и 339. В землището на гр. Ахелой попада първият от трите обекта (173). Той се намира се на 8 км западно от Месамбрия¹³. Върху малка площ от едва 2 дка в равнинен терен на надзаливна тераса с видимост във всички посоки са открити горели късове глина със следи от плет от стени на разрушени постройки, изградени на плетено-колова конструкция с жилищен и/или стопански характер. Фрагмент от купа/паница от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността, изработена на бързо грънчарско колело, е открит на обекта. Той е с украса от три врязани хоризонтални линии под устието (Обр. 11/4). Подобни са известни от широк ареал на Западното Черноморие и от вътрешните райони на Тракия, като датировката им се простира от късната архаична до ранната елинистическа епоха (Bozkova, Vasileva 2009, 225, 234, fig. 2; Божкова 2017, 79–80). Аналогични екземпляри има от разкопки на обект „Старата дърводелна“ в Аполония от опожарен пласт от архаичната епоха (Ников 2012, 11; 161, обр. 2/3). От монохромните съдове е открит още и фрагмент

¹³ Обектът е дискутиран също и в частта, посветена на археологическите обекти от елинистическата епоха в околностите на Месамбрия.

Обр. 10. Карта на регистрираните археологически обекти от късната архаична епоха в околностите на Месамбрия.

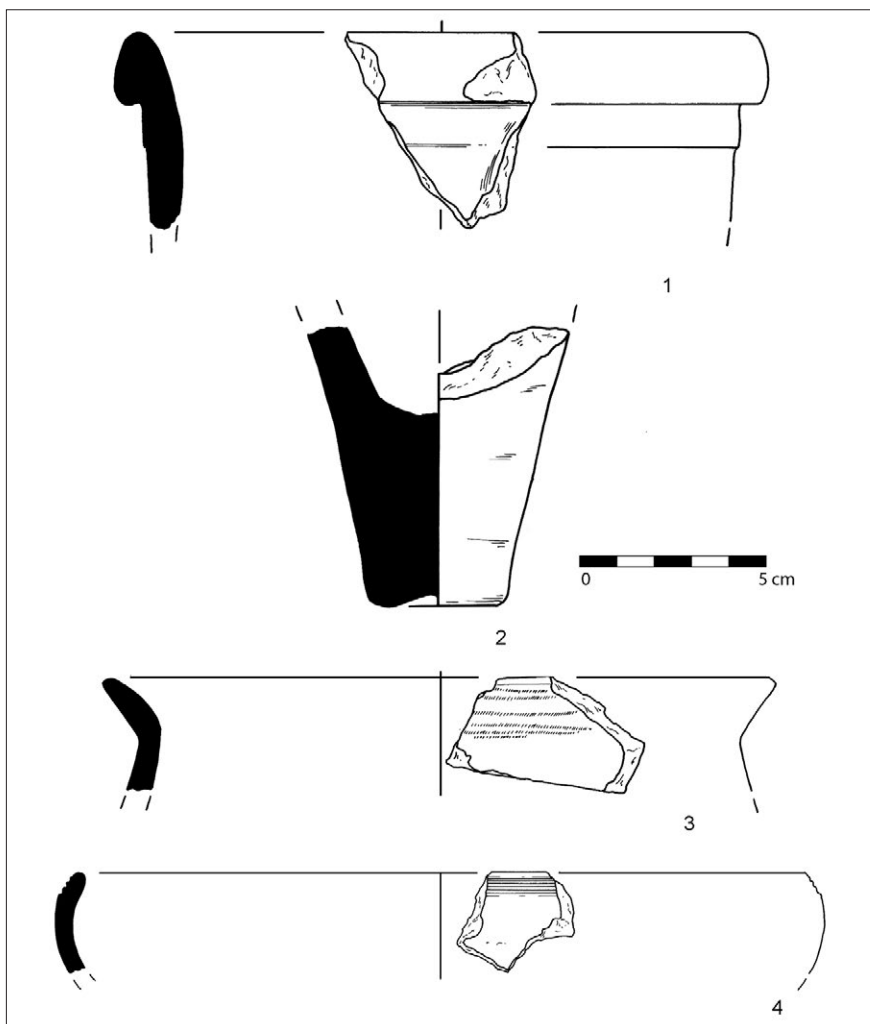
от устие на кана (Обр. 11/3). Подобни екземпляри са често срещани и паралели са открити отново от проучвани архаични контексти в Аполония (Ников 2012, 179, обр. 20/2–4, 201, обр. 42/9), както и на много места от вътрешността на Тракия (Георгиева, Ников 2010, 143, обр. 1, 146, обр. 3). Останалите фрагменти от монохромни съдове със сив цвят са стени от голям дебелостенен съд, вероятно трапезна амфора или кратер, без да може да се уточни със сигурност. Фрагменти от транспортни амфори дават най-ранната дата от обекта. Един от тях е устие на лесбоска червеноглинена амфора тип I-A по С. Монахов (Монахов 2003, 260, табл. 30/1) с датировка в VI в. пр. Хр. (Монахов 2003, 49) (Обр. 11/1). Втори фрагмент също е от лесбоска червеноглинена амфора (Обр. 11/2). Това е столче от тип I-C по С. Монахов (Монахов 2003, 260, табл. 31/3), датирано в края на VI – първата половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 49).

Вторият (178) и третият обект (179) се намират един срещу друг, на левия и десния бряг на р. Ахелой по нейното средно течение, в землищата на селата Александрово и Тънково, на малко повече от 9 км северозападно от Месамбрия. Разстоянието между тях е ок. 300 м, а на 350 м северозападно от обект 178 и на 450 м от обект 179 се разполага друг обект (109), върху повърхността на който са открити материали от ранната желязна епоха (Божкова и др. 2018а, 674) и от втората половина на I хил. пр. Хр.¹⁴. На трите обекта са регистрирани следи от горели късове глина със следи от плет на стенни мазилки от постройки, които дават основание те да бъдат определени като селища. Вероятността да съставляват едно по-голямо селище не трябва да се изключва, но това засега изглежда по-сигурно само за обекти 178 и 179, тъй като на обект 109 не са открити достатъчно диагностични материали, които със сигурност да потвърдят съществуването му в късната архаична и в класическата епоха, каквито има документирани на другите два обекта. Възможността за наличие на хоризонтална стратиграфия и преместване на селището от мястото на регистрация на обект 109 към местоположението на обекти 178 и 179 също не трябва да бъде изключвана.

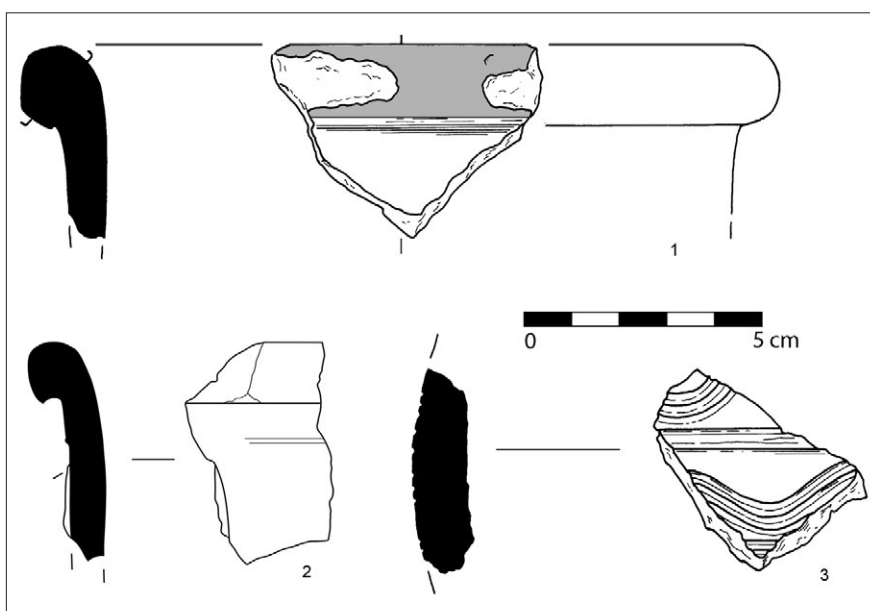
Материалите от повърхността на двата обекта (178 и 179) включват най-вече керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и на колело, както и малко на брой амфорна тара. От съдовете на ръка преобладават грубите дебелостенни съдове, предназначени за съхранение. Съдовете на колело са изцяло представени от групата на монохромна керамика със сив цвят на повърхността. Това са предимно леканета с хоризонтално устие и две срещуположни дръжки, издигащи се нагоре (Обект 178). Екземпляри от архаичната и класическата епоха са открити от обекта в м. Козлука, Малко Тръново, Чирпанско (Bozkova, Nikov 2009, 54, fig. 5–6), от обекта „Старата дърводелна“ в Аполония (Ников 2012, 169, обр. 10/7, 170, обр. 11/3) и др. Освен тях са открити и трапезни амфори с плоско дъно (Обекти 178 и 179). Те, както е известно, представляват една от най-разпространените затворени форми в Тракия от архаичната епоха насетне (Божкова 2017, 75)¹⁵. Точни паралели на едно от устията има също от обекта „Старата дърводелна“ в Аполония (Ников 2012, 117, обр. 18/2). От обект 178 са открити и множество стени на дебелостенни монохромни съдове (вероятно повечето принадлежат на леканета) с украса от врязани хоризонтални прави и вълнообразни линии

¹⁴ Непубликувани материали от теренните издирвания, осъществени през есента на 2017 г. с ръководител проф. д-р Анелия Божкова (НАИМ при БАН).

¹⁵ Повече за трапезните амфори (Божкова 2017; Ников 2005; Ников 2012).

Обр. 11. Керамични съдове
от обект 173,
землище на гр. Ахелой.

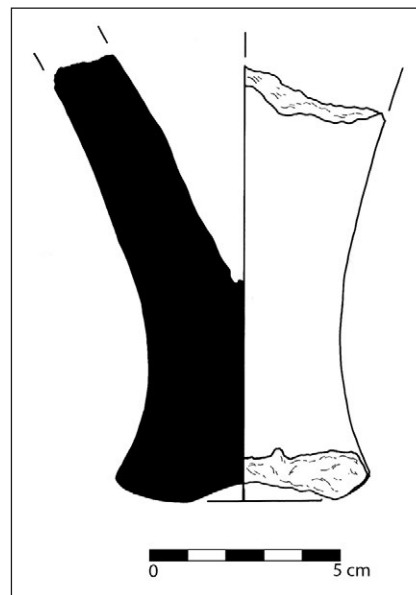

Обр. 12. Керамични съдове
от обект 178,
землище на гр. Каблешково.

(Обр. 12/3). Това е основна декоративна техника, като връзаните линии се разполагат под устийния ръб. Най-често тази украса се разпространява именно през късната архаична и ранната класическа епоха, като, разбира се, този извод не се абсолютизира, тъй като тя се среща и в по-късно време (Божкова 2017, 83).

Амфорният внос от архаичната епоха е представен от Клазомене и Лесбос. Един фрагмент от клазоменска амфора е открит на обект 178 (Обр. 12/1). Това е устие, покрито с червен лак от вариант 3 по С. Монахов (Монахов 2003, 262, табл. 32/3–4). Датировката му се отнася в третата четвърт на VI в. пр. Хр. (Монахов 2003, 53). Лесбоските амфори са от тип I-C по С. Монахов (Монахов 2003, 261, табл. 31/4) (Обр. 12/2) с датировка в края на VI – първата половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 48–49). На обект 179 не са открити амфори от късната архаична епоха, а само от класическата епоха. Те са от Тасос (Обр. 13) и принадлежат на тип II, серия II-A-1 от типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 269, табл. 39/5–6) и са с дата във втората половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 76).

Последният обект (339) се ситуираща до малък приток на р. Ахелой и е най-западно разположеният обект от античната колония Месамбрия. Намира се на 15 км от нея и попада в землището на с. Медово в м. Герленгеч. Площта му е над 80 дка, заема равнинен терен с лек наклон, спускащ се в източна посока, с видимост във всички посоки. Разстоянието между останалите синхронни обекти от късната архаична епоха е сравнително голямо, като най-близките обекти (157 и 378) се намират на ок. 4,5 км от него. Върху цялата площ на обекта са разграничени няколко концентрации от горели късове глина. Както и на останалите обекти, част от тях са със следи от плет, принадлежащи на стенни мазилки от постройки с жилищен и/или стопански характер. Освен тях в концентрациите са регистрирани ломени и частично обработени камъни с не особено големи размери. Те имат вулканичен произход (трахибазалти и трахиандезитобазалти) с произход от Медовската свита и е възможно те да са използвани в конструкцията на постройките или на друг вид съоръжения, свързани с домакинството или други дейности. Най-близкото възможно място за техния добив е отстоящото на ок. 950 м в северозападна посока възвишение в м. Бейкьой, което има същия вулканичен произход, от същата свита и достъпни разкрития на повърхността, които лесно могат да бъдат достигнати и експлоатирани. Керамичните фрагменти от съдове включват изработени на ръка и на колело. От керамиката на ръка се срещат големи хранилищни съдове и гърнета, както и много малко количество трапезни съдове (купи/паници) с тъмнокафяв цвят на повърхността. Украса имат само хранилищните съдове и гърнетата – това е хоризонтална пластична лента с преципвания. Керамиката на бързо гърнчарско колело е представена само от монохромни съдове със сив цвят на повърхността. Различават се паници/купи (Обр. 14/1), леканета (Обр. 14/2, 4) и една цедка (Обр. 14/3). Повърхността на повечето фрагменти е силно изгладена и излъскана. От леканетата се срещат както със завито навътре устие и хоризонтални дръжки, така и от тези с хоризонтално устие (Обр. 14/2). Върху един фрагмент има украса

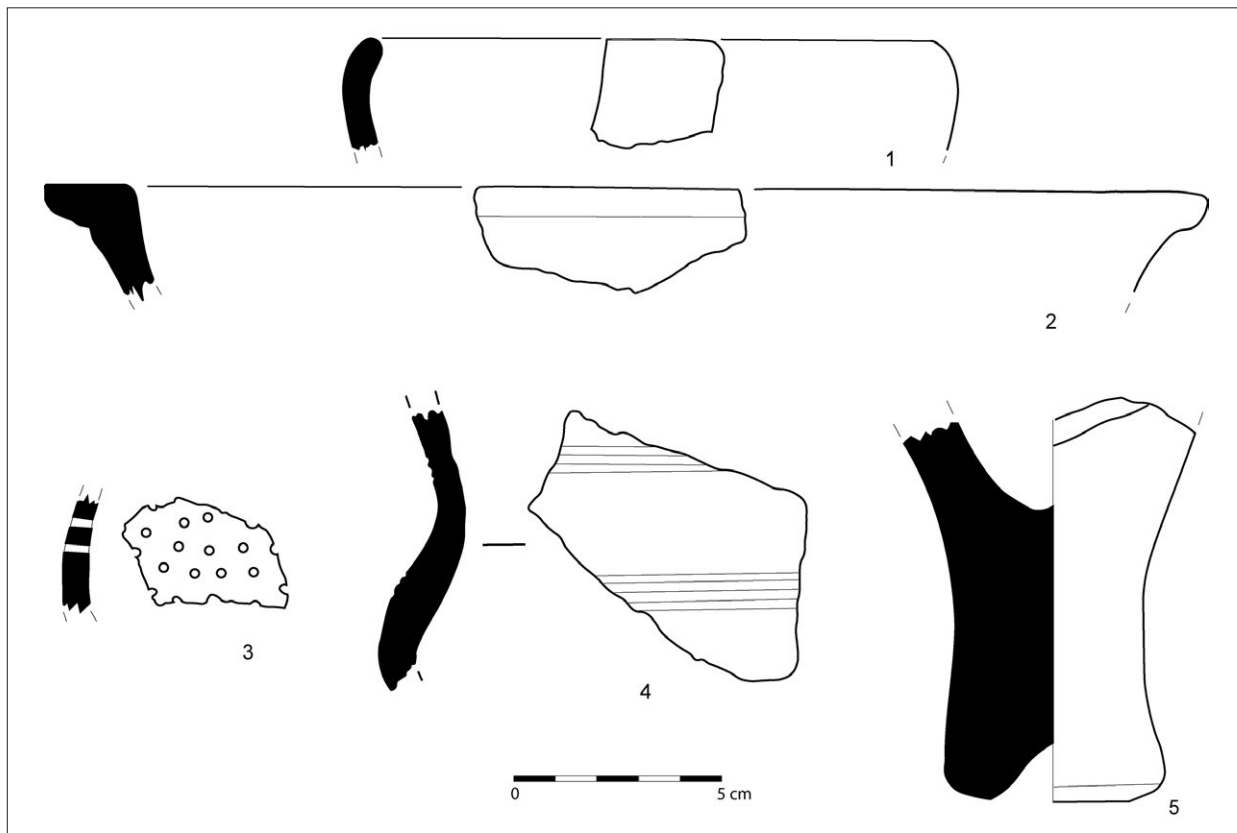

Обр. 13. Столче на транспортна амфора от обект 179, землище на с. Тънково.

от хоризонтални прави и вълнообразни връзани линии (Обр. 14/4). И двата типа се срещат на всички открити синхронни обекти в района. Подобни са известни и от обекта „Талията“ в Аполония (Ников 2012, 200, фиг. 41/3,7). Амфорна тара от късната архаична и от ранната класическа епоха липсва. Открити са единствено екземпляри от Тасос, които по типологията на С. Монахов са от тип II, серия II-A-1 (Монахов 2003, 269, табл. 39/5) (Обр. 14/5), с дата във втората половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 76).

Втора група обекти се разполагат на притоци на р. Ахелой и на малки реки, водещи началото си от възвишението Биберната и вливащи се директно в Черно море. Това са обекти 322, 333, 350 и 356. Те са и най-югозападно ситуираните обекти спрямо антична Месамбрия. Най-близкият до колонията обект (322) се намира на 9 км от нея, а най-отдалеченият (356) – на 13 км. Останалите са съответно на 10 км (333) и на 12 км (350).

Първият обект (322) се намира на границата на землищата на градовете Каблешково и Ахелой в м. Гьолтарла и има площ от 40 дка, разполага се в равнинен терен с видимост във всички посоки, включително и към Месамбрия. В непосредствена близост до него, в североизточните части е преминавала река, която към момента вече не съществува. Площите на запад и на северозапад са чернозем-смолници и са плодородни, докато на изток те не са пригодни за развиване на земеделие. Ареалът се отличава с високи подпочвени води и силна засоленост и единствената растителност са високи треви. На цялата площ на обекта са регистрирани горели късове глина, като част от тях имат следи от плет от стени на разрушени

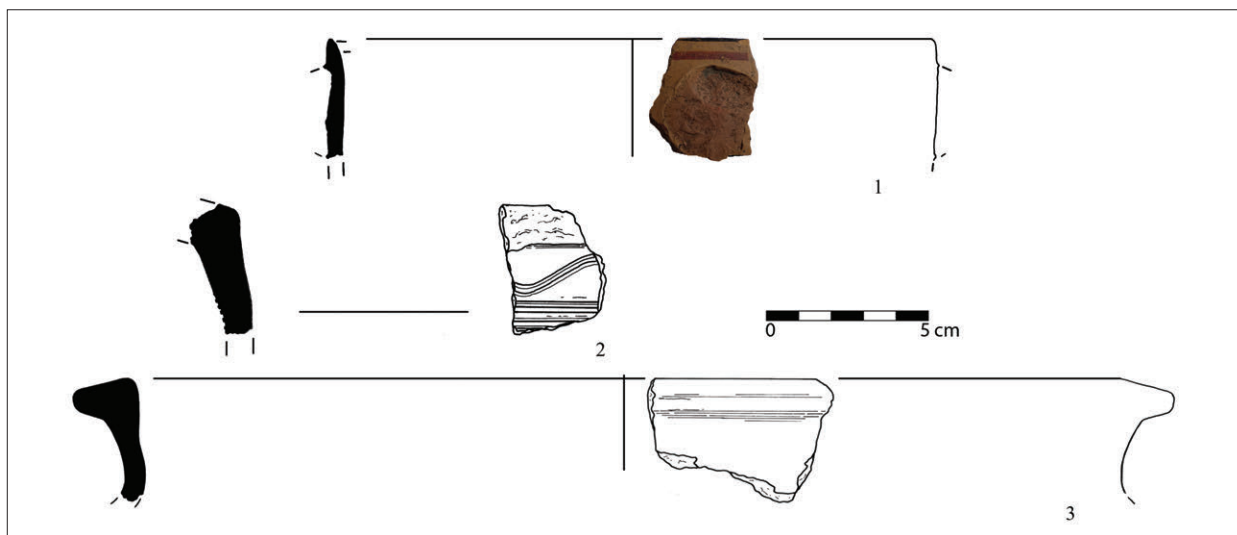
Обр. 14. Керамични съдове от обект 339, землище на с. Медово.

постройки, изградени на плетено-колова конструкция. Заедно с тях са открити незначително количество необработени камъни, но е малко вероятно те да са използвани в градежа на постройките. Строителните материали и техники не се отличават от тези, използвани на други места от района и във вътрешността на Тракия, като те могат да бъдат определени като „типични“ за епохата. Разликата тук е в подемния керамичен материал, който се състои от керамични съдове, изработени на ръка и на колело (вкл. и импортни), и амфорна тара в сравнително големи количества.

Керамичните съдове на ръка са предимно гърнета и хранилищни съдове с пластична и апликирана хоризонтална лента с прищипване, но в малко количество са открити също купи и паници. Останалите съдове принадлежат към трапезната керамика, изработена на бързо гърнчарско колело от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността. Различени са фрагменти от един кратер с дъговидни хоризонтални дръжки, динос и леканета. Кратерът намира добри паралели в История от края на VI в. пр. Хр. (Alexandrescu 1977, 115, fig. 2/7). Диносът е сходен на образците от обекта „Талията“ в Аполония (Ников 2012, 202, обр. 43/8). Общо два фрагмента от леканета с хоризонтално устие са открити на обект 322 (Обр. 15/2–3). Единият е с украса от врязани хоризонтални прави и вълнообразни линии (Обр. 15/2). Вторият фрагмент (Обр. 15/3) намира близки паралели с екземпляр също от обекта „Талията“ в Аполония (Ников 2012, 200, обр. 41/1), както и от обекта при с. Прилеп (Георгиева, Ников 2010, 143, обр. 1). Характерно за обекта е присъствието на съдове с бежово-кафяв цвят на повърхността. Те съставляват немалка част от общото открито количество фрагменти, като особеност не само за този обект, а и за района е, че този цвят на повърхността е характерен именно за късната архаична епоха и по-малко – за следващите периоди.

От обект 322 е известен и един фрагмент от импортен съд с вероятен произход от източно малоазийско ателие от VI в. пр. Хр. (Обр. 15/1). Подобни купи са известни от Черноморието в архаични контексти от Аполония, Истрия и др. (Damyanov 2018, 151, fig. 3; Damyanov, Panayotova 2023, 286, fig. 1; Teleaga, Zirra 2003, 12–13, taf. 30/1–2), като появата тук на съда може да се дължи на търговия с центровете, разположени в Бургаския залив преди основаването на Месамбрия, макар че регионални варианти на подобни чаши/купи са предмет на внос чак до края на VI и началото на V в. пр. Хр. (Божкова 2017, 32). Амфорна тара от късната архаична епоха не е разпозната. Най-ранният фрагмент е от класическата епоха и принадлежи на устие от хиоска амфора от тип V-A по С. Монахов (Монахов 2003, 240, табл. 10/4; 241, табл. 11/1–2), датирано в 20–10-те години на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 21, 22).

Вторият обект (333) се намира на малко повече от 2 км на северозапад от обект 322 землището на гр. Каблешково, м. Даалията. Има площ от над 70 дка и се разполага на малка река, водеща своето начало от възвишението Биберната, която се влива в Черно море непосредствено южно от р. Ахелой. Към настоящия момент в долното си течение тя е почти изличена от интензивните селскостопански дейности, включващи и запълване и изравняване на малки речни корита за увеличаване на площите за засаждане. Последните са с много висок земеделски потенциал – почвите са чернозем-смолници. Тази територия, заключена между средното течение на р. Ахелой и възвишението Биберната, е една от най-плодородните в района, а наличието на десетки регистрирани обекти тук от почти всички хронологически

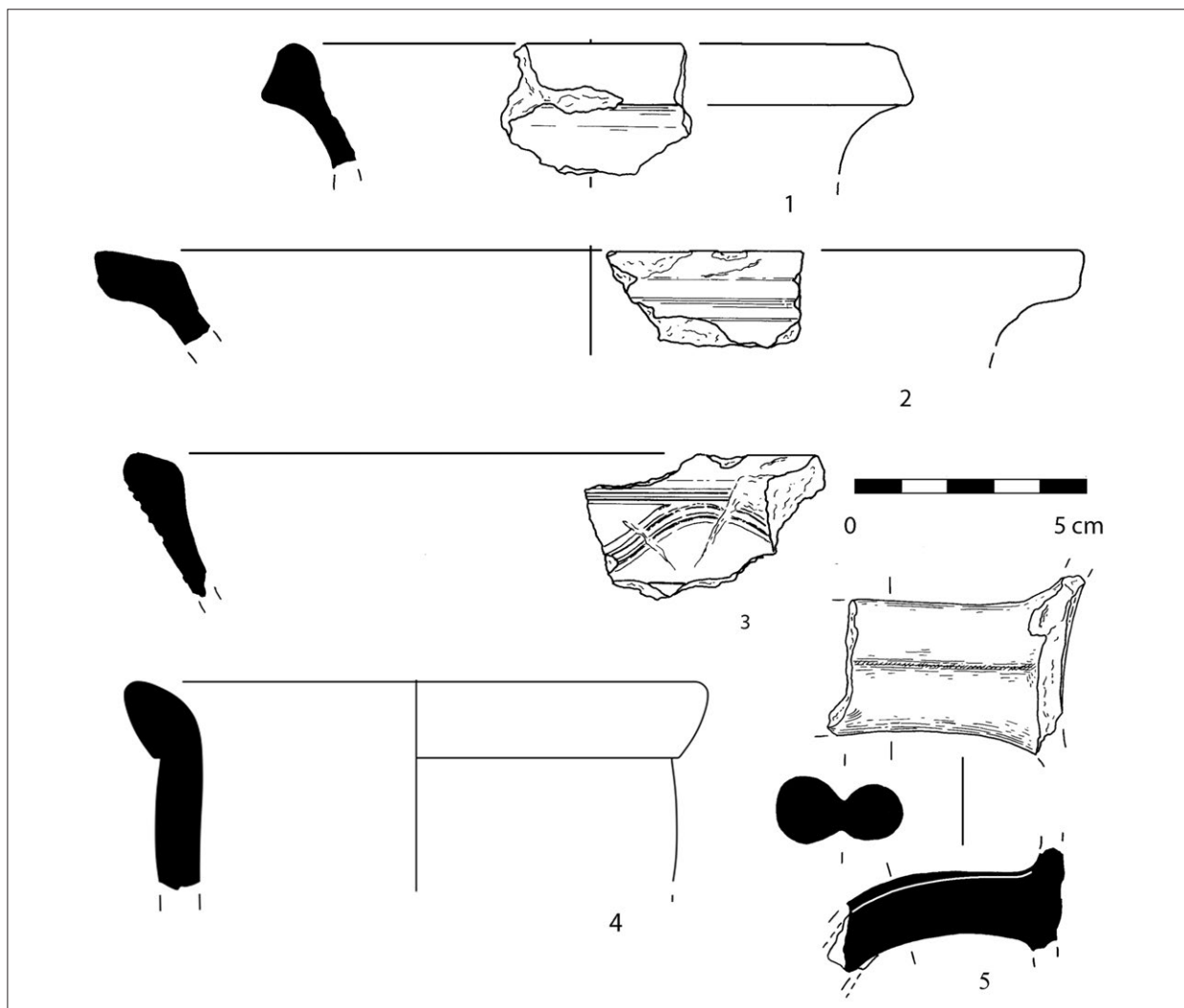

Обр. 15. Керамични съдове от обект 322, землище на гр. Каблешково.

периоди показва, че тя е обитавана и експлоатирана почти без прекъсване. В радиус от 3 км се намират няколко селища от времето на късния неолит и на халколита, от бронзовата и ранната желязна епоха, както и 19 обекта от втората половина на I хил. пр. Хр.¹⁶

Наблюденията по време на теренните издирвания през 2022 г., когато е регистриран обектът, показват няколко големи концентрации отухлени късове глина със следи от плет, маркиращи разрушени постройки, изградени на плетено-колова конструкция. Не са документирани камъни, използвани при градежа на постройките или на други съоръжения. Без съмнение обектът има селищен характер, като количеството керамични фрагменти, открити по повърхността, е много голямо. От керамичните фрагменти, изработени на ръка, присъстват гърнета и хранилищни съдове, като част от тях имат пластична и апликирана украса. Керамичните съдове, изработени на бързо гърнчарско колело, са представени само от монохромна керамика със сив цвят на повърхността. Открити са няколко диагностични фрагмента от кани, леканета, трапезни амфори и купи/паници. Една много характерна вертикална двойна дръжка, издигаща се високо над устието (Обр. 16/5), с кръгло сечение е от кана и има добри паралели в архаичен пласт от обекта „Морски скали“ в Аполония (Ников 2012, 44, 53, 195, обр. 36/2–4), също и от Олбия, където подобен екземпляр произхожда от вкопано жилище, датирано във втората половина на VI – първата половина на V в. пр. Хр. (Krapivina, Lejrunskaja 2009, 70, 74, fig. 2/4). От дълбоките купи се срещат екземпляри с хоризонтално устие (Обр. 16/2). Открити са и няколко фрагмента от купи с полусферичен профил с врязана украса от една или повече хоризонтални линии под устието, като е добре известно, че последните не се поддават на прецизна датировка и не се изменят съществено с времето (Божкова 2017, 79). Различава се един фрагмент от купа/паница с удебелен от вътрешната страна и скосен устиен ръб, който също има аналогии от архаичен контекст в обект „Орфей“

¹⁶ Обекти 7, 10, 12, 78, 105, 106, 114, 115, 117, 212, 318, 321, 322, 334, 335, 349, 350, 351 и 356 са включени в анализа в текста.

Обр. 16. Керамични съдове от обект 333, землище на гр. Каблешково.

в Аполония (Ников 2012, 205, обр. 46/4). Екземплярът има украса под устието от няколко хоризонтални, прави и вълнообразни линии (Обр. 16/3). Открито е едно устие от трапезна амфора (Обр. 16/1) с много близки паралели от архаичния пласт от обекта „Старата дърводелна“ в Аполония (Ников 2012, 177, Обр. 18/7). Подобно на обект 322 и тук не са регистрирани амфори с датировка в късната архаична епоха. Единственият открит фрагмент е от устие на хиоска амфора от тип V-A по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 240, табл. 10/4; 241, табл. 11/1–2) (Обр. 16/4), датирано в 20–10-те години на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 21–22).

Следващите два обекта (350 и 356) са подробно разгледани при анализа на археологическите обекти от елинистическата епоха, тъй като на тях са установени следи от сгради с каменна архитектура и откритите подземни археологически материали от този период преобладават многократно тези от късната архаична и от класическата епоха. Двата обекта се

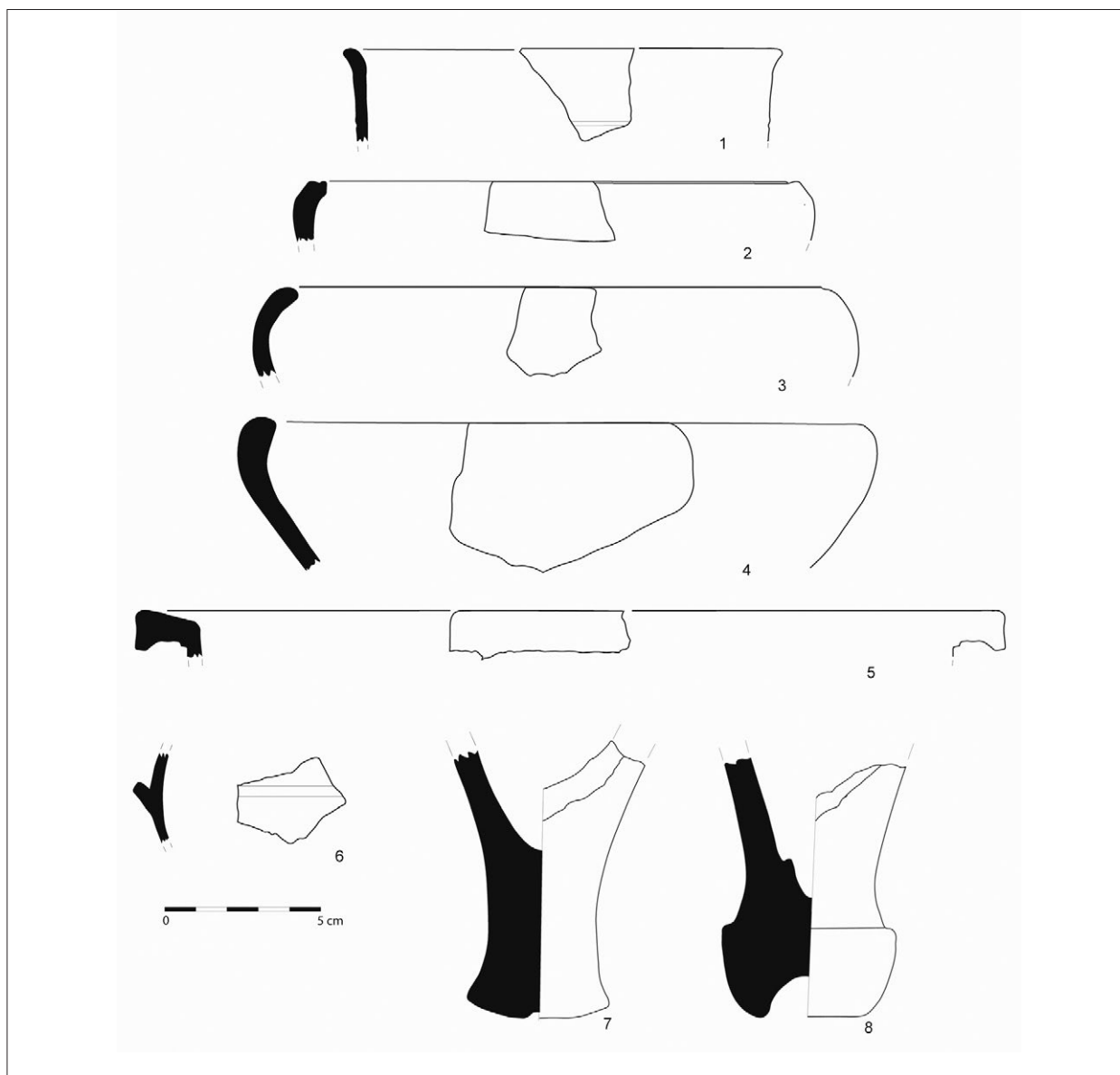

Обр. 17. Обект 350, м. Аязмото, землище на гр. Каблешково.

намират до малки реки, които се вливат директно в Черно море южно от р. Ахелой. Те са и най-отдалечените от Месамбрия в югозападна посока.

Обект 350 е регистриран по време на теренните издирвания през 2022 г., се намира в землището на гр. Каблешково и попада в изключително плодородни площи (Обр. 17). Почвите са чернозем-смолници с много високо хумусно съдържание, като допълнително теренът се разчленява от множество малки реки, водещи своето начало от възвишението Биберната и осигуряващи достатъчно водни запаси. В площта на обекта, която е малко над 5 дка, са открити голямо количество отухлени късове глина със следи от плет на поне няколко разрушени постройки, имащи жилищни и/или стопански функции. В тази площ са открити още кремъчни отломъци, хромелни камъни, тежести за вертикален стан и керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и на колело. Най-ранните в хронологическо отношение съдове са от втората фаза на ранната желязна епоха. Превес имат съдовете от групата на монохромната керамика на бързо грънчарско колело със сив и бежов цвят на повърхността от късната архаична и от класическата епоха (Обр. 18/1–6). От тях най-многобройни са паниците/купите с полусферичен профил без украса или с украса от една или няколко врязани хоризонтални линии (Обр. 18/2–4). Следват дълбоките купи с извито навътре устие и с хоризонтални дръжки и хоризонтално устие (Обр. 18/5) и трапезните амфори. Всички тези форми имат своите близки аналогии от обекти 157, 178, 179, 322, 333 и др., както и от други проучвани контексти извън района. Изключение прави само едно устие от трилистна кана (ойнохое). Подобни кани са известни от много обекти в черноморската зона и Тракия, но до този момент подобно е открито само на още един обект (91) в близката околност на Месамбрия от този период. Фрагментът има бежово-кафяв цвят на повърхността след изпичане и украса от две хоризонтални врязани линии, разположени точно под устийния ръб. Близък паралел се намира от архаичния контекст на обекта „Старата дърводелна“ в Аполония (Ников 2012, 178, обр. 19/2).

Амфорният внос е представен с екземпляри от Менде, Хиос и Тасос, но само от класическата епоха. До този момент няма открити контейнери от късната архаична епоха. От Хиос се срещат амфори с право гърло, тип IV и вариант V-A по С. Монахов с т. нар. про-токачулковидно столче (Монахов 238, табл. 8/1, 5–7) с датировка в 40–30-те години на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 20) (Обр. 18/8). Амфорите от Менде са от типа „порточело“, който е

Обр. 18. Керамични съдове от обект 350, землище на гр. Каблешково.

характерен за късния V и началото на IV в. пр. Хр. (Lawall 1998, 19–20) (Обр. 18/7). Тасоските амфори са от вариант II-A, серия II-A-1 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 269, табл. 39/5–6) с датировка във втората половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 76).

Другият обект (356) се намира в землището на с. Каменар и попада изцяло в гробищния парк на съвременното село. Разполага се на леко възвишение, издължено в посока север-юг. Най-ранните материали са от втората фаза на ранната желязна епоха, от архаичната и от класическата епоха. Те, заедно със структурата от елинистическата епоха, са сериозно пострадали от по-късното обитаване през Късното средновековие, когато на това място е имало селище, а към момента мястото е и действащо гробище на с. Каменар. Това не позволява

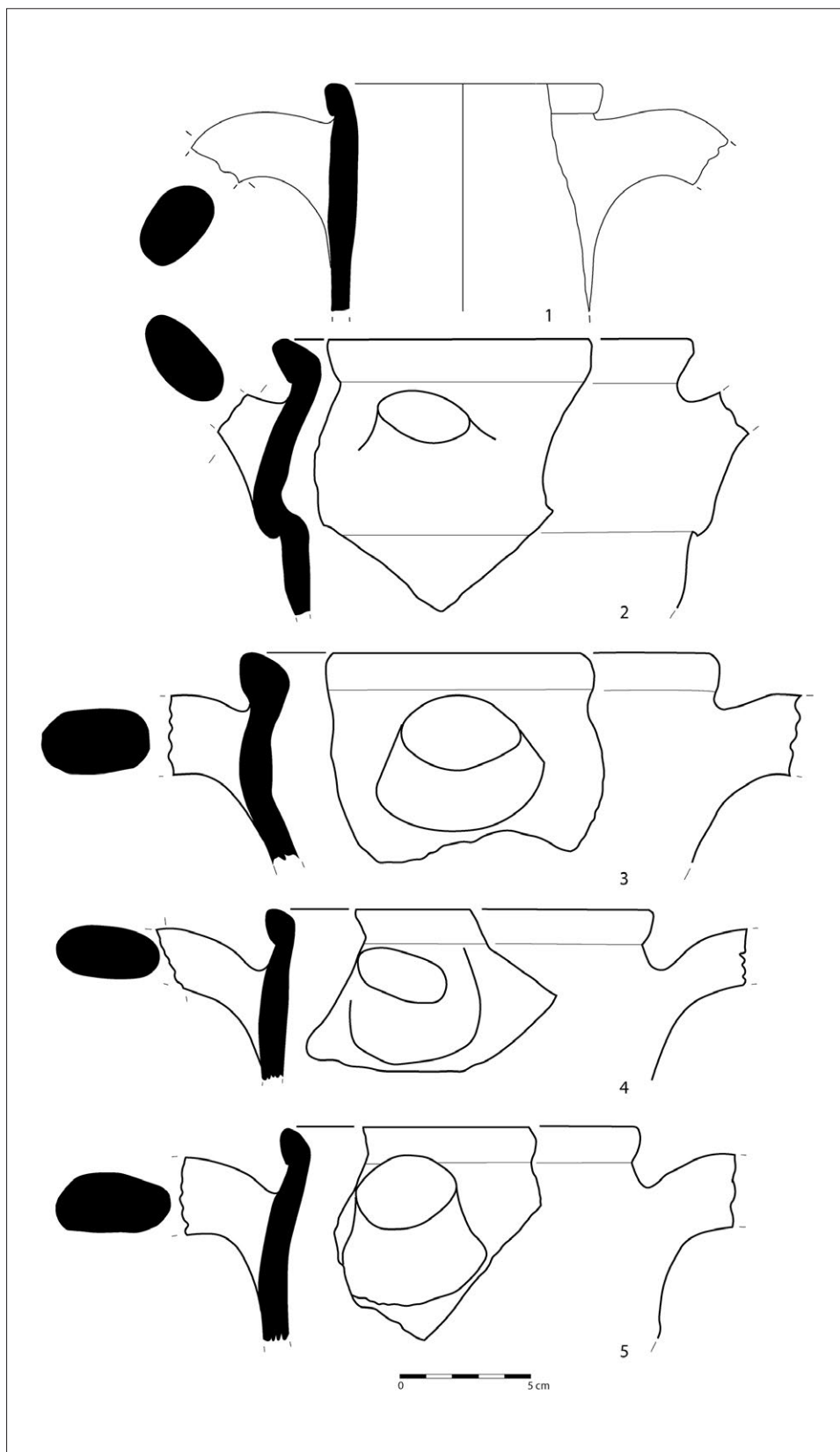
правилното определяне на площта на обекта, както и детайлното проследяване на разрушени структури от времето на края на VI до V в. пр. Хр. Малко на брой късове отухлена глина са регистрирани на възвишението, но поради по-горе изброените причини е възможно те да са и от разрушени структури от по-късно време. Малко на брой керамични фрагменти от монохромни съдове със сив цвят на повърхността, изработени на бързо гърнчарско колело, са открити в северозападната част на възвишението. Това са няколко устия на леканета с хоризонтално устие (с украса от прави и вълнообразни врязани линии, разположени под устието) и фрагменти от хоризонтални дъговидни дръжки на трапезна амфора.

Следващата група обекти, на които са открити археологически материали от късната архаична епоха, разположени по средното течение на р. Хаджийска, са 157 и 378. По-близкият до античната колония Месамбрия е обект 378. Отстои на ок. 11 км в северозападна посока в землището на с. Тънково, в чашата на яз. „Порой“, и е регистриран през есента на 2022 г. (Узунов и др. 2023, под печат). Площта му не може да се определи с точност, тъй като попада под водите на язовира. Същите причини ограничават и наблюденията върху останките от структури. Откритите късове отухлена глина могат да послужат при определянето на неговия селищен характер. Малко количество ломени камъни са открити на площта, върху която има видимост. Върху част от тях са документирани следи от частично обработване, което показва, че вероятно те са били използвани при изграждането на стени на постройка/и, поне до ниво на каменен цокъл.

Керамичните фрагменти, открити по време на издирванията, показват, че обектът (378) е съществувал от късната архаична до късната класическа епоха. Това са съдове от групата на монохромната керамика, изработени на бързо гърнчарско колело. Дъно, вероятно на кана с пръстеновидно столче, и няколко устия на леканета със завит навътре устиен ръб и хоризонтални дръжки, разполагащи се непосредствено под него, са едни от диагностичните фрагменти, открити по време на документирането на обекта. Този вид леканета са характерни за времето от края на VI и началото на V в. пр. Хр. за вътрешните райони на Тракия (Божкова 2017, 78). Подобни екземпляри са добре документирани на проучени обекти в Аполония като „Галията“ (Ников 2012, 199, обр. 40/6) и „Орфей“ (Ников 2012, 206, обр. 47/3) от края на VII до третата четвърт на VI в. пр. Хр. (Ников 2012, 224, обр. 65). Съдовете, изработени на ръка, се ограничават само до два. Първият е гърне, изработено от недобре пречистена глина с множество примеси, без украса. От втория съд са запазени едва няколко фрагмента – езичести дръжки, характерни за хранилищните съдове със сравнително прави стени, предназначени за съхранение на продукти.

Най-многобройни са керамичните фрагменти от амфорна тара с произход островите Хиос и Тасос. От Хиос са представени образци на т. нар. амфори с издуто гърло от варианти III-B (Монахов 2003, 238, табл. 6/7–8) (Обр. 19/5) и III-C със серии III-C-1 и III-C-2 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 237, табл. 7/3–6) (Обр. 19/2–4). Датировката на вариант III-B е към края на втората четвърт и средата на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18, 22), а на серии III-C-1 и III-C-2 се отнася след средата и третата четвърт на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19, 22). Тасос е представен само от тип II с вариант II-A и серия II-A-1 (Монахов 2003, 269, табл. 39/5–6) с датировка във втората половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 76).

Амфорната тара и монохромните съдове поставят съществуването на обект 378 от края на VI до края на V в. пр. Хр. Недалеч от него, на по-малко от 450 м в югоизточна посока, се

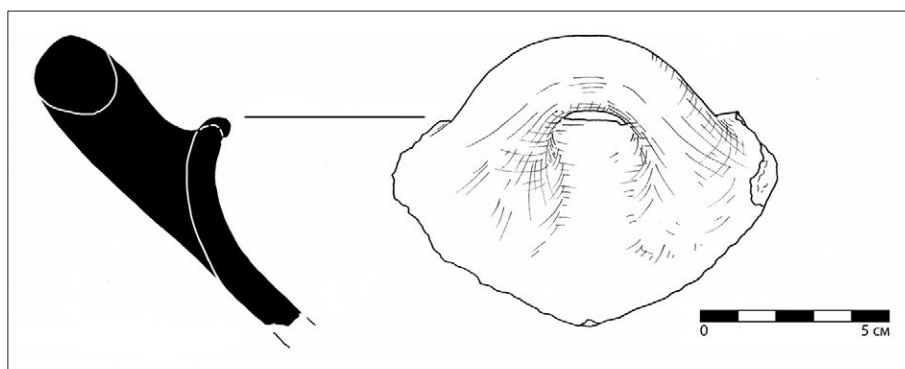
Обр. 19. Транспортни амфори от обект 378, землище на с. Тънково.

намира обект 123, чието съществуване е датирано (също на базата на амфорен внос от Хиос) в третата четвърт на V в. пр. Хр. Не трябва да се изключва вероятността двата обекта да са част от един по-голям, развиващ се по двата бряга на р. Хаджийска. Строителните дейности по издигането на язовирната стена обаче са компрометирали околния ландшафт до такава степен, че това вероятно ще остане само като една възможна хипотеза.

Вторият обект (157) по р. Хаджийска се намира на границата на землищата на селата Порой и Гълъбец и е регистриран при теренни издирвания през есента на 2020 г. Разполага се на десния бряг на висока надзаливна тераса с отлична видимост във всички посоки. Районът се характеризира като един от най-добре водоснабдените в околността, с най-плодородните почви. В близост се вливат два притока на р. Хаджийска. Шест обекта от различни епохи са регистрирани в радиус, по-малък от 1 км. При обхождане на района на водослива на притоците на реката през 1928 г. И. Пандалеев съобщава за открити сребърни тетрадрахми на Александър Велики, оброчна плочка, мраморна колона, римски и византийски монети (Пандалеев 1929, 326)¹⁷.

Резултатите от теренните издирвания показват, че обект 157 е обитаван от втората фаза на ранната желязна епоха до класическата епоха, но от класическата епоха откритите материали са единични, което вероятно показва неговото изоставяне по това време. Възможно е населението да се е изместило в посока изток, където на ок. 900 м се намира обект 371, или на запад към отдалечения на 600 м обект 389 (и двата с регистрирани материали от класическата епоха). Освен малко на брой отухлени късове глина със следи от плет, не са засвидетелствани други следи от разрушени постройки. Лисват каменни струпвания, разсипи и като цяло – камъни, които могат да бъдат използвани за градеж на постройки. Подемният археологически материал от обекта включва предимно фрагменти от керамични съдове, изработени на ръка и на колело. Преобладават съдовете на ръка с ангобирана и излъскана повърхност. От керамиката на колело е открит един фрагмент от устие на дълбока купа със завито навътре устие и хоризонтални дръжки, идентичен с екземплярите от обект 378 (Обр. 20). Тя принадлежи към групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността и този тип е характерен за времето на късната архаична и класическата епоха (Божкова 2017, 78). Недиагностични стени на дебелостенни съдове от същата група, покрити с тъмна и оловно-сива ангоба, съставляват останалата част от керамиката на колело.

Обр. 20. Фрагмент
от дълбока купа
от обект 157,
землище на с. Гълъбец

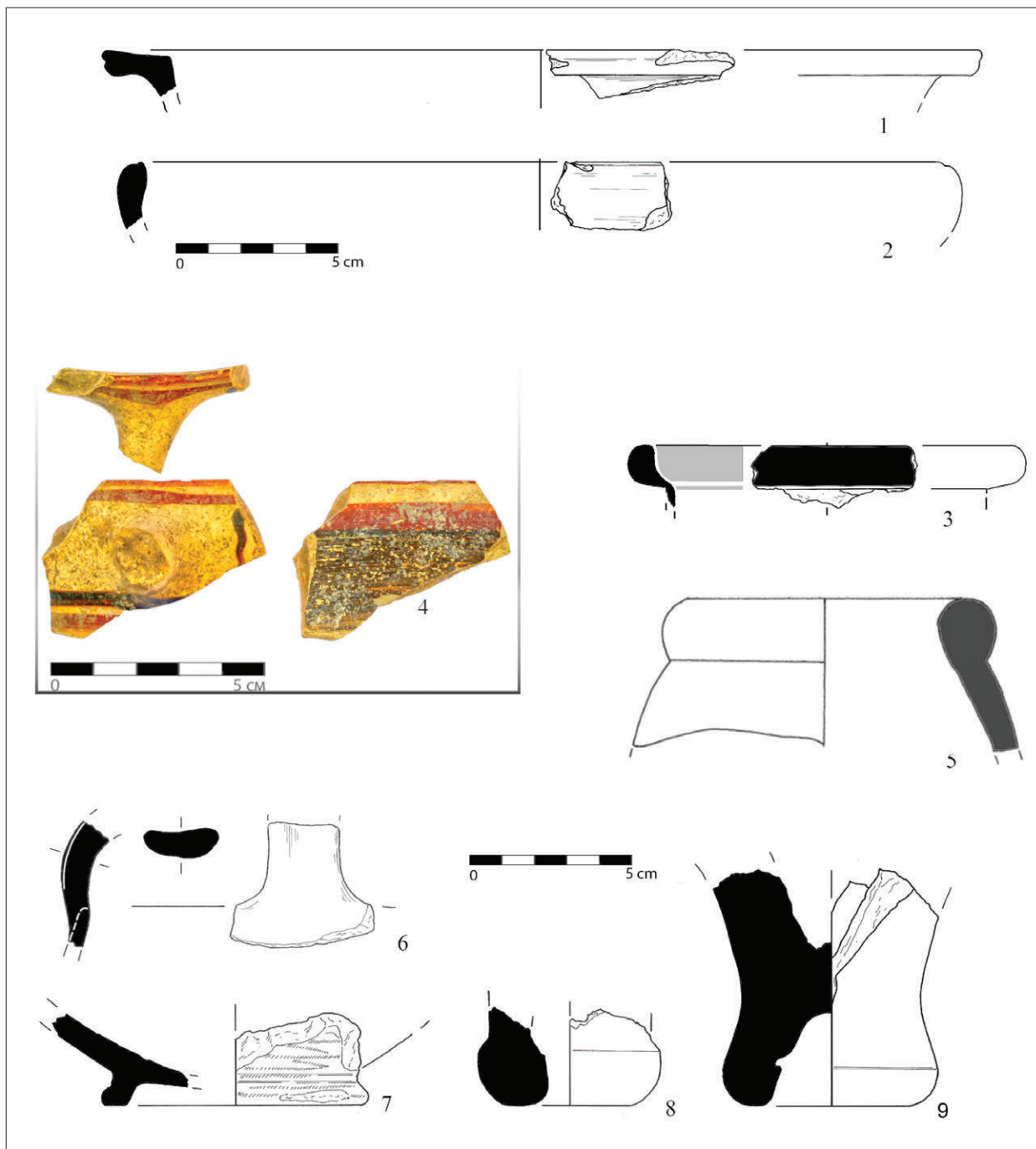

¹⁷ Повече информация има в текста при дискусията на обект 161 от елинистическата епоха.

На третата голяма река – р. Бяла, са ситуирани обекти 65 и 165. Първият от двата обекта (65) се намира в землището на Гюльовца, разполага се на речна тераса, на десния бряг на р. Бяла, в м. Юртлука/Азмака на ок. 15 км северозападно от Месамбрия. Теренът е равнинен с добра видимост във всички посоки, включително до античната колония и на запад към цялата долина на съседната р. Хаджийска. В близост преминава малък поток, който се влива в р. Бяла. Площите в близост са плодородни, алувиално-ливадни, а на изток са черноземни. Обектът е регистриран при теренни издирвания през 2007 г., като тогава екипът отбелязва, че спорадично се откриват керамични фрагменти от съдове, но те не дават детайли относно тяхната датировка. Изказано е предположение, че това е мястото, където е открита една колективна находка на цар Мицо (Кръстев 2008, 785–786). През 2013 г. обектът е пререгистриран, като е установено изключително интензивно обитаване през Средновековието и по-малко на брой материали от късната архаична епоха. При ново посещение на обекта през 2022 г. са отбелязани четири концентрации на горели късове глина, част от тях със следи от плет, маркиращи разрушени постройки, изградени със стени на плетено-колова конструкция. В концентрациите не са открити камъни, които да са използвани в градежа на постройките.

Керамичните фрагменти, открити по повърхността, са от съдове, изработени на ръка и на колело. Съдовете на ръка са предимно гърнета и хранилищни съдове с характерната украса от релефна лента, разположена хоризонтално под устието на съда. Голяма част от керамичните съдове, изработени на колело, принадлежат на групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността. Различени са дъно на съд с пръстеновидно столче (Обр. 21/7) и плоска вертикална дръжка, вероятно от кана (Обр. 21/6), купа/паница със завит навътре устиен ръб с една врязана линия под устието (Обр. 21/2), лекане със завит навътре ръб на устието и хоризонтални дръжки под него, както и лекане с хоризонтално устие и дръжки под него (Обр. 21/1), а също и един кратер. Последният намира паралели в архаичен контекст от обект „Орфей“ в Аполония (Ников 2012, 206, обр. 47, 9). Както вече бе споменато, леканетата със завито навътре ръб на устието и хоризонтални дръжки, разположени под него, са характерни за времето от края на VI и началото на V в. пр. Хр. във вътрешността на Тракия (Божкова 2017, 78). В черноморската зона се появяват по-рано – в контексти в Аполония от края на VII до третата четвърт на VI в. пр. Хр. (Ников 2012, 224, обр. 65). Това са обекти „Стара дърводелна“ (Ников 2012, 169, обр. 10/5), „Морски скали“ (Ников 2012, 190, обр. 31/4), „Талията“ (Ников 2012, 199, обр. 40/6) и „Къща Сумиев“ (Ников 2012, 222, обр. 63/5). Леканетата с хоризонтално устие се появяват в района на Черно море още от края на VII в. пр. Хр., а във вътрешността на Тракия са характерни повече от втората половина на VI в. пр. Хр. (Божкова 2012, 76). От Месамбрия има подобен екземпляр, но без контекст и без ясна дата (Alexandrescu 1977, 122, fig. 7/10)¹⁸. Откритият фрагмент на купа/паница с една хоризонтална врязана линия, разположена точно под устийния ръб, намира добри паралели в цяла Тракия и по Черноморието, като най-близките отново са от проучения обект „Старата дърводелна“ (Ников 2012, 160, обр. 1/3; обр. 4/2). Подобно устие е известно и от обект при м. Бадъ бунар, Карнобатско (Георгиева, Ников 2010, 146, обр. 3). Освен монохромна керамика от обекта е известен един фрагмент от скифос, предмет на внос, принадлежащ към

¹⁸ Според информация на П. Александреску екземплярът се е намирал в хранилището на Етнографския музей в Несебър (Alexandrescu 1977, 121).

Обр. 21. Керамични съдове от обект 65, землище на с. Гюльовца.

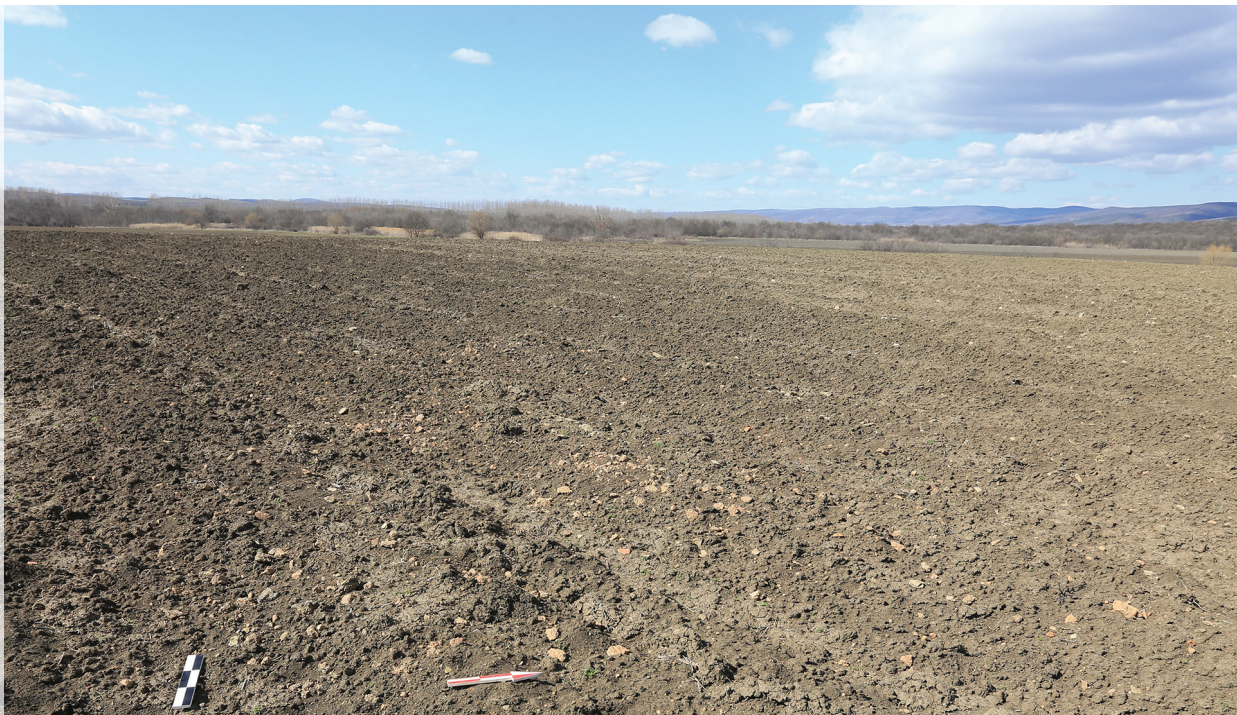
т. нар. късен коринтски стил (Божкова 2017, 35) (Обр. 21/4). Още едно устие от скифос от този вид е известно от района на близката околност на Месамбрия. Открито е на обект 91, намиращ се в землището на с. Кошарица. Освен на тези два обекта (65 и 91) до този момент най-близките открити други съдове от късния коринтски стил са от обекта в м. Костадин чешма при Дебелт (Балабанов 1986, 229).

Амфорна тара от обект 65 е от Хиос, Лесбос и Клазомене, като превес има Хиос с т. нар. вид с издуто гърло. Най-ранните образци от късната архаична епоха са от вариант III-B по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 236, табл. 6/1, 2, 5) (Обр. 21/5, 8–9). Вариант III-B се датира към края на втората четвърт и средата на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19, 22). Останалите видове амфори от обекта са характерни за класическата епоха и са от вариант III-C със серии III-C-1 и III-C-2 по типологията на С. Монахов и се отнасят в третата четвърт на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19, 22). Още по-ранен е един фрагмент от амфора с произход Клазомене (Обр. 21/3). Това е устие от амфора, покрито с червен лак, от Вариант 3 по С. Монахов (Монахов 2003, 262, табл. 32/3–4), датиран в третата четвърт на VI в. пр. Хр. (Монахов 2003, 53) и идентично с открития фрагмент от обект 178. Лесбос е с тип I-C по С. Монахов за червеноглинените лесбоски амфори (Монахов 2003, 260, табл. 31/3), датиран в края на VI и първата половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 49).

Следващият обект (165) се намира в землището на с. Кошарица в м. Дренака. Разполага се на склон със северно изложение и с лек наклон от ок. 3 до 5 градуса. В близост се влива един от най-големите протоци на р. Бяла – Кузгун дере. В радиус от километър са регистрирани няколко десетки археологически обекта от всички периоди, започвайки от халколита и завършвайки до края на XIX в. Поради обстоятелството, че територията представлява леко възвишение, издигащо се по-високо от южните, най-долните склонове на Еминска Стара планина, почвите не са застрашени от натрупване на късов материал, идващ оттам, като следствие на процесите на седиментация и изветряне на скалите, с които се затрупват склоновете, разположени северно от м. Дренака в посока Стара планина. Това превръща околните територии в едни от най-плодородните части в цялата околност на Месамбрия.

Обектът е регистриран през пролетта на 2021 г. върху площ от ок. 10 дка, като по повърхността са различени поне три големи концентрации, съставени от различни по големина горели късове глина, част от тях със следи от плет от опожарени и разрушени стени на постройки, изградени на плетено-колова конструкция (Обр. 22). Не са открити камъни, ломени или частично обработени, които да са използвани при градежа на постройките. Въз основа на тези данни обектът е определен като малко селище с постройки за строежа, на които са използвани традиционни материали и техники.

В концентрациите, маркиращи постройките с жилищен и/или стопански характер, са открити и голямо количество битова керамика и кремъчни отломъци и малко на брой типологични кремъчни оръдия. Керамичните фрагменти принадлежат на съдове, изработени на ръка и на бързо грънчарско колело. По-голяма част от съдовете на ръка са гърнета и хранилищни съдове с цилиндрична форма, със сравнително прави стени и имат разположени в средата или в горната част хоризонтални езичести дръжки. Някои от екземплярите са украсени с хоризонтално разположена под устието пластична лента с прищипвания. Керамичните съдове на колело са малко на брой и всички са от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността. Един от тях е на лекане със завит навътре устиен ръб и с хоризонтални дръжки, разположени под устието, и е идентичен с екземплярите от обекти 157 и 378. Документирани са и няколко фрагмента от стени на леканета с украса от вълнообразни линии. Останалите открити фрагменти са от недиагностични стени.

Обр. 22. Обект 165, м. Дренака, землище на с. Кошарица.

Последните два обекта с материали от късната архаична епоха (62 и 91) се намират северно от р. Бяла на нейния ляв приток Кузгун дере. Регистрирани са при теренни издирвания през пролетта и есента на 2013 г. Разполагат се на склон с лек наклон, спускащ се в южна посока. Видимостта е отлична в почти всички посоки, включително и към Месамбрия. Теренът на юг е подходящ за развитие на земеделие, но на север площите се подхранват с по-едър късов материал от изветрянето и интензивните процеси на седиментация, на които са подложени южните склонове на Еминска Стара планина, характеризират се с плитък хумусен хоризонт и съответно – с ниска плодородност¹⁹. Двата обекта се намират в землището на с. Кошарица, като обект 62 е в м. Караорман, а обект 91 – в м. Бялата чешма, където се намира и праисторическата селищна могила²⁰. Първият обект е интензивно обитаван от времето на късната римска епоха, Късната античност и Средновековието, като на него са регистрирани следи от разрушени постройки с каменна архитектура и керемидени покриви. Този факт допълнително затруднява разграничаването на структури от късната архаична и класическата епоха върху повърхността. Въпреки това откритите материали са малко, като те предимно са недиагностични стени на керамични съдове от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността, изработена на бързо грънчарско колело. Все пак са документирани няколко фрагмента, които могат да бъдат отнесени към края на VI и началото на V в. пр. Хр., като леканета със завит навътре ръб на устието и с хоризонтални дръжки, раз-

¹⁹ Повече в главата „Влияние на интензивните процеси на седиментация при проучване на археологическите обекти в района“.

²⁰ Могилата не е проучвана. Известна е в литературата, като за пръв път за нея спомената В. Миков във връзка със случайно открита златна антропоморфна фигура от периода на халколита (Миков 1934).

Обр. 23. Керамични съдове от обект 91, землище на с. Оризаре.

положени непосредствено под него, както и един фрагмент от устие на трапезна амфора. От обекта са регистрирани и няколко фрагмента от стени на съдове с бежово-кафява повърхност.

Обект 91 се намира на ок. 600 м южно от обект 62, като тук отново е установено обитаване от няколко хронологически периода, като късен халколит и Средновековие, но не с такъв интензитет като при предходния обект, което позволява по-точното определяне на площта на обекта, както и да бъдат направени по-прецизни наблюдения. Както на останалите обекти, и тук са регистрирани следи от разрушени постройки, изградени на плетено-колова конструкция. На площ от над 20 дка са документирани няколко отделни концентрации, състоящи се от отухлени късове глина, част от тях със следи от плет, както и керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и на колело. Ранните фрагменти са от втората фаза на ранната желязна епоха и включват няколко паници с коси канелюри, разположени под устието, както и съд с фуниевидно устие. Монохромната керамика на бързо грънчарско колело включва леканета, паници/купи (Обр. 23/1), трапезни амфори, кани с висока дръжка и кратери (Обр. 23/3). Цветът на глината след изпичане на повечето от съдовете варира от светлосива до тъмносива, като са открити и няколко фрагмента с почти черна ангоба. Леканетата са от познатите за късната архаична и класическата епоха два типа: със завит навътре устиен ръб и две хоризонтални дръжки или с хоризонтално устие и две дръжки. Първите са с добри паралели от черноморската зона и вътрешността на Тракия в: Аполония, обектите

„Старата дърводелна“ (Ников 2012, 169, обр. 10/5), „Орфей“ (Ников 2012, 206, обр. 47/3); обекта в м. Козлука при с. Малко Тръново, Чирпанско (Bozkova, Vasileva, 2009, 238, fig. 6/2): надгробната могила при с. Прилеп, Карнобатско (Георгиева, Ников 2010, 143, обр. 1), както и обекта при гр. Симеоновград (Божкова 2017, 80, фиг. 20/2) и др. Леканетата с хоризонтално устие имат украса от врязани вълнообразни линии върху и под устието. Също както и при другия тип, последните се срещат на много обекти в крайбрежната зона и във вътрешните райони на Тракия от късната архаична епоха насетне. Сходни са открити в Аполония: в обекти „Старата дърводелна“ (Ников 2012, 172, обр. 13/3, обр. 14/3), „Морски скали“ (Ников 2012, 192, обр. 33/5) и др. Един от фрагментите, открит на обекта, е с протуберанси върху устието. Известно е, че те са характерни повече за времето на късната архаична и ранната класическа епоха (Божкова 2017, 83). Подобно лекане е открито в ямен контекст от V в. пр. Хр. от обекта в м. Козлука при с. Малко Тръново, Чирпанско (Божкова, Ников 2010, фиг. 8). Каните с висока дръжка са характерни за времето на късната архаична и класическата епоха, като след средата на IV в. пр. Хр. стръмната и висока извивка на дръжката става поплавна (Божкова 2017, 78). На обекта е открито и устие от ойнохое. Както вече бе споменато, от района на близката околност на Месамбрия само на още един обект (350) е открито подобно устие. Разликите се състоят в цвета на повърхността на глината след изпичане. Екземплярът от настоящия обект е в сивата гама, докато на сходния образец от обект 350 е в кафяво-бежовата. Трапезните амфори имат близки паралели от: архаична яма от обекта на ул. „Анаксимандър“ 27 в Аполония (Ников 2012, 215, обр. 56/3); от Олбия – от яма от края на VI и началото на V в. пр. Хр. (Krapivina, Lejrunskaja 2009, 71, 76, fig. 4/4); от обект в м. Бадъ бунар, Карнобатско (Божкова 2017, 75, фиг. 17/2) и др. Фрагментите от кратери са малко на брой и са от устия и дъговидни дръжки, като паралели се намират в многобройни комплекси както от Черноморието, така и от вътрешността на Тракия, като датировката, която те дават, напълно съвпада с тази на останалите анализирани форми от обекта.

От обект 91 произлизат и няколко импортни фрагменти от съдове. Най-ранният от тях е устие на коринтски скифос, подобен на екземпляра от обект 65. Според характеристиката на глината и стилистиката на украсата, която е съставена от геометрични мотиви, скифосът принадлежи най-вероятно към късния коринтски стил. Класическата епоха е представена с повече импортни съдове. От тях най-добрите образци принадлежат на чаша с високо столче (Обр. 23/5) и още една чаша тип „*castulo*“. Този тип получава широко разпространение в цялото Средиземноморие, а в Западното Черноморие той е известен от Истрия, Олбия, Аполония и др. Във вътрешността на Тракия са открити образци в некрополите на Брезово и Дуванлий (Shefton 1996, 173–174, 179). Фрагмент от цилиндричен лекит с рисувална украса, или още известен като „*shoulder*“, също е открит на обекта. Той намира близки паралели с друг, открит в гроб от некропола на Месамбрия (Божкова 2017, 47, 164, обр. 6/2).

Амфорната тара е представена от Хиос, Лесбос и Клазомене. От Лесбос това е тип I-C по С. Монахов (Монахов 2003, 260, табл. 31/2), датиран в края на VI в. пр. Хр. (Монахов 2003, 45). Един фрагмент от дръжка с ивица от червен лак от клазоменска амфора е открит от обекта. Това е Вариант 3 по С. Монахов (Монахов 2003, 262, табл. 32/3–4), датиран в третата четвърт на VI в. пр. Хр. (Монахов 2003, 53). Най-ранните хиоски амфори са от вариант III-B по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 236, табл. 6/2) (Обр. 23/4, 6). Вариант III-B се датира към края на втората четвърт и средата на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19,

22). Контейнерите от класическата епоха. Контейнерите от Хиос са от класическата епоха и са от вариант III-C, серия III-C-1 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 237, табл. 7/3–4) (Обр. 23/2). Датировката им се отнася в третата четвърт на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19, 22).

Класическа епоха

Обектите от класическата епоха са много повече от тези от късната архаична епоха – те са 43. Това са обекти 7, 10, 12, 14, 16, 31, 62, 65, 70, 78, 83, 91, 94, 96, 99, 123, 125, 126, 129, 137, 142, 155, 157, 165, 173, 178, 179, 190, 299, 302, 304, 322, 328, 331, 333, 339, 349, 350, 356, 371, 378, 380 и 389 (Обр. 24)²¹. Част от тях са възникнали през късната архаична епоха и са продължили да съществуват и през класическата епоха. Това са обекти 62, 65, 91, 157, 165, 173, 178, 179, 322, 333, 339, 350, 356 и 378²². Моделът на заселване от класическата епоха повтаря почти напълно този от късната архаична епоха, като селищата отново се разполагат почти винаги до реките Ахелой, Хаджийска и Бяла, както и на техни по-малки притоци.

Обектите, разположени по средното и долно течение на р. Ахелой, са: 7, 10, 12, 14, 16, 78, 83, 173, 178, 179 и 190²³. Най-западно разположените обекти от Месамбрия са 83 (на 13 км), 14 и 190 (на 11 км). Първият от тях е в землището на с. Медово, а другите два са в землището на с. Александрово. И трите обекта се намират на високи речни тераси, като обхващат неголяма площ. По повърхността им са открити керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и на колело, като последните са предимно от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността. Наблюденията, направени по време на теренните издирвания, показват, че обектите имат селищен характер, като на място са документирани разрушени постройки, изградени на плетено-колова конструкция. Районът се характеризира с изключително плодородни почви – чернозем-смолници, като освен р. Ахелой в близост до тях преминават и малки потоци, част от които към момента вече са почти обезличени от селскостопанските дейности и от изравняване на терена през XX в. с цел усвояване на повече територия за земеделски нужди. При първите два обекта (14 и 83) има регистрирано обитаване от времето на римската епоха. Това са аграрни селища от типа „*викус*“ с постройки с жилищни и стопански функции, за изграждането на които са използвани камъни и керемиди. Концентрациите от строителни материали, образували се вследствие на тяхното разрушение и разнасянето им по повърхностния почвен слой от селскостопанската обработка на почвата, затруднява разграничаването на отделните структури от класическата епоха. На отделни места заедно с керамичните фрагменти от монохромните съдове са открити и късове отухлена глина, но без археологически разкопки трудно би могло да се разграничат

²¹ Вж. таблицата в приложението след текста за пореден номер на обекта при регистрация, както и за местоположение, име на местност и хронология. Необходимо е да се уточни, че точната датировка на възникване на обектите с информацията от теренни издирвания не може да бъде прецизирана. Възможна е известна диахронност между отделните обекти, като неедновременното съществуване на всички регистрирани обекти от класическата епоха е повече от вероятно.

²² Подробно разгледани в предходната част посветена на обектите от късната архаична епоха от околностите на Месамбрия, като тук те няма да бъдат разглеждани отново.

²³ Обекти 173, 178 и 179 вече са разгледани при представянето на археологическите обекти от късната архаична епоха от околностите на Месамбрия.

Обр. 24. Карта на регистрираните археологически обекти от класическата епоха в околностите на Месамбрия.

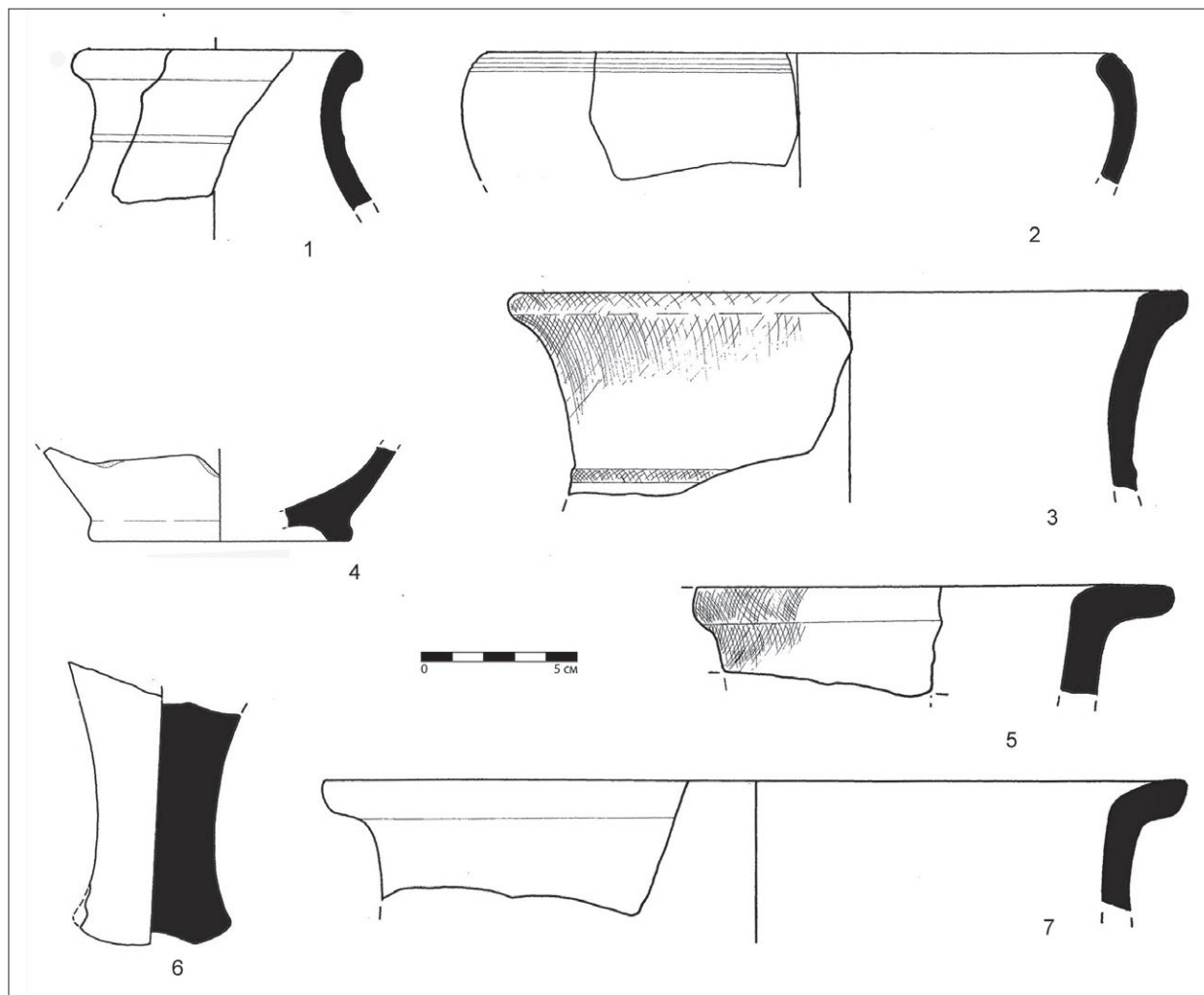
структурите от отделните периоди, още повече, че плетено-коловата техника се използва и през римската епоха дори и при сгради с каменна архитектура. На третия обект (190) има открити само единични фрагменти от керамика със сграфито украса от Средновековието, като останалите материали са от втората половина на I хил. пр. Хр., а на терен са разграничени поне три отделни концентрации на отухлени късове глина от стенни мазилки на постройки.

Амфорна тара в малки количества е открита на обекти 14 и 190, но това са само недиагностични стени. От монохромната керамика на бързо гърнчарско колело на обекти 14 и 83 са открити по един фрагмент от чаши с S-овиден профил, които са характерни за времето от началото на V в. пр. Хр. и намират добри паралели в контексти от класическата епоха на много места – като напр. при гр. Симеоновград (Bozkova, Vasileva 2009, 229, fig. 11/4–6; Божкова 2017, 79, фиг. 19/4–5), Маригол (Alexandrescu 1977, 128, fig. 13/8) и др. На обект 190 е открит един фрагмент от кратер с дъговидни дръжки, както и няколко фрагмента от купи/паници с полусферичен профил и завит навътре устиен ръб. Една от тях има украса от две хоризонтални връзани линии, разположени под устието.

Следващата група обекти, ситуирани по средното течение на р. Ахелой, са 7, 10, 12, 16 и 78. Намират се в землищата на градовете Каблешково (7, 10, 12) и Ахелой (16, 78). Разстоянието между тях варира от 600 м до 2.8 км²⁴. Най-отдалеченият от антична Месамбрия обект е 12, като той се намира на 10 км, а най-близкият е обект 78, който се разполага на 7,5 км от колонията. Около тях площите са с много висок земеделски потенциал, като почвите също са чернозем-смолници с дълбок хумусен хоризонт. Част от обектите се разполагат на речни тераси на р. Ахелой (16, 78), а останалите – на известно разстояние от реката, до по-малки потоци, които в момента не съществуват. Това са обекти 10 и 12. Първият обект (10) се намира в м. Праматаря, като в близост има регистрирани няколко археологически обекта от различни хронологически периоди²⁵. Разполага се в периферията на селищна могила от халколита върху полегат склон с лек наклон, образувал се от културните пластове на праисторическото селище. Теренът се обработва интензивно за земеделски нужди и материали от втората половина на I хил. пр. Хр. са открити смесени заедно с тези от халколита. Повърхността е наситена с отухлени късове глина със следи от плет от разрушени стени, изградени на плетено-колова конструкция, но вероятно голяма част от тях принадлежат на праисторическите постройки. Материалите от повърхността включват още керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и на колело. Статистически първите наброяват повече, но формите, които са документирани са предимно на гърнета и хранилищни съдове с прави стени и езичести дръжки. Част от гърнетата имат украса от хоризонтална пластична лента, разположена близо под устието. Керамичните фрагменти, изработени на бързо гърнчарско колело, са представени единствено от монохромни съдове със сив цвят на повърхността. Разграничени са: купа/панница със завит навътре ръб на устието и украса от хоризонтални връзани линии, разположени под устието (Обр. 25/2); кана (Обр. 25/1) и три кратера (Обр. 25/3, 5, 7). Формите са добре известни през цялата епоха от територията на Черноморието и вътрешните райони на Тракия. Паницата има паралели от гр. Сименовград (Bozkova, Vasileva 2009, 234, fig. 2/2,3). Каната – от богатия

²⁴ Разстоянието между обекти 10 и 12 е 600 м. Също толкова е между 16 и 78. 800 м делят обекти 7 и 78, а 2,5 км е разстоянието между обекти 10 и 16. Най-голямо е разстоянието между обекти 7 и 10 – 2,8 км.

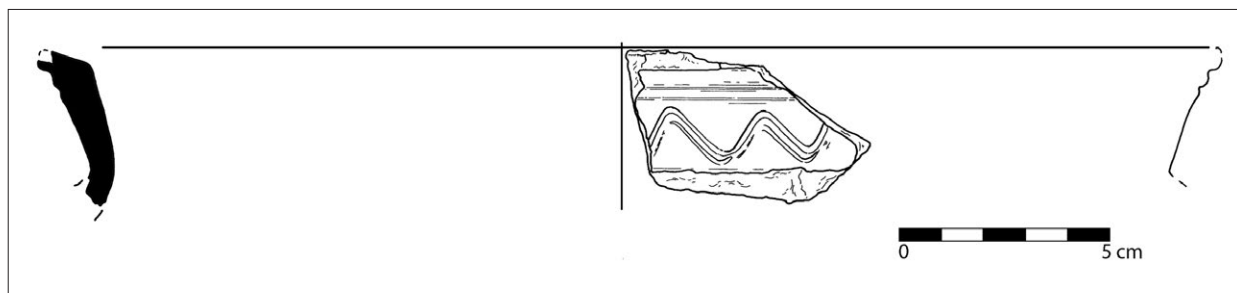
²⁵ Повече за регистрираните археологически обекта от различни хронологически периоди (Карайотов 2015).

Обр. 25. Керамични съдове от обект 10, землище на гр. Каблешково.

гроб от Голямата могила от моголният некропол край селата Маломирово и Златиница (Агре 2011, 193, VI-24). Кратерът напомня екземпляри от Аполония, които са тип III, вариант 1, по типологията на К. Недялков (Недялков 2020, 202, табл. 3/4). Амфорната тара се ограничава до едно столче от Хераклея тип I-A-2 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 321, табл. 91/6-7; 322, табл. 92/1-2) (Обр. 25/6), датирано от началото на 70-те до края на 40-те години на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 132-133).

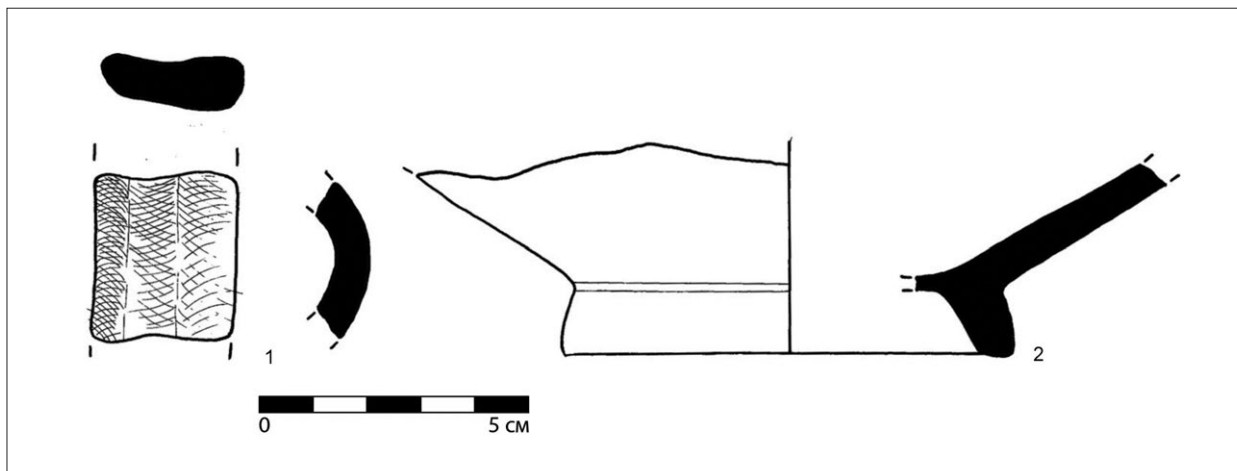
Обект 12 се намира западно от обект 10 в м. Панаята, като при него отново съществува сходен проблем с разграничаването на отделните структури поради намиращите се в близост обекти от късната римска епоха, Късната античност и Средновековието. Както и при обект 83, тук са регистрирани сгради с каменна архитектура и с керемидени покриви, които – след като са разрушени и разнесени от земеделската обработка на почвата, покриват по-ранните материали от втората половина на I хил. пр. Хр. За разлика от предходните обекти в западната периферия на обекта няма регистрирано присъствие от по-късните периоди и върху повърхността са открити следи от разрушени постройки с жилищен и/или стопански харак-

Обр. 26. Фрагмент от дълбока купа от обект 12, землище на гр. Каблешково.

тер. Керамичните фрагменти включват съдове, изработени на ръка и на бързо гърнчарско колело. От тях са открити няколко характерни фрагмента от леканета с украса от прави и вълнообразни връзани линии, разположени под устието (Обр. 26). Те са характерни още за времето на късната архаична епоха и продължават да се правят през цялата класическа епоха. От обекта е открито едно столче от хераклейска транспортна амфора в много обрушен вид, но наподобяващо същия тип, който е документиран и на обект 10, а именно вариант I-A-2 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 321, табл. 91/6–7; 322, табл. 92/1–2) от началото на 70-те до 40-те години на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 132–133).

Обекти 16 и 78 се ситуират в западните покрайнини на гр. Ахелой и се разполагат на речни тераси на р. Ахелой. Първият обект (16) има много малка площ от 6 дка, докато вторият (78) обхваща повече от 20 дка. Както вече бе споменато, разстоянието между двата обекта е ок. 500 м, което не изключва те да са или част от един по-голям обект, разполагащ се на двата бряга на реката или изместващ се по течението на реката във времето. Последната хипотеза предполага тяхната диахронност, но материалите, открити по повърхността по време на теренните издирвания, не са в такава степен хронологически индикативни за потвърждаване или отхвърляне на това предположение. Видимостта между двата обекта е пряка, а към останалите части – отлична във всички посоки, включително и към Месамбрия. Площите са плодородни – почвите са чернозем-сморници с много дебел хумусен хоризонт. Високият земеделски потенциал предопределя и почти непрекъснатото обитаване в района – регистрирани са структури от Късната античност, от Средновековието (XII–XIV в.) и от Късното средновековие (XV–XVIII в.). Както и на предходните обекти, тук разграничаването на отделни концентрации, маркиращи постройки от втората половина на I хил. пр. Хр., е затруднено най-вече заради разрушените каменни сгради от по-късните периоди. Откритите по повърхността керамични фрагменти са от съдове, изработени на ръка и на бързо гърнчарско колело. Последните са от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността. Няколко фрагмента от купи/паници със завит навътре устиен ръб са открити на обект 16, един от тях е с украса от връзана хоризонтална линия. От същия обект произхожда и дъно на съд, вероятно лекане, с пръстеновидно столче (Обр. 27/2), както и една плоска, вертикална дръжка на кана, която има силна извивка (Обр. 27/1). Вече бе споменато, че оформянето на дръжките по този начин е характерно за времето преди средата на IV в. пр. Хр. (Божкова 2017, 78). От обект 78 е документиран и фрагмент от чаша с S-овиден профил, много подобна на екземплярите, открити в обекти 14 и 83. На двата обекта са открити фрагменти от стени от монохромни съдове, покрити с много тъмна, почти черна на цвят

Обр. 27. Керамични съдове от обект 16, землище на гр. Ахелой.

ангоба. На обект 16 е документиран и един фрагмент от съд с чернофирнисово покритие. Фрагментът е много малък и е недиагностичен. Амфорна тара е открита и на двата обекта, но диагностично е само едно столче от обект 16. То е от контейнер от Хиос, вариант III-C, серия III-C-2 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 237, табл. 7/3–6). Датировката му се отнася в третата четвърт на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19, 22).

Обект 7 се намира в землището на гр. Каблешково, в м. Даалията, и се разполага на малка река, водеща своето начало от възвишението Биберната, която се влива в Черно море непосредствено южно от р. Ахелой. Отстои на 800 м югозападно от обект 78 и на по-малко от 950 м от обект 322, като площта, върху която са регистрирани материали, е ок. 25 дка. Възможно е реалната площ да е много по-голяма, но при определянето по време на регистрирането на обект 322 през 2013 г. южната му граница преминава пътя Ахелой – Каблешково, а южно от него терените са застроени. Районът около обекта е равнинен, площите са плодородни – същите чернозем-смолници, върху които се разполагат съседните обекти. Сходна ситуация с обитаването на това място от Късната античност отново затруднява разграничаването на отделни структури от класическата епоха. Късове отухлена глина, част от тях със следи от плет, са открити на цялата площ на обекта, но вероятността да принадлежат към структури от по-късните периоди също е много възможна. Както и на останалите обекти, тук са открити фрагменти от съдове изработени на ръка и на колело. От последните са регистрирани купи/паници и кани. Един от фрагментите принадлежи на кана с дръжка, високо издигаща се над устието, характерна за времето преди средата на IV в. пр. Хр. (Божкова 2017, 78). Открити са множество фрагменти от транспортни амфори, но всичките принадлежат на недиагностични стени. На обекта са открити и няколко стени от питоси.

На малката река Тал дере, водеща своето начало от възвишението Биберната, се разполага обект 349. Той се намира в землището на гр. Каблешково и е най-югозападно разположеният обект спрямо Месамбрия, като отстои на ок. 12 км от нея. Районът е богато водоснабден от няколко малки, но пълноводни реки, а площите са с много висок земеделски потенциал – почвите са чернозем-смолници с дълбок хумусен хоризонт. Върху площ от 15 дка са открити следи от разрушени постройки, изградени на плетено-колова конструкция, но без

ясно разграничими граници между тях. Керамичните фрагменти са изработвани предимно на ръка, но са регистрирани и няколко фрагмента, изработени на бързо грънчарско колело. Последните са от групата на монохромните съдове със сив цвят на повърхността, като са различни един кратер и една купа/паница. Паницата е с полусферичен профил, със завит навътре и удебелен ръб на устието и с украса от една врязана хоризонтална линия. Кратерът е с позната камбановидна форма и също има украса от хоризонтални врязани линии, подобен на тип III, вариант 1 от Аполония, по типологията на К. Недялков (Недялков 2020, 202, табл. 3/4), тип, който се появява там от третата четвърт на V в. пр. Хр., като производството се увеличава през втората и третата четвърт на IV в. пр. Хр. (Недялков 2020, 66). Амфорната тара е в малко количество, като това са предимно неиндикативни стени на контейнери, но все пак е открито едно столче на тасоска амфора, което наподобява тип II по типологията на С. Монахов, вероятно вариант II-A и серия II-A-1 (Монахов 2003, 269, табл. 39/6), с дата във втората половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 76).

Единственият обект (99), намиращ се на морския бряг от класическата епоха е в землището на с. Равда, е на ок. 5 км югозападно от Месамбрия. Разполага се на висока морска тераса в южната част на съвременното село. Видимостта във всички посоки е отлична, като съществува и директна визуална връзка с колонията. Непосредствено до обекта се разполага залив, за който Б. Димитров изразява предположение, че е служил като пристанище убежище, функционирало като емпорион от архаичната епоха до края на античността (Dimitrov 1975, 13). Л. Огненова оспорва тази хипотеза, като доводите са, че на това място в залива не може да се осъществява пристанищна дейност поради опасност от подводни рифове (Ogneva-Marinova 1994, 142, Гюзелев 2009, 224).

Обектът е регистриран през 2013 г. по време на теренните издирвания, като през това време е установено, че в голямата си част е сериозно разрушен от строителството на хотел. В изкопите частично са установени и добре обработени камъни от постройки. Използвани са варовикови блокове от Одърската свита, върху която се разполага обектът. При повторно наблюдение са открити и горели късове отухлена глина, някои от които специфично оформени части от различни съоръжения. Поради плътното застрояване на север и оформянето на околния терен на югозапад като парк точната площ на обекта не може да бъде проследена. През 2022 г. при теренни издирвания мястото е посетено отново, като на разстояние от ок. 200 м в западна посока са открити единични фрагменти от стени на амфорна тара, които са индикатор, че селището достига поне дотам.

От обекта произхождат многобройни фрагменти от червенофигурни и чернофирнисови съдове. Разпознати са скифоси, киликси, солнички, рибни блюда, червенофирурен колонен кратер и др. Последният се разполага след втората и третата четвърт на V в. пр. Хр. Подобен е на екземпляр от некропола на Аполония, който е с дата 450–440 г. пр. Хр. (Лазаров 2003, 80–81). Екземпляри от обекта в м. Козлука при с. Малко Тръново, Чирпанско, са отнесени във втората и третата четвърт на V в. пр. Хр. (Vasileva 2013, 130–133), от Симеоновград (Божкова 2017, 42), както и от самата Месамбрия отново са със същата датировка (Reho 2005, 31). Също в класическата епоха се датират фрагменти от един скифос и киликс от обекта. Екземпляри, подобни на скифоса, има открити в Месамбрия (Божкова 2017, 59, фиг. 11/9, 174, обр. 23) с датировка в средата и третата четвърт на V в. пр. Хр. (Божкова 2017, 59). Другият фрагмент от киликс, или т. нар. „*stemless cup*“, се разполага отново в третата четвърт на V в. пр. Хр. и отново има паралели с открити екземпляри от Месамбрия (Божкова 2017, 59, фиг. 11/6). Риб-

ните блюда и солничките вероятно могат да се отнесат към първата половина и средата на IV в. пр. Хр. Солнички от типа „*footed*“ от Месамбрия са отнесени именно към това време (Божкова 2017, 59, фиг. 11/13). От монохромните съдове са открити няколко паници, една от които е с хоризонтална дръжка. Екземплярът има точен паралел от богатия гроб от Голямата могила при с. Златиница (Агре 2011, 189–190) и Пистирос (Bouzek, Domaradska 2009, 213, fig. 8a-b).

Транспортните амфори са представени от контейнери от Хиос, Лесбос, Менде и Тасос (Обр. 28). От хиоските амфори са документирани няколко типа. Най-ранният е тип IV с ва-

Обр. 28. Транспортни амфори от различни центрове от обект 99, землище с. Равда.

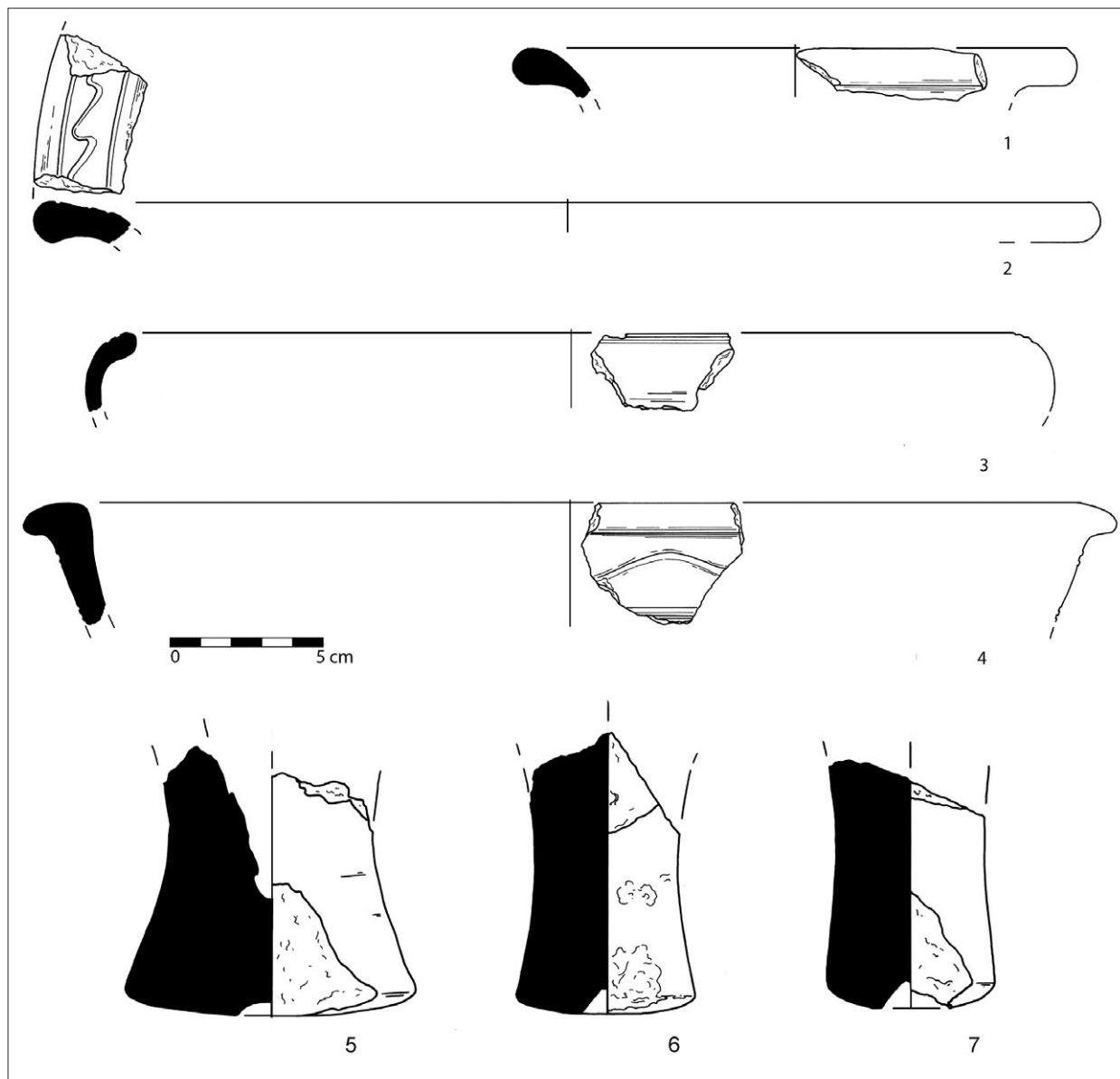
риант IV-A по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 238, табл. 8/1, 5–7) с датировка в 40–30-те години на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 20). Следващият вариант е IV-B (Монахов 2003, 239, табл. 9/3–4) с дата в 20–10-те години на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 20). Тип V е представен от вариант V-A (Монахов 2003, 240, табл. 10/4;). Той се датира в края на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 21, 22). Лесбоските амфори са от червеноглинените от тип I-C по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 261, табл. 31/4, 6) с датировка в края на VI и първата половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 49). Менде е представен с тип II-B по типологията на Монахов (Монахов 2003, табл. 62/5–6) или т. нар. „порточело“ (Lawall 1998, 19–20), който той датира в първите две десетилетия на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 91). Тасос е с вариант II-A, серия II-A-1 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 269, табл. 39/5–6) с датировка във втората половина на V в. пр. Хр.

Усвояването на крайбрежните територии на югозапад от Месамбрия и превръщането им в територия, подвластна на града, със сигурност може да се допусне от класическата епоха насетне. Обект 99 е доказателство именно за това, като неговата принадлежност към Месамбрия е във съмнение, като по всяка вероятност е имал и гръцко или силно елинизирано население.

Обектите, разполагащи се на р. Хаджийска, са 123, 125, 126, 157, 371, 378, 380, 389²⁶. Най-отдалечените от тях се намират на 18 до 19 км западно от антична Месамбрия. Това са обекти 157, 371 и 389. Те се разполагат в район, през който преминават няколко по-малки притока на р. Хаджийска. Земеделският потенциал е много висок – почвите са алувиално-ливадни, вследствие на което териториите са обитавани почти без прекъсване от бронзовата епоха до Късното средновековие.

Обект 389 се намира в землището на с. Гълъбец, в м. Иван тарла, и се разполага на ниска речна тераса на левия бряг на р. Хаджийска. Съществува пряка визуална връзка с останалите два обекта, отстоящи на 600 м (157) и 900 м (371). Обектът е регистриран през 2022 г., като на повърхността, на площ от 25 дка, са открити малко количество отухлени стенни мазилки от постройки на плетено-колова конструкция. Не са документирани камъни, използвани за градеж на ниво суб– или суперструкция. От керамичните съдове са открити както изработени на ръка, така и на бързо грънчарско колело. Керамиката на ръка е представена от гърнета, хранилищни съдове и една купа. Украса от пластична лента, оформена с притискане, е документирана на два фрагмента от гърнета със сравнително прави стени. Керамичните съдове на колело са купи/паници, леканета и трапезни амфори, като всичките са монохромни със сив цвят на повърхността (Обр. 29/1–4). Купите/паниците са с полусферичен профил и със силно завит навътре и леко удебелен ръб на устието, а под него се разполага украса от две хоризонтални връзани линии (Обр. 29/3). Този вариант на формата е добре познат и е репродуциран навсякъде в Тракия. Близки паралели има от Симеоновград (Bozkova, Vasileva 2009, 234, fig. 2/2) и др. Леканетата са от типа с хоризонтално устие. Различават се вариант с украса върху устието от прави и вълнообразни линии (Обр. 29/2) и вариант със същия тип украса, но разположена под устието (Обр. 29/4). Първият вариант има добри паралели в контексти от класическата епоха от Аполония (Недялков 2020, 214, табл. 15/244), от обект в м. Козлука при с. Малко Търново, Чирпанско, (Bozkova, Nikov 2009, 54, fig. 7) и др.

²⁶ Обекти 157 и 378 вече бяха разгледани при представянето на обектите от късната архаична епоха.

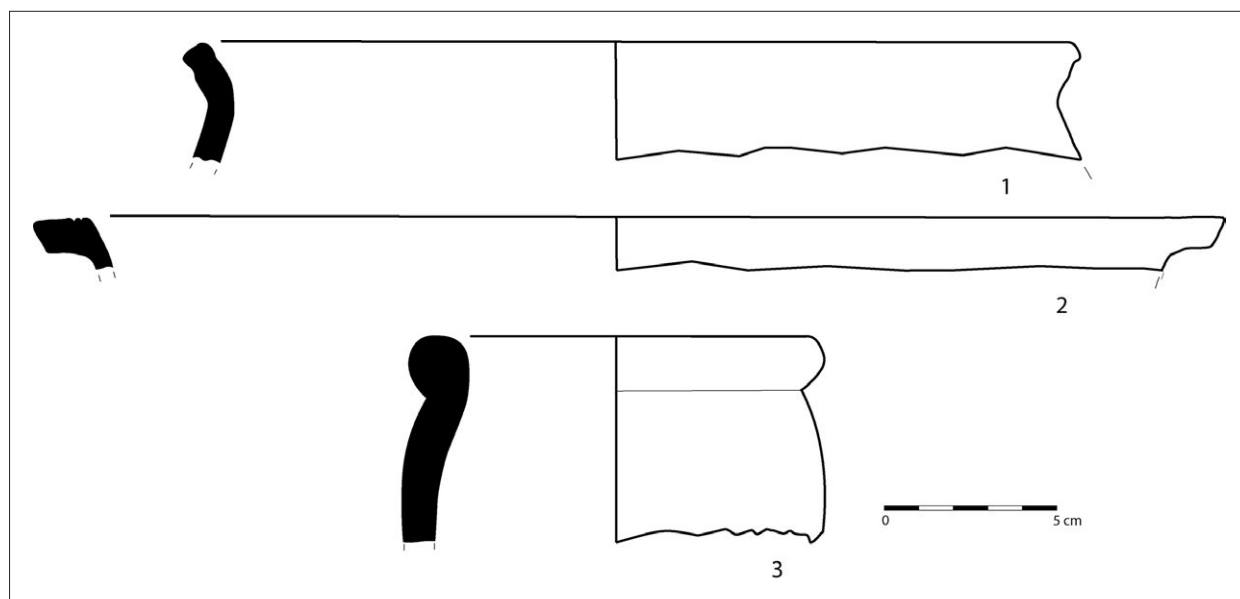
Обр. 29. Керамични съдове от обект 389, землище на с. Гълъбец

Амфорната тара от обекта е представена от Хиос, Менде и Тасос. От Хиос са от вариант III-B (Монахов 2003, 238, табл. 6/7) (Обр. 29/7) с датировка към края на втората четвърт и средата на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18, 22). Амфорите от Менде са от същия тип, каквито са открити на обекти 99 и 350, а именно т. нар. „порточело“ (Обр. 29/5). Датировката е в късния V и началото на IV в. пр. Хр. (Lawall 1998, 19–20). Според типологията на С. Монахов това е тип II, вариант II-B (Монахов 2003, 292, табл. 62/5–6), който се датира в първите две десетилетия на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 92), и вариант II-C (Монахов 2003, 293, табл. 63/1) с дата към края на втората четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 92). Тасоските амфори са от вариант II-A, серия II-A-1 по типологията на С.

Монахов (Монахов 2003, 269, табл. 39/5–6) (Обр. 29/6) с датировка във втората половина на V в. пр. Хр., и серия II-A-3 (Монахов 2003, 270, табл. 40/5) от последната третина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 65).

На 900 м в източна посока от обект 389 по течението на р. Хаджийска, в землището на с. Порой в м. Пясъците, се намира следващият обект (371) от класическата епоха. Той се разполага на западен склон със среден наклон на ок. 120 м от съвременното корито на реката, като останалата зона в близост до реката е заливна тераса. Площта се ограничава до ок. 4 дка, като мястото е обитавано на много по-голяма площ от Зрялото и Късното средновековие. За разлика от други обекти на площта с открити материали липсват структури от по-късните периоди, което е спомогнало за разграничаването на една голяма концентрация на отухлени късове глина, част от които са със следи от плет и керамични съдове, изработени на ръка и на колело, и неголямо количество транспортни амфори. Съдовете на ръка са малко, като фрагментите са силно обрुшени и обезличени. Фрагментите от съдове, изработени на бързо грънчарско колело, са предимно от монохромна керамика със сив цвят на повърхността. Част от фрагментите имат ангобирано покритие с оловносив цвят. Различени са следните форми: купи/паници, леканета и кани. От купите/паниците е открит един фрагмент на устие без врязана украса от хоризонтални линии. Друг фрагмент принадлежи на купа с извито навън устие (Обр. 30/1). Той има добър паралел от Аполония (Недялков 2020, 208, табл. 9/120). Леканетата са представени само от типа с хоризонтално устие, но без украса върху него (Обр. 30/2). Един фрагмент е с украса под устието от прави и вълнообразни линии, каквито има открити на много от обектите в района

От обекта е открит един малък фрагмент от стена на съд, покрит с лакова украса от тъмнокафяви до черни на цвят ивици, изпълнени в т. нар. стил *à la brosse*. Едно от предположенията е, че той може да принадлежи на амфора, като засега точният произход не може да бъде установен. Известно е, че този тип амфори са характерни за архаичната епоха, но само по

Обр. 30. Керамични съдове от обект 371, землище на с. Порой

стени на фрагменти не може с точност да се определели производственият център. От района на близката околност на Месамбрия не са открити други такива образци, като най-близките известни са от яма от обекта в м. Костадин чешма при с. Дебелт. Там датировката е от втората половина на VI до първите десетилетия на V в. пр. Хр. (Балабанов 2005, 3; Tzochев 2011, 82–83). Останалите амфори от обект 371 принадлежат на Хиос и са от вариант III-C, серия III-C-1 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 237, табл. 7/3) (Обр. 30/3). Датировката им се отнася в третата четвърт на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19, 22). По отношение на хронологията на обекта подобна ранна дата дава единствено фрагментът от стена, декориран в стил *à la brosse*. Всички останали диагностични фрагменти от транспортни амфори се датират след третата четвърт на V в. пр. Хр. насетне. Датировката на някои от монохромните съдове също може да попадне в късната архаична епоха. Както вече бе разгледано по-горе, в близост – на ок. 500 м западно, се намира обект 157, чиито материали по повърхността ясно показват обитаване в късната архаична епоха, но до откриването на още материали, сочещи по-ранна дата, съществуването на обект 371 засега остава в класическата епоха.

Следващият обект, разположен по р. Хаджийска, се намира на границата на землищата на с. Оризаре и с. Александрово. Разполага се на склон със северно изложение, спускащ се към десния бряг на реката. Видимостта е добра в повечето посоки с изключение на юг, където се разполага ридът Габерака. Точната площ не може да бъде определена с точност поради обстоятелството, че теренът представлява гора и е гъсто залесен. Регистрацията на обекта е възможна единствено в малки ерозионни канали, възникнали от дъждовни води, вследствие на което в тях са открити археологически материали. Последните са предимно керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и на бързо грънчарско колело, и едно устие на питос. Открити са и малко на брой късове отухлена глина със следи от плет, което дава основание да се предположи, че на това място е имало постройки, изградени с традиционната плетено-колова техника. Няма данни за използване на други строителни материали и техники. Керамичните фрагменти от съдове, изработени на колело, се ограничават до групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността. Различени са широко разпространените паници/купи с полусферичен профил и със завит навътре ръб на устието и кани с една дръжка. На обекта е открит и един фрагмент от дълбока купа с профилиран ръб на устието и с оформен жлеб за капак, също и кана с една дръжка. В Аполония този вид леканета произхождат от контекст от първата четвърт на IV в. пр. Хр. до края на III в. пр. Хр. (Недялков 2020, 107, 214, табл. 15/239–241). В случая с обект 380 датироването в къснокласическата епоха се подкрепя от каните, които спадат към характерния за времето преди средата на IV в. пр. Хр. тип с дръжка, излизаща високо над устието (Божкова 2017, 78).

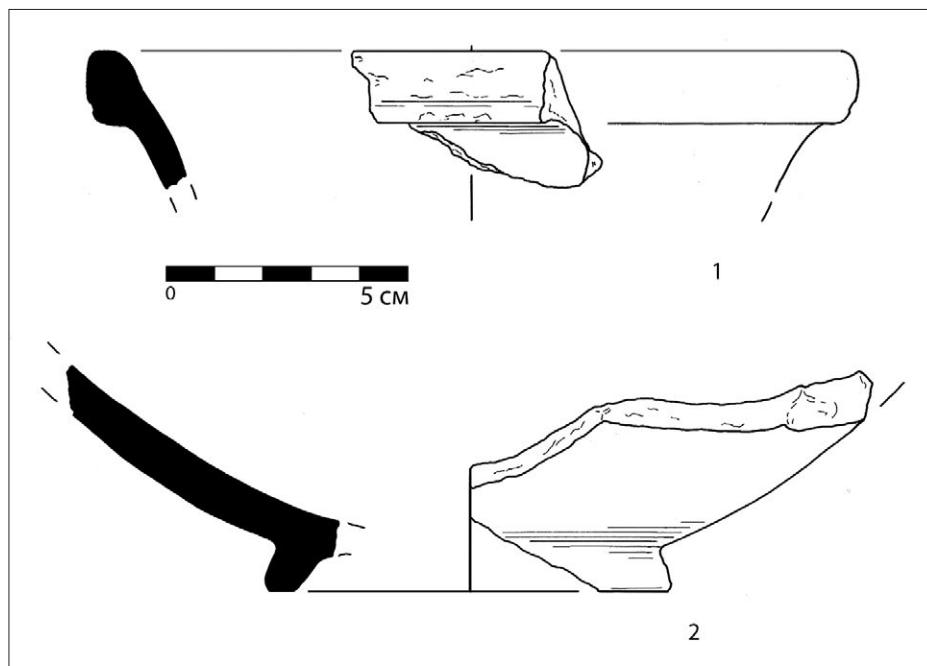
Следващите два обекта, разположени по средното течение на р. Хаджийска, са 123 и 378²⁷. Докато последният е разположен на стръмен северен склон на десния бряг на реката, то обект 123 е на полегат склон с южно изложение. Отстои на по-малко от 450 м в източна посока от обект 378, като при представянето на последния в текста вече бе изразена хипотезата, че те са съставлявали част от един по-голям обект. За съжаление строителните дейности в околността, а именно строежът на яз. „Порой“ и свързаните с него напоителни и изпускателни съоръжения, са компрометирали околния терен.

²⁷ Подробно представен в текста в частта, посветена на археологическите обекти от късната архаична епоха.

Обект 123 се намира в землището на с. Орizare в м. Колибалъка. Територията на североизток и на юг от обекта, заключена между реките Хаджийска и Бяла, е с много висок земеделски потенциал – почвите са чернозем-смолници. Площта на обекта е малко над 8 дка, като по повърхността са регистрирани керамични фрагменти от съдове и отухлени късове глина от стенни мазилки на постройки, изградени с плетено-колова техника. Няма документирано обитаване от други хронологически периоди, така че на базата на подемния археологически материал датировката на постройките трябва да се отнесе към класическата епоха. Керамичните фрагменти са от съдове, изработени на ръка и на бързо грънчарско колело. От фрагментите на ръка се различава само едно устие от хранилищен съд с украса от хоризонтална пластична лента, разположена под устието. Съдовете, изработени на бързо грънчарско колело, са само от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността. Документирани са: устие от лекане, едно пръстеновидно столче, чаша с S-образна форма, паница със завит навътре ръб на устието. Глината на всички фрагменти е с малко примеси и е в светлата гама на сивия цвят. Лекането е с хоризонтално устие и не се различава от повечето съдове, открити на останалите синхронни обекти от района. Чашата с S-овиден профил е близка по форма с екземпляри от Аполония (Недялков 2020, 209, табл. 10/123–125) с датировка от V до третата четвърт на IV в. пр. Хр. (Недялков 2020, 87). Амфорната тара е представена само от хиоски амфори. За разлика от обект 378, където е засвидетелстван по-ранния вариант III-B, тук най-ранните образци са от вариант III-C със серия III-C-1 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 237, табл. 7/3–6) Датировката се отнася в третата четвърт на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19, 22).

Следващите обекти с материали от класическата епоха са 125 и 126²⁸. Те се намират на 2,2 км югоизточно от обект 123 в землището на с. Тънково, м. Корията. Разполагат се на водослива на реките Хаджийска и Бяла. Разстоянието между тях е по-малко от 400 м, като и тук, както при предходните два обекта, вероятността те да са част от един по-голям обект е много голяма. Видимостта по повърхността в участъка между двата обекта е ниска поради необработваемия характер на площта там. Реалните размери на двата обекта не са установени поради гореизброените причини. В участъците с добра видимост са регистрирани късове отухлена глина и керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и на бързо грънчарско колело. Последните са от монохромна керамика със сив цвят на повърхността и принадлежат на столче от голям съд, вероятно купа със завит навътре ръб на устието (Обр. 31/2), устие от лекане, паница със завит навътре ръб на устието и трапезна амфора (Обр. 31/1), както и част от кана с двойна дръжка. Този вид дръжки се появяват още в архаичната епоха и се поставят хоризонтално и вертикално върху кратери, трапезни амфори, леканета, кани и др. Познати са както от Черноморската зона – Аполония (Ников 2012, 195, обр. 36/2), Олбия (Krapivina, Lejrunskaja 2009, 74, fig 3/11), така и от вътрешността на Тракия – Симеоновград (Bozkova, Nikov 2009, 54, fig. 5–6; Божкова, Ников 2010, 216, фиг. 8), Букъовци (Alexandrescu 1977,

²⁸ Между обекти 123 и 125 се разполага обект 124. Върху площ по-малка от 1 дка са открити незначително количество материали, които са датирани най-общо във втората половина на I хил. пр. Хр. Липсват диагностични материали, които да показват синхронно обитаване с обекти 123 и 125. Възможно е обектът да е представлявал малка ферма, обслужваща земеделските площи в района. През римската императорска епоха, на това място има останки от селище тип „викус“ с множество каменни постройки със стопански и жилищен характер.

Обр. 31. Керамични съдове от обект 125, землище на с. Тънково.

122, fig. 7/3) и др. От двата обекта са открити множество стени от транспортни амфори, но липсват диагностични фрагменти, указващи произхода им.

Обектите от класическата епоха разположени на р. Бяла са много по-малко от тези на р. Хаджийска. До този момент са известни само три – 70, 129 и 137. Най-западно разположеният от тях е обект 70. Намира се в землището на с. Гюльовца, отдалечен е на 14 км от Месамбрия и на 500 м източно от обект 65, на който е регистрирано обитаване от късната архаична и класическата епоха. Обектът се разполага на десния бряг на р. Бяла в равнинен терен с видимост във всички посоки. Площите са с висок земеделски потенциал – черноземни на североизток и алувиално-ливадни на запад. Регистриран е за пръв път през 2007 г. при теренни издирвания на К. Кръстев, като тогава е отбелязано, че това е селище, а най-ранните материали се отнасят към IX–VIII в. пр. Хр. (Кръстев 2008, 784). Площта на обекта е обозначена на над 150–200 дка. За северозападната част е отбелязано, че са открити материали от Средновековието и от Османския период. Според К. Кръстев от този обект произхожда един мраморен торс на Аполон или Дионис, открит случайно (Кръстев 2008, 784). Торсът се споменава първоначално от И. Пандалеев през 1929 г., който описва, че според местните жители на това място „излизат много камъни“ (Пандалеев 1929, 327). Според К. Кръстев могилният некропол (обекти 66, 67, 68, 69 и 71), състоящ се от пет могили (Карайотов, Кръстев 2007б, 601), принадлежи на това селище (Кръстев 2008, 785).

По време на теренните издирвания през 2007 г. е открита пещ за производство на битова керамика. В непосредствена близост до нея е открита почти цяла горна част на транспортна амфора. В публикацията не е отбелязано каква е тя, но от публикуваната нейна илюстрация се вижда, че тя напомня тасоски контейнер от втората половина на IV в. пр. Хр. В публикацията не се споменава в каква степен е запазена пещта и няма данни да са открити съдове в нея. Ако се приеме, че тя е синхронна с амфората, то това е първото селище, което пряко може да се

свърже с керамично производство, убедително доказано за района поне от елинистическата епоха насетне с използване на глина от близките находища, разположени североизточно от съседното село Оризаре, за направа на керемиди, амфори и битова керамика (Kovachev et al. 2011, 230; Uzunov et al. 2021, 312). При регистрацията на обекта през 2013 г. са открити хиоски амфори вариант III-C със серии III-C-1 и III-C-2 по типологията на С. Монахов, датирани в третата четвърт на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19, 22), като същите са открити и на съседния обект 65. Двата обекта са съществували синхронно във времето през класическата епоха, като вероятно са били част от един по-голям обект, който е възникнал още през късната архаична епоха на мястото, където е регистриран обект 65. Останалият подемен материал включва предимно фрагменти от съдове от групата на монохромната керамика – леканета с хоризонтални устия, както и няколко фрагмента от устия на паници/купи със завит навътре ръб на устието, а един от тях има украса от две хоризонтални връзани линии под устието.

Следващият обект (129) на р. Бяла се намира в землището на с. Оризаре в м. Алагъоза. Разполага се в равнинен терен с видимост във всички посоки. Потенциалът за земеделие е много висок, като в радиус от няколко километра всички площи са плодородни – почвите са делувиялно-ливадни на север и черноземни на юг от обекта. Обектът е обитаван и през късноримската епоха и Късната античност, като най-вероятно това е аграрно селище от типа „викус“. По повърхността, върху отделни зони, са регистрирани концентрации от разрушени постройки, изградени от ломени и частично обработени камъни и строителна керамика. Заедно с тях се открива и голямо количество битова керамика и други материали. Площта, на която са открити материали от втората половина на I хил. пр. Хр., е много по-малка и се ограничава до малко повече от 1 дка, като най-вероятно обектът представлява единична постройка, свързана с обслужване на земеделски или друг вид дейности, свързани с поминъка на населението. Керамичните фрагменти от съдове включват такива, изработени на ръка и на бързо грънчарско колело. От съдовете на колело преобладават фрагментите от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността. Това са стени от голям дебелостенен съд, вероятно амфора или кратер, както и фрагмент от кана с част от дръжката, високо издигаща се над устието, тип характерен за времето преди средата на IV в. пр. Хр. (Божкова 2017, 79).

Последният обект на р. Бяла е обект 137. Той не се ситиуира до реката, а високо на възвишението в м. Дренака, землище на с. Тънково. Изборът не е случаен, тъй като ниските части, намиращи се близо до реката, са заблатени и неподходящи за обитаване. Териториите около обекта са едни от най-плодородните в околността и най-подходящи за развитие на земеделие след заблатените площи на Инджекьойското (Несебърското) блато и пясъчната коса на Несебърския залив. Възвишението обхваща площ от над 650 ха в местностите Дренака, Боруна и Юртлука. На тази площ са известни общо осем обекта от втората половина на I хил. пр. Хр., като на два са открити сигурни материали от класическата епоха.

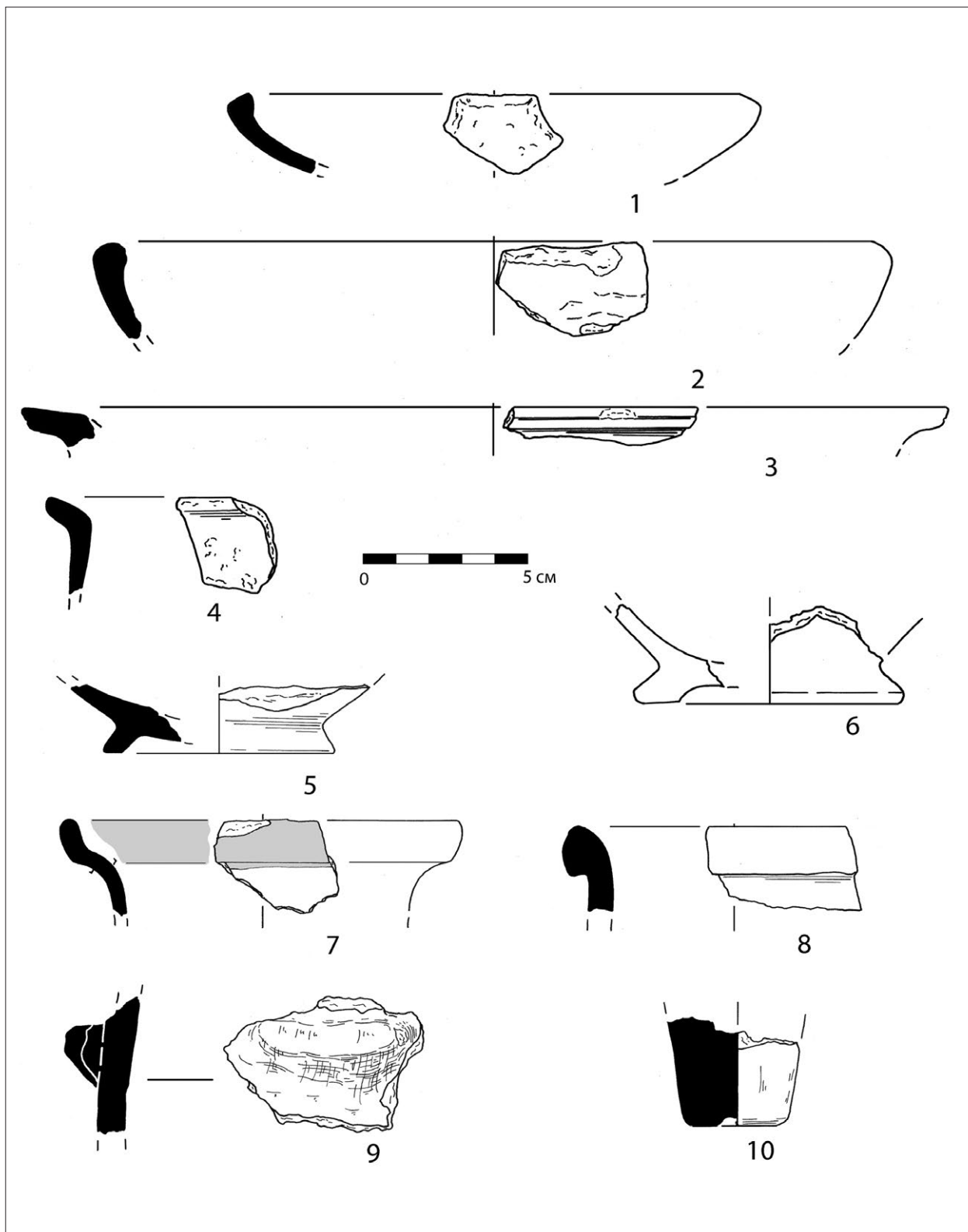
Обектът е разположен във високите части на възвишението, на лек склон в северна посока. Видимостта е отлична в почти всички посоки. Площта е не повече от 800 кв. м. Наблюденията, направени по време на теренните издирвания, показват, че обектът има селищен характер (единична постройка), като на това място се е образувало леко възвишение с височина ок. 1,5 м. от разрушена сграда със стени, издигнати вероятно изцяло с камъни. Открити са голямо количество ломени и частично обработени камъни, част от които са изнесени извън

обработваемите площи, в които се разполага сградата, за да не пречат при оран и събиране на реколта. По повърхността са открити още и много на брой късове отухлена глина, част от тях със следи от плет, които вероятно са били част от конструкцията на сградата – като вътрешни и преградни стени, подова замазка или друг вид съоръжения. Камъните, използвани за градежа, са варовици от Еминската флишка свита. Тя е съставена от редуване на мергели, алевролити, пясъчници и варовици (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев, 1995), като проявления на варовици има североизточно от обекта – на ок. 4 км при южните склонове на планината. Възможно е за набавяне на камъни с по-малки размери да се е използвал късовият материал, образувал се от процесите на изветряне и седиментация²⁹ от Стара планина и намиращ се по повърхността на площите, разположени в близост. Вероятно глина е била използвана и като свързващо вещество при градежа на каменните стени. По време на регистрацията на обекта не са открити керемиди, като вероятно за покриване на сградата са използвани леки растителни материали или тикли.

Останалият подемен археологически материал включва предмети, свързани с ежедневието – хромелни камъни, керамични прешлени за вретено, тежести за вертикален стан и др. Керамичните фрагменти са от съдове, изработени на ръка и на бързо гърнчарско колело. Съдовете на ръка са от сравнително недобре пречистена глина с множество примеси. Фрагментите са от хранилищни съдове с червено-кафяв цвят на повърхността, с пластични ленти с прищипвания и с езичести дръжки (Обр. 32/9). Преобладаващите съдове на колело са от групата на монохромна керамика, като част от тях са покрити със сивочерна ангоба. Това са предимно пръстеновидни столчета от трапезни амфори или кани (Обр. 32/5–6), устия от паници със завит навътре ръб на устието (Обр. 32/1–2) и от леканета (Обр. 32/3–4). Едно лекане е с хоризонтално устие (Обр. 32/3), което се среща на повечето обекти от класическата епоха в района и намира добри паралели с екземпляр от Месамбрия и Истрия (Alexandrescu 1977, 121–122, Fig. 7/10). Паниците със завит навътре устиен ръб са два варианта: първият е с чупка, а вторият е с удебеляване на устието. Паралели на първия вариант се намират в обекта в м. Асара при гр. Симеоновград от V-IV в. пр. Хр. (Bozkova, Vasileva 2009, 225, 234, fig. 2/4). Аналогии на втория тип се намират на много места, като той е още по-широко разпространен и датировката му се простира от късната архаична до ранната елинистическа епоха. На обекта е открит и един фрагмент от устие на тънкостенен чернофирнисов скифос (Обр. 32/7). Подобен е известен от Месамбрия от първата половина на IV в. пр. Хр. (Божкова 2017, 59, фиг. 11/10). Фрагментите от амфорна тара се ограничават до контейнери от Лесбос. Открити са устие и столче на червеноглинени амфори от тип I-C по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 261, табл. 31/3–4) (Обр. 32/8, 10), датирани в края на VI – първата половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 49).

Обект 137 е вторият регистриран обект, съществувал преди ранната елинистическа епоха в района на близката околност на Месамбрия, за който може да се предполага наличието на сграда с каменна архитектура. Другият е обект 99, разположен в залива на с. Равда. До този момент няма категорично доказателство, което да свързва обекта с Месамбрия, затова интерпретирането му като структура – собственост на колонията, е повече от спекулативно. На тази територия индикатори за придобиване и усвояване от страна на колонията на

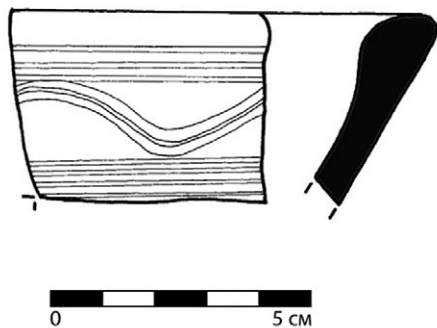
²⁹ Повече за интензивните процеси на седиментация и изветряне в главата „Влияние на интензивните процеси на седиментация при проучването на археологическите обекти в района“ в текста по-горе.

Обр. 32. Керамични съдове от обект 137, землище на с. Тънково.

земи и за превръщането им в подвластни има едва от елинистическата епоха насетне³⁰. За териториите на юг вече бе изразено предположение, че обект 99, разположен в залива при с. Равда, е маркиращ ранната хора на колонията от класическата епоха.

Вторият обект (31), намиращ се на възвишението в местностите Дренака, Боруна и Юртлука, се разполага на склон с източно изложение и с пряка видимост към Месамбрия, която отстои на 7 км югоизточно от него. Съседният синхронен обект 137 е на 1,3 км северозападно, като няма пряка визуална връзка между тях. Както вече бе описано по-горе при представянето на обект 137, териториите на възвишението, заключени между реките Хаджийска и Бяла, са с висок земеделски потенциал – почвите са черноземни с дълбок хумусен хоризонт. Площта, върху която са открити материали от класическата епоха, не превишава 5 дка. Документирани са единични отухлени късове глина, вероятно от разрушени постройки, изградени с традиционната плетено-колова техника. Керамичните фрагменти са от съдове изработени на ръка и на бързо грънчарско колело. Фрагментите на ръка са в много по-малко количество и са предимно силно обрुшени стени на големи, дебелостенни съдове, които са направени от недобре пречистена глина с множество примеси, която след изпичане е добила тъмночервен до кафяв цвят. Фрагментите от съдове на бързо грънчарско колело

Обр. 33. Фрагмент от купа от обект 31, землище на с. Тънково

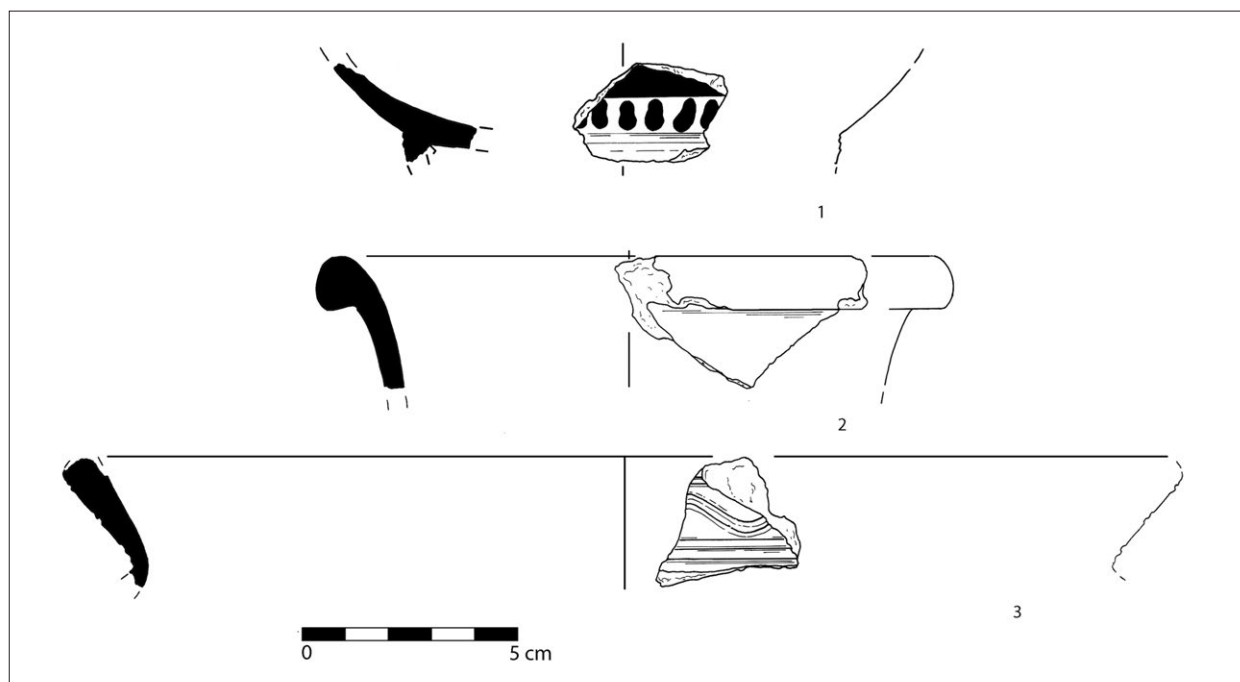
са от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността. Повечето от тях са недиагностични стени, но е документирано и едно устие на паница с украса от врязани вълнообразни линии, които са разположени в пояс между хоризонтални линии (Обр. 33). Подобни са известни от Апология (Недялков 2020, 209, табл. 10/136) от контекст от втората половина на V и началото на IV в. пр. Хр. (Недялков 2020, 163). На обекта е открит един фрагмент от стена на импортен съд, покрит с черен фирнис, но недиагностичен, без да може да се уточни датировка и принадлежност. Амфорната тара е представена от множество стени и дръжки на контейнери, но поради интензивната земеделска обработка на почвата всички те са в много обрушен вид, което ги прави неинформативни.

Следващите обекти се намират в подножието на Еминска Стара планина. Разполагат се на южни склонове с видимост към цялата долина на реките Хаджийска, Бяла и Ахелой. Това са обекти 91³¹, 94, 96, 155, 328 и 331. Почти всичките се ситуират в зона с геоложки процеси на интензивна седиментация и изветряне на южните склонове на Стара планина, като резултатите от това са едра късова фракция, покриваща близките до планината части, превръщайки ги в ниско плодородни. Подходящи за земеделие са площите, разположени на юг от обектите в посока към р. Бяла и нейни по-малки притоци.

Най-отдалеченият от Месамбрия е обект 328 – на 15 км, в землището на с. Гюльовца, м. Кокарджа. Обектът представлява голямо селище от римската епоха от типа „викус“ с разпръснати една от друга постройки. В източната част на селището на площ от 4 дка са

³⁰ Повече при представянето на обекти 34, 386 и останалите обекти от елинистическата епоха, разположени по средното течение на реките Ахелой и Хаджийска, интерпретирани като извънградски стопански комплекси. Обекти 3, 15, 105, 191, 321, 334, 350, 356 и др.

³¹ Обект 91 е подробно разгледан при представянето на археологическите обекти от късната архаична епоха.

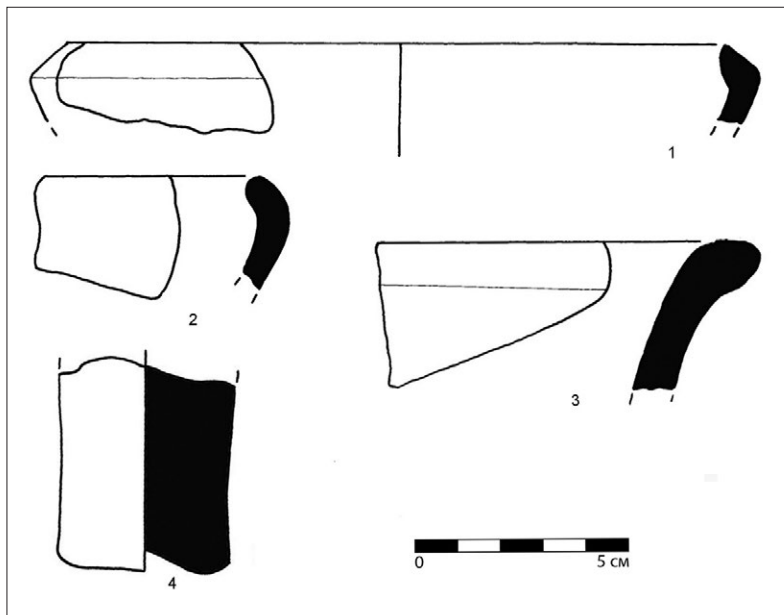
Обр. 34. Керамични съдове от обект 328, землище на с. Гюльовца.

документирани отухлени късове глина, част от тях със следи от плет, и малко на брой ломени камъни. Заедно с тях са открити и множество фрагменти от керамични съдове, изработени на ръка и на бързо грънчарско колело, част от които със сигурна дата в класическата епоха. Този факт, както и липсата на структури от римската епоха в тази част, е показател за датировката на постройките в този период. Диагностичните фрагменти са от лекане с украса от хоризонтални прави и вълнообразни линии, разположени под устието, каквито се срещат на голяма част от синхронните обекти от близката околност на Месамбрия (Обр. 34/3). Открито е едно устие на трапезна амфора с добри паралели в Пистирос (Bouzek, Domaradska 2009, 218, fig. 13/2) (Обр. 34/2). Долна част на импортен съд, принадлежащ вероятно на чернофигурен скифос от края на VI в. пр. Хр., дава най-ранната дата до този момент (Обр. 34/1). Той намира близки паралели в екземпляр от Одесос (Тончева 1967, 163–164, обр. 11; Лазаров 2003, 62).

На югоизток, на ок. 1,9 км от обект 328 и от структурите от класическата епоха, се намира обект 331. Той има сходни характеристики, като площта му не е установена заради залесяването в района. Археологически материали са открити единствено в ерозионни канали, като в един от профилите е установен опожарен пласт с деструкции, вероятно от постройка, изградена на плетено-колова конструкция. Заедно с отухлени късове глина и въглени са открити и керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и на колело. Съдовете на ръка са от хранилищни съдове с пластична украса и езичести дръжки. Съдовете на колело са с преобладаващ сив и тъмносив цвят на повърхността. От последните е открито едно пръстененовидно столче на голям съд, вероятно кратер или лекане. Открити са и един малък фрагмент от импортен чернофирнисов съд, както и фрагменти от паница с конусовиден профил и със завито навътре устие с украса от една връзана линия, разположена под него.

Следващата група обекти (91, 94, 96, и 155) се намират в землището на с. Оризаре, в близост до Кузгун дере, ляв приток на р. Бяла. Те са разположени през ок. 500 м един до друг

и не трябва да се изключва вероятността за диахронност между тях. Единият от тях (96) има много малки размери – под 1 дка, и вероятно представлява малка ферма, докато обект 94 е малко по-голям и обхваща територия от 4 дка. Обект 155 се намира в рамките на бившето с. Пандаклий, което е обезлюдено и е престанало да съществува към средата на XIX в. Официално е заличено от регистрите в началото на XX в. (Узунов и др. 2021а, 69), като останките от постройките представляват пречка за установяването на реалната площ на обекта. В участък от над 5 дка заедно с материали от XVIII-XIX в се намират фрагменти от керамични съдове, изработени на ръка и на колело, от класическата епоха. Различени са няколко фрагмента от устия

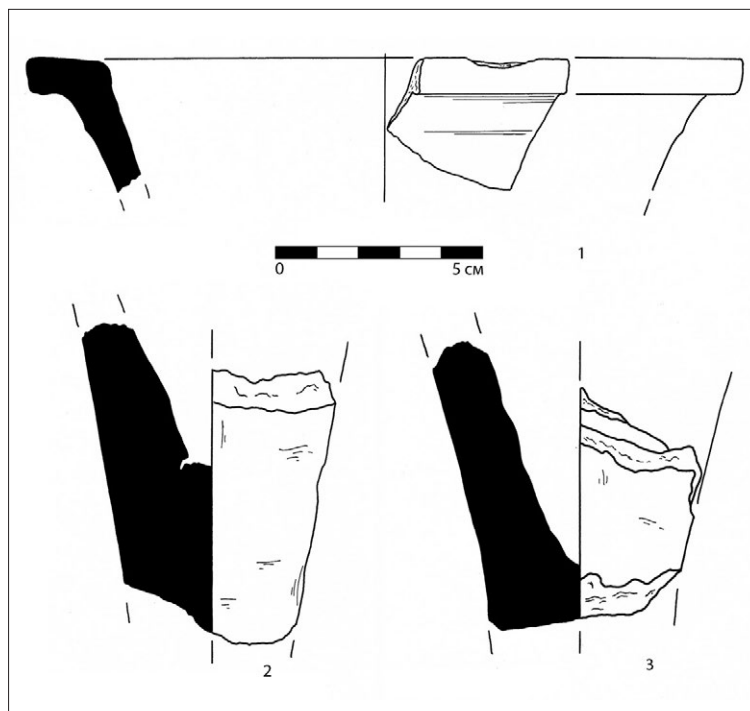
Обр. 35. Керамични съдове от обект 94, землище на с. Оризаре.

на монохромни паници със сив цвят на повърхността и завит навътре устиен ръб без украса или с украса от врязани хоризонтални линии (Обр. 35/1–2). Регистрирани са и един фрагмент от лекане с хоризонтално устие (Обр. 35/3), както и един фрагмент от чернофирнисова лампа с отворен резервоар и с ниско кръгло столче. Подобни екземпляри са с датировка от втората четвърт почти до края на V в. пр. Хр. (Howland 1958, 53, Pl. 7/200). От обект 94 е открито столче от лесбоска червеноглинена амфора от тип I-C по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 260, табл. 31/3) (Обр. 35/4), датирано в края на VI и първата половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 49).

Класическата епоха е времето, през което за пръв път се появява обект, ситуиран във високите части на Еминска Стара планина. Обект 142 се намира в землището на с. Кошарица, м. Плазовец и м. Турската чешма, и отстои на ок. 15 км по права линия от Месамбрия. Разполага се в равнинните високи дялове на планината с видимост към цялата долина на реките Хаджийска, Бяла и Ахелой и към редица обекти, разположени в ниските части. В близост до обекта преминава малък поток, а в границите му има и действащ към момента извор. Недалеч от него, на ок. 300 м в северна посока, е открита колективна находка от дванадесет сребърни монети на Аполония от IV в. пр. Хр. (Узунов и др. 2021а, 69)³². Видимостта върху повърхността е много ниска поради използването на терена като пасище, а в близост площите са залесени с иглолистна растителност. При регистрацията на обекта през 2020 г. е отбелязана една концентрация от ломени камъни – вероятно от разрушена постройка. В тази площ са

³² Информацията е непубликувана и е предоставена от Тодор Марваков, директор на музея „Старинен Несебър“ и Стоянка Димова, археолог в музея „Старинен Несебър“, гр. Несебър, на които авторът изказва своите благодарности.

открити фрагменти от керамични съдове, изработени на ръка и на бързо гърнчарско колело, както и малко количество амфорна тара. Няколко фрагмента от монокромни съдове със сив цвят на повърхността са документирани, измежду които едно лекане с хоризонтално устие (Обр. 36/1). Подобни има открити на много от обектите в района, както и от други центрове по Черноморието като Аполония от втората четвърт на IV в. пр. Хр. (Alexandrescu 1977, 122, fig.7/17), от вътрешността на Тракия при гр. Симеоновград (Bozkova, Vasileva 2009, 227, 240, fig. 9/1–2) и др. Транспортните амфори са в много обрушен вид и е трудно да бъде определен техният произход и датировка (Обр. 36/2–3).

Обр. 36. Керамични съдове от обект 142, землище на с. Кошарица.

Археологически обекти от елинистическата епоха

Обектите от елинистическата епоха са разгледани по географско разпределение, като са обхванати реките Ахелой, Хаджийска и Бяла, предпланинските и планински части на Еминска Стара планина, както и територията в непосредствена близост до античната колония Месамбрия. Общият брой на регистрираните и проучвани обекти е 56³³, като по поречието на р. Ахелой те са общо 12, по р. Хаджийска са 6, а по р. Бяла са 2 (Обр. 37). В предпланинските и планински части са 13, а в равнинните до Несебър и Равда – 23. Най-отдалечените обекти от апойкията се намират на 18 км в северозападна посока по права линия, а най-близките – на ок. 1,5 км.

Много сходни в топографско отношение, както и в използваните строителни материали, са седем от обектите, разположени по средното и по долното течение на р. Ахелой. Първият от тях се намира в землището на село Александрово, община Поморие, на ок. 2 км северозападно от съвременното село. Разполага се на меандър на р. Ахелой, върху малко възвишение, доминиращо над околния терен и носещо името Голямата канара. То е част от дълга поредица възвишения и ридове, издигащи се от десния бряг на р. Ахелой, като височината им спрямо околния терен е от десет до двадесет метра, а понякога дори повече. Произходът им е вулканичен – трахибазалти и трахиандезитобазалти, с които се характеризира цялото долно течение на десния бряг на р. Ахелой.

³³ Пореден номер на обекта при регистрация, както и местоположение, име на местност и хронология вж. в таблицата с описание на обектите след текста.

Обр. 37. Карта на регистрираните и проучвани археологически обекти от елинистическата епоха в околностите на Месамбрия.

Обр. 38. Обект 3, м. Голямата канара, землище на с. Александрово.

Обектът в м. Голямата канара е регистриран при теренни издирвания през 2006 г. и е пререгистриран през 2013 г. (Обр. 38) (Михайлов 2008; Узунов и др. 2014). При регистрацията му през 2006 г. е отбелязано, че е открит синопски амфорен печат, за който проучвателите не дават допълнителна информация, но го датират най-общо в IV в. пр. Хр. (Кръстев 2014, 191). При посещението на обекта през 2013 г. са открити фрагменти на няколко транспортни амфори от различни центрове, както и една малка амфора с печат от Книд от група „Zenon“ (Обр. 39).

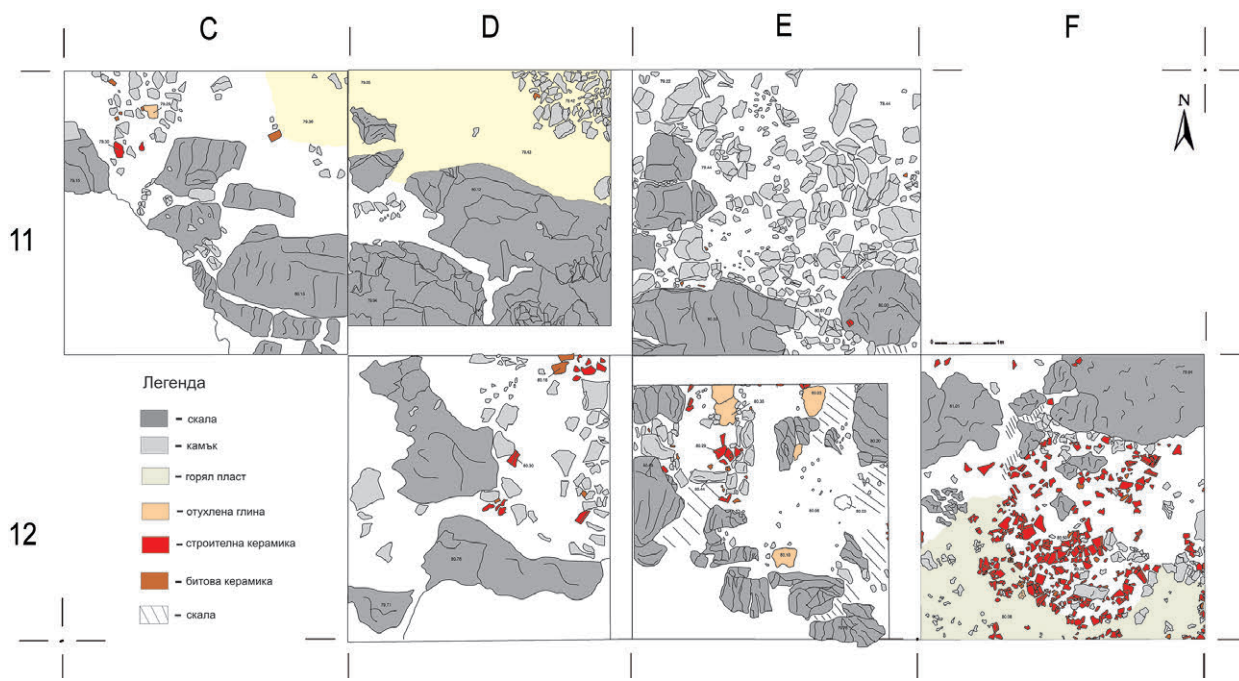
През 2016 г. са проведени археологически разкопки. Основната им цел е изясняване на селищните модели през елинистическата епоха в контактната зона между Месамбрия и близките райони от вътрешността. Проучванията са съсредоточени предимно във високите части на възвишението (Обр. 40). Установено е, че няма запазен пласт, като иманярските изкопи са само една от причините за това. Основната част от обекта е разрушена през втората половина на XX в., когато възвишението се е използвало за кариера за добив на скална маса и според жителите на с. Александрово тя е функционирала до края на 80-те години (Михайлов, 2008, 789; Узунов и др. 2017, 179; Узунов, Божкова 2021, 98).

Обр. 39. Фрагмент от транспортна амфора с печат от обект 3, землище на с. Александрово.

Обр. 40. Проучени части на възвишението на обект 3 от археологическите разкопки проведени през 2016 г.

Обр. 41. План на проучените части на възвишението на обект 3 от археологическите разкопки проведени през 2016 г.

В проучените шест квадрата (5 x 5 м) на възвишението са разкрити основно каменни разсипи от ломени камъни върху тънък пласт, след който следва материкова скала (Обр. 41). Камъните са от стени на сградата, която е била разположена на най-високата част. За издигането им са използвани местните вулканисти (трахиандезитобазалти и трахибазалти), без да са използвани варовикови блокове, каквито има засвидетелствани на синхронния обект (15), разположен на десния бряг на р. Ахелой и отстоящ на 2,1 км в източна посока. При проучването във високите части на възвишението са открити много малко късове отухлена глина, но без следи от плет, вероятно принадлежащи на разрушени термични съоръжения, напр. огнища. Възможно е те да са част от конструкцията на сградата, но на този етап няма убедителни доказателства, че в нея е имало глинени стени, изпълнени с плетово-коловата техника. Като вероятна е хипотезата, че изпълнението им е изцяло от ломени и частично обработени камъни със или без глинена спойка.

За покриването на сградата са използвани няколко типа керемиди: коринтски тип солени и лаконски тип калиптери от серията *Heraclea* и коринтски калиптери подпечатани от фабриканта/магистрата *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) (Михайлов 2008, 789; Kovachev et al. 2011, 209). Последните със сигурност са изработвани в хинтерланда на Месамбрия, но не е изключено и керемидите от серията *Heraclea* също да са местно производство (Kovachev et al. 2011, 227).

Каменните разсипи и керемиденото струпване не представляват останки от покрив *in situ*, а са следствие на преотложени материали, разбъркани при изкопните работи от функционирането на кариерата и иманярските дейности след това. Само в един от квадратите, непосредствено върху материковата скала, бе разкрита част от глинена замазка на под, която се е отухлила вследствие на висока температура на горене при пожар (Узунов и др. 2017, 180).

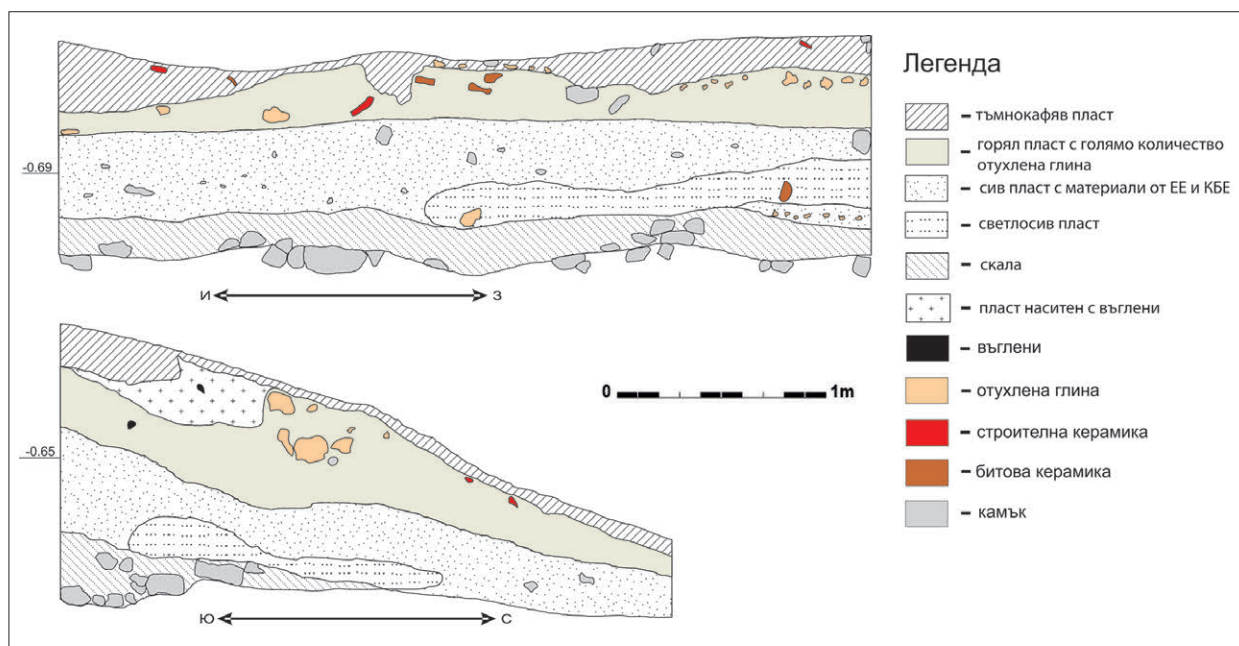
В подножието на възвишението са направени два сондажа с цел изясняване наличието на структури в тази част. Тук обектът също сериозно е пострадал от иманярска намеса, като изкопите са направени с багер. В първия сондаж отново е разкрит каменен разсип от ломени камъни, като не са регистрирани запазени съоръжения или постройки. Както на възвишението, така и тук между камъните са намерени фрагментирани керемиди, които обаче се откриват в повърхностния пласт и са попаднали там вследствие на свличане от сградата, разположена на възвишението (Узунов и др. 2017, 181).

В сондаж 2, непосредствено под хумусния пласт, е разкрит опожарен пласт, съдържащ късове отухлена глина от стенна мазилка, които принадлежат на постройка, разположена в подножието на възвишението (Обр. 42, 43). В пласта са открити животински кости и фрагменти от керамични съдове от късноелинистическата епоха, пирамидални тежести за стан, прешлени за вретено и други предмети на бита. На ок. 0,20 м дълбочина от горния пласт следва друг пласт, в който също се разкриват отухлени късове мазилки от съоръжения и стени. Няма запазени структури, като материалите отнасят пласта към елинистическата епоха (Узунов и др. 2017, 181).

Двата сондажа разкриват, че в подножието е имало постройки, синхронни във времето със сградата на възвишението. За разлика от нея, тези структури са имали стени на плетено-колова конструкция и покриви от леки материали. Техните функции остават неизяснени докрай, но връзката със сградата на възвишението е повече от ясна. Освен като жилища не трябва да се изключва и възможността те да са използвани като сервизни помещения/постройки, обслужващи монументалната сграда. Съвсем вероятна е и употребата им за производствени дейности като обработка и производството на керамични и стъклени изделия. Доказателства за това са откритият по време на теренните издирвания през 2013 г. калъп за изработка на купи с релеф-

Обр. 42. Сондаж 2 от археологическите разкопки на обект 3 проведени през 2016 г.
Пласт с опожарени структури.

Обр. 43. Стратиграфски профили в сондаж 2 от археологическите разкопки на обект 3 проведени през 2016 г.

на украса (Обр. 44) (Узунов и др. 2014, 651; Узунов, Божкова 2021, 115, обр. 4/1) и следите от стъклена шлака, индикираща производството на стъклени предмети на това място (Узунов и др. 2017, 181).

При проучванията в сондажите са установени и по-ранни материали на обекта от времето на средата на II хил. Те са преотложени, без контекст, като основната причина за това е обитаването на хълма и подножието му през елинистическата епоха (Узунов и др. 2017, 180).

Материалите от възвишението и най-вече строителната керамика от сградата показват, че долната граница на съществуването на обекта може да бъде поставена в последната четвърт на IV и началото на III в. пр. Хр., базиращо се на продукцията на фабриканта/магистрата *Moschos* (МОСНО), която се разполага след 30-те и 20-те години на IV в. пр. Хр. (Стоянова 2022, 32). По всяка вероятност сградата е претърпяла поне частично разрушение, като наличният подемен археологически материал показва, че това се е случило към последната четвърт или в самия край на III в. пр. Хр. Потвърждение за това са една бронзова монета и амфорни печати на Парос и Родос. Монетата е от т. нар. „каваров тип“, сечена в периода от 245/235–215/210 в. пр. Хр. (Karayotov 2009, 43).

Амфорните печати на Парос са два³⁴. Първият е с правоъгълен печат (Обр. 45):

Παρίων

В Албеци печатите с етника на Παρίων (изписан с омега) са открити в контексти с печат на родоския фабрикант Βοΐσκος, датирани в периода от края на втората до края на третата четвърт на III в. пр. Хр. (Vuzoianu, Vărbulescu 2008, 169). По хронологията на Ж. Финкелщайн фабрикантът работи в период I (305–235 г. пр. Хр.) (Finkelstejn 2001, 188, tabl. 17). Вторият амфорен печат също е правоъгълен (Обр. 46):

Παρίων

Печатите с етника на Παρίων (изписан с омикрон) е открит в контекст заедно с печати на родоските фабриканти Ἀρτεμίδωρος и Σωτήριχος I, които работят в периода 233–220 г. пр. Хр. (Sankardeş-Şenol 2017, 224, 241). По хронологията на Ж. Финкелщайн работят в период

Обр. 44. Фрагмент от калъп за изработка на купи с релефна украса открит на обект 3 при теренните издирвания през 2013 г.

Обр. 45. Печат на амфора открит при археологическите разкопки на обект 3 през 2016 г.

Обр. 46. Печат на амфора открит при археологическите разкопки на обект 3 през 2016 г.

³⁴ Амфорните печати от обекта са определени от гл. ас. д-р Калин Маджаров (НАИМ при БАН), за което авторът изказва благодарност.

Обр. 47. Печат на амфора открит при археологическите разкопки на обект 3 през 2016 г.

II (234–199 г. пр. Хр.) (Finkielstejn 2001, 189, tabl. 18). В края на III – началото на II в. пр. Хр. е датиран същия печат, открит в некропола на Херсонес (Монахов и др. 2017, 106, Pr. 1). От Месамбрия датировката отново е в края на III и началото на II в. пр. Хр. (Lazarov 1980, 178).

Амфорният печат от о-в Родос е следният (Обр. 47):

[Δι]ογέν[ης]

Διόσθυος

Фабрикант Διογένης Ι. Фабрикантът работи в период II по хронологията на Ж. Финкелщайн (234–199 г. пр. Хр.). Месец Διόσθυος (23 октомври – 20 ноември) (Jöhrens 2001, 416, no. 189; Finkielstejn 2001, 189, tabl. 18).

Останалите материали също се разполагат най-общо от първата половина и средата на III до средата на I в. пр. Хр. Това са няколко открити теракотени женски фигурки (Обр. 48/1–4), както и мъниста от стъкло. Липсата на запазен културен пласт на върха на възвишението прави невъзможно проследяването на отделни фази или преустройства на монументалната сграда, предположени от разликите в типовете керемиди, разкрити там (Узунов и др. 2017, 180). За разлика от горните части на възвишението, където липсва запазен пласт, стратиграфските наблюдения от сондаж 2 показват поне две фази на обитаване в тази част на подножието, видими чрез два пласта, в които се регистрират опожарявания. Материалите в долния пласт насочват отново за времето от средата и третата четвърт до края на III в пр. Хр. От по-късния пласт откритите до този момент фрагменти от луксозни фирнисови и лакови съдове от трапезна керамика насочват към времето на II до средата на I в. пр. Хр. (Узунов и др. 2017, 180–181). Това са скифоси тип „С“ (Behr 1988, 132–137), които се откриват и на проучения обект на ул. „Крайбрежна“ в гр. Несебър в късноелинистически депозит (Vozkova 2014, 203–204; Божкова и др. 2018б, 225–227, обр. 3/ 1,3), както и купи с релефна украса от най-вече геометрични и растителни мотиви (Обр. 49/1–2). От групата на т. нар. „plain pottery“ често срещани са купите с хоризонтален ръб, известни още като купи с конкавно-конусовидна форма (Обр. 50/1–10), също откривани на много обекти в хинтерланда на Месамбрия³⁵, както и на обекта на ул. „Крайбрежна“ в гр. Несебър (Божкова и др. 2018б, 231). Кухненските съдове са представени най-вече от категорията „гювечи“ (лопади) (Обр. 50/11–13), които също се срещат на доста обекти в околността, включително

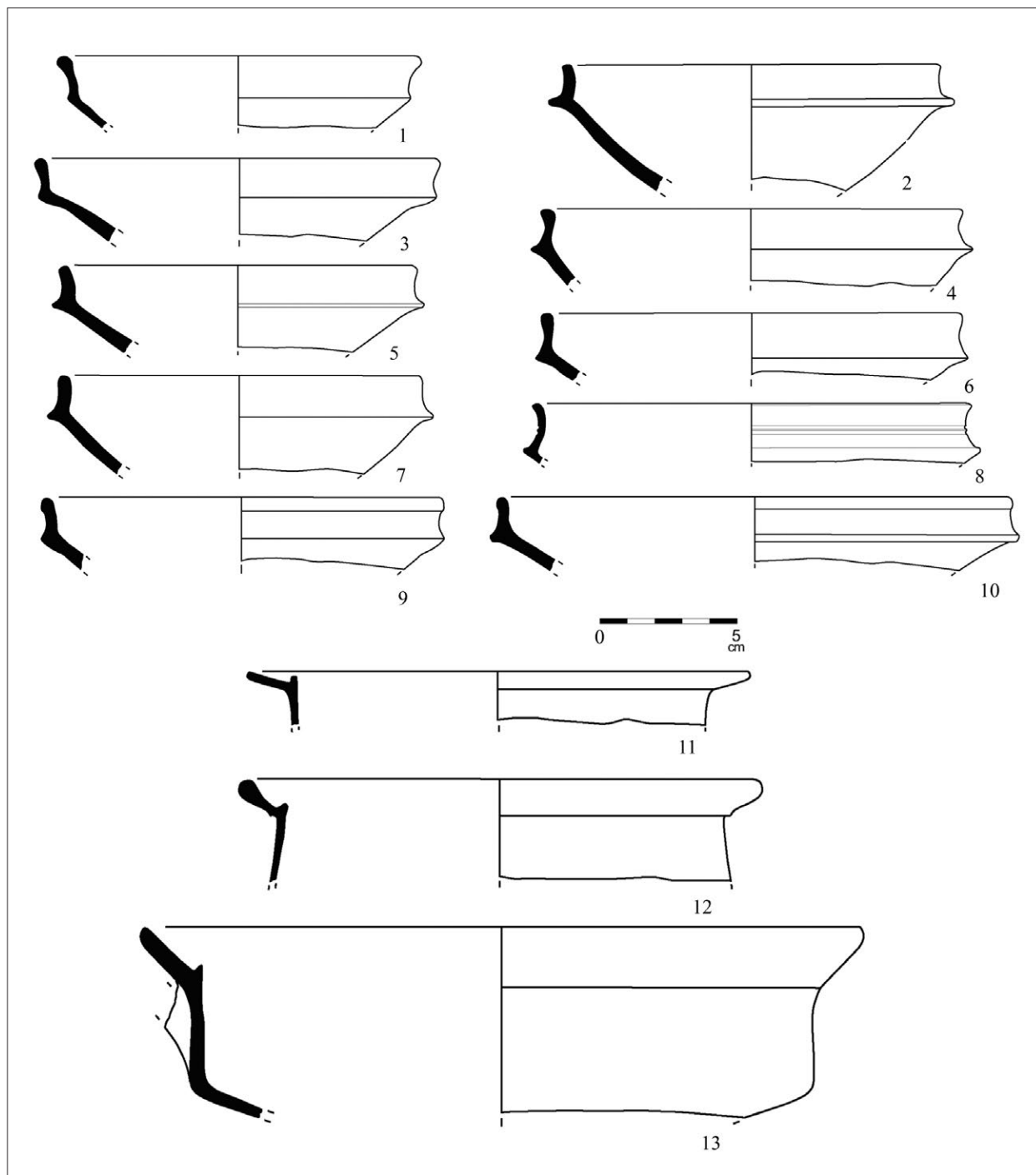
³⁵ Фрагментите от керамични съдове са консултирани и определени от проф. Анелия Божкова (НАИМ при БАН), за което авторът изказва благодарност. До този момент купи с хоризонтален ръб са открити на обекти 3, 54, 105, 144, 154, 286, 304, 334 и 350. Материалите от обект 54 (м. Харманлъка, Оризаре) са от разкопки от 2014–2015 г., а от останалите обекти са от теренни издирвания, осъществени през 2017 г. и 2020–2022 г.

Обр. 48. Теракотени фигури открити на обект 3 при теренните издирвания през 2013 г. (1, 2) и археологическите разкопки (3, 4) през 2016 г.

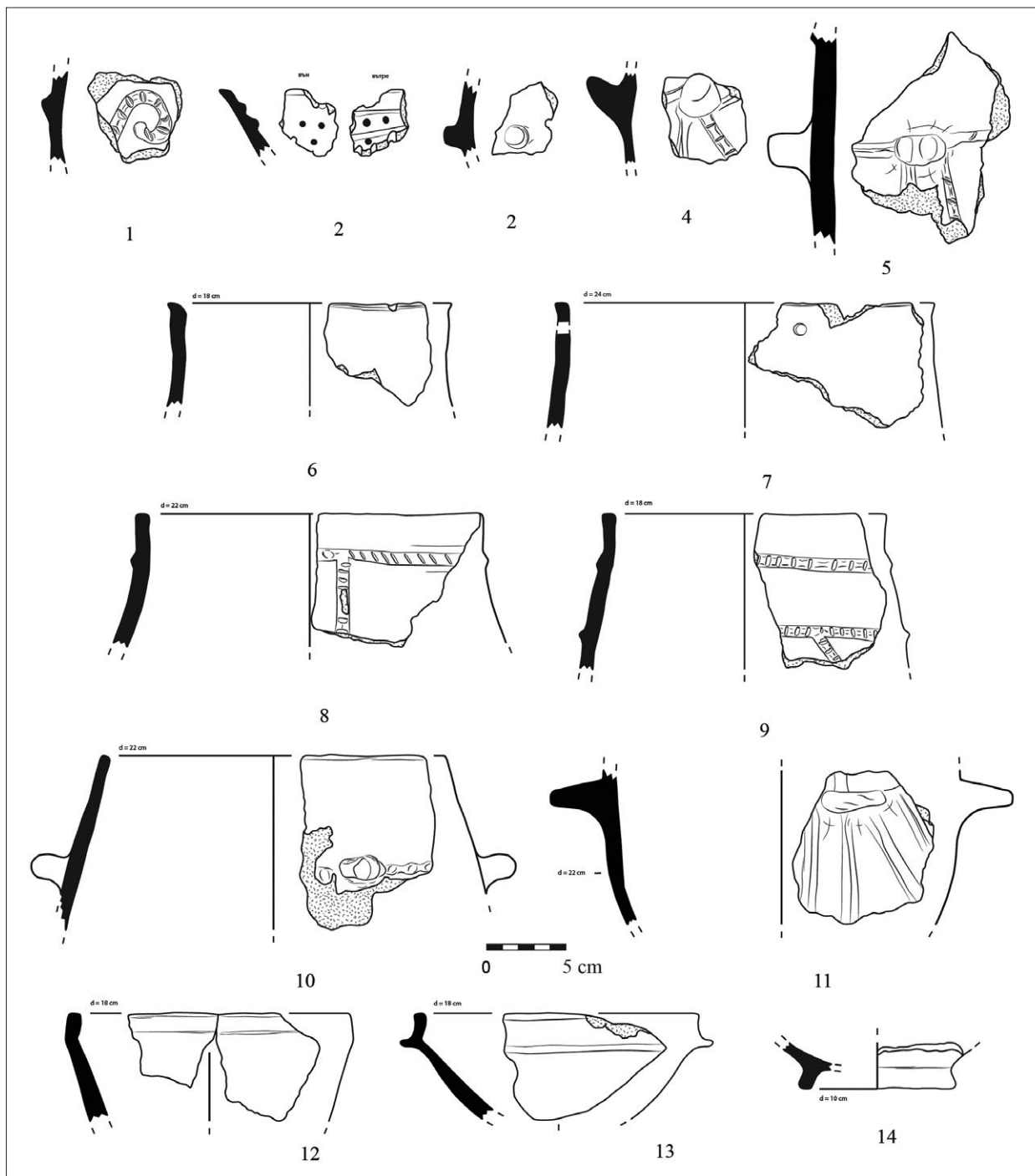

Обр. 49. Фрагменти от купи с релефна украса открити на обект 3 при археологическите разкопки през 2016 г.

Обр. 50. Керамични съдове открити на обект 3 при археологическите разкопки през 2016 г.

и от намиращия се на ул. „Крайбрежна“ (Божкова и др. 2018б, 230, обр. 8/4–5). Освен тях тук са документирани и съдове изработени на ръка (Обр. 51). Това са предимно гърнета и съдове за съхранение на продукти (Обр. 51/4–11), но също и купи и паници (Обр. 51/12–14), включително и реплики на купите с конкавно-конусовидна форма (Обр. 51/13).

Обр. 51. Керамични съдове открити на обект 3 при археологическите разкопки през 2016 г.

Въпреки липсата на запазени структури и въпреки масивната добивна и иманярска дейност би могло да се предположи, че на възвишението от началото на III до средата на I в. пр. Хр. е съществувала поне една постройка със стени, издигнати от ломени и частично обработени камъни и с покрив от керемиди. По всяка вероятност сградата е претърпяла

поне едно преустройство за времето, през което е съществувала. За съжаление силната разрушеност от експлоатацията на мястото като строителна кариера в близкото минало възпрепятства детайлното проследяване на използването на отделните типове керемиди в различните фази на съществуване на сградата през елинистическата епоха (Узунов и др. 2017, 180). Не е изключено при поправки или преправки на сградата във времето да са смесвани и едновременно използвани за покриване поне два от типовете керемиди. Подобна практика е възможна, тъй като формата на керемидите е сходна, показваща стандартизирано производство, което позволява едновременното им използване при покриване на сградите. Това вече е предположено за други места в района като обекта в м. Палеоря, намиращ се в землището на с. Емона (Христов и др. 2020, 140). Въпреки че по време на разкопките са регистрирани следи от стъклена шлака, които индикират производство на стъклени продукти, на този етап все още е рано да се правят заключения за функциите, които сградата е имала. Проучванията в подножието също показват синхронно обитаване. За разлика от сградата на върха постройките в ниските части са били изградени на плетено-колова конструкция.

Сградата на върха, както и постройките в подножието, са пострадали частично или изцяло от пожар, за което свидетелстват откритите горели късове глина, както на самото възвишение, така и в опожарените два пласта от сондажите в подножието. Първото разрушаване вероятно е станало в края на III или в началото и първата четвърт на II в. пр. Хр. Второто опожаряване, ако се съди по масовия керамичен материал и най-вече по т. нар. купи с хоризонтален ръб, които са характерни за времето около и след средата на I в. пр. Хр. (Божкова и др. 2018б, 231; Vounegru, Erdemgil 1998, 264–266), вероятно е следствие на похода на Бурбиста³⁶. Потвърждение донякъде на тази хипотеза са откритите във високите части на възвишението каменни бойни топки, изстрелвани от каменометни машини³⁷.

Вторият обект (15) също е в землището на с. Александрово. Намира се в м. Каптажа, в границите на съвременното село и отстои на 2,1 км в източна посока от обект 3 в м. Голямата кана. Разположен е върху високо скалисто възвишение, част от рид с вулканичен произход, издигащ се непосредствено до десния бряг на р. Ахелой (Обр. 52). Обектът е известен на екипа, регистрирал обекта в м. Голямата кана през 2006 г., като в литературата е посочено, че по време на издирванията върху него се откриват сходни материали (Кръстев 2014, 191–192).

На обекта не са провеждани археологически разкопки, а при фактическата му регистрация през 2013 г. е установено, че той също заема площ, по-малка от 0,5 дка. По повърхността му са констатирани сравнително големи количества фрагменти от керемиди: плоски, коринтиски тип и покривни керемиди от лаконски тип, част от които са със следи от ангобирано покритие по горната повърхност, сходни с тези, открити при разкопките на обекта при Голямата кана от сериите *Heraclea* и *Moschos* (ΜΟΣΧΟ). Заедно с тях са документирани и няколко добре обработени каменни блока, които показват присъствието на постройка, вероятно с монументален характер. За направата на блоковете е използван варовик, който не е местен. Най-близките находища за добиване се намират в околностите на Ахелой, Равда и Насебър, където се разполага Одрската свита, от която е черпен материал за повечето

³⁶ Повече за хипотезата за разрушенията в Месамбрия и нейната околност при похода на гетския владетел Бурбиста (Божкова и др. 2018б).

³⁷ Материалите не са публикувани. Паралели на каменните бойни топки от същия период се намират в няколко други обекти по Черноморието като обекта в м. Фармакида, гр. Приморско (Христов, Пантов 2016).

Обр. 52. Обект 15, м. Каптажа, землище на с. Александрово.

градежи в античната колония. На този етап – без направени археологически разкопки, е трудно да се даде категоричен отговор за използваните строителни материали в градежа на постройката. По всяка вероятност вулканитите (трахиандезити и трахиандезитобазалти), от които е съставено възвишението, също са използвани за градеж. В подножието на възвишението, в неговата североизточна част, са регистрирани следи от добив на скална маса. Документираните при теренните издирвания отухлени късове мазилки добавят глината като строителен материал. Не е ясно дали те са от основни или от междинни/преградни стени на т. нар. плетено-колова конструкция – поради лисата на сигурни белези по тях, като характерните следи от плет, които остават по горелите късове. Липсват и преки доказателства за използвани блокове кирпич при градежа на структурата.

Останалият подемен материал, който включва най-вече фрагменти стени на транспортни амфори и малко на брой трапезни съдове, поставя съществуването на обекта в хронологическите рамки между последната четвърт и края на IV и началото на III поне до средата на I в. пр. Хр. (Узунов, Божкова 2021, 100).

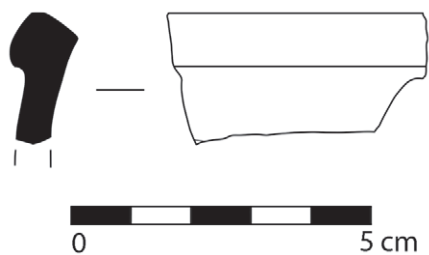
Същите материали се откриват на третия обект (191), който отстои източно от обект 15 на ок. 730 м и е в м. Ясака, също в землището на с. Александрово (Обр. 53). Разположението му повтаря това на обект 3 (Голямата канара) и обект 15 (Каптажа), а като площ не надвишава 400 кв. м. Скалистото възвишение, на което се разполага обектът, е с надм. вис. 59 м. и е част от същия рид, намиращ се на десния бряг на р. Ахелой, на който се намират обекти 3 и 15. Разстоянието между последните два е 2,1 км, а между обекти 15 и 191 е малко повече от 700 м.

Обр. 53. Обект 191, м. Ясака, землище на с. Александрово.

Обектът е регистриран при теренни издирвания през 2021 г., като по повърхността се откриват множество керемиди от разрушена сграда. Керемидите са плоски и покривни. Солените са коринтски тип, като основно се срещат от серия *Heraclea*. Част от тях имат ангобирано покритие. Покривните керемиди са лаконски тип от същата серия. Затрудняващо обстоятелство на това място е по-късното обитаване от римската императорска епоха, като до възвишението, в равнинната част, се разполага селище от типа „викус“ с разкрити поне седем отделни постройки, изградени от ломени и частично обработени камъни и покриви от керемиди. Това донякъде възпрепятства определянето на точните размери на обекта от елинистическата епоха.

За разлика от обект 15 тук не са открити варовикови блокове, които да са използвани в изграждането на сградата. Върху повърхността са констатирани каменни разсипи от местен камък с вулканичен произход от Медовската свита (трахиандезитобазалти и трахибазалти). Размерите не са големи, като върху малка част от тях се забелязват и следи от обработване. За разлика от обект 15 на това място са документирани отухлени глини със следи от плет. Не е ясно дали те са част от разрушени вътрешни преградни стени, или са част от други съоръжения, изградени в постройката.

Обр. 54. Фрагмент от транспортна амфора от обект 191, землище на с. Александрово.

От битовата керамика се срещат фрагменти от кухненска керамика, малко на брой керамика с фирнисово покритие, няколко фрагмента от купи с релефна украса. От транспортните амфори е открито едно диагностично устие от родоска амфора от тип I-E-1 по С. Монахов (Монахов 2003, 311, табл. 81/2, 4–5) (Обр. 54), а по хронологията на Ж. Финкелщайн е датирано в рамките на период II – 234–198 г. пр. Хр. (Finkielsztejn 2001, 191, tabl. 18). Датировката, направена на базата на подемния археологически материал показва, че сградата е съществувала преди края на IV до средата на I в. пр. Хр.

Четвъртият обект от тази група (105) от елинистическата епоха, разположен на десния бряг на р. Ахелой, се намира в землището на гр. Каблешково в м. Праматаря Разстоянието до античната колония Месамбрия е по-малко от 9 км и съответно малко над 3 км югоизточно от обекти 15 и 191 в м. Каптажа при с. Александрово. Както и при предходния обект, тук топографските особености също включват използване на малко възвишение, издигащо се над околния терен с ок. 5 до 10 м (Обр. 55, 56). Снабдяването с вода вероятно е ставало от малък

Обр. 55. Обект 105, м. Праматаря, землище на гр. Каблешково.

Обр. 56. Ортофотото изображение на възвишението Праматаря с разположения върху него обект 105, землище на гр. Каблешково.

приток на р. Ахелой, извиращ от възвишението Биберната при гр. Каблешково. Към днешна дата потокът е почти обезличен от земеделската обработка на площите, но част от коритото му все още може да бъде проследено в близост до обекта (Узунов, Божкова 2021, 100).

Обектът е регистриран при теренни издирвания през 2017 г.³⁸, като върху него не са извършвани археологически разкопки. В днешно време е подложен на интензивна иманярска дейност, а част от него е унищожена и от изграден през 1942–1943 г. бункер. В изкопите се наблюдават множество фрагменти керемиди от покривната конструкция на поне една сграда (Божкова и др. 2018а, 674; Узунов, Божкова 2021, 101). Използвана е смесената система от плоски керемиди, коринтски тип и покривни, лаконски тип от серията *Heraclea*, като тук се забелязват поне две отделни производствени серии, които могат да бъдат следствие или на две отделни фази на поправка на покрива на сградата, или поръчка, осъществена на два етапа при строежа на сградата. Керемидите показват абсолютно сходство с използваните образци от серията *Heraclea* при обекти 3, 15, 191, 321, 334, 350, 356 и др., намиращи се в близката околност на Месамбрия и дискутирани в настоящия текст.

Както вече бе споменато, на обекта е извършвана мащабна иманярска дейност, включваща работа на ръка и със земекопна техника, като са направени два големи изкопа и множество по-малки. Във всички тях са документирани големи по размер каменни блокове, използвани в изграждането на сградата. При посещение на обекта през 2022 г. по време на теренни издирвания в един от изкопите, направен на ръка, са разкрити два големи обработени варовикови блока, разположени един до друг на дългите си страни и имащи еднакви размери: дължина 0,86 м, ширина 0,46 м и дебелина – 0,39 м. Горната част на блоковете е внимателно обработена, добре изгладена за плътно прилепване на следващ ред камъни. Страничните стени са оформени с метално длето, като повърхността е рустицирана, без анатирозис в краищата им. Други няколко добре обработени каменни блока са разкрити в западната част на обекта. Те имат дебелина от 0,32 м. Размерът отговаря на точно една дорийска стъпка. Точните ѝ размери са 0,32654 м (Брашинский 1977, 33–37) или 0,3269 м (Gulbekian 1987, 359–360). Останалите по-малки каменни блокове, открити в повечето от иманярските изкопи, не са обработени в такава степен, като се срещат и такива, които са само разломени след отцепването в кариерата при добива им.

В иманярския изкоп с двата обработени каменни блока е документирана следната статиграфска ситуация: върху блоковете се разполага пласт от по-дребни ломени и частично обработени камъни и горели късове глина. Седиментът, намиращ се в пласта, има черен цвят, получен от пожар, като следи от горене са установени и върху битовата керамика и амфорната тара открита там. Пластът има приблизителна дебелина 0,30–0,35 м. Над него се разполага друг, с дебелина 0,20–0,25 м, образувал се от рухналата покривна конструкция, изградена от керемиди.

От конструктивна гледна точка субструкцията на сградата е съставена вероятно от големите каменни обработени блокове, като във височина стените продължават с частично обработени камъни, а част от стените и с кирпичени блокове, каквито са документирани при регистрирането на обекта (Божкова и др. 2018а, 675; Узунов, Божкова 2021, 101). Глината,

³⁸ Ръководител на теренните издирвания е проф. д-р Анелия Божкова (НАИМ при БАН). Авторът изказва благодарност на проф. д-р Божкова за предоставената информация и материали.

от която са направени блоковете, е с примеси от дребни камъни и органични материали. Те са допълнително изпичани, като цветът им е светлочервен и е сравнително равномерен при голяма част от тях. Имат запазена дебелина от 8–9 см. Кирпичът се употребява традиционно при строителството на сгради и фортификационни съоръжения както в крайбрежните зони, така и във вътрешните райони на Тракия. Според актуалното схващане за използваните технологии при изработка на глинени блокове през втората половина на I хил. пр. Хр. се разграничават три категории: кирпич, печен на слънце, печен кирпич и тухла (Стоянова, Попов 2008, 340). Подобен печен кирпич е използван при строителство на сгради в антична Месамбрия, доказателство за което предоставят разкопките на обект от ул. „Крайбрежна“ в гр. Несебър, направени през 2006 и 2007 г. (Божкова и др. 2008, 308). Анализ на глината, от която са правени блоковете на сградата от ул. „Крайбрежна“, показва, че източникът, от който е черпена суровина, се намира в околностите на Месамбрия, откъдето е добивана глина и за керемидите от серията *Moschos* (ΜΟΣΧΟ), (Kovachev et al. 2011, 227; Божкова и др. 2023, под печат). Не е изключено и за обект 105 (в м. Праматаря) да е използвана същата суровина. За разлика от блоковете от обекта при ул. „Крайбрежна“ обаче в глината на образците от Праматаря са използвани повече примеси, като тя съответно има по-малка плътност. Обемното тегло е с 10% повече при образците от обекта при ул. Крайбрежна, съпоставено с това от обекта в м. Праматаря (Божкова и др. 2023, под печат). Сведенията за употребата на кирпич от апойкията се допълват и от разкопките на Люба Огненова през 50-те години на XX в. на сградата от елинистическата епоха, намираща се от югоизточната страна на полуострова, до църквата „Св. Георги“, където конструкцията се състои от каменни зидове за подземните стени и от кирпич за високите надземни части, разделени помежду си с под от дървен гредоред (Ognenova 1960, 226–228).

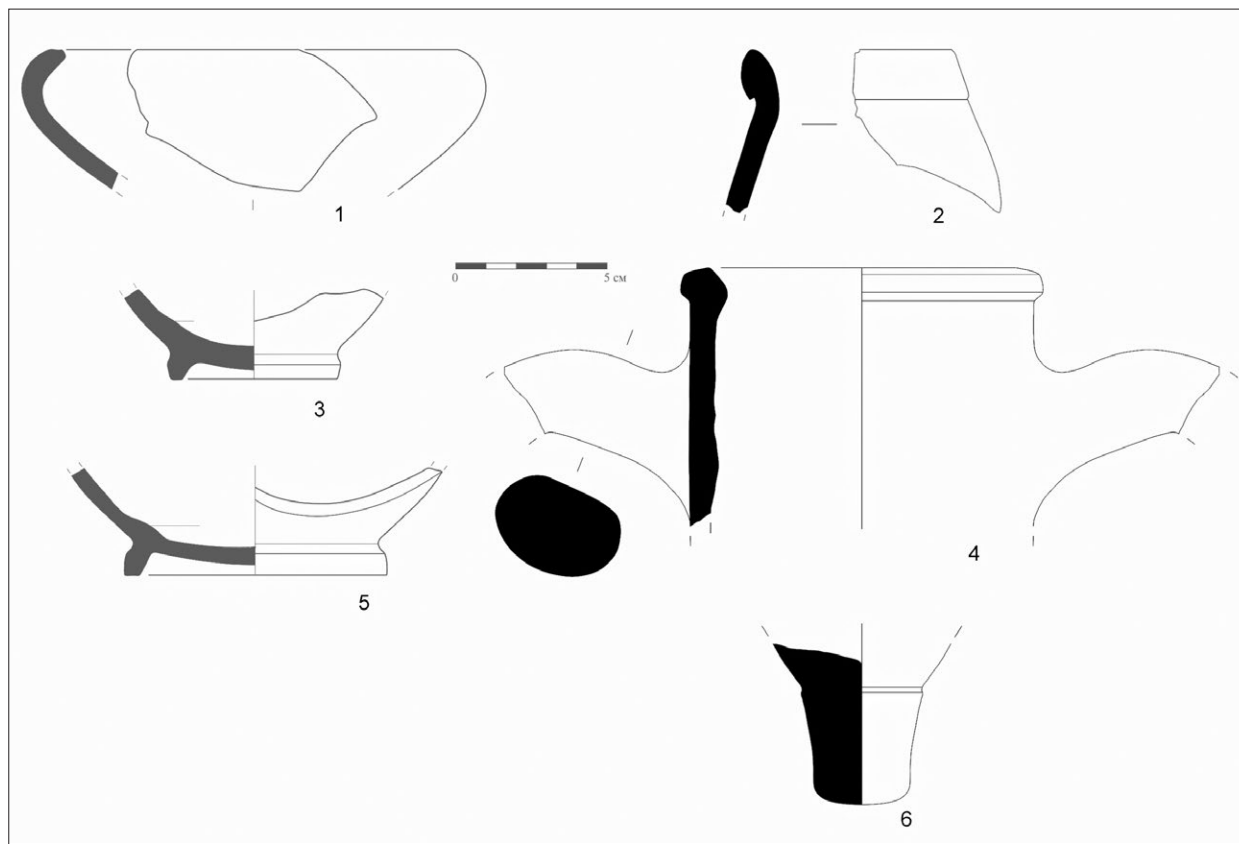
Голяма част от камъните, които са използвани за градеж на сградата, имат вулканичен произход (трахиандезитобазалти и трахибазалти), както е и при предходните обекти 3, 15 и 191. Вероятно те са добивани на място от възвишението, като в неговия източен край има разкрития и следи от добив. Като суровинен източник могат да бъдат посочени ниските скалисти възвишения, имащи същия геоложки произход и намиращи се 1,2 км в североизточна посока в м. Панаята. В подножието им е регистриран обект от Зрялото средновековие, а в непосредствена близост, на югоизточния склон на възвишението, през 2021 г. е регистрирана добивна дейност на камъни за строеж на средновековните структури. Напълно възможно е кариерата да е била използвана и в елинистическата епоха за добив на камъни при градежа на сградата на обект 105.

В конструкцията на сградата от обекта също са използвани варовикови блокове със специфично оформление, вероятно като част от архитектурна декорация на сградата, но в много малко количество. Предполагаемо варовикът е от същата Одърска свита, от която е черпен материал за обект 15 (м. Каптажа, с. Александрово) и Месамбрия Понтика.

Сред останалите открити материали изпъкват многобройните фрагменти от амфорна тара, като между тях е открит и фрагмент с книдски печат от бежово-кафява глина с примеси³⁹. Печатът е частично запазен – правоъгълен. В запазената част:

ЕП(-)

³⁹ Амфорният печат е консултиран и определен от гл. ас. д-р Калин Маджаров (НАИМ при БАН), за което авторът изказва благодарност.

Обр. 57. Керамични съдове от обект 105, землище на гр. Каблешково.

Запазена дължина на дръжката – 7,8 см; запазена дебелина – 2,2 см (счупена приблизително през средата); ширина на печата – 1,3 см. Печати с монограм в лигатура ЕП(-) и ЕП(-) са открити заедно с печати с изображение на прора в ателиета на Книд от края на IV – началото на III в. пр. Хр. (Cancardeş-Şenol 2015, 170–171; Madzharov et al. 2017, 66). Диагностичните фрагменти от амфори включват още две устия и едно столче. Първото устие е с част от дръжката на родоска амфора от тип I-E-1 по С. Монахов (Монахов 2003, 311, табл. 81/4–5) (Обр. 57/2). Точни паралели на тази форма са подпечатани от епонима Καλλικρατίδας I от период Πα, 233–220 г. пр. Хр. по периодизацията на Ж. Финкелщайн (Finkielsztein 2001, 191, tabl. 18). Второто устие е от квидска амфора, тип II-F по С. Монахов (Монахов 2003, 307, табл. 77/3; Монахов и др. 2017, 114, Кп. 9) (Обр. 57/4), датирано в третата четвърт на III в. пр. Хр. (Монахов 2003, 109; Монахов и др. 2017, 114). Столчето принадлежи на родоска амфора от тип I-E-1 по С. Монахов (Монахов 2003, 310, табл. 80/5–6, 311, табл. 81/2, 5) (Монахов 2003, 117–118), а по хронологията на Ж. Финкелщайн е датирано в рамките на период II в 234–198 г. пр. Хр. (Finkielsztein 2001, 191, tabl. 18) (Обр. 57/6).

През 2015 г. като дарение от жител на гр. Ахелой постъпват фрагменти от квидска амфора с печат дата в 190 г. пр. Хр., както и един теракотен алтар (Божкова и др. 2018а, 675). Алтарът е открит във фрагментирано състояние, като от това, което може да се възстанови, се вижда, че той принадлежи на т. нар. „тарентинска“ група, която се разпространява през

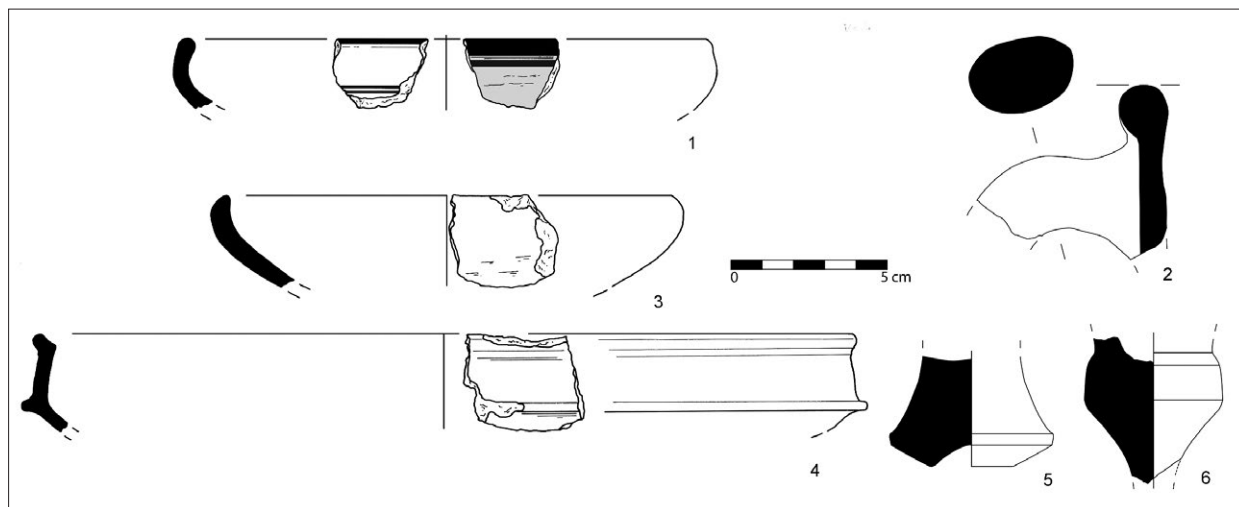
елинистическата епоха, като датировка този екземпляр трябва да се отнесе вероятно към средата на III в. пр. Хр. (Thompson 1962, 259). Алтарът е изработен в калъп от две половини, като на всяка от тях има изобразена по една сцена.

Стратиграфските наблюдения в иманярските изкопи, както и материалите по повърхността показват, че сградата е пострадала при пожар, като разрушението ѝ вероятно е било резултат от нападение, ако се съди по откритите човешки кости в една от траншеите. Това са малък и голям пищял, бедрена кост и част от череп, които са извадени от пласта с горели материали под рухналата покривна конструкция. Направените наблюдения върху целия материал сочат датировка на обекта от ранната елинистическата епоха насетне или в последната четвърт IV до средата на I в. пр. Хр., като най-голям процент от керамичната продукция се пада именно на нейната късна фаза (Обр. 57/1, 3, 5). Най-висок дял заема трапезната керамика: дъна от затворени съдове – кани; един фрагмент от луксозна керамика с червена ангоба „*red slip*“ и един фрагмент от затворен съд – кана, или трапезна амфора със сив цвят. Голяма част от фрагментите са с червен цвят на повърхността от т. нар. „*plain pottery*“.

Синхронен във времето е следващият регистриран обект (334), намиращ се в близост до р. Ахелой. Той се разполага на малко възвишение в м. Даалията, в землището на гр. Каблешково, до десен приток на реката с много добра видимост към предходния обект 105, отстоящ на малко над 2 км в североизточна посока. Обектът е регистриран при теренни издирвания през 2022 г, като по повърхността се откриват множество керемиди от разрушена сграда. Керемидите са плоски и покривни. Плоските са коринтски тип, като основно се срещат от серията *Heraclea*. Част от тях имат ангобирано покритие с черен цвят. Покривните са лаконски от същата серия, идентични с екземплярите от обект 105 (м. Праматаря, гр. Каблешково). Площта, върху която се откриват материалите, не превишава 0,5 дка, като освен със строителна керамика тя е маркирана и с каменни разсипи.

Както при обект 15, и тук са открити варовикови блокове, които са участвали в изграждането на сградата. На повърхността са констатирани и камъни с вулканичен произход (трахиандезитобазалти и трахибазалти). Размерите не са големи, като на част от тях се забелязват и следи от обработване. За разлика от обект 191 (м. Ясака, с. Александрово) не са документирани късове отухлена глина със следи от плет или остатъци от блокове кирпич, както това е регистрирано при обект 105 (м. Праматаря, гр. Каблешково). Като източник на варовик за каменните блокове отново може да се посочат околностите на Ахелой, Равда и Несебър, където се разполага Одърска варовикова свита, от която е черпен материал за добив на повечето градежи в античната колония. Останалите камъни вероятно са добивани от намиращото се на по-малко от 2,5 км. в северозападна посока възвишението Биберната.

От обекта са документирани и множество фрагменти от транспортни амфори от различни центрове. Срещат се екземпляри от Книд и Кос, като най-ранните са от IV в. пр. Хр. Ранните амфори от Книд, които тук са представени с тип II-B по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 303, табл. 75/5), се датират в последната третина на IV до началото на III в. пр. Хр. (Монахов 2003, 106–107). Ранните от Кос са със столче тип I-B-2 по С. Монахов (Монахов 2014, 207, рис. 6/23–24; Монахов и др. 2017, 115, Ks 1), датирано в последната четвърт на IV – началото на III в. пр. Хр. (Монахов 2014, 206–207; Монахов и др. 2017, 115) (Обр. 58/6). Открито е и едно столче от амфора тип „Муригъол“ (северноегейски център от т. нар. Тасоски кръг) (Монахов 2003, 285, табл. 55/7) (Обр. 58/5).

Обр. 58. Керамични съдове от обект 334, землище на гр. Каблешково.

Столчето е от подвариант, датиран от С. Монахов във втората четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 80). Находките на амфори тип „Муригьол“ в Сборяново са в контекст от последната четвърт на IV в. пр. Хр. (Стоянов 2013, 255). Тази информация се потвърждава от ямния комплекс при Стоян Михайловски, където столчета от амфори тип „Муригьол“ са откривани в ями, датирани във втората половина на IV в. пр. Хр. От обекта е известно и едно диагностично устие от пароска амфора (Монахов и др. 2017, 106, Pr. 1) (Обр. 58/2). Точен паралел е датиран в края на III – началото на II в. пр. Хр. (Монахов и др. 2017, 106). Останалите фрагменти от съдове включват от обикновена и кухненска керамика (лопади, хитрии) до луксозни съдове, покрити с фирнис (Обр. 58/1). Най-късните в хронологическо отношение са купите с конкавно-конусовидна форма, отнасящи се около и след средата на I в. пр. Хр. (Божкова и др. 2018б, 231) (Обр. 58/4), когато трябва да се сложи и краят на съществуването на обекта въз основа на документираните материали върху повърхността.

На 2,1 км източно от обект 334 и 3,2 км южно от обект 105 в землището на гр. Ахелой, в м. Гьолтарла, през 2022 г. е регистриран обект 321, в границите на който са открити керемиди от серията *Heraclea* и *Moschos* (ΜΟΣΧΟ). Не са документирани цели запазени екземпляри от тях. Наблюденията върху глината на плоските керемиди, коринтски тип, от серията *Heraclea* сочат две отделни серии, което вероятно показва или евентуална преправка на сграда, съществувала на това място, или изработка в една работилница с определен срок и изпълнение. Това е често срещано в района, като на този етап е документирано при обекти 3, 15, 105, както и при обекта в землището на с. Емона в м. Палеоря⁴⁰, където проучвателите смятат, че откритите там екземпляри, различаващи се единствено по цвета след изпичане и по размерите на конструктивните елементи, са достатъчен аргумент да се счита, че става дума за едновременно производство и отчетност на нужното количество продукция (Христов и др. 2021, 133). Другият вид керемиди от серията на магистрата/фабриканта *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) се отличават с добре пречистена глина, която след изпичане има светъл, бежов цвят.

⁴⁰ Обектът се намира в м. Палеоря в землището на с. Емона и е дискутиран по-долу в текста.

Преки доказателства за каменна архитектура липсват поради нарушения от по-късното обитаване от римската епоха и Късната античност, но наличието на керемиди от покривна конструкция е косвен показател за останки от поне една постройка, която е малко вероятно да е била изградена от леки материали.

Битова керамика почти не се открива, с изключение на малко фрагменти от стени на амфори, няколко фрагмента от съдове, изработени на ръка и на грънчарско колело. Последните са монохромни, с червен цвят на повърхността от т. нар. „*plain pottery*“. Различават се фрагменти от кани с една дръжка, както и гърнета.

Местоположението на обект 321 е в едни от най-ниските части в цялата територия около Месамбрия, на едва 14 м надморска височина. Разстоянието до колонията е 8,5 км, като същевременно той се намира на кръстопътя на две предполагаеми трасета, преминаващи през този ареал. Едното е с посока север-юг, идващо от Анхиало с посока Месамбрия, а другото – с посока изток-запад, свързващо се с предходното и продължаващо към възвишението Биберната. То хипотетично би могло да преминава през обект 334, а оттам, предполагаемо с други връзки, към обекти 3, 15, 105 и 191 на север и към обекти 9, 350 и 356 на юг.

Напълно възможна би била хипотезата за разполагането на този вид структури по инициатива на Месамбрия в последната четвърт до края на IV в. пр. Хр. не само в граничните с Анхиало части на юг, но и в цялата територия на апойкията по протежение на пътища или кръстопътища, обслужващи хората на колонията. Ситуирането на сгради с каменна архитектура от ранната елинистическа епоха в близост до пътни трасета и кръстопътища е дискутирано в литературата. Структури, имащи стопански функции, които се намират в парцели, разделени от пътища, са известни от териториите собственост на гръцките колонии от Кримския п-в. Там основните пътни трасета се пресичат на разстояние от десет или петнадесет дълги стадия т.е. 2,1 км и 3,2 км един от друг⁴¹ (Nikolaenko 2006, 157).

Югозападно от обект 334, също на 2,1 км, се разполага друг обект (9), на който отново е регистрирана употреба на строителна керамика. Намира се в землището на гр. Каблешково, на ок. 2 км юг-югоизток от центъра на града, в м. Руслар кайряк. Обектът се разполага на левия бряг на р. Тал дере, водеща началото си от възвишението, на склон с лек наклон в южна посока и с отлична видимост във всички посоки. Тук са документирани няколко големи концентрации на ломени и частично обработени камъни от разрушени постройки. По всяка вероятност обаче те принадлежат към римската и Късната римска епоха, с каквито подемни материали изобилства площта на обекта, която надхвърля 5 дка, като през това време тук е имало селище от тип „викус“. По-късни материали от Късната античност и Средновековието показват, че мястото не е било изоставяно поне до края на XIV в.

В един малък участък близо до реката са открити керамични фрагменти от съдове от елинистическата епоха. Точно на това място е открита и строителната керамика от това време. Разпознати са няколко фрагмента от покривни керемиди (калиптери) коринтски тип. Глината е добре пречистена и след изпичане е добила бежов цвят. Технологичните характеристики насочват към производствените серии на магистрата/фабриканта *Moschos* (ΜΟΣΧΟ). Както при обект 321, и тук преки доказателства за каменна архитектура липсват поради

⁴¹ В хората на Херсонес Таврически е използван дългия египетски стадий с дължина 210 м (Carter et al. 2000; Nikolaenko 2006).

по-късното обитаване от римската епоха, Късната античност и Средновековието. Въпреки това керемидите индикират останките на поне една сграда с предполагаем монументален характер. Не са открити късове отухлена глина от стенна мазилка или други съоръжения. Останалите регистрирани материали от повърхността включват керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка и на бързо гърнчарско колело. Документирани са няколко фрагмента от съдове от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността, както и няколко силно обезличени фрагмента от транспортни остроудънни амфори. Намерено е едно столче с вероятен произход от о-в Родос, тип I-F по типологията на Монахов (Монахов 2003, 314, Табл 84/5), който дава дата във втората половина на II в. пр. Хр. (Монахов 2003, 120). Въпреки липсата на сигурни доказателства за наличието на останки от монументална сграда с покрив от керемиди от елинистическата епоха все пак има достатъчно предпоставки да се предположи наличието на такава. Топографското разположение, размерите, наличието на покривна керамика показват сходство с останалите обекти, разположени на десния бряг на р. Ахелой, дискутирани по-горе.

Малко по-далеч от р. Ахелой, но също в землището на гр. Каблешково, отново на 2,1 км югозападно от обект 334 и на ок. 740 м югоизточно от обект 9 и на също толкова, но на югоизток от елинистическия обект при праисторическата селищна могила „Козарева могила“, се намира следващият обект 350. Той има сходни характеристики с гореописаните обекти, като се разполага на леко възвишение, намиращо се в най-ниските южни склонове на Айтоските възвишения на десния бряг на р. Тал дере. Съществува пряка видимост от обект 350 към двата близко намиращи се обекта.

По повърхността са регистрирани множество камъни – ломени и частично обработени. Почти всичките са с местен вулканичен произход от Медовската свита (трахиандезитобазалти и трахибазалти), чиито най-ясни проявления са при възвишението Биберната, откъдето най-вероятно са и добивани. Камъните се намират на площ от ок. 1 дка и са част от разрушена сграда. Част от тях са с размери над 0,60 м, като точно при най-големите са положени грижи за оформянето им в почти правоъгълни блокове. Това дава известна представа за конструкцията на сградата, в основите на която са намерили място именно тези добре обработени блокове с големи размери. Във височина вероятно стените продължават с частично обработени камъни, каквито са регистрирани в много по-голямо количество. В конструкцията на сградата от обекта също са използвани варовикови блокове. По време на теренните издирвания един блок с добре оформени страни е открит на повърхността. За разлика от обекти 15 и 105, където те са със специфично оформление и вероятно са били част от архитектурна декорация на сградата, тук те са оформени като квадрати и най-вероятно са част от стените на сградата. Варовикът е от Одърската свита, от която е черпен материал за обекти 15, 105, антична Месамбрия и др., като находища му се намират по протежение на почти цялото крайбрежие в околността от Несебър до Равда.

Използването на кирпич за изграждането на стените във високите части също остава възможен вариант. В рамките на каменните разсипи са документирани и отухлени късове глина, но без следи от плет. Кирпичени блокове са използвани при изграждането на сградата от обект 105, както и на сгради от ранноелинистическата епоха в рамките на антична Месамбрия (Божкова и др. 2008, 308; Божкова и др. 2018а, 675; Узунов, Божкова 2021, 101; Ognenova 1960, 226–228). Възможно обяснение за наличието на отухлени дребни късове глина

е и измазването на вътрешната част на стените и/или пода с глина, както и при изграждане на различен по характер и функции съоръжения, разположени във или до сградата.

На тази площ са документирани керемиди от покривната конструкция на сградата. Керемидите са плоски и покривни. Солените са представени от коринтски тип, а от калиптерите има както коринтски, така и лаконски. Плоските коринтски керемиди са с розов цвят на повърхността и с примеси от черен пясък. Технологичните характеристики насочват към серия *Heraclea*. Един от откритите екземпляри от лаконските калиптери е със запазени частични размери, от които може да бъдат проследени ширината и височината му, които са съответно 17 см и 11 см. В горната си част той има дебелина 3 см, а в долната изтънява до 1,5 см. Коринтският тип калиптери имат розово-червен цвят на повърхността след изпичане на глината, но при теренните издирвания не са документирани образци, от които да могат да се възстановят размери, дори и частично.

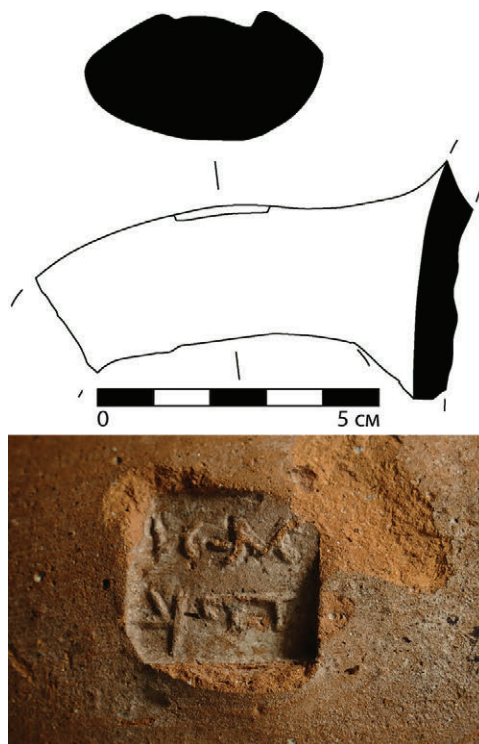
Цялата площ на обекта, в която се откриват археологически материали, е ок. 3–4 дка. За разлика от мястото, в което са регистрирани следите от монументалната сграда с площ по-малко от 1 дка, в останалата част се откриват голямо количество отухлени късове глина, този път със следи от плет, т.е. принадлежащи на разрушени постройки, имащи стени с плетено-колова конструкция. Покривите им вероятно са били изградени от леки растителни материали, ако се съди по липсата на керемиди – такива не са открити извън границите на сградата. Това (заедно с дисперсията на керамични фрагменти) индикира за наличие на леки постройки, обслужващи определени дейности и вероятно имащи стопански характер. В рамките на тази територия са открити и няколко къса желязна шлака, както и множество фрагменти от питоси.

Керамичният материал е представен от голямо количество амфорна тара от няколко центъра. Открит е фрагмент от дръжка с печат от о-в Книд. Той е двуредов квадратен печат с ретроградно изписани букви (Обр. 59):

Μεν(-) ←

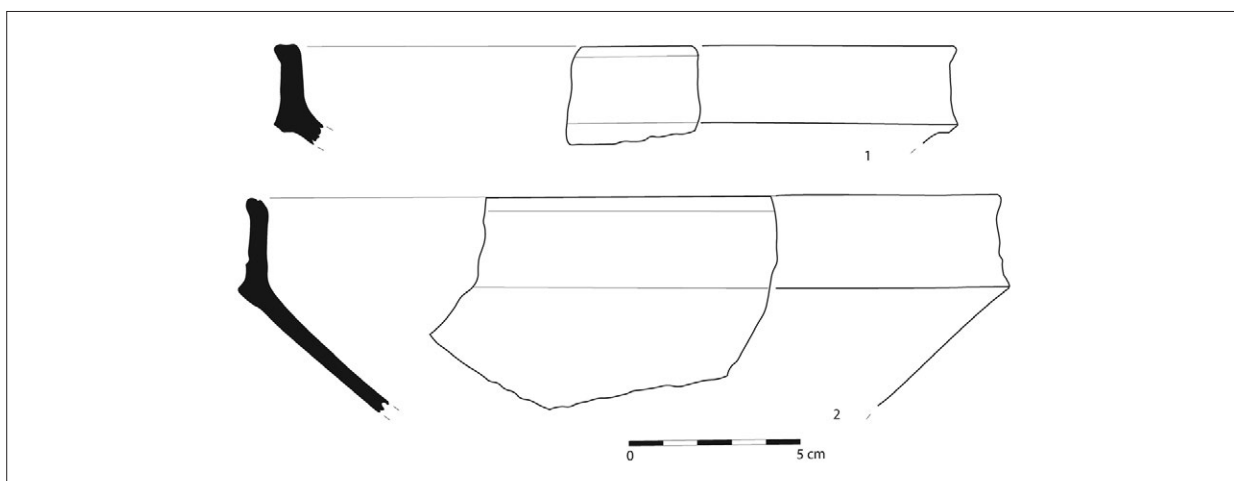
Πок(-) ←

Прочитането на печата по този начин не е напълно сигурно. Букви μ и ε от първия ред са в лигатура. Буква ε е лунарна. Височината на печата е 1,6 см; дължина му е 1,6 см. Фина глина с примеси от кварцов пясък. Паралели се откриват в Бизоне (Мирчев 1958, 61, № 303, табл. XXXIX/1), Олбия, Херсонес (Ефремов 2018, 553, ЛIII). Според хронологията на Н. Ефремов печатите с имена в съкратен вид, монограми, лигатури и отделни символи попадат в Група II, датирана в периода 280–255/50 г. пр. Хр. (Jefremow 1995, 64; Ефремов 2018, 547–554). Археологическите проучвания в района на Книд и Александрия показват, че книдските печати с монограми и лигатури

Обр. 59. Печат на амфора от обект 350, землище на гр. Каблешково.

се датират в дълг период от време – от края на IV в. пр. Хр. до третата четвърт на III в. пр. Хр. (Cancardeş-Şenol 2015, 170–171, с лит.)⁴². Останалите керамични фрагменти са от съдове, изработени на ръка и на колело. Керамиката на ръка е в много малко количество. Открити са едва няколко фрагмента от гърнета с гирляндовидна украса, характерни за времето след началото на III в. пр. Хр. (Ханджийска 2009, 78). От керамиката на колело най-ранните образци включват съдове от монохромната керамика на бързо гърнчарско колело, най-вече купи и паници с полусферичен профил. Останалите фрагменти принадлежат към формите, характерни за късната елинистическа епоха: купи с конкавно-конусовидна форма (Обр. 60/1–2), характерни за времето около и след средата на I в. пр. Хр. (Божкова и др. 2018б, 231); луксозна трапезна керамика с лаково покритие с червен цвят; купи с извит на вътре устиен ръб.

Обр. 60. Керамични съдове от обект 350, землище на гр. Каблешково.

Направените наблюдения върху целия материал сочат датировка на обекта в последната четвърт на IV или началото на III до средата на I в. пр. Хр., като най-голям процент от керамичните съдове се пада именно на късната фаза на елинистическата епоха. Останките от монументална архитектура и използваните керемиди за покривната конструкция показват, че обектът най-вероятно има същия характер, както серията обекти (3, 15, 105, 191, 334), открити по средното и долно течение на р. Ахелой.

Последният обект (356), който има сходни характеристики с гореописаните, се намира в землището на с. Каменар, южно от самото село при гробищния парк. Разполага се на възвишение с овална форма, доминира над околния терен, издигайки се на ок. 10 м над него. В близост преминава малка река, десен приток на р. Ахелой. Видимостта е отлична във всички посоки. Синхронният във времето обект 350 се намира на 2,1 км в североизточна посока, а Месамбрия – на ок. 13 км по права линия в същата посока. Анхиало е по-близо, като отстои на ок. 8 км също по права линия в югоизточна посока. Обект 356 е и най-югозападно разпо-

⁴² Амфорният печат е определен от гл. ас. д-р Калин Маджаров (НАИМ при БАН), за което авторът изказва благодарност.

ложеният обект, за който може да се предположи, че заема определена позиция в кадастъра на хората на Месамбрия. Освен от елинистическата епоха тук са открити материали от втората фаза на ранната желязна епоха, късната архаична и класическа епоха. По-ранният обект носи характерните белези на селище с постройки, изградени от плетено-колова конструкция, които се простират на много по-голяма площ от елинистическите структури. Топографската приемственост е логична и е обусловена от добрите характеристики на терена като добра водоснабденост, плодородни почви и не на последно място – развита пътна мрежа, която за времето на елинистическата епоха се инкорпорира в кадастъра на хората на апоикията.

Възвишението е обитавано и през Късното средновековие, като постройките от XV–XVII в. вероятно са разрушили голяма част от елинистическите структури. Използването към момента на площите за гробищен парк на с. Каменар са компрометирали допълнително обекта. Останките от структурата от елинистическата епоха се откриват в североизточната част на възвишението. Това са фрагменти от плоски керемиди (солени) – коринтски тип, и покривни (калиптери), лаконски. Предварителните наблюдения сочат, че те носят характерните технологични белези на серия *Heraclea*. Тук са открити и множество обработени варовикови блокове произхождащи от Одърската свита. Проявления на последната се намират на ок. 3 км в източна посока, към черноморския бряг, откъдето вероятно е черпена суровината. Освен варовикови блокове се откриват частично обработени блокове с вулканичен произход (трахиандезити и трахиандезитобазалти) от Медовската свита. Проявления на последната се откриват в непосредствена близост – на ок. 1 км в северна посока, където се издигат най-източните части на Айтоските възвишения. В тези части, северно от съвременното село, допреди няколко десетилетия са добивани камъни от няколко кариери.

Всички материали принадлежат на сграда, изградена с каменни стени и керемиден покрив. Площта ѝ не може да се определи с точност поради голямата плътност на използване на гробищния парк в XX в и поради разчистването на терена, за да се осигуряват места за нови гробове. Керамични фрагменти от съдове от елинистическата епоха се откриват на площ от ок. 1 дка. Диагностичните такива са малко на брой. Едно рибно блюдо с фирнисово покритие е един от най-ранните материали от епохата. В депозити от Атинската агора подобни са датирани между 290 и 275 г. пр. Хр. (Rotroff 1997, fig. 52/717). По-късните хронологически материали принадлежат на фрагменти от транспортни амфори от о-в Кос и фрагменти от гювечи, които намират преки паралели с образци от проучения обект на ул. „Крайбрежна“ в Несебър (Божкова и др. 2018б, 230, обр. 8/4), обект 3, и в м. Голямата канара в с. Александрово (Узунов, Божкова 2021, 116, обр. 5/18–19). Аналогични фрагменти са документирани и на обекти 3, 105, 184, 334 и 386⁴³ и поставят края на съществуване на обекта вероятно в средата или във втората половина на I в. пр. Хр.

Въпреки отдалечеността му на повече от 5 км западно от десния бряг на р. Ахелой характеристиките на обект 356 показват, че той принадлежи към същата категория обекти като разположените по средното и долното течение на р. Ахелой. Без съмнение обекти 3, 15, 105, 191, 334, 350 и 356 не само са съществували синхронно във времето, но показват и еднаквост по топографски признаци и строителни техники и материали, използвани за изди-

⁴³ Непубликувани материали от теренните издирвания, осъществени през 2017, 2021 и 2022 г. Материалите са дискутирани тук при анализа на обектите.

гането на сградите, намиращи се в тях. Последните вероятно са построени по инициатива на Месамбрия, като вероятно са заемали първостепенна роля в икономическото ѝ развитие като стопански имения, пряко свързани с експлоатацията на земите за земеделски и други производствени дейности през елинистическата епоха⁴⁴. Характерно за тези обекти е наличието на по-ранни в хронологическо отношение селища, разположени върху или в близост до тях. При всички гореизброени елинистически структури има документирани обекти от късната архаична и от класическата епоха (10, 14, 17, 190, 333, 350, 356)⁴⁵. Както вече бе споменато, възникването на последните вероятно е продиктувано от благоприятните условия за живот като наличие на водоизточници, плодородни почви и др. Наблюденията, направени по време на теренните издирвания, показват, че това са селища с традиционна жилищна архитектура от постройките, изградени от плетено-колова конструкция, простиращи се на площ от няколко десетки дка. В нито един от тези обекти не са документирани останки от монументални каменни сгради. Това рязко контрастира с елинистическите структури и въпреки откритите многобройни импортни материали в тях (като луксозни керамични съдове и амфорна тара) интерпретацията към настоящия момент е, че те не могат да бъдат определени като сателитни селища на апойкията и че населението в тях няма елинска принадлежност. Отдалечеността им на повече от 5–6 км от Месамбрия е показател, че в късноархаичната и в класическата епоха територията, владяна от колонията, е далеч по-малка от тази от елинистическата епоха и селищата, регистрирани на тези места, не могат да бъдат катойки⁴⁶, заемащи място в територията на антична Месамбрия.

Три обекта от елинистическата епоха от водосборния район на р. Ахелой се различават от гореописаните – 173, 318 и 400. Първите два се намират на самата река, а последният – на неин десен приток, като това е и най-западно документираният обект от периода. Регистрирани са при теренни издирвания през 2021 и 2022 г., като по повърхността не са документирани останки от монументални структури от елинистическата епоха.

Първият обект (173) се разполага на левия, а вторият (318) съответно на десния бряг на р. Ахелой в землището на гр. Ахелой (Обр. 61). Обект 173 има площ от едва 2 дка, като по повърхността се откриват фрагменти от съдове, изработени на ръка и на грънчарско колело, като от последните преобладават фрагментите от групата на монохромна керамика със сив цвят на повърхността от късната архаична и от класическата епоха⁴⁷. В границите на обекта е открит и един малък фрагмент от плоска керемида (солена) със светлобежов цвят, наподобяващ на образците от серия *Moschos* (ΜΟΣΧΟ). Липсата на други екземпляри, както и отсъствието на следи от постройките, изградени с каменни стени, не дават основание на обектът да бъде

⁴⁴ Повече за интерпретацията на тези обекти вж. в главата, посветена на кадастъра на хората на апойкията.

⁴⁵ Обект 10 се намира на ок. 200 м северозападно от обект 105 (м. Праматаря); Обект 14 се разполага югоизточно, на ок. 400 м от обект 15 (м. Каптажа) и отново на 250 м, но югозападно от обект 191 (м. Ясака); Обект 17 е разположен на левия бряг на р. Ахелой, на по-малко от 400 м от обект 191; Обект 190 също се разполага на левия бряг на р. Ахелой, на 280 м северозападно от обект 191; се разполага в непосредствена близост и почти се покрива с площта на обект 334 (м. Даалията); Върху обекти 350 и 356 са открити материали от архаичната и класическата епоха.

⁴⁶ Катокия (*κατοικία*) в смисъла на селище, квартал, предградие намиращо се в границите на хората на колонията и населено с гръцко или смесено население (Кръстев 2013).

⁴⁷ Повече за фрагментите от монохромни съдове със сив цвят на повърхността има при представянето на обекта вж. частта „Археологически обекти от късната архаична и от класическата епоха“.

Обр. 61. Аерофото изображение към долното течение на р. Ахелой и обекти 173 и 318.

отнесен към категорията на гореописаните обекти с монументална архитектура, разположени по средното и по долното течение на р. Ахелой.

Вторият обект (318) е обитаван от времето на втората фаза на ранната желязна епоха, както и през ранната римска епоха и Зрялото средновековие, а цялата площ, върху която се откриват археологически материали, не превишава 18 дка. Единствените находки от късната елинистическа епоха са фрагменти от битова керамика от обикновени и луксозни съдове, като някои от последните са с покритие от червен лак.

Последният обект (400) се разполага в землището на гр. Каблешково. Мястото е обитавано през Късната римска епоха и през Късната античност, като останките от това време са постройки с каменна архитектура и с керемидени покриви, простиращи се на площ, по-голяма от 50 дка. Материали от елинистическата епоха са открити на площ от ок. 3 дка на висока речна тераса. Това са предимно силно обезличени фрагменти от транспортни амфори, които не могат да бъдат ясно определени. Силната им обрушеност не позволява по-прецизната им датировка. В границите на дисперсията на керамичните фрагменти са документирани и късове отухлена глина, част от тях със следи от плет, вероятно от разрушени постройки, изградени на плетено-колова конструкция с жилищни и/или стопански функции.

Тези три обекта могат да бъдат интерпретирани като малки селища или ферми, които рязко контрастират от обектите с монументална архитектура (3, 15, 105, 191, 334, 350 и 356). Вероятно второто селище (318) дори възниква след средата на I в. пр. Хр., когато те вече са разрушени. Възникването и съществуването на обекти 173 и 318 по-скоро следва естествения ход на заселване по поречието на р. Ахелой.

Три обекта (181, 183, 184) от елинистическата епоха, разположени до морския бряг в близост до устието на р. Ахелой, са известни до този момент. Те се позиционират в долното течение на реката и заемат равнинните части между брега на морето и серия извори в м.

Аязмото в землището на гр. Ахелой. Площите са изключително плодородни, почвите са чернозем-смолници със сравнително дебел хумусен хоризонт, подходящ за отглеждане на широк спектър от земеделски култури. Върху площта на трите обекта са открити и единични керамични фрагменти от времето на Средновековието, от X–XII и XII–XIV в., но първичните наблюдения, направени по време на теренните издирвания, ни показват по-скоро посещаване на местата при експлоатацията на площите за земеделски цели, отколкото постоянно обитаване.

Първият от трите обекта (181) се разполага в непосредствена близост до морския бряг на стръмна тераса, извисяваща се на 19–20 м надморска височина. Площта, върху която са открити археологически материали, е ок. 5 дка. Регистрирани са няколко концентрации от отухлени глинени късове, част от които със следи от плет, показващи наличието на разрушени постройки със стени, направени от плетено-колова конструкция. Няма данни за открити керемиди. Останалият материал включва единични фрагменти от транспортни амфори от неопределени центрове (предимно стени и част от дръжки, както и част от столче) и битова керамика. Последната е представена от съдове, изработени на ръка и на бързо грънчарско колело в ограничено количество. От фрагментите на ръка се разпознават езичести дръжки от хранилищни съдове, а от съдовете на колело – няколко устия на гювечи (лопади). Хронологически определими са именно последните, които са типични за времето на късната елинистическа епоха (Божкова и др. 2018б, 230) и намират преки паралели с образци от проучения обект на ул. „Крайбрежна“ в Несебър (Божкова и др. 2018б, 230, обр. 8/4) и от обект 3 в м. Голямата канара в с. Александрово (Узунов, Божкова 2021, 116, обр. 5/18–19). Регистрираните следи от разрушени постройки със стени от плетено-колова конструкция, с материали от късната елинистическа епоха на тази площ, условно характеризират обекта като селище.

Със сходни характеристики е следващият обект (183), при който също има документирани следи от постройки, като тук са открити и фрагменти строителна керамика – керемиди. Въпреки че те са в много обрушен вид, все пак са различени плоски керемиди коринтски тип (солени) и покривни (калиптери), лаконски. На този етап не е възможно да бъде идентифициран произходът на продукцията. Наличието на сграда/сгради в границите на обекта се предполага и по документирания камъни, които са от местен варовик от Одърската свита, която се простира по цялото протежение на брега в тази зона. Площта на регистрираните по повърхността материали не надвишава 2 дка.

Останалите материали, събрани по повърхността, са малобройни. Битовата керамика е в малки количества. Преобладават фрагментите от монохромни съдове с червен цвят на повърхността от т. нар. „*plain pottery*“, като от тях един е диагностичен фрагмент от скифос. Подобни екземпляри се откриват в близката околност – от обекта на ул. „Крайбрежна“ в Несебър (Божкова и др. 2018б, 228, обр. 5/4), както и от обекти 3 (Голямата канара, с. Александрово) и 54 (Харманлъка, с. Оризаре) (Божкова и др. 2018б, 233, обр. 12/1; Узунов, Божкова 2021, 116, обр. 5/2, 4, 7, 9, 10). Чашите са характерни и широко разпространени в понтийската зона от времето на късната елинистическа епоха (Божкова и др. 2018б, 129; Vozkova 1997, 12). Хронологията на обектите с открити такива екземпляри от хинтерланда на колонията напълно съвпада, а съществуването на обект 183 засега може да се постави между началото на III до началото или средата на I в. пр. Хр. Интерпретирането на обекта като единична постройка/ферма, съществувала в рамките на хората на Месамбрия, е вероятна хипотеза.

Обр. 62. Аерофото изображение с регистрираните археологически обекти намиращи се в урбанизираните части на гр. Несебър.

Това би могло да се предположи и за следващия обект 184, който отстои на малко повече от 300 м в югозападна посока.

Обект 184 се намира в землището на гр. Ахелой в м. Аязмата. Разположен е на равнинен терен – висока тераса, в непосредствена близост до морския бряг с видимост към всички близко разположени синхронни обекти, както и към антична Месамбрия. Площта е малка и не надвишава 3 дка. По повърхността се откриват малко на брой късове отухлена глина, както и неголямо количество фрагменти строителна керамика. Това са плоски керемиди – (солени), коринтски тип, и покривни (калиптери), лаконски тип, също много лошо запазени, аналогично с екземплярите от предходния обект. Сходно е и количеството камъни, които вероятно принадлежат на разрушена постройка, за чиято покривна конструкция са използвани керемидите.

Останалите открити материали са предимно керамични фрагменти от съдове, изработени на колело. Това са няколко фрагмента от чернофирнисови съдове и фрагменти от съд с ниско столче с вероятна датировка в ранната елинистическата епоха, също и няколко фрагмента от стени на транспортни амфори. Документирано е едно столче на родоска амфора, която според класификацията на С. Монахов е от тип I-E-2 (Монахов 2003, 313, табл. 83/8) с датировка във втората половина на II в. пр. Хр. (Монахов 2003, 120).

Най-близко разположените обекти до антична Месамбрия от елинистическата епоха се намират в покрайнините и в урбанизираните части на гр. Несебър (Обр. 62). Регистрираните досега обекти са 20⁴⁸, като голяма част от тях се намират на от 2 до 3 км от колонията (Обр. 63). Разстоянието помежду им често не надхвърля 300–400 м, като най-отдалеченият се намира при съвременния гробищен парк на гр. Несебър, а най-близкият отстои на по-малко от 1,4 км от западните крепостни стени на апойкията. Всички те са известни от теренни

⁴⁸ Обекти 144, 284, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 310, 311 и 403.

Обр. 63. Ортофото изображение с регистрираните археологически обекти при теренните издирвания през 2022 г.

издирвания, проведени през 2020 и 2022 г., като на нито един от тях не са извършвани археологически разкопки. Документирани са на базата на открити структури и материали по повърхността. Площта на повечето от тях не надхвърля 1–2 дка, като изключение правят два обекта, които са малко по-големи. За други точните размери не могат да бъдат определени, тъй като попадат в застроени или облагородени терени, в паркови площи, при които липсва ясна видимост върху повърхността, за разлика от обработваемите земеделски площи, експлоатирани извън градската територия.

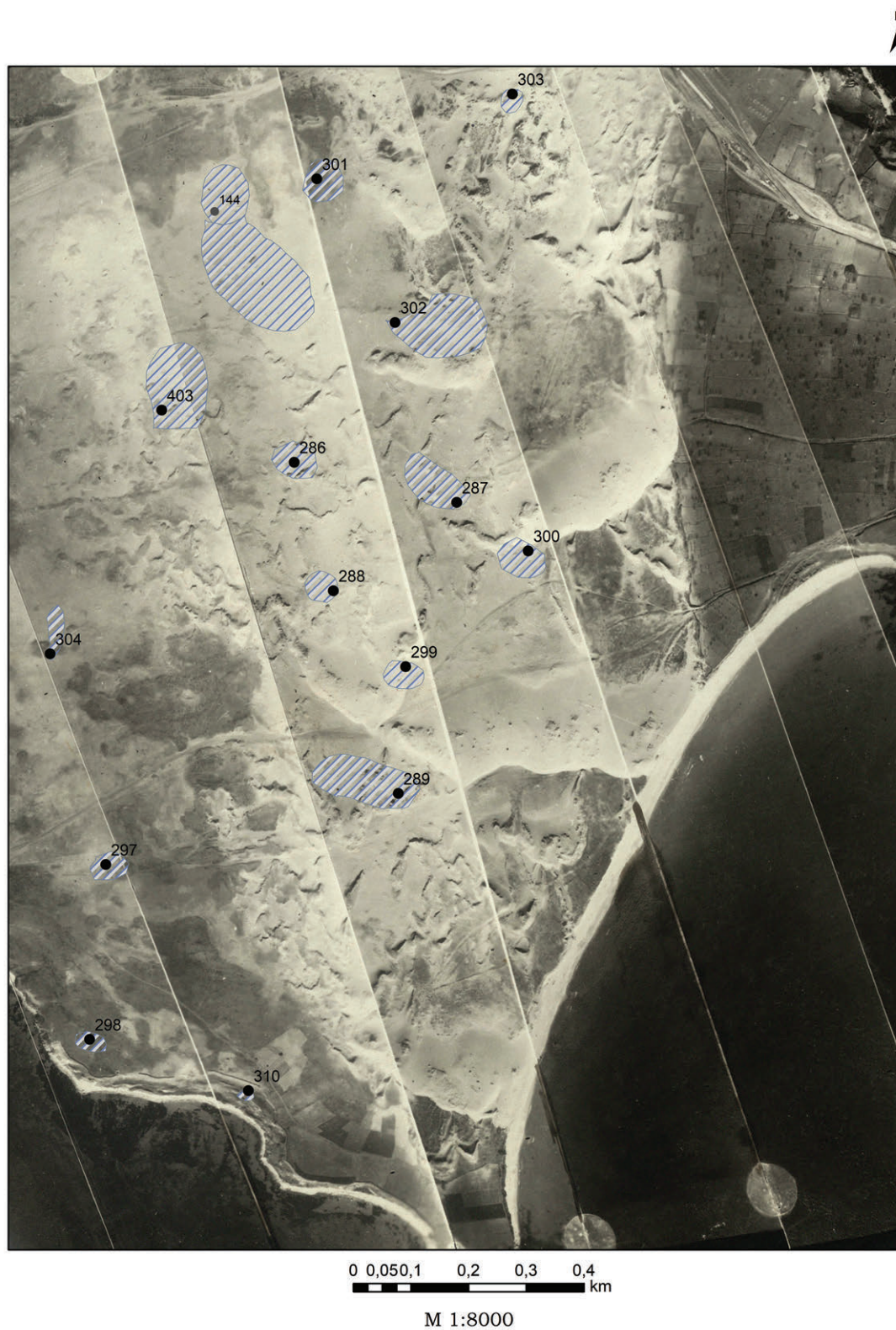
Тринадесет обекта се намират в дюни, върху каквито се разполагат големи части от съвременния град Несебър (Обр. 64). Дюнните започват на разстояние от ок. 900 м от началото на провлака в западна посока и завършват на повече от 2 км отново в същата посока, като площта им надхвърля 1600 дка⁴⁹. Площите не са подходящи за развитие на земеделски дейности, като единствената растителност са плажните треви (*Ammophila arenaria*). Останалите седем обекта се намират в периферните части – от морския бряг до западните граници при гробищния парк на гр. Несебър.

Много вероятно е ситуирането на тези двадесет обекта да маркира края на некропола на Месамбрия в западна посока. Това противоречи на изказаното в литературата мнение на И. Гълъбов, че той се е простирал до Голямата могила, намираща се в землището на с. Равда (Гълъбов 1955 135; Гюзелев 2009, 90; Димова 2009, 176). Наличната информация към този момент показва, че проучените части на некропола обхващат урбанизирани територии в източния участък на новата част на града, в близост до провлака водещ към Стария град⁵⁰. Първите проучвания на няколко гроба прави Г. Кацаров през 1911 г. (Кацаров 1911, 264). Системни разкопки започват едва от 1948 г. от И. Гълъбов, а след това от Т. Петров и Ж. Чимбулева. В резултат са проучени повече от седемдесет гроба от елинистическата епоха (Петров 1966, 29–33; Петров, Чимбулева 1963, 57–64; Чимбулева 1962, 38–41; Чимбулева 1964, 57–61). Най-мощабни са разкопките, извършени в периода 2007–2010 г. от А. Божкова и П. Кияшкина в няколко парцела, като през това време са открити и проучени над 1300 гроба от класическата епоха до Средновековието (Божкова и др. 2011, 253; Кияшкина и др. 2009, 324).

Както вече бе споменато, всички археологически експедиции са съсредоточени в парцели в близост до провлака, а останалата територия, която е между тях и участъка с новооткритите обекти в дюните, е известна само от случайни открития, направени от средата до края на ХХ в. Такива са гробовете, открити при направата на пътя за с. Равда, в близост до вятърната мелница (Симбулева 2005, 99–100; Гюзелев 2009, 214); при изкопните дейности за сграда на Горското стопанство (Симбулева 2005, 101–103; Гюзелев 2009, 214); на ул. „Св. Св. Кирил и Методий“ (Гюзелев 2009, 212) и на много други места в рамките на застроените части в гр. Несебър. Работна хипотеза би поставила регистрираните обекти 297,

⁴⁹ Площта на дюните към настоящия момент е много по-малка. Съгласно програмата за опазване на околната среда от периода 2007–2013 г. общата им площ е 670 дка, а крайбрежната плажна ивица – 1500 дка.

⁵⁰ В тази част некрополът е проучен при археологически разкопки през годините с прекъсвания от 1911 до 2010 г. (Божкова и др. 2009; Божкова и др. 2010; Божкова и др. 2011; Божкова, Кияшкина 2013; Венедиков 1965; Гълъбов 1955; Димова 2009; Димова 2010; Кацаров 1911; Кацаров 1931; Кияшкина и др. 2009; Петров 1966; Петров, Чимбулева 1963; Чимбулева 1962; Чимбулева 1964; Симбулева 1969; Симбулева 2005; Kazarov 1911; Kiyashkina, Bozkova 2017; Kiyashkina et al. 2012).

Обр. 64. Аерофото изображение направено през 1918 г. с нанесени върху него археологическите обекти разположени върху дюните в гр. Несебър.

298 и 310, намиращи се западно от нос Акротиря и м. Колтиря⁵¹, като граница на развитието на некропола в югозападна посока. Така теоретично той би се ограничил в площите до нос Акротиря на югозапад и ул. „Младост“ на запад.

Два от тези три обекта (298 и 310) се намират на самия морски бряг, на стръмна тераса и равнинен терен, като разстоянието между тях е не повече от 300 м. При регистрацията им през 2022 г. върху повърхността им са открити фрагменти строителна керамика – керемиди. На първия обект това са плоски керемиди (солени), коринтски тип, а на втория (310) – покривни, лаконски тип. Докато при обект 298 те са в много обрушен вид, при 310 предварителните наблюдения сочат, че те най-вероятно са от серия *Heraclaea*. При двата обекта са открити единични частично обработени варовикови блокове. Те са от Одърската свита, върху която се намират обектите, което прави лесно добиването на суровина за градежи на място. Площта, върху която се откриват материалите, не е прецизирана поради застроеността на терена, върху който се разполага базата на Национална спортна академия. Възможно е двата обекта да са част от един по-голям, като на този етап това е трудно доказуемо. Първоначалните наблюдения сочат за обекти със селищен характер, а откриването на варовикови блокове и строителна керамика (керемиди) е индикатор за сгради с каменна архитектура и с покривна конструкция с керемиди. Останалите материали включват фрагменти от питоси и малко на брой фрагменти от транспортни амфори, всичките с недиагностични стени. Малко са фрагментите и от битова керамика. Няколко от луксозни съдове, покрити с червен лак от късната фаза на елинистическата епоха, са определящи донякъде за горната граница на съществуване на двата обекта.

Разгледаните обекти 298 и 310 не се разполагат върху дюни, а върху песъчливо-глинести почви. Другите обекти, които се разполагат върху същата повърхност, са 284, 291, 292, 306 и 311. Те заемат и най-отдалечените територии от античната колония, отстоящи от 2,7 до 3,3 км по права линия. В топографско отношение теренът е същият – равнинен с отлична видимост на обектите един към друг и към Месамбрия. Единственият обект, който се разполага на леко възвишение, е обект 284. То е част от Одърската варовикова свита, като заема най-високите му части на 20 м надморска височина, с разлика от ок. 5 м от останалия терен. Тук са регистрирани големи (над 0,50–0,60 м) каменни блокове, както и фрагменти от плоски керемиди (солени), коринтски тип. Последните носят характерните белези на серията *Heraclaea* – цветът на глината след изпичане е бежово-червен, с примеси от черен пясък в състава ѝ. Задният релефен ръб, както и страничните ръбове на откритите екземпляри са идентични с регистрираните при обектите в землищата на Каблешково (105, 334, 350), Каменар (356), Александрово (3, 15, 191) и Тънково (386).

Каменните блокове са варовици, които със сигурност са добивани на място или в непосредствена близост. Както вече бе споменато, обектът се разполага върху Одърската свита, чиито пластове тук достигат няколко десетки метра дебелина. Блоковете са частично обработени и заедно с фрагментите от керемиди принадлежат на поне една сграда, построена на това място в ранната елинистическа епоха. Площта на обекта не може да бъде установена със сигурност поради необработваемите земи, върху които се разполага той. Възможно е част от

⁵¹ Колтиря е името на местността според топографските карти с мащаб 1:5000, като най-общо тя обхваща територията от нос Акротиря до базата на НСА в кв. Аурулия на гр. Несебър.

него да е компрометирана при строежа на пътя Бургас – Варна, преминаващ в непосредствена близост източно от регистрираните материали. Мястото е използвано активно в по-късни периоди – от Късната античност до XX в. Липсват диагностични материали, определящи горната граница на съществуване на обекта. Няколко безлични стени на транспортни амфори с бежов цвят на повърхността са документирани по време на регистрацията на обекта през 2022 г., както и още по-малко фрагменти от стени на питоси.

В близост до обект 284, на ок. 360 м в югоизточна посока, се намира обект 311, а на 500 м в същото направление – обект 292. Разстоянието между последните два е по-малко от 200 м, като вероятно те са част от един по-голям обект, разполагащ се на площ от поне 20 дка. Към момента на регистрацията им земите са необработваеми и съответно видимостта по повърхността е силно ограничена, като това е затруднило точното определяне на площта. За разлика от обект 284 тук не са документирани следи от разрушени постройки. Липсва строителна керамика, както и обработени или ломени камъни, и отухлени късове глина. Подемният материал включва битова керамика от съдове, изработени на бързо гърнчарско колело – „*plain pottery*“, стени на кани с червен цвят на повърхността. Два фрагмента от луксозни съдове, покрити с фирнис, са открити и в двата обекта, като при 292 единият принадлежи на стена от кантарос, но в силно обезличен вид, което прави невъзможно прецизирането на вида и съответно датировката му. На двата обекта са открити малко на брой фрагменти от питоси и стени на транспортни амфори. Липсата на достатъчно диагностични фрагменти поставя съществуването на обекти 292 и 311 в много широки хронологични граници в елинистическата епоха. Отсъствието на следи от архитектура затруднява и определянето на техния характер.

Подобен на предходните два обекта е разположеният на ок. 300 м в източна посока от тях обект 291. Площта му е малка, не надвишава 2 дка. Тук също липсват следи от разрушени постройки, но керамичните фрагменти от съдове са много по-индикативни. Отбелязани са отново фрагменти от кани с една дръжка и червен цвят на повърхността. Един фрагмент от купа с релефна украса, изработена на калъп, наподобява образци, открити при разкопки в Месамбрия на северния бряг, на ул. „Крайбрежна“ (Божкова 2017, 102, фиг. 27, 4; Petrova 2014, 217, fig.1, 1; 220, fig.4, 1), които принадлежат към т. нар. понтийска група на купите с релефна украса, с вероятен произход местно месамбрийско ателие от средата на II в. пр. Хр. (Божкова 2017, 103; Petrova 2014, 229).

Недалеч, на ок. 200 м в северозападна посока от 291, се намира обект 306. Това е и последният от тази група обекти, разположени извън дюнните след античния некропол на апойкията. Тук откритите материали са сходи и предвид разстоянието между двата обекта не трябва да се изключва вероятността това също да е един по-голям обект, развиващ се на много по-голяма площ. Необработваемият характер на земите не предполага потвърждаване на тази хипотеза на този етап. За разлика от предходните обекти, регистрирани в този ареал (291, 292, 311), тук са документирани няколко частично обработени варовикови блока. Един от тях е дори с лице, за което са положени повече грижи при оформянето му.

Керамичният материал е представен предимно от стени на транспортни амфори, няколко фрагмента от съдове от т. нар. „*plain pottery*“, както и много малко количество от стени на хранилищни съдове и гърнета, изработени на ръка.

Наличието на сграда на това място с изцяло или частично изгадени стени от камъни не трябва да се изключва, като липсата на керемиди от покривната конструкция може да се дължи на фактори, свързани с ниската видимост на повърхността при регистрацията на обекта, но е възможно да са използвани на други, по-леки растителни материали за покриване.

Обектите, попадащи във или непосредствена близост до дюните са 144, 286, 287, 288, 289, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304 и 403. Те се ситуират в ниските страни, защитени от североизточните ветрове. Най-големият от тях е обект 144, който се намира южно, на ок. 280 м, от разклона за „Слънчев бряг“. Площта е ок. 8 дка, но реалните размери са трудно установими предвид строителството и промените, направени на това място през втората половина на XX век. Разполага се в равнинен терен, на ок. 8 м надморска височина, като разстоянието от западните стени на Месамбрия е ок. 2,1 км, с пряка видимост към нея, и повечето намиращи се в близост обекти от елинистическата епоха.

При регистрацията на обекта през 2020 г. са документирани следи от разрушени сгради, изградени изцяло или частично с камъни и с керемидени покриви. Камъните са от частично обработени до добре оформени правоъгълни блокове с размери, надвишаващи 0,50 м дължина, 0,35–0,40 м ширина и дебелина, от местен органогенен варовик от Одърската свита с вероятен добив наблизо. Видими проявления има на територията, намираща се след южния плаж на Несебър, както и след провлака, също в посока към Равда (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995).

Площта, върху която се откриват блоковете, надвишава 3 дка, което изключва те да са останки само от една сграда. Строителната керамика също потвърждава това. Керемидите са документирани на голяма площ, като са открити както плоски, така и покривни керемиди, коринтски тип. Те носят характерните за сериите на фабриканта/магистрата *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) характеристики: форма на полуцилиндричния релефен ръб; много добре пречистена глина, която след изпичане е добила бежов цвят и др. Оттук произхожда и фрагмент с печат на *Moschos* (ΜΟΣΧΟ), съхраняващ се в музея „Старинен Несебър“⁵². Няколко фрагмента от керемиди остават без ясно определен произход. Вероятността да са използвани керемиди, изработени в различни работилници, е повече от възможна, като сравнителната им стандартизация позволява едновременното им използване при покриване на сградите.

Останалите материали, открити по време на теренните издирвания, включват най-вече фрагменти от битова керамика, питоси и транспортни амфори. От битовата керамика най-често се срещат съдове от т. нар. „*plain pottery*“, повечето от тях обаче в силно обезличено състояние. Цветът на повърхността им е бежово-кафяв и червен. Различават се: паници със завит навътре и навън ръб на устието (Обр. 65/5–7); фрагменти от капаци; едно устие от разлата паница с хоризонтални пояси от късноелинистическата епоха, и по-точно след последната четвърт на II до началото на I в. сл. Хр. (Божкова и др. 2018б, 229; Rotroff 1997, 417); един фрагмент от чаша с конкавно-конусовидна форма, също характерна за времето около и след средата на I в. пр. Хр. (Божкова и др. 2018б, 231); устия на кани (Обр. 65/4). От кухненската керамика се срещат екземпляри на гювечи (лопади) и гърнета (хитрии)

⁵² Информацията е предоставена от Тодор Марваков, директор на музея „Старинен Несебър“, за което авторът изказва благодарност.

(Обр. 65/8). Паралели на последните има в регистрираните обекти 3 (Узунов, Божкова 2021, 116, обр. 5/18–19), 54 (Узунов 2015, 231), 105, 181, 334 и др., дискутирани по-горе, както и от обекта на ул. „Крайбрежна“ в Несебър (Божкова и др. 2018б, 230, обр. 8/3, 4–5). Чернофирнисовите съдове са само от ранната елинистическа епоха и се свеждат до малък брой съдове: два фрагмента от солнички със завит навътре устиен ръб (последните, от обекта на ул. „Крайбрежна“, са датирани от последното десетилетие на IV и първата четвърт на III в. пр. Хр. (Божкова и др. 2023, под печат); фрагменти от устие и столче на кантарос (Обр. 65/1–2); ойнохое (Обр. 65/3) със същата датировка.

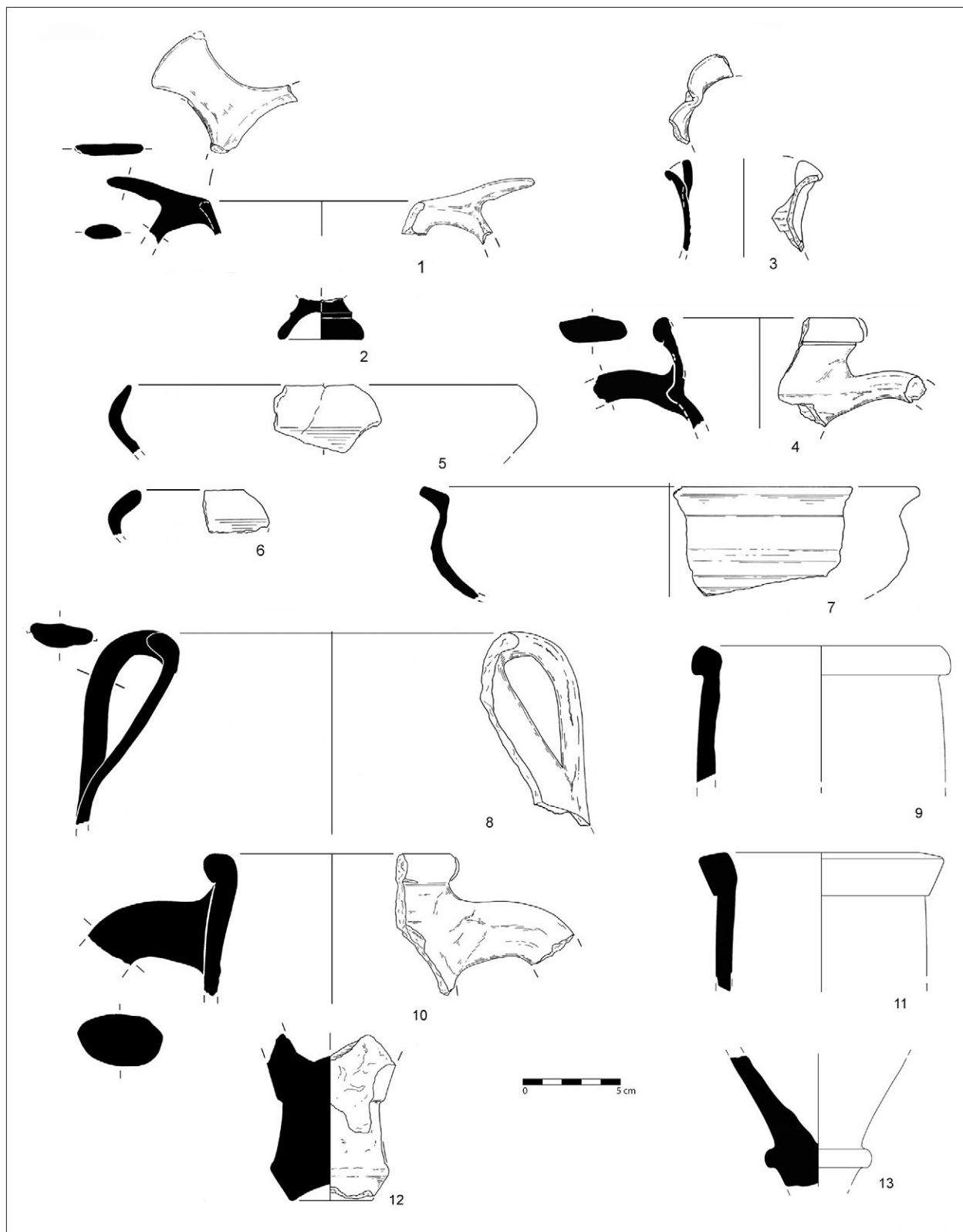
От амфорната тара са регистрирани няколко диагностични фрагмента: устие от родоска амфора от тип I-E-1 по С. Монахов (Монахов 2003, 311, табл. 81/3–5) с дата в третата и последната четвърт на III в. пр. Хр. (Монахов 2003, 117–118), а по хронологията на датирание на Ж. Финкелщайн – в рамките на период II, в 234–198 г. пр. Хр. (Finkielsztein 2001, 191, tabl. 18) (Обр. 65/9); устие от тасоска амфора тип II-B-2 по С. Монахов (Монахов 2003, 274, табл. 44/1, 3; 275, табл. 45/2, 4), датирано в 40-те и 30-те години на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 68) (Обр. 65/11); устие и столче на тасоска амфора, която по типологията на С. Монахов спада към тип II-C-3 (Монахов 2003, 279, табл. 49/4) (Обр. 65/10, 12) от края на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 73); дъно от родоска амфора тип I-B по С. Монахов (Монахов 2003, 309, табл. 79/7), датирано във втората четвърт на III в. пр. Хр. (Монахов 2003, 115–116) (Обр. 65/13); столче от амфора, наподобяващо екземплярите, подпечатани от местния магистрат Антифилос [ANTI/ΦΙΛΟΥ]⁵³ от група „Парменискос“, които се датират във втората четвърт на III в. пр. Хр. (Stoyanov 2003, 41; Stoyanov 2011, 195; Stoyanov 2016, 364).

Датировката на обекта обхваща времето от ранната елинистическа епоха до нейната късна фаза, и по-точно до средата или втората половина на I в. пр. Хр. Останките от поне няколко сгради с каменна архитектура и с керемидени покриви, разположени върху сравнително голяма площ, поставя на преден план дискусията за наличието на предградие (*κατοικία*) в непосредствена близост до апойкията. Разположението в този случай трябва да се постави след територията, на която се разполага некрополът с развитие в западна посока. За разлика от многократно обсъжданите тук обекти с монументална архитектура, разположени по средното и долно течение на реките Ахелой и Хаджийска⁵⁴, където са засвидетелствани единични постройки, тук територията е била застроена много по-нагъсто, с повече постройки, формиращи вероятно селище/предградие, разполагащо се на 2 км от колонията. На този етап етническият характер на обитателите не може да бъде изяснен. Керамичният репертоар показва силно елинизирано влияние при трапезните и кухненските съдове. Не е изключено населението да е смесено, каквото многократно е обсъждано в литературата за Месамбрия (Кръстев 2013, 18–19; Михайлов 2015, 430–435).

На ок. 350 м в югозападна посока от обект 144 през 2022 г. е регистриран обект 403. Намира се в кв. „Черно море 2“ в гр. Несебър. Разполага се на склон на ситуираното тук леко възвишение и е на ок. 22 м надморска височина. Площта, върху която са открити материали, условно е определена на 5 дка. Точните граници са трудно установими, тъй като видимостта

⁵³ Повече за Антифилос и останалите известни фабриканти/магистрати (Stoyanov 2003, 39, fig. 2; Stoyanov 2011, 194, fig. 4, 1; Stoyanov 2016, 362).

⁵⁴ Обекти 3, 15, 105, 191, 321, 334, 350, 356, 386, а вероятно също и 34, 122, 183 и 184.

Обр. 65. Керамични съдове от обект 144, землище на гр. Несебър.

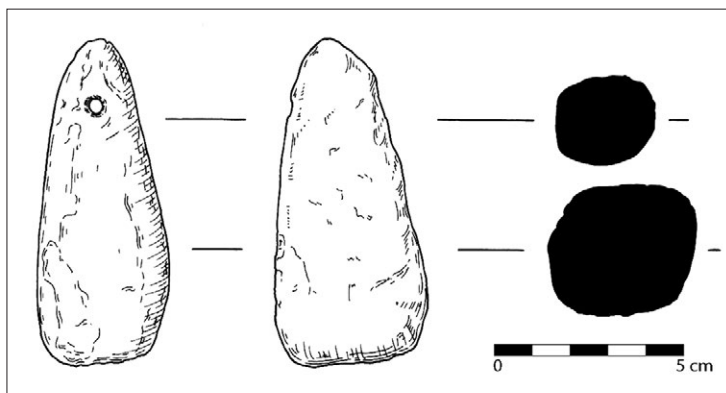
върху повърхността на много места е много ниска. Този обект е идентичен с предходния в почти всички аспекти: наличие на каменни блокове и керемиди. Няма запазен културен пласт, като на места дори се разкрива коренна скала от органогенен варовик от Одрската свита. Освен обитаване от елинистическата епоха на това място са установени материали и от Зрялото средновековие (XIII-XIV в.). Това са малко на брой керамични фрагменти със сграфито украса, тук няма установени следи от разрушени структури от това време.

Документираният каменни блокове са от местния варовик, който – както при предходните обекти, вероятно е бил добиван в близост при множеството видими проявления на Одрската свита. Те са изграждали стени на сгради, като наблюденията върху дисперсията им на голяма площ показват, че вероятно са на повече от една сграда. Част от блоковете са оформени много добре в почти правоъгълна форма и имат размери до 0,40–0,60 м дължина и 0,30–0,35 м ширина. Заедно с блоковете са открити фрагменти от плоски керемиди (солени), коринтски тип от серията *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) и лаконски тип калиптери.

Битовата керамика е в малки количества, като принадлежат най-вече на гювечи, гърнета и кани. От лопадите са разпознати екземпляри, които се датират в късната елинистическа епоха (Божкова и др. 2018б, 230). Идентични на тях са открити при разкопки на обекта, намиращ се на ул. „Крайбрежна“ в Несебър (Божкова и др. 2018б, 230, обр. 8/4), както и от проучвания на обект 3 в м. Голямата канара в с. Александрово (Узунов, Божкова 2021, 116, обр. 5/18–19) и на още няколко обекта (181, 334, 386), регистрирани през 2020–2022 г. и дискутирани тук в текста. Открити са още и няколко малки фрагмента от съдове с фирнисово покритие, но както и при предходния обект 144 те са в много обрушен вид и не могат да бъдат определени.

Близостта на двата обекта (144 и 403), поставя въпроса за тяхната принадлежност към едно по-голямо селище, разполагащо се на площ от поне 20 дка или дори повече. Липсата на видимост на голяма площ в тази зона засега не дава еднозначен отговор, но не трябва да се отхвърля тази хипотеза – поне за времето от последната четвърт на IV в. пр. Хр. насетне. Характерно за двата обекта, намиращи се в границите на гр. Несебър, е че са синхронни хронологически с разискваните единични структури, разположени по реките Ахелой и Хаджийска.

Площта на останалите обекти (286, 287, 288, 289, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304), регистрирани в този ареал, е много малка (по-малко от 1 дка), като на тях няма открити следи

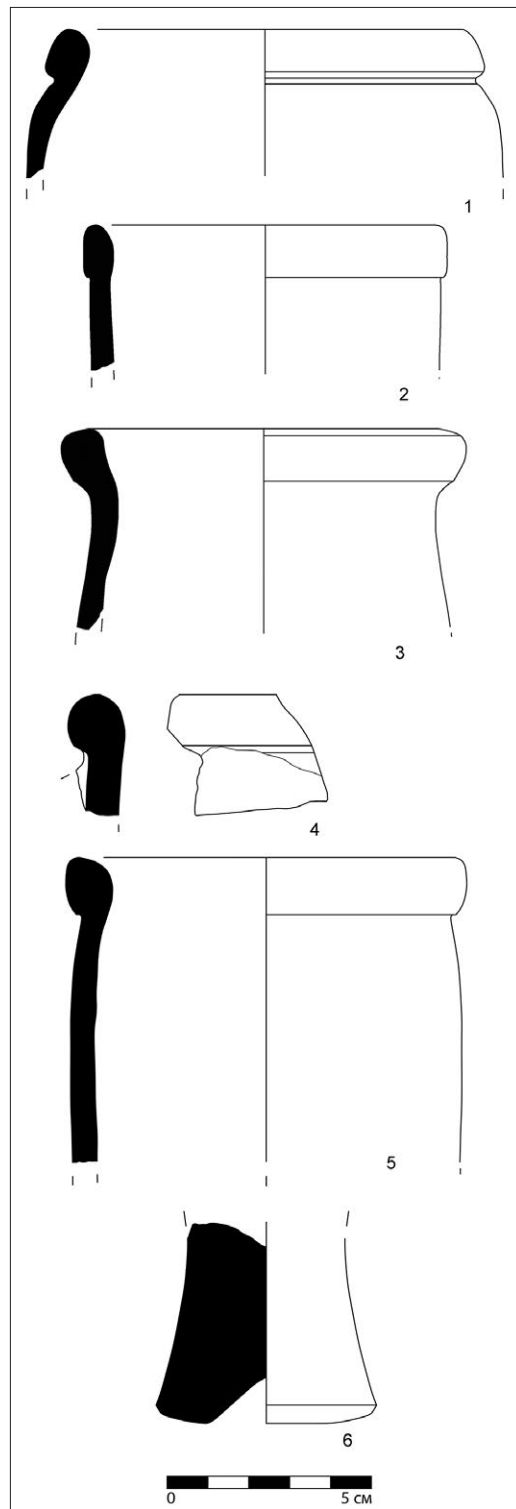

Обр. 66. Керамична тежест за стан открита на обект 286, землище на гр. Несебър.

от постройките, изградени с каменни стени. Освен че липсва монументална архитектура, тук не са документирани следи и от разрушени леки постройките, изградени на плетено-колова конструкция. На два от тях (289, 304) са открити по един фрагмент от плоска и покривна керемида, лаконски и коринтски тип, но в твърде обрुшен вид, без възможност да се прецизира произход и серия. Нищожното количество не позволява и задоволително обяснение в каквато и да е посока. Както вече бе споменато, обектите се разполагат в ниските части на дюните, вероятно за защита от североизточните ветрове.

На част от обектите са открити доказателства за упражнявани ежедневни дейности. Това са пирамидални тежести за стан (286) (Обр. 66), ръчни мелници (299), точилни камъни (304) и др. Освен тях находките включват и фрагментирани питоси, амфорна тара и голямо количество битова керамика. От последната най-често са представени обикновените съдове с червен цвят на повърхността. Формите са от разлати паници, купи с конкавно-конусовидна форма, кантароси с чупка, скифоси „понтийски тип“ и др. Кухненската керамика отново е идентична, като най-често срещаните форми са гърнетата. Всички тези форми се срещат на почти всички от дискутираните в текста обекти от елинистическата епоха, като датировката им в късната ѝ фаза не трябва да бъде поставена под съмнение.

Диагностични фрагменти от транспортните амфори има от обекти 286, 291, 299 и 304. От 286 това е устие от синопска амфора тип III-C по С. Монахов, датирано във втората четвърт на II в. пр. Хр. (Монахов 2003, 154) (Обр. 67/1). От обект 291 е един от най-ранните фрагменти – столче от хераклейска амфора тип I-A-2 по С. Монахов (Монахов 2003, 321, табл. 91/6–7; 322, табл. 92/1–2) с хронология от началото на 70-те до края на 40-те години на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 132–133) (Обр. 67/6). От обект 299 е устие на тасоска амфора от тип I-B-3 по С. Монахов (Монахов 2003, 269, табл. 39/1–2) с дата в първата половина на IV в. пр. Хр. Монахов 2003, 64) (Обр. 67/3). Също в

Обр. 67. Транспортни амфори от различни центрове от обекти 286 (1), 291 (2), 299 (3, 4), 302 (5) и 304 (6), землище на гр. Несебър.

началото на IV до края на третата четвърт на IV в. пр. Хр. може да се датира едно устие на хиоска амфора от тип V-B по С. Монахов (Монахов 2003, 21–22, 241, табл. 11/6; 242, табл. 12/1, 5) (Обр. 67/2). Приблизително същата датировка има и едно устие от коска амфора тип II по С. Монахов (Монахов 2014, 209, рис. 8/33) открито в обект 304 (Обр. 67/4).

Последните фрагменти от транспортни амфори от обекти 299 и 304 поставят въпроса за възникването на обектите в късната класическата епоха. Подобен вероятно е случаят с обект 302, където е открито едно устие от хиоска амфора от тип IV-B по С. Монахов (Монахов 2003, 239, табл. 9/3–4), датирано в 20–10-те години на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 20) (Обр. 67/5). Въпреки това множеството фрагменти от битова керамика принадлежат на елинистическата и късната елинистическа епоха, към които трябва да се отнесе и по-голяма част от съществуването на тези обекти. Много по-малко количество са откритите фрагменти от луксозни съдове с чернофирнисово покритие, като повечето от тях са с много малки размери и хронологически трудно определими. Изключение правят няколко фрагмента от обект 286. Това са фрагменти на купи с полусферичен профил и извит навътре устиен ръб.

Въпросът за интерпретацията на тези обекти остава отворен. Липсата на следи от постройки с жилищни или стопански функции може да се дължи и на проблем на видимостта върху повърхността, която е специфична в този случай на разполагане на обектите върху дюни. Като вероятна би могла да бъде определена и хипотезата това да са били работилници, имащи и жилищни помещения, разполагащи се в периферията на предградието и извън стените на Месамбрия. Различни по вид дейности не предполагат изпълняването им в рамките на античния град или пък липсата на достатъчно пространство налага ситуирането им извън градските стени. Въпреки че има примери на развитие на занаятчийска дейност в града – като производствения комплекс, открит при разкопки в източната част на полуострова до обект „Заставата“, състоящ се от керамична работилница и металургична пещ (Ogneņova 1960, 230–231; Ogneņova-Marinova 2005, 14; Гюзелев 2009, 209), ограничената площ все пак не позволява разполагането на голям брой такива съоръжения в пределите на града. Производствени дейности са документирани на места по Западното Черноморие извън градските стени на колониите. Пример за това е Аполония, където пещи за битова и строителна керамика са открити в южната и в северната част на п-в Скамний (Недялков 2020, 125).

Обектите от елинистическата епоха, разположени във водосборните части на р. Хаджийска, са по-малко от тези по р. Ахелой. До този момент са известни шест. За единия може да се предположи, че е най-западният обект, разположен в хората на антична Месамбрия. Това е обектът, намиращ се в м. Бейкьой (158), землище на селата Бата и Порой. Той е и най-отдалечен, като дори географски по-скоро попада между реките Ахелой и Хаджийска. Въпреки че е известен от почти век, на него не са провеждани археологически разкопки. За това време той е бил предмет на множество публикации, засягащи случайни находки от къснокласическата до римската епоха.

За пръв път през 1929 г. за обекта споменава И. Пандалеев, описвайки серия обекти в Бургаско. Той определя площта на обекта на над 1000 дка, като споменава, че от това място са открити монети на Констанций, Гордиан, Антинин Пий и Юстиниан (Пандалеев 1929, 327). В следващите години Г. Кацаров публикува няколко мраморни оброчни плочки от землището на селата Бата и Порой (Kazarow 1938), като две от тях са именно от м. Бейкьой

с посветителни надписи θεὸς Εἰσηνος и Ἦρωσ Προτύλαιος (Кацаров 1932, 119; Вълчев 2015, 336–337; Slavova 2007, 555). Въз основа на информация на местен жител, според когото по повърхността на обекта са се откривали множество тухли и монети, първоначалната интерпретация на Г. Кацаров за обекта е селище (Кацаров 1932, 119). От 1938 г. е едно известие на Д. Дечев за открита долна част на оброчна плочка, изработена от мрамор и с надпис, посветен на Аполон също с локалния епитет Εἰσηνος (Дечев 1938, 295). Интерпретирането на обекта не като селище, а като светилище от римската епоха, и по-специално от първата половина на III в., е предложено именно въз основа на тези случайно открити паметници (Вълчев 2015, 337).

Според друго разпространено мнение на това място се е намирала римската пътна станция Казалет, разположена на пътя Анхиало-Марцианопол и отбелязана на Певтингеровата карта (Горова 1978, 18–21). Аргумент в подкрепа на това е откритият мраморен фрз с релефни гирлядни и букраний, преупотребен като пътен знак (Кръстев 2014, 192), както и приблизителното съвпадение на разстоянието от Анхиало до Бейкьой с отбелязаното на картата (Кръстев 2009, 120). При иницираните теренни издирвания през 2006 и 2007 г. е констатирано наличието на керамика от бронзовата епоха, от ранната желязна епоха, от римската и късната римска епоха, от късната античност и от Възраждането (Михайлов 2008, 789). В няколко следващи публикации на проучвателите Л. Вагалински, Й. Михайлов и К. Кръстев, асоциирането на обекта с Казалет е оспорено. Основните доводи са, че липсват достатъчно значителни останки, въпреки че разстоянието между обекта и античния Анхиало съвпада с посочените мили в Певтингеровата карта (Вагалински, Михайлов 2007а, 592; Вагалински, Михайлов 2007б, 21–22; Кръстев 2009, 120).

Обектът в местността Бейкьой е посетен и пререгистриран отново по време на тренните издирвания през 2020 г., като е констатирано наличието на поне седем големи концентрации от разрушени постройки от римската и късната римска епоха, както и материали от предходната елинистическа епоха и от по-късното Зряло средновековие. Последното е документирано единствено по малко на брой керамични фрагменти от съдове със сграфито украса и датировка в XIII–XIV в. Разрушените постройки от римската епоха са били изградени със стени от ломени и частично обработени камъни, вероятно добивани в близост – западно от обекта, на по-малко от километър разстояние, където и към този момент съществува кариера за добив на строителни материали от трахибазалти и трахиандезитобазалти. Първоначалните наблюдения, направени по време на обходите, показват, че именно такива са използвани при градежа на постройките. Информацията се допълва от наличната преди това, като монументалната архитектура се свързва с една сграда, вероятно баня и кръгла постройка от римската епоха до Късното средновековие (Горова 1978, 18–21; Карайотов 2001, 110; Господинов 2005, 171).

Обектът е ситуиран на поредица възвишения с вулканичен произход, много сходни с възвишенията, върху които се разполагат обекти 3, 15, 105 и 191. Топографските сходства не се изчерпват с това. Съществува пряка видимост към обекти 3, 15 и 191 и причината за разположението на обекта на това място не е базирана на търсене на оптимално като екологични дадености място, а има по-скоро културни, социални и/или политически измерения. Както вече беше споменато, от обекта в м. Бейкьой (158) е открит един мраморен детайл от

елинистическата епоха, за който е предположено, че е олтар, вероятно от сграда (Обр. 68). Върху образното поле е запазен един букраний, свързан с гирлянда от лаврови листа (Стоянова 2008, 47; Damyanov et al. 2021, fig.4, 11). Въпреки че съществува мнение, че фризьт е попаднал в Бейкъой като преизползван камък в градеж от римската епоха и е донесен от Месамбрия, по-вероятна изглежда хипотезата за преизползването му на мястото, където е била първичната му употреба (Господинов 2005, 171).

Обр. 68. Фрагмент от мраморен олтар от обект 158, м. Бейкъой, землище на с. Бата (по Damyanov et al. 2021).

Откриването на оброчни плочки, посветени на Аполон Ейсенос, Херос Пропилайос, прави вероятна хипотезата за наличието на храм с портик на това място през римската епоха (Господинов 2005, 171). Интерпретацията на мраморния блок като жертвеник, част от светилище или храм от елинистическата епоха също изглежда като вероятна хипотеза и евентуалната приемственост във времето също не трябва да бъде изключвана. Според К. Господинов съществува пряка връзка между метричните зависимости между фриз с букраний, посветен на Аполон, от самата антична колония и блока от Бейкъой. В двата паметника е използван линеен модул от 33 см. Височината на изобразителното поле е еднакво, както и разстоянието между двата съседни черепа (Господинов 2005, 171). Според него това недвусмислено показва използването на една и съща мерна единица (33 см) и при двата паметника (Господинов 2005, 172). Възможно е разстоянието на линейния модул всъщност да отразява точно една дорийска стъпка, която е 0,32654 м (Брашинский 1977, 33–37; Буйских, Золотарев 2001, 115; Василева 2005, 7, табл. I) или 0,3269 м (Gulbekian 1987, 359–360).

Вероятността на това място да е съществувала монументална сграда, храм посветен на Аполон, се подкрепя както от използването на мрамор, така и от висококачествената изработка на фриза (Господинов 2005, 171; Димитров 2007, 376; Стоянова 2008, 47). На база направени паралели с други образци от Черноморието, олтара се датира в рамките на втората и третата четвърт на III в. пр. Хр. (Стоянова 2008, 47; Damyanov et al. 2021, 120).

Извън всяко съмнение трябва да бъде принадлежността на храма към хората на Месамбрия. Добре известно е, че в началото на III в. пр. Хр. апойкията достига апогея в своето развитие, което вероятно става и с помощта на Лизимах. Логична хипотеза за близките

отношения между диадоха и колонията бе изразена неотдавна (Damyanov et al. 2021, 124). Усвояването на по-голяма територия би могло да стане с негова подкрепа, като за аргумент в тази посока може да послужи именно разпространението на архитектурните елементи на букраний с гирлянди, които се репродуцират в храмовата архитектура от това време на територии, намиращи се в близки взаимоотношения с Лизимах (Damyanov et al. 2021, 122).

Според К. Господинов наличието на храмова сграда от елинистическата епоха подкрепя хипотезата на И. Карайотов за наличието на селищни структури, принадлежащи на хората на Месамбрия (Господинов 2005, 172), но напълно вероятно е издигането им тук да указва нейната западна граница. Както е добре известно, маркирането на крайградските територии на гръцките полиси със светилища не е изключение. Строежът на храмове играе основна роля в посредничеството между местното население и гръцките колонисти, осигуряващо сплотеност между отделите етносни и социални групи (Полиняк 2009, 171–173, 188). Разстоянието от апойкията до обекта в м. Бейкьой (158) е ок. 18 км по права линия и вероятно е не повече от 20 км при използване на сухоземните трасета. Напълно вероятно е обектът да се разполага не на трасето, известно през римската епоха като пътя Анхиало-Марцианопол, а на пътя, преминаващ по долината на р. Хаджийска и водещ към вътрешните райони на Тракия и станал известен в много по-късно време като „пътят на солта“ (Господинов 2005, 171; Карайотов 1993, 14–18; Карайотов 1994, 9–14).

Мраморният фриз поставя сградата във втората и третата четвърт на III в. пр. Хр., но от обекта са известни и по-ранни материали като един лекит с мрежест орнамент (Горова, 1978, 19, 21, обр. 6; Кръстев 2014, 192). На този етап обаче няма данни за съществуването на сграда с ритуални функции от IV в. пр. Хр. или дори с по-ранна дата. Напълно възможно е през класическата епоха да е съществувало селище извън контрола на античната колония и откритите материали да са резултат от развити търговски контакти с местното тракийско население.

В непосредствена близост до обект 158 през 2022 г. е регистриран обект 340, чиито материали показват обитаване в късната елинистическа епоха. Той се разполага северно от м. Бейкьой, при Бейкьоската чешма. Източно от него в м. Крушака се намира обект от римската и късната римска епоха, за който И. Пандалеев описва, че тук са откривани монети на Максимин (Пандалеев 1929, 327). Площта на обект 340 не е голяма, като материалите от късната фаза на елинистическата епоха се откриват на площ от 2 дка. Обектът е обитаван и през следващата ранна императорска епоха, като не е изключено да има и директна приемственост между двата периода. Изборът на място вероятно е продиктуван от изключително добрата водоснабденост, както и от плодородните почви в района. По повърхността са документирани множество фрагментирани питоси, няколко ръчни хромела, както и множество фрагменти от керамични съдове. Концентрацията на материалите е във и около едно каменно струпване, вероятно от разрушена постройка. В рамките му се откриват и отухлени късове глина, като част от тях са със следи от плет, индикиращи за използването на характерната и широко използвана плетено-колова конструкция в отделни части на постройката.

Керамичните фрагменти принадлежат на съдове, изработени на ръка и на колело. Малка част от тях са диагностични, като това са монохромни съдове с червен цвят на повърхността от т. нар. „*plain pottery*“. Срещат се разлати паници с цветни хоризонтални пояси, каквито има засвидетелствани на няколко обекта в околността: в обекта на ул. „Крайбрежна“ в Несебър

(Божкова и др. 2018б, обр. 6/1); в обект 3 (Голямата канара, с. Александрово)⁵⁵ и в обект 54 (Харманлъка, с. Оризаре) (Божкова и др. 2018б, обр. 12/1). Те са характерни за времето от самия край на II в. пр. Хр. до началото на I в. сл. Хр. (Божкова и др. 2018б 229; Rotroff 1997, 417/1712, fig. 102/1712).

Третият обект (51) от елинистическата епоха, разположен в долината на р. Хаджийска, се намира в началото на яз. „Порой“. Топографските особености са различни от тези на обекта в м. Бейкьой. Разполага се на двата бряга на реката върху полегати склонове, съответно с южно и със северно изложение. На обекта не са провеждани археологически разкопки, макар да е посещаван многократно през годините, тъй като една от хипотезите е, че на това място се разполага римската станция Казалет на пътя Анхиало – Марцианопол, отбелязана на Певтингеровата карта (Кръстев 2009, 120–121). За пръв път за него споменава И. Карайотов във връзка с един открит златен пръстен със змиевидна глава, който той датира в V в. пр. Хр. (Карайотов 2004, 9–18; Карайотов 2015, 26; Кръстев 2008, 785).

Официално обектът е регистриран при теренни издирвания през 2007 г., като това става възможно вследствие на продължителното засушаване и значителното отдръпване на водите на язовира. Разполага се близо до началото на язовира, където р. Хаджийска се влива в него. Площта, върху която са регистрирани материали, е ок. 15 дка. (Карайотов, Кръстев 2008, 785; Кръстев 2009, 127). Проучвателите отбелязват концентрации на материали на две стръмни тераси. Според тях обектът представлява селище от римската епоха, но те отбелязват, че освен керамика от римската епоха се откриват материали и от по-ранни епохи (Карайотов, Кръстев 2008, 785). Това се потвърждава по време на посещението на обекта и неговата пререгистрация по време на теренните издирвания през 2013 г., когато са открити множество фрагменти от керамични съдове, изработени на бързо грънчарско колело, както и на ръка. От битова керамика са открити фрагменти с фирнисово покритие. Открити са и няколко дръжки от транспортни амфори. Всички материали принадлежат на елинистическата епоха.

Откритият от местен жител на с. Порой през 2002 г. златен пръстен е направен от масивна висококаратова златна тел, навита четири пъти, и е с тегло 18 гр. Датировката му е към V в. пр. Хр. на базата на стилев анализ и преки аналогии с една златна гривна от гроб в с. Каменар (Карайотов 2015, 26). Р. Попов публикува гроба през 1932 г., след като той е случайно открит, и на базата на останалите материали го отнася към V в. пр. Хр. (Попов 1933, 353–354). Погребалният инвентар включва още две фибули „тракийски“ тип, тип I, подтип IA (150), които обаче според класификацията на М. Домарадски се датират в средата на IV в. пр. Хр. (Домарадски 1997, 53; Домарадски 2000а, 211). Това поставя извършването на погребението след това време, а не в V в. пр. Хр. Разбира се, гривната от гроба в Каменар може да бъде изработена много по-рано и съответно препредавана при различни случаи. Ако все пак се приеме по-ранната ѝ датировка и съответно по аналогия на типологически сходния пръстен – също, то тогава вероятно селището при яз. „Порой“ (обект 51) е възникнало още през класическата епоха, но за потвърждение ще бъдат необходими допълнителни материали от следващи теренни издирвания или археологически разкопки.

Източно от обект 51, на по-малко от 200 м от него, се разполага друг обект, който е много по-голям от предходния. Обектът има площ, надхвърляща 50 дка, като на повърхността личат

⁵⁵ Непубликувани материали от археологическите разкопки, осъществени през септември 2016 г.

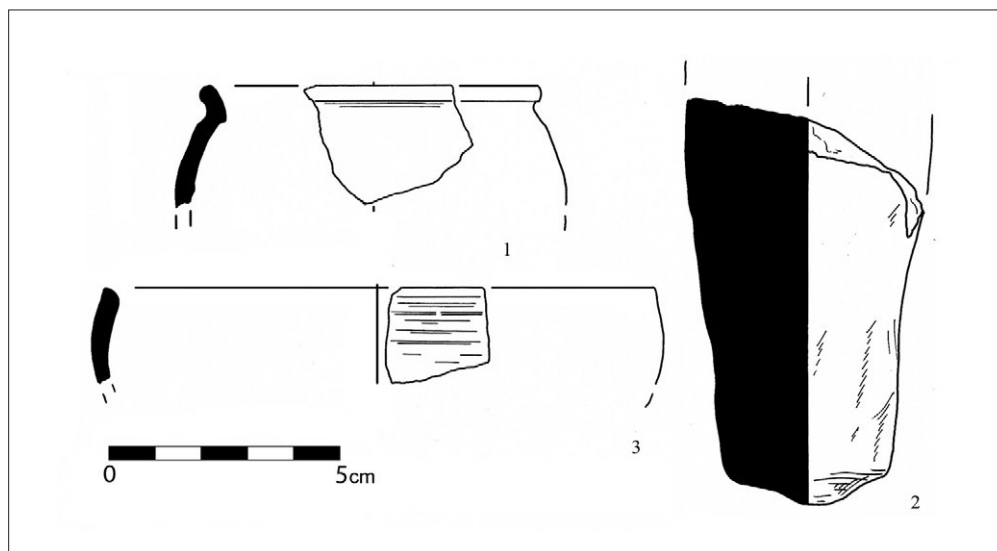
множество основи на зидове, както и керемиди, питоси и др. от римската и късноримската епоха (Кръстев 2008, 787). Напълно възможно е двата обекта да са част от един по-голям обект (Кръстев, 2008, 787) или останките на един от тях да принадлежат на пътната станция Казалет (Кръстев 2009, 121). Разполага се на левия бряг на яз. „Порой“, като вероятно голяма част от него е под водите на язовира. За разлика от предходния обект тук следите от постройки са много повече, а подемният археологически материал също е в много по-големи количества. Обектът е регистриран през същата 2007 г., като по това време са документирани множество каменни зидове от сгради (Кръстев 2008, 787). Документирана е сграда от римската епоха с размери 11 x 11 м и с дебелина на зидовете от 0,40–0,70 м (Кръстев 2009, 128–129). На това място е регистриран добре обработен каменен блок (квадра), а в близост е открита и една монета на Констанций II, сечена в Константинопол (Кръстев 2008, 787). Отбелязано е, че на обекта е открита и керамика със сиво-черен и черен цвят, за която е посочена датировка в предримската епоха (Кръстев 2009, 121, 128–129). По време на теренни издирвания през 2020 г. с помощта на летяща безпилотна платформа е регистрирана друга, неизвестна до този момент сграда с помещение също с квадратен план (5 x 5 м), намираща се на изток от предходната постройка. Южно от нея е заснета втора сграда с няколко помещения, едно от които е с почти изцяло запазен план с размери 12,50 x 7,50 м. Дебелината на зидовете варира от 0,60 до 0,75 м. Сградите са с материали от късната римска императорска епоха (Узунов и др. 2022б, 237).

При посещение на обекта през 2013 и 2020 г. са констатирани множество фрагментирани питоси, както и керамични фрагменти от съдове, изработени както на ръка, така и на бързо грънчарско колело, част от които са с много високо качество – съдове с червен лак, импортна *terra sigillata* и др. от римската и късната римска епоха. Строителната керамика е представена както от керемиди (тегули и имбрици), така и от тухли с няколко размера от същото време. Възможно е селището от елинистическата епоха (обект 51) да се е простирало и дотук, припокриващо се поне частично с площта на обекта от римската епоха. Изключително интензивното обитаване и строителна дейност по време на римската епоха вероятно разрушава в голяма степен следите от предходните периоди на съществуване на обекта и към този момент няма никакви данни за вида на постройките или за използваните строителни материали в градежа им.

Четвъртият обект (161) на р. Хаджийска също се намира в землището на с. Порой. Отстои на малко над 2 км в северозападна посока от обект 51. Разполага се на левия бряг на реката при водослива ѝ с други два по-малки потока. Теренът е сравнително равнинен в западна и северна посока, а от изток се намира възвишението в м. Пясъците. Голяма част от обекта се разполага върху точно този склон, като площта надвишава 100 дка. Селището се споменава за пръв път от И. Пандалеев, когато той разглежда обектите по поречието на р. Хаджийска. Съобщава за открита оброчна плочка, посветена на Аполон от местно лице с името Мукатралис, както и за една цялостно запазена керемида с размери 0,67x0,40 м с вероятна датировка в римската епоха (Пандалеев 1929, 326; Кацаров 1929, 80). Оттук произхожда и една мраморна колона с надпис, както и римски и византийски монети. Предримските материали, споменати от И. Пандалеев, включват предимно монетни находки на сребърни тетрадрахми на Александър Велики (Пандалеев 1929, 326).

Обектът е посетен през 2020 г. при теренни издирвания, като са потвърдени данните за съществуване на селище от елинистическата, ранноримската и късноримската епоха, Късната античност, Ранното и Зрялото средновековие. Няма сигурни доказателства за наличието на монументална архитектура от елинистическата епоха. Откриваните по повърхността каменни разсипи и късове отухлена глина по-скоро трябва да се свържат с постройки от по-късните периоди на римската, късноримската епоха или от Късната античност и Ранното средновековие. Откриваните материали от елинистическата епоха са предимно от нейната късна фаза и характерно за обекта е наличието на луксозна импортна керамика (*terra sigillata*) от ранния I в., което предполага континуитет между късната елинистическа и ранната императорска епоха.

Приемственост между елинистическата и ранната императорска епоха вероятно съществува и на следващия обект (122) на р. Хаджийска. Той се намира в землището на с. Равда, разполага се на десния бряг на реката и на неин по-малък приток, близо до устието на р. Хаджийска преди вливането ѝ в Черно море. Теренът е един от малкото възможни удобни места в околността, като същевременно обектът се намира на предполагаемо сухоземно трасе, преминаващо успоредно на реката, което на запад е маркирано с поредица надгробни могили (обекти 43, 45, 47, 48, 49), разположени северно и североизточно от яз. „Порой“ (Кръстев 2009, 122). Площта на обекта от елинистическата епоха трудно може да се установи, тъй като на това място има разрушени постройки от римската епоха. Те са маркирани от каменни разсипи от ломени и частично обработени камъни и от строителна керамика (керемиди). Материалите от елинистическата епоха се откриват в южната част на обекта, като това са няколко дъна на транспортни амфори (Обр. 69/2), фрагменти от гърнета (Обр. 69/1), тънкостенни трапезни съдове, част от които са покрити с червен лак (Обр. 69/3). Два фрагмента от плоска керемидата, коринтски тип, са известни до този момент, но засега може да се предполага само хипотетично наличието на сграда от елинистическата епоха на това място. Възможно е това да е отделна структура, наподобяваща групата обекти, разпо-

Обр. 69. Керамични съдове от обект 122, землище на с. Равда.

Обр. 70. Обект 386, м. Курбана, землище на с Тънково.

ложени по средното и долното течение на р. Ахелой⁵⁶, но са нужни повече доказателства, с помощта на които да се аргументира добре тази хипотеза.

На същото, дублиращо р. Хаджийска, сухоземно трасе се намира следващият обект 386. Разполага се на леко възвишение, част от поредица възвишения, издигащи се на десния бряг на р. Хаджийска (Обр. 70). Видимостта е отлична във всички посоки, с директна визуална връзка с античната колония и с повечето синхронно съществували обекти от елинистическата епоха, намиращи се в радиус от няколко километра. В топографско отношение разположението на обекта е идентично с обекти 3 и 15, намиращи се на десния бряг на р. Ахелой. Възвишението има вулканичен произход от Тънковската свита (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995). Площта на обекта е по-малка от 1 дка, като върху повърхността са открити множество фрагменти от плоски керемиди (солени), коринтски тип и покривни (калиптери) – както коринтски, така и лаконски тип. Заедно с тях са документирани каменни блокове с различни размери. Всички тези материали принадлежат на сградата, изградена с каменни стени и с керемиден покрив, разполагаща се на върха на възвишението.

Голяма част от камъните са от варовик и по-малка част – от трахиандезитобазалти, като последните са добивани вероятно от съседните възвишения, отстоящи на ок. 1–1,2 км от обекта. Причината да се използват този вид скали като изходна суровина при строежа на сградата, вероятно се крие в недостатъчната здравина на седиментните скали, които съставляват Тънковската свита в тази част (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995). Варовикът, от своя страна, също е бил транспортиран, като най-близките възможни кариери се намират на ок. 2,5–3 км в западна посока при възвишението Къшлабаир. Варовиците принадлежат към Еминската флишка свита, съставена от редуване на мергели, алевролити, пясъчници и варовици. Еминската свита, освен в Стара планина, се проявява и на югоизток от р. Хаджийска (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев, 1995), където именно се разполага възвишението Къшлабаир. При част от варовиковите блокове с много големи размери – надхвърлящи 0,80 м, са положени грижи за оформянето им в почти правоъгълни блокове, аналогично с обекти 350 и 356. Те са част от конструкцията на сградата, като вероятно са от субструкцията или

⁵⁶ Обекти 3, 15, 105, 191, 321, 334, 350 и 356.

от външните стенни от суперструкцията. По време на издирванията не са разкрити следи от отухлени късове глина, но не трябва да се изключва вероятността да са използвани блокове кирпич при градежа по аналогия с другите обекти от периода, разположени по десния бряг на р. Ахелой. От плоските керемиди се срещат два вида. Единият е със светло бежов цвят на глината след изпичане. Вторият вид има червен цвят след изпичане и примеси от пясък с черен цвят. Технологичните характеристики насочват към серия *Heraclea*. От покривните керемиди се срещат лаконски и коринтски тип. Коринтският тип калиптери са с бежов цвят на повърхността. В състава на глината при лаконските екземпляри е използван същият пясък с черен цвят.

Останалият материал включва фрагменти от питоси, чиито вътрешни стени са с ангобирано покритие с цел осигуряване на водоплътност. Възможно е те да са използвани при производство на вино – в процеса на ферментация на гроздето, при стареенето и при съхранението на крайната продукция (Лазаров 1975, 64; Boulay 2012, 101–102). Амфорната тара е от няколко центъра, но без индикативни фрагменти. Битовата керамика е в много малки количества. Срещат се предимно екземпляри от „*plain pottery*“, както и кухненска керамика, най-вече лопади и хитрии. Паралели на последните има в регистрирания обект 181 при гр. Ахелой, дискутиран по-горе, както и в проучваните обекти на ул. „Крайбрежна“ в Несебър (Божкова и др. 2018б, 230, обр. 8/4), и в обект 3 в м. Голямата канара в с. Александрово, (Узунов, Божкова 2021, 116, обр. 5/18–19). Датирването им в късната елинистическа епоха предоставя информация и за последното обитаване и използване на сградата.

Обект 386 има същите характеристики като обектите разположени по средното и долното течение на р. Ахелой (3, 15, 105, 191, 321, 334, 350 и 356). В топографско отношение е идентичен с обекти 3 (Голямата Канара), 15 (Каптажа) и 191 (Ясака), разположени на поредицата възвишения, издигащи се на десния бряг на р. Ахелой при с. Александрово. Има същите компактни размери, като възвишението е използвано само за една монументална каменна сграда, която е покрита с керемиди от серията *Heraclea* – същата серия, която е използвана при покриване на сградите на всички гореизброени обекти по р. Ахелой. За разлика от сходните обекти по р. Ахелой, чийто брой е седем, тук те са само два. Въпреки това не трябва да се пренебрегва фактът, че същият модел е използван и тук: компактна монументална структура, разположена на възвишение, издигащо се в непосредствена близост до брега на река и вероятно разположена на пътно трасе, дублиращо речното течение. Аналогията, направена с обектите по Ахелой, както и изказаното предположение по-горе в текста, че тези структури са построени по инициатива на апойкията в края на IV или началото на III в. пр. Хр., показва, че подобни структури наистина не са издигани само в граничните територии, но са разполагани и навътре в хората на Месамбрия по протежение и/или кръстопътища на пътни трасета. Вече беше направена аналогия с обектите, имащи икономически и стопански функции, които се разполагат в парцели, разделени от пътища на Кримския п-в (Nikolaenko 2006, 157).

На ок. 500 м в източна посока, след коритото на р. Хаджийска, са разположени едни от най-плодородни земеделски площи в района. Те се намират в местностите Боруна, Юртлука и Дренака. В топографско отношение това представлява едно леко възвишение, затворено между Несебърското (Инджекьойското) блато на изток и левия бряг на р. Бяла на запад. На юг то граничи с водослива на реките Бяла и Хаджийска, а на север то се допира до ляв приток на р. Бяла. Надморската височина започва от съвременното ниво на Черно море и достига почти 37 м в най-високата си част. Към момента обработваемите площи надхвърлят 500 ха, но в

античността предполагаемо са били по-малко. Вече бе споменато по-горе в текста, че оттук са известни няколко десетки обекта от различни периоди, започващи от късния халколит и достигащи до Възраждането. От втората половина на I хил. пр. Хр. са известни общо осем обекта, като сигурни материали в елинистическата епоха са открити на два.

Първият от двата обекта, по повърхността на който има останки от сграда, е обект 34. Разполага се в ниските части на възвишението в м. Боруна, близо до Несебърското блато. Обектът е регистриран по време на теренни издирвания през 2013 г., като са документирани каменни разсипи от ломени и частично обработени камъни на площ, непревишаваща 500 кв. м. Камъните принадлежат на най-малко една разрушена сграда, за която – ако се съди по наличието на фрагменти от строителна керамика за покриването ѝ, са използвани коринтски плоски и покриващи керемиди. Един малък фрагмент от задната част на плоска керемидата има доста сходни параметри с известните екземпляри от сериите на фабриканта/магистрата *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) – форма на полуцилиндричния релефен ръб и много добре пречистена глина, която след изпичане е добила бежов цвят. Друг, също малък фрагмент от плоска керемидата вероятно принадлежи към серия *Heraclea* и показва, че при покриването на сградата или сградите са използвани и керемиди от този вид. Както вече бе споменато, документирането на керемиди, изработени в различни работилници, е често срещано и сравнително стандартизираното им производство позволява едновременното им използване при покриване на сградите, за които са предназначени.

Останалите находки от обекта включват множество фрагменти от битова керамика, изработена на бързо грънчарско колело. Голяма част от съдовете принадлежат на т. нар. „*plain pottery*“ и много по-малка – на монохромната керамика със сив цвят на повърхността, има и единични фрагменти от съдове покрити с черен фирнис. Трябва да се отбележи, че е открит само един фрагмент от керамичен съд, изработен на ръка. Голям дял от откритите по повърхността материали съставляват фрагментите от комерсиални транспортни амфори от различни центрове. Едно столче от амфора на Лесбос от тип III-B по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 259, табл. 29/7) се датира в последната четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 47). Разпознава се още и един екземпляр от Книд с ниско цилиндрично столче, заоблено отдолу и с плитък жлеб в горния си край, който по Монахов е тип II-F (Монахов 2003, 307, табл. 77/2) и се датира в средата на III в. пр. Хр (Монахов 2003, 110). Датировката на амфорите като цяло се вписва добре в хронологията на обекта, който – ако се вземат предвид останалите фрагменти от битова и строителна керамика, трябва да се разположи във времето от последната четвърт на IV-II в. пр. Хр.

Въпреки че обектът е пострадал сериозно от интензивната земеделска обработка и при спорадичната иманярска дейност, той е много близо до вида обекти, регистрирани и проучвани от десния бряг на р. Ахелой (3, 15, 105, 191, 334, 350 и 356). Отново на теоретична база би могло да се допусне, че на едни от най-плодородните терени в околността са изградени стопански комплекси, сходни с гореизброените обекти, с цел усвояване и експлоатиране на хората на апойкията за земеделски нужди. Наблюденията до този момент показват, че тези комплекси се състоят от поне една монументална сграда с каменни стени и с керемиден покрив, а при някои – и от други постройки, изградени от по-леки материали, обслужващи ежедневните дейности, свързани с обработката на площите.

Вторият обект (136) от елинистическата епоха в тази местност се намира на най-високата част на възвишението. Източните, южните и северните склонове са полегати, докато

Обр. 71. Обект 54, м. Харманлъка, землище на с. Оризаре.

западните са стръмни. Видимостта е отлична не само към съседния обект, но и към всички останали обекти, разположени в предпланинските части на Еминска Стара планина в землищата на селата Кошарица и Оризаре. Обект 136 е регистриран с много голяма площ, но това се дължи на по-късното обитаване от римската и късната римска епоха, когато на това място са били издигнати постройки с каменни зидове и керемидени покриви. Материали от елинистическата епоха се намират в най-северната му част, като пространството, в което са документирани, не надвишава 1 дка. На тази площ са открити единични ломени камъни, както и малко количество горели късове глина, върху които не се забелязват следи от плет. Възможно е да са били част от топлинни или друг вид съоръжения. По-късното обитаване, както и интензивната земеделска обработка на почвата са компрометирали структурите от елинистическата епоха, като на този етап задоволително обяснение остава интерпретацията на обекта като единична структура, вероятно със стопански функции в един от парцелите на хората на колонията. Откритите по повърхността диагностични фрагменти от съдове, изработени на бързо грънчарско колело, част от които с покритие от червен лак, насочват най-общо към датировка вероятно след края на IV до I в. пр. Хр.

Следващите обекти от елинистическата епоха се намират в непосредствена близост, в предпланинските или планински части на Еминска Стара планина. Първият от тях (54) се намира на изявено възвишение в м. Харманлъка в землището на с. Оризаре и е част от първите склонове на Еминска Стара планина, като тук има отлична видимост към цялата територия на Хаджийска котловина (Обр. 71). Надморската височина е ок. 150 м, а разликата с околния терен е повече от 70 м. В подножието на хълма са регистрирани няколко археологически обекта от елинистическата и римската епоха (Карайотов, Кръстев 2007б, 600; Узунов и др. 2014, 651–652). През 2006 г. в подножието на хълма са направени и сондажни проучвания под ръководството на И. Карайотов. В резултат са установени материали от предримската и

Обр. 72. Проучени части от обект 54 при археологическите разкопки през 2014 г.

римската епоха, но без запазени структури. Проучвателите съобщават за открити керамични фрагменти от съдове, както и керемиди (Карайотов, Кръстев 2007а, 305).

Интересът към възвишението е продиктуван от голямото количество артефакти, открити при пререгистрацията на обекта – фрагменти от амфорна тара от няколко гръцки центъра, импортни съдове и голямо количество хранилищни съдове – питоси. В най-високата си част възвишението има сравнително равна площ от ок. 600 кв. м (Обр. 72), където се откриват и голяма част от материалите, но вследствие на интензивна иманярска дейност почти няма запазен културен пласт. Въпреки това по време на първия сезон на археологическите разкопки през 2014 г. са установени следи от няколко структури, части от горели и разрушени постройки (Обр. 73, 74). Ако се съди по откритите на цялата площ ломени и частично обработени

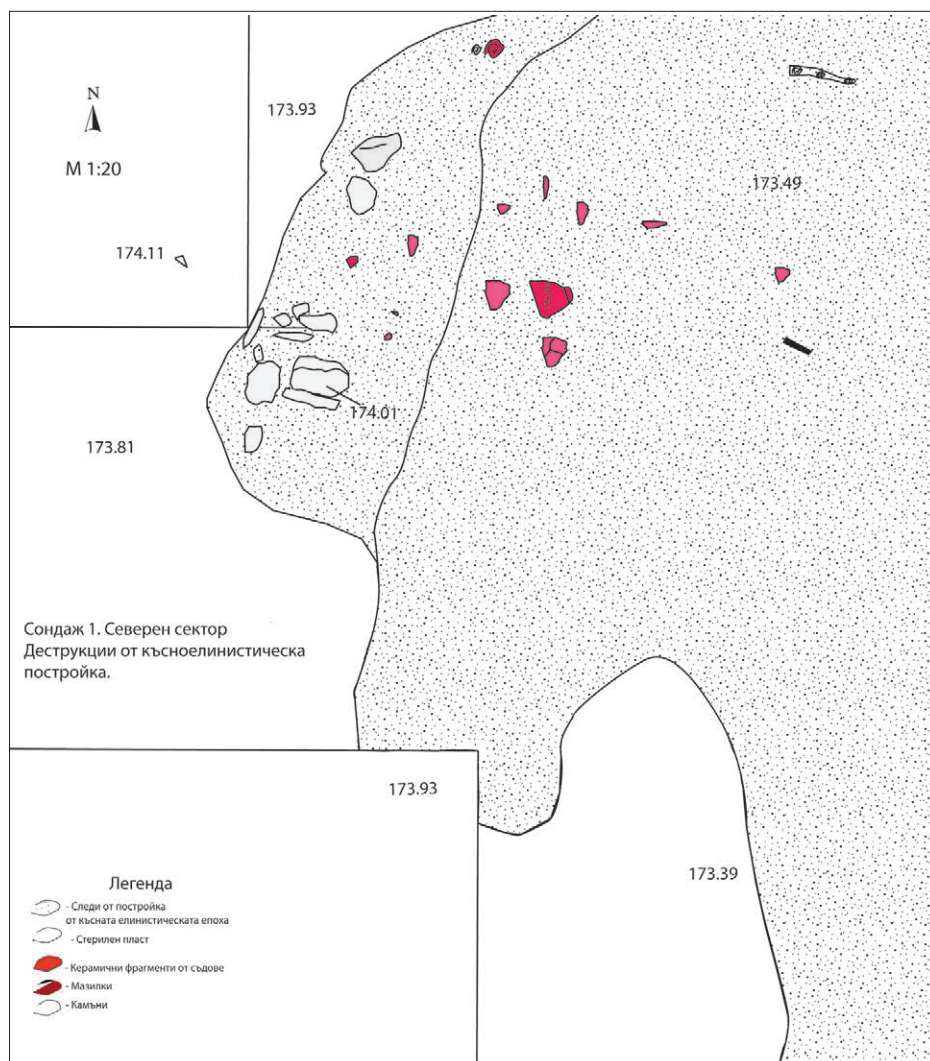
Обр. 73. Деструкции от постройки разкрити на обект 54 при археологическите разкопки през 2014 г.

Обр. 74. План на проучените части на обект 54 при археологическите разкопки през 2014 г.

камъни и отухлени късове мазилки със следи от плет, най-вероятно те са били изградени изцяло или частично от камъни с преградни, вътрешни стени на плетено-колова конструкция (Узунов 2015, 229–230). Дървените части са скрепвани с железни скоби и пирони, каквито са регистрирани в почти всички проучвани квадрати. Малкото количество открити фрагменти от керемиди предполага и ограничената им употреба. Засега са регистрирани едва няколко такива, като всички те са от плоски керемиди, коринтски тип (Узунов 2015, 230; Божкова и др. 2018б, 232).

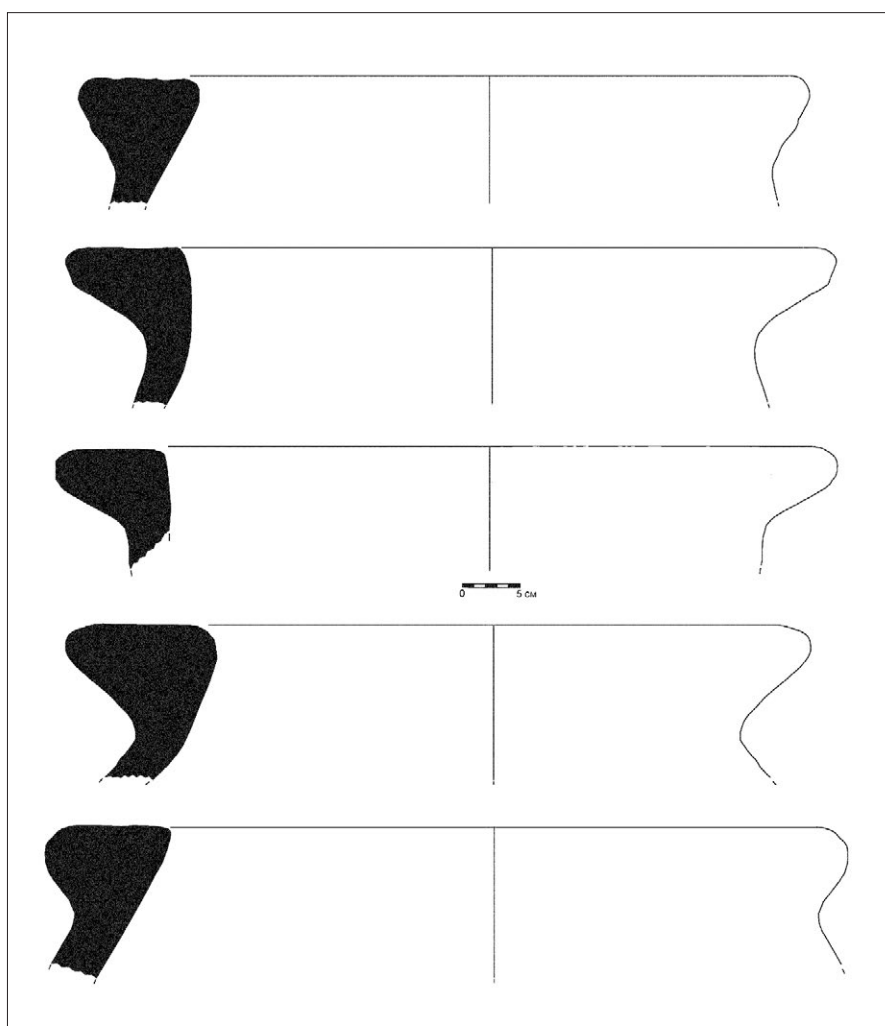
Вторият сезон на разкопките е съсредоточен в проследяването на наличието на археологически структури по склона, на чийто връх се разполагат проучваните части от предходната година. За изпълнение на поставените цели са направени сондажи, разположени по южните, югозападните и североизточните склонове на възвишението. В резултат на това не са регистрирани структури, а само единични фрагменти от керамични съдове, както и три бронзови монети на Месамбрия (Узунов и др. 2016, 281–283). В северозападните склонове, на сравнително равнинен участък с площ ок. 300 кв. м, са заложени четири сондажа с размери 5 x 2 м. Разкрити са следи от силно разрушена постройка, която е била частично опожарена (Обр. 75). Ерозионните процеси, както и липсата на масивно опожаряване прави почти неразличими нейните граници. Частично видими са само контурите на едно помещение. То е имало правоъгълен план, а запазените малки късове горели мазилки със следи от плет показват, че е било изградено на плетено-колова конструкция. Няма запазени следи от съоръжения в него, като седиментът е с тъмнокафяв цвят от огранични примеси (Узунов и др. 2016, 283).

Обр. 75. План на проучвани части на обект 54 с останки от разрушена постройка при археологическите разкопки през 2015 г.

Голяма част от откритите находки са свързани предимно с бита и домакинството: прешлени за вретено, тежести за стан, шило и др. Останалите находки включват два железни ножа и връх за копие (Узунов 2015, 230; Узунов и др. 2016, 284; Божкова и др. 2018б, 233; Узунов, Божкова 2021, 102). Немалка част от керамичните фрагменти, открити при разкопките, принадлежат на транспортните остроудъни амфори, като от тях най-често срещаните са от Кос и по-малко са от Книд. Останалият керамичен материал е представен от съдове, изработени на ръка и на бързо гърнчарско колело. Интерес представлява фактът, че по-малък процент заемат съдовете, изработени на ръка. Последните са предимно гърнетата и хранилицните съдове. Гърнетата са изработени от груба, недобре пречистена глина с примеси. Част от дръжките им са езичести, а украсата най-често е пластична – от релефни ленти с ямички с прищипвания и насечки. На обекта са регистрирани и множество фрагменти от питоси, като са изброени поне девет отделни съда, установени по откритите им устия (Узунов 2015, 230; Божкова и др. 2018б, 233) (Обр. 76).

Керамиката на колело е представена както от местни, така и от импортни съдове. От групата на местната керамика много малка част принадлежи на сивата монохромна керамика.

*Обр. 76. Питоси
открити на обект 54
при археологическите
разкопки през 2014 г.*

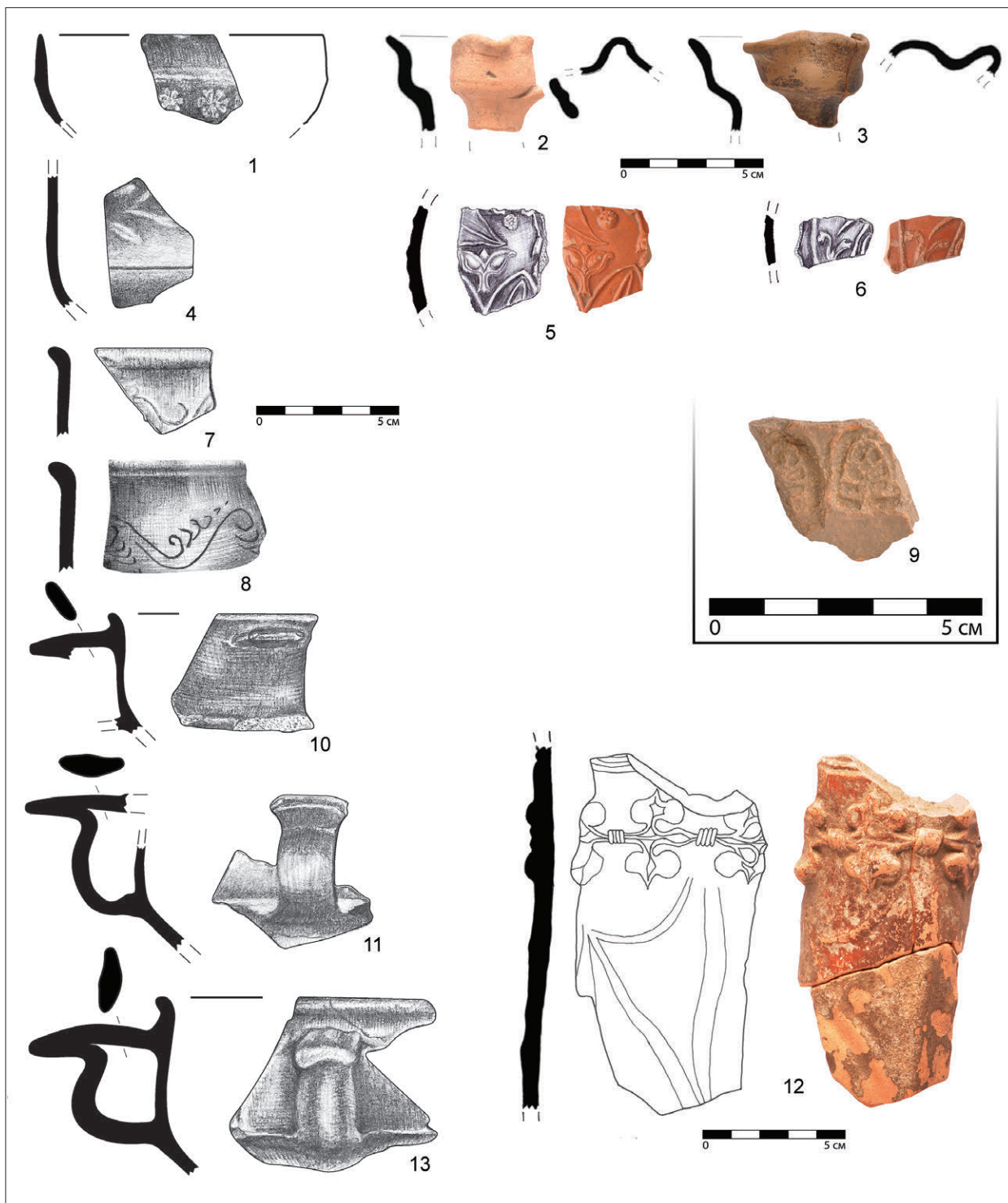
От останалите съдове се срещат фрагменти от паници/купи, част от тях с лаково покритие, характерни най-вече за късноелинистическата епоха. Открити са няколко фрагмента от кантароси с чупка (Обр. 77/10–13), съдове с „*West slope*“ украса (Узунов 2015, 230. Узунов и др. 2016, 281), измежду които има скифос с прави стени (Обр. 77/7–8), каквито са открити в самата колония при разкопки на ул. „Крайбрежна“ (Vozkova 2014, 203–204). На обекта е открит и един фрагмент от калъп за купа с релефна украса (Обр. 77/9). Подобен калъп е открит на синхронния обект 3, намиращ се в м. Голямата канара при с. Александрово (Узунов и др. 2014, 651), и друг подобен – на обекта от ул. „Крайбрежна“ (Божкова и др. 2018б, 229, обр. 7, 3). Открити са два фрагмента от лекити, единият от които с лаково покритие, които отново намират добри паралели в гръцкия свят и се отнасят към последната четвърт на II в. пр. Хр. (Обр. 77/2, 3) (Vogeikoff-Brogan 2000, 313–314; Rotroff, 1997, 170–171). Добър хронологичен индикатор представляват още и откритите фрагменти пергмаско аплике (Обр. 77/12), купи с релефна украса с флорални мотиви (Обр. 77/1, 5, 6), всичките импортни образци с много високо качество на изработка и с датировка също в късноелинистическата епоха (Узунов 2015, 230). Групата на т. нар. „*plain pottery*“ е представена от „понтийски тип“ (Обр. 78/1, 5, 7, 9), чаши, купи с конкавно-конусовидна форма (Обр. 78/2–4, 6, 8, 10–12) и икани Присъствието на кухненска керамика е засвидетелствано от т. нар. гювечи (Обр. 78/13, 14), които се откриват на много от обектите (3, 105, 144, 181, 334, 356, 386 и др.) от този период, намиращи се в близката околност на Месамбрия.

През 2020 г. са взети проби за анализ от фрагменти на различни по вид керамични съдове с цел установяване на наличието на местно производство, както и на суровинните източници⁵⁷. Използвани са рентгеновият флуоресцентен анализ (XRF), праховата рентгенова дифракция (PXRD) и анализ на изпичането⁵⁸. Пробите са от: фрагменти на съд от монохромна керамика, изработена на бързо грънчарско колело, със сив цвят на повърхността; кана и чаша „понтийски тип“ от т. нар. „*plain pottery*“; гърне изработено на ръка; гювеч (кухненска керамика); купа с релефна украса, изработена в калъп и с червенолаково покритие (т. нар. мегарски чаши). За сравнение са взети проби глина от две различни места в дълбочина от съвременна кариера за глина (неработеща в момента), намираща се до с. Оризаре (Uzunov et al. 2021, 310). Резултатите от XRF анализа на пробите на глини показват разлики в концентрацията на SiO₂

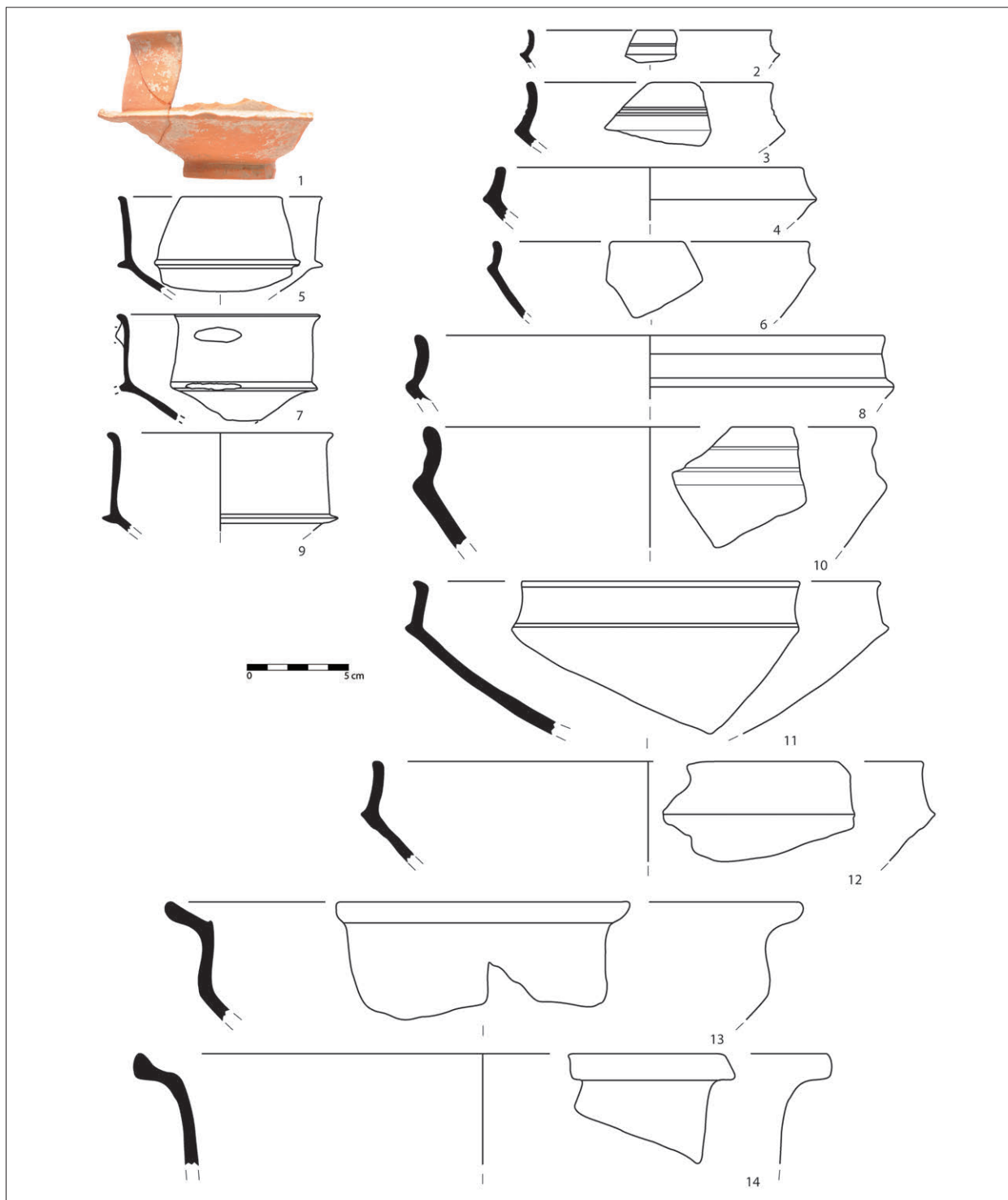
⁵⁷ Изследванията са направени от доц. д-р Биляна Костова (Департамент „Природни науки“, Нов български университет) и доц. д-р Бойка Златева (Център по археометрия с лаборатория по реставрация и консервация, СУ „Св. Климент Охридски“) по проект „Археология на ландшафта: модели за реконструкция на древна жизнена среда“ – Фонд „Научни изследвания“ – МОН. Резултатите са публикувани през 2021 г. (Uzunov et al. 2021).

⁵⁸ Анализ на изпичането: при изпичане на керамика, при условия на повишена температура, окислително-редукционният потенциал в пещта, химичният и структурният състав на глината се променят. Тези промени са свързани с:

- разрушаване на суровите минерали поради превишаване на границата на стабилност с повишаване на температурата. Глинени минерали напр. са устойчиви до 550°C, разлагането на калцита става при 600°C – 660°C, на калиеви фелдшпати – ок. 1000°C, плагиоклазът и мусковитът са устойчиви на температури близки до 950°C;
- структурна промяна на суровините минерали без промяна на химичния състав при повишаване на температурата в окислителна атмосфера – напр. кварцът (SiO₂) се трансформира и започва да се образува тридимит (SiO₂) от 872°C до 898°C, където температурата може се измества от наличието на алкални оксиди над 1005°C;
- образуване на нови минерали при повишена температура – геленит Ca₂Al(AlSiO₇) при 800–850°C, диопсид MgCaSi₂O₆ – при температура над 800°C, хематит Fe₂O₃ – при 950°C, мулит Al₆Si₂O₁₃ – при температура над 950°C; волостонит CaSiO₃ – над 1100°C и др.

Обр. 77. Керамични съдове от обект 54, землище на с. Оризаре.

Обр. 78. Керамични съдове от обект 54, землище на с. Оризаре.

и Al_2O_3 , което определя промененото съотношение между пелитни и кластични минерали, дори и да принадлежат на едно и също находище. Резултатите от концентрацията на CaO съвпадат и за двете проби. Същото важи и за количеството на другите измервани елементи (Uzunov et al. 2021, 311). PXRD изследванията на двете глинени проби доказват идентичен фазов състав: пелитни минерали: монтморилонит и клинохлор; автогенен минерал: калцит; кластични минерали: кварц, мусковит, фелдшпат: калиев фелдшпат – микроклин, и плагио-оклаз – албит.

Получените резултати отчасти следват данните от предходни изследвания за глинени от района на Оризаре (Kovachev et al. 2011, 229–231). Установените фази: монтморилонит, калцит и фелдшпат, съвпадат с данните от останалите. Откритите мусковит (сляуда) и клинохлор (богат на Mg хлорит) не са установени в предишни изследвания. Монтморилонитът и клинохлорът (сурови глинени пелитни минерали) не са открити в изследваните керамични проби. Температурата на разлагане от $600^\circ C$ за тези два минерала определя минимална температура на изпичане на керамичните съдове над $600^\circ C$ (Uzunov et al. 2021, 311). Автогенният калцит е установен само в проби на монокромната керамика със сив цвят на повърхността и „понтийския тип“ чаша, което определя температурата на изпичане в диапазона $600\text{--}660^\circ C$ за тези съдове. В пробите от гърнето, изработено на ръка, и каната „*plain pottery*“ присъстват само минералите кварц, мусковит, албит и микроклин. Автогенен калцит и новообразувани минерали при термичната обработка не са доказани. Това определя температурата на изпичане в диапазона $600/660\text{--}800^\circ C$. Долната температурна граница се определя от термичната стабилност на калцита, а горната – от най-ниската температура на образуване на нови минерали (Uzunov et al. 2021, 311).

Във фрагмента от купата с релефна украса от суровата глина се откриват само кварц и микроклин. Идентифицирани са новообразувани минерали: геленит, диопсид и хематит. Образуването на диопсид се обяснява с разлагането на калцит и Mg -хлорит (клинохлор) и включването на Ca и Mg в новообразувания диопсид. Образуването на геленит се свързва с разлагането на монтморилонита и мобилизирането на Al в новообразувания минерал. Достатъчно количество Fe е открито в суровата глина, за да се образува минералът хематит при високи температури и при окислителна атмосфера в пещта. Геленитът и диопсидът се образуват при температури над $800^\circ C$, хематитът – при $950^\circ C$. Липсата на мусковит бележи температура над $950^\circ C$. Термичната стабилност на микроклина е до $1000^\circ C$. Тези факти определят температурата на изпичане на купата в интервала $950\text{--}1000^\circ C$ (Uzunov et al. 2021, 311).

Проучването на химичния и фазов състав на пробите на глината от района на с. Оризаре и съпоставянето с фазовия състав на фрагментите керамика определят изследваната глина като суровина и съответно местното им производство. Изключение прави купата с релефна украса, изработена на калъп, която по всяка вероятност е предмет на внос. Установеният минерален състав на суровата глина и керамичните проби показват три различни температури на изпичане на керамиката: $600\text{--}660^\circ C$; $600\text{--}800^\circ C$ и $950\text{--}1000^\circ C$ (Uzunov et al. 2021, 312).

Нумизматичният материал, открит на обекта, включва само бронзови номинали на Месамбрия. Ранните образци са от средата на III до първата четвърт на II в. пр. Хр. Най-многобройни са екземплярите, сечени от края на първата четвърт на II в. пр. Хр. Предвид липсата на други, по-ранни материали от III в. пр. Хр. логично би било да се търси възникването на обекта към края на първата четвърт и началото на втората четвърт на II в. пр. Хр. Съответно

най-късните монети са от типа Деметра – клас МΕΣΑ. Датировката на този тип се отнася към втората четвърт и средата на I в. пр. Хр. (Karayotov 2009, 71). Към това време най-вероятно трябва да се отнесе и краят на съществуването на обекта, настъпил вследствие на пожар, видим най-вече в северозападната част на проучените части (Божкова и др. 2018б, 234). Две исторически събития са познати през това време, а именно походът на римския пълководец Марк Лукул през 72 г. пр. Хр. и четвърт век по-късно – завоеванията на гетския владетел Бурбиста по Черноморието. Донякъде маркиращо първото събитие е съкровището от с. Оризаре, в което присъства и един римски републикански денарий, сечен преди 75 г. пр. Хр. (Карайотов 2000, 67). Напълно възможно е обектът при Харманлъка да е продължил съществуването си поне до средата на века.

Проучванията до този момент показват, че обектът има селищен характер. Разкритите структури са съсредоточени на самия връх и в непосредствена близост до него. Склоновете не са били обитавани (Узунов и др. 2016, 284). Въпреки сходството на откриваните материали от късната елинистическа епоха с единичните структури (3, 15, 105, 191, 334, 350, 356 и 386), намиращи се в средното и долно течение на реките Ахелой и Хаджийска, обектът при Харманлъка се различава от тях и по-скоро показва прилики с проучвания от И. Карайотов комплекс при с. Руен, състоящ се от укрепена част с правоъгълна форма и размери 30 x 20 м (Карайотов, Кияшкина 1986, 116–117; Карайотов, Бонева 1987, 82–84; Карайотов, Кияшкина 1988, 47–48; Гюзелев 2009, 238; Узунов, Чукалев 2023, под печат; Karayotov, Kiachkina 1986, 245–250).

В подножието на м. Харманлъка е проучен сондажно друг обект (56) през 2006 г. Той е регистриран по време на проведените през същия сезон теренни обхождания, като преди началото на разкопките по повърхността е имало концентрация от фрагментирани антични керемиди и амфори – дръжки, дъна, както и от други съдове (фрагмент от дъно на питос) (Карайотов, Кръстев 2007а, 304). Разкопките са инициирани като проверка на хипотезата, че на това място е съществувало крайградско селище (катойкия) на Месамбрия от елинистическата епоха (Карайотов, Кръстев 2007а, 305).

Мястото е разположено на наклонен терен, в подножието на възвишението Харманлъка и на проучения там обект от късната елинистическа епоха. Недалеч се намира водоизточник (Лембер чешма), където се разполага друг обект (331) с материали от класическата епоха, включително и импортни керамични съдове с фирнисово покритие. Малко по на изток (на 900 м) се намира обект 61 с материали от ранната елинистическа епоха – амфорна тара от няколко центъра и отново луксозна импортна битова керамика.

По време на археологическите разкопки през 2006 г. са направени два сондажа с размери 4 x 4 м и един 4 x 1 м, ориентирани по посоките на света (Карайотов, Кръстев 2007а, 305). В първият сондаж, при достигнатата дълбочина 0,30 м, културният пласт не е изчерпан до материк. Проучвателите откриват само фрагменти от строителна керамика в ниска концентрация. Във втория сондаж те документират струпване – плосък камък, под него – фрагмент от гръцка керемида, а отдолу – част от гърло на амфора с едната дръжка. Около амфорното дъно са разпръснати фрагменти от строителна керамика – антични керемиди, както и корозирал железен предмет. Културният пласт в квадрата не е изчерпан и материкът не е достигнат. В този сондаж е открито и най-голямото количество керамика. В последния

сондаж проучвателите отбелязват малко на брой керамични фрагменти и отново липса на структури (Карайотов, Кръстев 2007а, 305).

Констатацията, направена при проведените проучвания през 2006 г. е, че по повърхността се откриват фрагменти от строителна керамика (керемиди) от елинистическата епоха, но в дълбочина такива липсват, като съмненията са, че те принадлежат на римската епоха. Към това заключение ги насочват и откритите във втория сондаж две дебелостенни амфори (Карайотов, Кръстев 2007а, 305). Липсата на материали *in situ* от елинистическата епоха би могла да бъде обяснена именно с обитаването през следващия римски период, както и с отсъствието на структури точно на мястото, където са направени сондажите.

При направените теренни издирвания през 2013 г. на това място са открити материали от римската епоха, което не противоречи на направените изводи от проучвателите на обекта през 2006 г. Възможно е мястото да е обитавано през елинистическата епоха, като наличието на строителна керамика от този период е доказателство дори за съществуването на сгради с монументален характер. Според информация на местни жители от този ареал произхождат като случайни и иманярски находки доста монети от монетосеченето на Месамбрия. Въпросът дали това е катокия на Месамбрия или стопанско имение⁵⁹, обслужващо плодородните земи в околностите, остава отворен до откриването на повече структури със сигурен контекст в подножието на възвишението Харманлъка.

Южно от обект 56 и проучените сондажи от И. Карайотов и К. Кръстев през 2020 г. е регистриран обект 147. Той се намира северно от покрайнините на съвременното село Оризаре в посока южните склонове на Еминска Стара планина, в м. Над село и м. Старите лозя. Площта, на която се откриват археологически материали, обхваща ок. 15 дка. Разположен е на склон с южно изложение и с лек наклон, с добра видимост към останалите обекти в околността. В непосредствена близост преминава Казаллъшка река.

По повърхността е открита битова и строителна керамика, както и малко на брой ломени камъни. От строителната керамика са открити само покривни керемиди (имбрици), характерни за Зрялото средновековие, аналогични на образците от проучения през 2015 г. обект в подножието на възвишението Харманлъка, които са с дата в XII–XIII в. (Узунов и др. 2016, 284). Битовата керамика, измежду която има и образци със сграфито украса, дава сходна датировка.

В периферията на обекта са регистрирани следи от обитаване и от елинистическата епоха. На площ по-малко от 1 дка по повърхността са документирани малко на брой ломени камъни. Те имат местен произход и вероятно са добити от близка кариера, разположена в планинските части. Освен тях има малко количество отухлени късове глина. Диагностичните фрагменти от битова керамика влизат в границите на елинистическата епоха, а част от тях и в нейната късна фаза – няколко фрагмента монохромна керамика с червен цвят от т. нар. „*plain pottery*“, единият с украса от врязани линии и нанесен с щемпел орнамент. Само един фрагмент от транспортна амфора е открит, но без да може да се прецизира произшеств-

⁵⁹ Вж. обектите в землището на село Кошарица, м. Чолакова чешма – 207, 210 и 325, както и тези, разположени по средното и по долното течение на реките Ахелой и Хаджийска в землищата на гр. Каблешково и селата Каменар и Александрово – 3, 15, 105, 191, 334, 350, 356 и 386, за които хипотетично се предполага, че са изпълнявали именно такива функции.

ният център и съответно датировката, тъй като е почти напълно обезличен от интензивната селскостопанска обработка на почвата.

За тази местност в архивната информация на музея „Старинен Несебър“ е посочено, че са открити случайно няколко монети на различни владетели и градове по Западния бряг на Черно море⁶⁰. От владетелските монети най-ранната принадлежи на Адей. Аверс – глава на Аполон с лавров венец и реверс – ΑΔΑΙΟΥ, триножник, вляво ΑΞΣ, датирана в III в. пр. Хр. От следващия – II в. пр. Хр., е една монета на скитския владетел Сириак. Аверс – Зевс надясно и реверс Орел върху светкавица, ΒΑΣΙΛ.../ΣΑΡΙΑ... От градското монетосечене на Дионисополис има открита една монета с изображение на Деметра на аверса и надпис ΟΝΥΣΟ/ΠΟΛΛΩΝΙ и изображение на седяща на трон Кибела, която държи патера и тимпан. Месамбрия е представена от широко разпространения тип монета: шлем насреца на аверса и колело с четири спици с надпис ΜΕΣΑ, която е сечена след втората четвърт и средата на II в. пр. Хр. когато при този монетен тип „Г“ при надписа ΜΕΤΑ се замества със „Σ“ (Карайотов 1992, 37).

Без известно точно местонамиране, някъде от землището на с. Оризаре, произхожда фрагмент от амфора с печат на магистрата Мелсеон [ΜΕΛΣΕ/ΩΝΟΣ] от група „Парменискос“ (Stoyanov 2016, 366, fig 5, 1), датираща се в края на първата четвърт до средата на III в. пр. Хр. (Stoyanov 2011, 200; Stoyanov 2016, 362). Известно е и едно бронзово монетно съкровище с монети на Месамбрия, укрити заедно с един римски републикански денарий, сечен преди 75 г. пр. Хр. (Карайотов 2000, 67; Karayotov 2005, 120), също без известна точна локация на намиране. Не трябва да се изключва възможността находките да произхождат именно от гореописаните местности, където се разполагат обекти 56 и 147, но засега това остава само едно предположение. Монетните находки и битовата керамика разполагат обект 147 в III-I в. пр. Хр., като вероятно той представлява малък стопански комплекс, разположен на площ ок. 1 дка, свързан икономически с хората на Месамбрия.

Западно от обект 147 в землището на с. Гюльовца, м. Клисехендек, през 2021 г. е регистриран обект 219 от елинистическата епоха със сходните топографски характеристики, като предходните два (56, 147). Изборът за заселване вероятно е продиктуван както от близостта на няколко водоизточника (извори и малка река), така и от близостта на Еминска Стара планина. На ок. 250 м в южна посока през 2007 г. е регистриран обект (Кръстев 2008, 786), който е посетен отново през 2021 г., и тогава се установява, че това е селище от Късната античност, простиращо се на площ от над 30 дка. Обектът се разполага на първите южни склонове, като площта не може да бъде установена с точност поради ниската видимост на терена. Интензивните процеси на седиментация⁶¹ са образували пласт от наслаги, достигащи 0,50 м, и само наличието на ерозионни канали, пресичащи обекта, правят възможно откриването му. В така образувалият се профил е документиран пласт с дебелина от 0,10 до 0,20 м, в седимента на който са открити дребни въглени, късове отухлена глина, животински кости и фрагменти от керамични съдове. Последните са от съдове, изработени на ръка и на бързо грънчарско колело, между които и амфорна тара (предимно силно обезличени стени). Един фрагмент

⁶⁰ Информацията е предоставена от Стоянка Димова, археолог в музея „Старинен Несебър“ гр. Несебър, за което авторът изказва благодарност.

⁶¹ Повече за процесите на седиментация и изветряне, които влияят на откриването на обекти в близост до планинските части в главата „Влияние на интензивните процеси на седиментация върху проучванията на археологическите обекти в района“.

от купа с релефна украса, покрита с червен лак, изработена в калъп, вероятно импорт от малоазийския бряг, дава дата в късната елинистическа епоха. От съдовете, изработени на ръка, се откриват гърнета с гирляндовидна украса, която също насочва към елинистическата епоха, поне за времето след началото на III в. пр. Хр. (Ханджийска 2009, 78).

Откриването на късове отухлена глина със следи от плет предоставя в известна степен информация за строителните техники, използвани при градежа на постройки, а именно – добре познатата и широко използвана плетено-коловата конструкция. При регистрацията на обекта не са открити фрагменти от керемиди. Няколко частично обработени камъка предполагат използването им, поне в отделни части на постройките.

От обекта са известни и сравнително голямо количество фрагменти от питоси. Това е поредният обект от късната елинистическа епоха, в който се откриват зърнохранилища – в обект 54 (м. Харманлъка) от разкопките са документирани поне девет такива (Узунов 2015, 230), а е възможно и броят им да е многократно по-голям. От обектите от елинистическата епоха, намиращи се в Чолакова чешма (с. Кошарица), м. Лозенска чешма (207, 210 и 325), също са документирани голямо количество питоси.

Документираните в профила на ерозионния канал животински кости принадлежат както на домашни, така и на диви животни. Разпознати са кости на овца (зряла възраст над 3 години), както и зъб и преден крайник на възрастен благороден елен⁶².

Идентичен като разположение е следващият обект (61) от елинистическата епоха, който се намира на изток от обекти 54, 56, и 147 в землището на с. Оризаре. Той отстои на по-малко от километър от тях в м. Стаматова чука, като се разполага на склон в непосредствена близост до южните части на Еминска Стара планина. Обектът не е проучван археологически, а само е регистриран при теренни издирвания през 2013 г. Откриването му става възможно заради прокопаването на отводнителен канал, преминаващ под възвишението Стаматова чука и отвеждащ водите от образувалия се водосборен район. Именно в него са открити голямо количество керамични фрагменти – основно от устия, дръжки, стени от амфори от ранноелинистическата епоха (Узунов и др. 2014, 651), както и малко на брой фрагменти битова керамика със сив цвят. В профила на канала е документирано обрушена яма с размери от 1,5 до 2 м от повърхността. Малки въглени и животински кости също са регистрирани, но мястото е сравнително труднодостъпно, така че други констатации са почти невъзможни без археологически разкопки. При посещение на обекта през 2020 г. от същата яма, както и от дъното на канала, са събрани известно количество отухлени късове глина, част от които със следи от плет – вероятно от разрушени стени на постройка, изградена на плетено-колова конструкция.

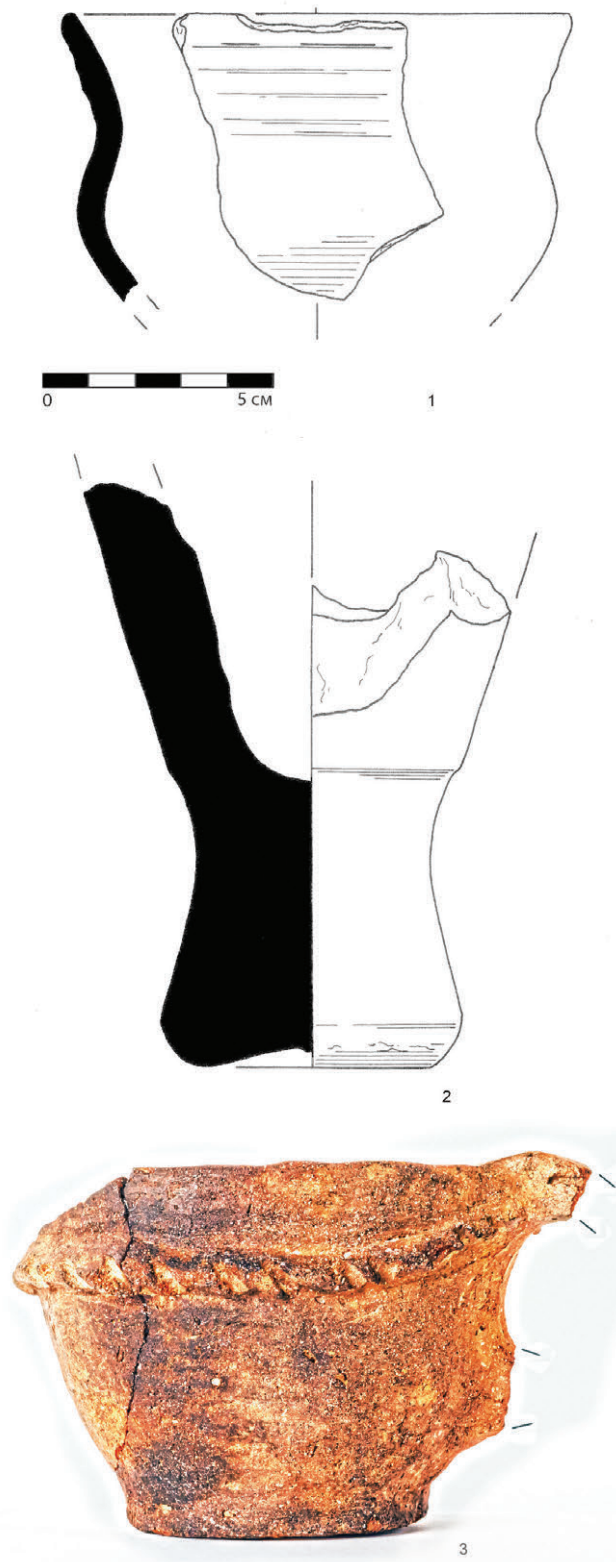
Подобно на някои от предходните обекти (56, 219), попадащи в необработваеми земи до южните склонове на планината с ниската видимост върху повърхността, и тук площта не може да бъде определена с точност. Проследяване на дисперсията на археологически материали по повърхността е невъзможно. Единствено при преглеждане на образувалия се профил в отводнителния канал е установено, че керамични фрагменти се откриват на няколко места в разстояние на ок. 70–80 м от първоначално регистрираната яма. Теренните издирвания, осъществени през 2020 г., установяват наличието на отухлени късове глина по цялото това

⁶² Животинските кости са определени от д-р Надежда Карастоянова (НПМ при БАН, НАИМ при БАН), на която автора изказва благодарност.

протежение на канала, което дава основание да се предположи, че обектът има селищен характер, като на това място са съществували поне няколко постройките. Първоначалната интерпретация, предложена след обходите от 2013 г., е некропол, развиващ се към равнинната част в южна и в югоизточна посока, или комплекс от ями с ритуален характер (Узунов и др. 2014, 651–652; Узунов, Божкова 2021, 103), трябва да бъде ревизирана.

Датировката на селището трябва да бъде отнесена към ранната елинистическа епоха, като свидетелство за това са най-вече откритите през 2013 и 2020 г. транспортни амфори от няколко различни центъра. Един от фрагментите е столче на тасоска амфора (Обр. 79/2), която по типологията на С. Монахов спада към тип II-C-3 (Монахов 2003, 279, табл. 49/4) от края на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 73). Следващият фрагмент е долна част със столче от амфора идентично с екземпляра от обект 144 от амфорите на местния магистрат Антифилос [ΑΝΤΙ/ΦΙΛΟΥ] от група „Парменискос“, които се датират във втората четвърт на III в. пр. Хр. (Stoyanov 2003, 41; Stoyanov 2011, 195; Stoyanov 2016, 364). Друг фрагмент е от устие с дръжка от амфора от Книд с квадратен печат в лошо състояние, но от дясната страна личи прора. Печати с изображение на прора, открити в ателиета на Книд, се датират от края на IV до началото на III в. пр. Хр. (Cancardeş-Şenol 2015, 170–171; Madzharov et al. 2017, 66).

Освен амфорната тара останалите фрагменти включват битова керамика, изработена на ръка и на бързо гърнчарско колело. Фрагментите на ръка са от чаша с една дръжка и украса от пластична лена (Обр. 79/3), гърне и от хранилищен съд, отново с украса от пластична лента. От съдовете, изработени на колело, се срещат образци от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността – едно устие на чаша с есови-

Обр. 79. Керамични съдове от обект 61, землище на с. Оризаре.

ден профил (Обр. 79/1), кана с една дръжка, дълбока купа и др. Чашата е сходна по форма с екземпляр от Аполония (Недялков 2020, 209, табл. 9/127) с дата във втората половина на IV в. пр. Хр. (Недялков 2020, 87). От вътрешността паралели има от Пистирос (Domaradzki 2002, 194, fig. 8.3, № V/1.1)

На изток от обект 61 през 2020 г. е регистриран следващият обект (154) от елинистическата епоха. Намира се в землището на с. Кошарица в м. Ливадите. Разположен е на склон с южно изложение и с много лек наклон. Съществува пряка видимост между обекта и всички останали от периода в околността, включително и Месамбрия. В рамките на обекта има съществуващ извор (Карабунар). В близост има още два големи извора наречени Горен и Долен Футул, които към този момент също са пълноводни. За разлика от предходните обекти, които се намират в непосредствена близост до склоновете на планината, този е отдалечен на ок. 2 км от нея. Така той се разполага на границата на зоната с най-интензивна седиментация, на която са подложени южните склонове на планината, като тук вече не се наблюдава активен транспорт на късов материал с размери 30–40 см или повече. Фракцията тук е намалела до и под 1 см. Въпреки че се разпространява на най-голямо разстояние спрямо подхранващата зона (склоновете на планината), тя се отлага като алувиални образувания, чиято дебелина е съществено намалела. Това прави обекта много добре видим на повърхността, като именно така са регистрирани и отделни структури. Това са няколко концентрации от ломени и частично обработени камъни, които свидетелстват за разрушени постройки. Подемният археологически материал показва обитаване през няколко исторически периода. В най-северните части се разполага обект от османския период, по всяка вероятност чифлик. Разграничават се поне две постройки с каменни стени.

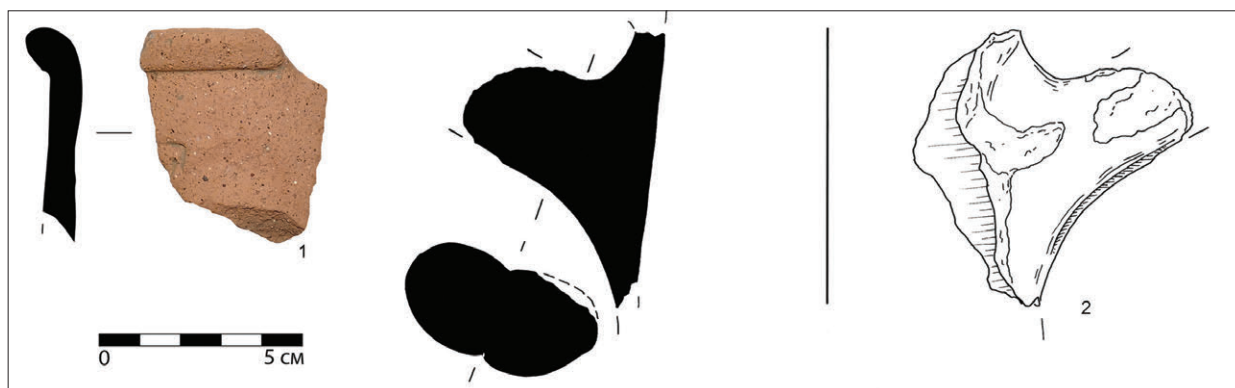
По цялата площ на обекта са документирани четири постройки от ранната и от късната римска епоха и от Късната античност, намиращи се от 100–150 м отдалечени една от друга (Узунов и др. 2021а, 69, обр. 3). При най-близката, разположената до извора Карабунар, са регистрирани множество фрагменти от керамични тръби. Проследяването им върху терена установява наличието на водопровод, прокаран от извора Долен футул и свързващ сградата. По повърхността при отделните концентрации се откриват голям брой фрагменти битова керамика от съдове, изработени на колело, от римската епоха и от Късната античност, които със сигурност са свързани с постройките. От съдовете са открити и имортни, покрити с лак и барбутинна украса.

При един от каменните разсипи са открити керамични фрагменти от елинистическата епоха. На това място няма документирани материали от късноримската епоха и Късната античност, което дава основание да се предположи, че това са останки от разрушена структура от елинистическата епоха – вероятно сграда, изградена изцяло или поне частично с каменни стени от ломени и частично обработени камъни. Те са местни, добивани са вероятно от кариера, разположена на южните склонове на планината – както вече бе споменато, обектът се разполага върху пролувиално-делувиални образувания, в които се откриват ръбест до полузаоблен чакъл, валуни и гравий, пясъци и песъчливи глини, откъдето не биха могли да бъдат извлечени варовиците, използвани при градежа на постройката. Последните са характерни именно за планинската част, където се разполага Еминската свита, която представлява флиш. Тук са характерни варовиците и в повечето случаи те са песъчливи или кластични – от варо-

вит гравелит в основата до пелитоморфен варовик в горната част на пласта⁶³. Един фрагмент от плоска керемида, коринтски тип от серията *Heraclea* е открит по време на издирванията,

Останалият подемен материал от обекта включва фрагменти от питоси, транспортни амфори и битова керамика. Най-ранните в хронологично отношение амфори принадлежат на Хераклея. Едно устие със запазена малка част от печат в правоъгълна рамка върху шията, от който е видим (Обр. 80/1):

[...]ς

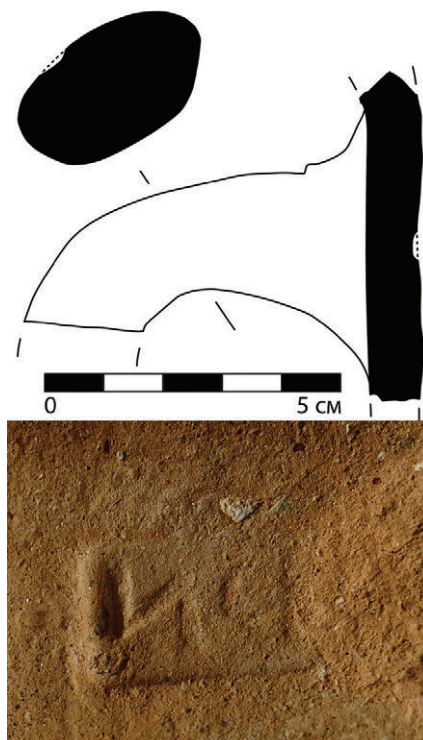

Обр. 80. Транспортни амфори от обект 154, землище на с. Кошарица.

Запазените размери на печата са дължина 1,1 см и височина 0,7 см. Частичната запазеност не позволява прецизиране на датировката и тя най-общо се поставя в IV в. пр. Хр. Повече конкретика в датировката дава друг частично запазен печат (с дължина 1,2 см и височина 0,7 см) върху дръжка от амфора на Парос. Той е правоъгълен (Обр. 81):

[Παρί]ov←

Паралели се намират в Калатис (Gramatopol, Poenaru Bordea 1969, 244, nos. 921–925, 281, no. 921), Истрия (Canarache 1957, 216, no. 502; Соја 1986, 444, nos. 165–166, 445, fig. 8/165), Херсонес (Монахов и др. 2017, 106, Pr. 1). В Албещ печатите с етника на Παρίων (изписан с омега) са открити в контексти, датирани в периода от края на втората до края на третата четвърт на III в. пр. Хр. (Vuzoianu, Bărbulescu 2008, 169). Един от двата печата с етника на Παρίων (изписан с омикрон) е открит в контекст заедно с печата на родоските фабриканти Αρτεμίδωρος и Σωτήριχος I, които работят в периода 233–220 г. пр. Хр. (Cancardeşenol 2017, 224, 241). В края на III и началото на II в. пр. Хр. е датиран същият печат, открит в некропола на

Обр. 81. Печат на амфора от обект 154, землище на с. Кошарица.

⁶³ Подробна информация в главата посветена на геоложката характеристика на района.

Херсонес (Монахов и др. 2017, 106, Pr. 1). От Месамбрия датировката също е в края на III и началото на II в. пр. Хр. (Lazarov 1980, 178). Останалите фрагменти от транспортните амфори са предимно двойни дръжки с произход о-в Кос (Обр. 80/2).

От трапезните съдове преобладават фрагментите от късната елинистическа епоха. Голяма част от тях са с червен цвят, цялостно или частично покрити с плътна или разредена червена ангоба. Фрагменти от разлати паници с датировка от последната четвърт на II до началото на I в. сл. Хр. (Божкова и др. 2018б, 229; Rotroff 1997, 417), както един фрагменти от чаша с конкавно-конусовидна форма, също характерна за времето ок. и след средата на I в. пр. Хр. (Божкова и др. 2018б, 231; Bounegru, Erdemgil 1998, 264–266), са показател за съществуването на обекта вероятно до ранната римска епоха. Така не трябва да се изключва и континуитет между двете епохи, какъвто е засвидетелстван и на други обекти в района (Узунов и др. 2021а, 69).

Частично обработените камъни и покривната керамика са показател за наличието на монументална архитектура. Това, както и компактните размери на обекта (по-малко от 1 дка), насочват към сходна интерпретация за неговите функции с обекти 34 и 386, както и с останалите комплекси (3, 15, 105, 191, 334, 350, 356), разположени по средното и долното течение на р. Ахелой. Необходимо е да се отбележи, че площите южно от обекта са плодородни и с много висок земеделски потенциал – за разлика от тези северно в близост до южните склонове на Стара планина. Там седиментът е съставен от по-едра фракция камъни от образувалите се наносни конуси поради описаните процеси на седиментация, които силно ограничават земеделския потенциал, свеждайки го до възможен за използване само за определени култури (Узунов, Божкова 2021, 105). Почвите имат плитък хумусен хоризонт (0,20–0,30 м), ниско хумусно съдържание (1–3%) и ниско естествено плодородие (Пенков и др. 1992, 123). Те се променят в долното течение на един ляв приток на р. Бяла, в близост до който се разполага обект 154, и на югозапад преминават в едни от най-плодородните в района. Интерпретирането на обекта като стопански комплекс със земеделски функции, разположен в парцел на хората на апоийкията, е теоретична постановка и не трябва да се изключва фактът, че подобни структури са засвидетелствани в района тук и в териториите на други гръцки колонии (Дамянов 2013, 123; Carter et al. 2000, 707–741; Nikolaenko 2006, 151–174; Smekalova, Smekalov 2006, 207–249).

В същото землище на с. Кошарица, но в мах. Чолакова чешма в м. Лозенска чешма, на 2,3 км в източна посока от обект 154, се намират група обекти, разположени близо един от друг, със синхронни материали от елинистическата епоха. Това са обекти 207, 210 и 325, регистрирани по време на теренните издирвания през 2021 и 2022 г. (Узунов и др. 2022а, под печат). Те се разполагат в средната част на южния склон на Еминска Стара планина на надморска височина от 30 до 50 м. Разстоянието между обекти 207 и 210 е по-малко от 300 м, от 207 до 325 е ок. 360 м, а от 210 до 325 е най-голямо – ок. 550 м. Съществува пряка видимост не само един към друг, но и към всички обекти от околността по долното течение на реките Хаджийска и Бяла, както и към Месамбрия. Обекти 207 и 210 имат малка площ от 1 до 3 дка, като е необходимо да се направи уточнение, че видимостта върху повърхността по време на регистрацията им не е висока. Теренът не се е обработвал, което заедно със строителството, което се осъществява в последните 20 години, не позволява прецизирането на големината им. Последният от трите обекта (325) дори е регистриран при проверка на изкопни дейности за

прокопаване на отводнителна канавка на пътя „Слънчев бряг“ – Кошарица, като материалите произхождат именно от канала и от депонираната встрани пръст.

Теренните издирвания не показват наличие на археологически материали или следи от различни по характер съоръжения, изпълващи разстоянието между отделните обекти, което дава основание да се предполага, че те не са част от един по-голям обект, а представляват самостоятелни структури. В границите на определените площи на обекти 207 и 210 са открити концентрации от ломени камъни с различни размери, които маркират останки от разрушени постройки: най-малко две структури, по една за двата обекта. Върху повърхността им е открита още и строителна керамика – плоски и покривни керемиди, единствено коринтски тип. Въпреки липсата на видимост на повърхността при обект 325 също са регистрирани ломени и частично обработени камъни. Те са открити в отводнителния канал, направен при строителните дейности. В него са открити и плоски керемиди, също само коринтски тип, като тук не са открити покривни керемиди (калиптери). Документираните керемиди и частично обработените камъни все пак са показател за съществуването на това място на поне една постройка, вероятно сходна на останалите две от обекти 207 и 210.

Откритите керемиди в трите обекта имат запазени предимно части от страничните ръбове. Има и няколко екземпляра със запазен релефен ръб, разположен в горния край на керемидата. Документиран е един фрагмент от челна керемида. Глината, от която са направени керемидите, е с дребни примеси слюда и дребни камъни, а цветът ѝ след изпичане е оранжев. Направените наблюдения показват еднотипност на всички открити екземпляри от трите обекта и на базата на сходствата в технологичните характеристики с други образци, открити от обекти от района, може да се предположи принадлежност към т. нар. серия *Heraclea*. Сходството в отделните керемиди предполага изработването им като една поръчка, направена в работилница в района, за каквато убедителни има доказателства, че е функционирала през този период⁶⁴.

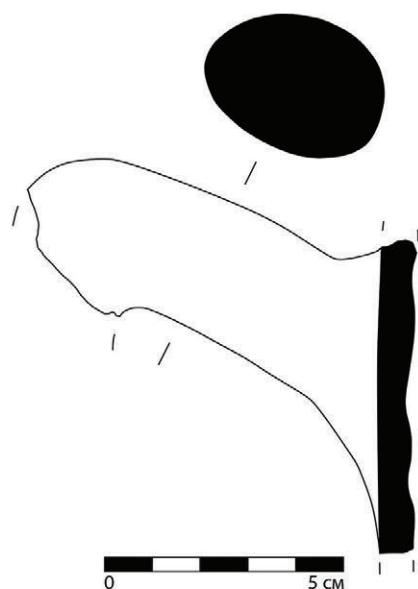
Късове отухлена глина са открити единствено на обект 325, но без ясни следи от плет. Характерни за тях са множеството примеси от органика, която в резултат на високата температура, на която е била подложена глината е изгоряла, оставяйки шупли. Дребни камъни също са използвани при изготвянето на строителната смес. Липсата на следи от плет, както и сравнително големият размер на откриваните късове без запазени външни стени, предполага, че те произхождат не от разрушени стени, изградени на плетено-колова конструкция, а от друг вид съоръжение, намиращо във или извън постройката. Не трябва да се изключва вариантът късовете да принадлежат на раздробени блокове кирпич, какъвто традиционно се употребява при строителството на сгради през елинистическата епоха⁶⁵. Късовете обаче се отличават по характеристика от блокове интенционално печен кирпич, открит в избата на сграда от ранната елинистическа епоха, намираща се на ул. „Крайбрежна“ (Божкова и др. 2023, под печат).

⁶⁴ Повече за производството на строителна керамика в района (Kovachev et al. 2011; Божкова и др. 2018б; Стоянова 2022).

⁶⁵ Повече за употребата на кирпич, технология и епиграфски данни в (Fields 2006). За вътрешните райони на Тракия (Стоянова, Попов 2008).

За трите обекта е характерно наличието на питоси. Те съставляват голяма част от откритите по повърхността археологически материали и не представляват изненада, тъй като това е документирано на почти всички обекти от елинистическата епоха, разположени както по реките Ахелой, Хаджийска и Бяла, така и по южните склонове на Еминска Стара планина.

Една възможна хипотеза е използването им при първичната обработка в процеса на производство на вино. Както вече бе споменато при анализа на обект 154, площите, разположени в близост до планинските склонове, имат плитък хумусен хоризонт с ниско плодородие (Пенков и др. 1992, 123), което е в резултат на подхранването с късов материал с едра фракция камъни, отложени при седиментацията. Образувалите се наносни конуси правят почвите изключително неподходящи за много от зърнените култури, но достатъчно добри за развитие на лозарство, тъй като лозата по своя характер не се нуждае от високо хумусно

Обр. 82. Печат на амфора от обект 210, землище на с. Кошарица.

съдържание за отглеждане. Винопроизводство от района на Месамбрия отдавна е предположено на базата на откритите транспортни амфори от група „Парменискос“ с печати на магистрати Антифилос, Мелсеон, Матробиос, Херотимос, Дамолетес (Stoyanov 2003, 41; Stoyanov 2011, 195; Stoyanov 2011, 200; Stoyanov 2016, 362). Както вече бе споменато по-горе в текста, широко известна е технологията на използване на питоси в процеса на ферментация на гроздето при стареенето и съхранението на виното (Лазаров 1975, 64; Boulay, 2012, 101–102). Все пак не трябва да се отхвърля употребата на питосите за съхранение на зърнени култури, които съставляват основна и неизменна част от диетата на населението дори и на места, където не могат да се добият чрез пряка собствена реколта, а са предмет на търговия.

Останалите материали включват битова керамика, изработена на бързо гърнчарско колело, предимно от т. нар. „plain pottery“. Само един фрагмент от съд от групата на монохромната керамика със сив цвят на повърхността е открит от обект 325. На нито един от трите обекта не са документираны съдове, изработени на ръка. Голямо количество от фрагментите принадлежат на транспортни амфори. На обект 210 е открита една дръжка от родоска амфора с печат, който е много лошо запазен⁶⁶. Това е правоъгълен печат със следните размери: дължина 2,7 см и височина 1,6 см (Обр. 82). Щампован е два пъти:

Μικύθου

Ἀγ[ρίανι](ος)

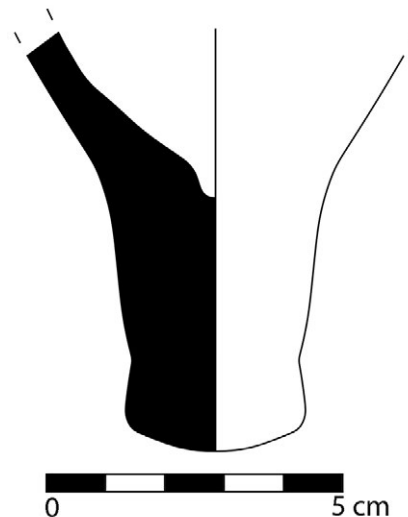
⁶⁶ Амфорният печат е консултиран и определен от гл. ас. д-р Калин Маджаров (НАИМ при БАН), за което авторът изказва благодарност.

Фабрикант Μικύθος II е от период Πα и Πβ (ок. 233–210 г. пр. Хр.) по хронологията на Ж. Финкелщайн (Finkielsztein 2001, 191). Печати на Μικύθος II са засвидетелствани върху една амфора заедно с печати на епонимите Καλλικράτης I, Νίκων, Πανσανίας I и Αριστείδας I от период Πα (ок. 233–220 г. пр. Хр.) и Ἀγλώκριτος от период Πβ (ок. 219–210 г. пр. Хр.) (Cancardes-Senol, 231), месец Ἀγριάνιος (май/юни). От обект 207 произхожда и още един фрагмент от родоска амфора (Обр. 83) – столче от вариант I-F (Монахов 2003, 314, табл. 84/1–2), което по типологията на Монахов се разполага в средата или във втората половина на II в. пр. Хр. (Монахов 2003, 120–121). Амфорен внос от Лесбос е засвидетелстван на обект 325 с тип III-B по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 259, табл. 29/7), попадащ в последната четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 47).

От обект 210 е открит един къс желязна крица. Въпреки че е добит от теренни издирвания, все пак трябва да се отбележи, че на обекта няма по-ранни или по-късни следи от обитаване. На този етап от проучванията, наличието на ковачница би могло да бъде само хипотетично предложено. От елинистическата епоха от района на южните склонове на Еминска Стара планина единствените следи от металообработване са документирани при разкопките на обект 54 (м. Харманлъка, с. Оризаре), като там са открити отпадъчни продукти (шлака), а не крици (Узунов и др. 2016, 283–284).

При интерпретацията на обекти 207, 210 и 325 могат да бъдат направени аналогии с поредицата обекти, разположени по средното и долното течение на р. Ахелой и Хаджийска (3, 15, 105, 191, 321, 334, 350 356 и 386). Наличието на компактни самостоятелни структури с каменна архитектура и с керемидени покриви по-скоро свидетелства за стопански комплекси, намиращи се в хората на Месамбрия, които са издигнати и съществуват с основната цел да задоволяват нуждите на колонията. Икономическият им характер е възможна хипотеза, като трябва да се подчертае, че те съществуват не само за задоволяване нуждите на апойкията, но и за търгуване с продукцията с други центрове в Черно море и във вътрешността на Тракия. Подемният археологически материал от обекти 207, 210 и 325 на този етап сочи вероятно възникване на структурите в последната четвърт на IV и вероятно съществуване поне до края на II или до началото на I в. пр. Хр.

Следващите обекти се разполагат в планинския пояс на Еминска Стара планина в едни от най-високите ѝ части – на надморска височина от 350 до 400 м. В землището на с. Кошарица, махала Плазовец и м. Кукуречова чука, през 2021 г. е регистриран обект 211 с материали от елинистическата и от късната римска епоха. Разполага се в подножието на полегатото било на рид с видимост към почти всички посоки. Разстоянието до Месамбрия по права линия е ок. 15 км, а самият обект се разполага на предполагаемо трасе, преминаващо по билото на планината и слизащо по поречието на р. Карагьолгенска, водещо към античният

Обр. 83. Столче от транспортна амфора от обект 207, землище на с. Кошарица.

Навлохос⁶⁷, отдалечен на 17 км също по права линия. Площта на обекта не надвишава 2 дка, като по повърхността са регистрирани предимно фрагменти от керамични съдове без следи от структури. По-голямата част принадлежат на транспортни амфори, но само някои са от елинистическата епоха. Останалите са от римския период. Повечето от амфорните фрагменти са силно обезличени от земеделската обработка на почвата. Малко повече е запазена част от столче на тасоска амфора, вероятно тип П-С-2 по С. Монахов, (Монахов 2003, 278, табл. 48/1) с датировка след средата на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 78). С обща дата в елинистическата епоха се разполагат и останалите фрагменти от битова керамика открити по повърхността.

Функциите на обекта не могат да бъдат дискутирани в детайли на този етап, най-вече поради недостатъчната информация добита от теренните издирвания. Интерпретирането му като селищен обект е вероятна хипотеза, а разположението му във високите части на планината може би трябва да се свърже с експлоатация на билните части за развитие на скотовъдство или друг вид поминък, различен от този на земеделски ориентираните селища в ниските части.

Подобен на предходния обект в топографско отношение е следващият обект (75) от елинистическата епоха. Намира се високо, почти на 360 м надморска височина, в планинския пояс на Еминска Стара планина в землището на гр. Св. Влас и е регистриран при теренни издирвания през есента на 2013 г. (Узунов и др. 2014, 652; Узунов, Божкова 2021, 104). Разполага се на билните части в м. Големия равник. Напълно вероятно е те да са използвани за локално трасе, водещо своето начало от селището при Св. Влас и с крайна цел земите на север от Стара планина. Следвайки билото, недалеч на север от обекта, се разполага крепост, която е част от системата на късноантичния и средновековния преграден вал „Малката капия“, изграден в тази част на планината (Шкорпил, Шкорпил 1890, 16–17; Христов и др. 2020, 115, обр. 1). На триверстовата топографска карта от 1877–1878 г. е начертан път от Манастиркъой (Св. Влас) до високите билни части, където се разполага крепостта. Там той се съединява с другия основен път от Анхиало (Поморие) и продължава за Гюзекъой (Обзор) през село Баня.

Разполагането на обекта на трасе, свързващо селището при съвременния гр. Св. Влас и античния Навлохос с териториите на север от Еминска Стара планина, поставя въпроса за неговата интерпретация. За съжаление ниската видимост върху повърхността при регистрирането му не дава задоволително обяснение. Липсва информация за останки от постройки, а единствените индикативни материали, открити при теренните издирвания, са част от столче на транспортна амфора и няколко фрагмента от съдове, покрити с червен лак, поставящи датировката на обекта в елинистическата епоха с по-голяма вероятност на съществуване в нейната късна фаза. Въпреки сравнително високото качество на керамичния материал информацията за обекта е твърде оскъдна и всички предположения за неговия характер и функции остават твърде спекулативни на този етап на проучванията (Узунов, Божкова 2021, 104).

⁶⁷ Навлохос се споменава от Страбон като полихнион (Strabo, Geography, Book 7, Chapter 6, 1; Гюзелев 2009, 91). М. Дамянов отбелязва, че характера на ландшафта поставя под съмнение включването на района в месамбрийската хора тъй като планинският терен затруднява комуникациите между Месамбрия и Навлохос и е възможно селището да е функционирало извън нея – като пристанищен и търговски пункт под неин контрол (Дамянов 2013, 120).

От района на високите билни части на Еминска Стара планина е известен още един обект от елинистическата епоха, регистриран при теренни издирвания през 2019 г. (Христов и др. 2020, 115, обр. 1). Засега информацията е налична само от първичната публикация за проучванията и е ограничена по обем, но от предоставената карта се вижда, че проучвателите го определят като селище.

Обектът се локализира на 4,5 км североизточно от обект 75, но вече в землището на с. Баня. Разполага се в м. Черковище на 350 м надморска височина и също е на било на рид. По сходен модел с предходния обект може да се предположи, че обектът се намира на път, използващ високите равни части с малки наклони за преодоляване на разстоянието от Емона до основния път Анхиало – Навлохос. Съществуващо трасе, преминаващо през обекта, се вижда отново на триверстовата топографска карта от 1877–1878 г. Освен че свързва територията на нос Емине с главния път за Поморие, то има разклонение към брега на Черно море и се среща с пътя, идващ от Св. Влас. Последният е регистриран също през 2019 г., като е отбелязано, че трасето му е широко 3 м и е покрито с каменна настилка (Христов и др. 2020, 117).

Интерпретирането на обекта като селище е правдоподобно, като той е поредният, запълващ празнината в територията между по-ниските части на Месамбрия и Навлохос и показващ, че билото на Еминска Стара планина е овладяно добре през елинистическата епоха не само в близката околност на нос Емине, където евентуално се е разполагал античният Аристеум, но и във високите планински територии, разположени малко по-навътре от морския бряг. Вероятността обаче населението в тях да е съставено от гръцки колонисти е малка и, както неведнъж са дискутирани предполагаемите граници на хората на Месамбрия, територията владяна от античния град на север трябва да се ограничи единствено в границите на отделни анклави като Навлохос, обекта в м. Палеоря и евентуално селището при нос Емине (последните два дискутирани в текста по-долу).

Най-източно разположените обекти се намират в околностите на съвременното село Емона. Това са два обекта, като първият от тях се намира в м. Палеоря. Обектът е регистриран при теренни издирвания на експедиция „Емона – Аристеум“ през 2019 г. от екип с ръководител И. Христов. Намира се на 1,7 км югозападно от с. Емона, непосредствено над малък морски плаж в южната част на м. Трите дъба. Разполага се на висока тераса на 16 м надморска височина. Заливът, в който се разполага обектът, е добре защитен от преобладаващите северни и североизточни ветрове (Христов и др. 2021, 124). Мястото е едно от малкото, удобни за пристанище за малки плавателни съдове (Христов и др. 2021, 124; Райчевски 2007, 404).

Обектът представлява разрушена компактна структура с размери 25 x 25 м, ориентирана по посоките на света, и е силно пострадала от иманярски изкопи. Проучвателите документират голямо количество ломени камъни, с които е издигната сградата, и според тях тя е била самостоятелна укрепена структура (Христов и др. 2021, 125). Част от блоковете достигат размери 0,65 x 0,25 x 0,15 м (Христов и др. 2021, 127, обр. 6) и са добре обработени, а един от тях е и полиран. Тясната му страна е профилирана с отстъп в долната половина на приблизително $\frac{2}{3}$ от горния ръб, като в известен смисъл наподобява епистил с фасция в йонийски ордер.

При теренните издирвания от повърхността са събрани голямо количество фрагменти строителна керамика – керемиди. Това са плоски керемиди, коринтски тип, и покривни –

лаконски. Не са открити запазени цели екземпляри от тях. Керемидите са от серия *Hereclea* (Христов и др. 2021, 127). Въз основа на наблюденията върху глината, която е използвана за направата на керемидите, проучвателите извеждат две серии за плоските и покриващите керемиди (Христов и др. 2021, 131). Според тях те са изработени в едно ателие с конкретен срок и изпълнение. Двете серии са сходни, като разликите се ограничават в цвета след изпичане и в размерите на конструктивните елементи, което е достатъчен аргумент да се счита, че става дума за едновременно производство и отчетност на нужното количество продукция (Христов и др. 2021, 133).

Един екземпляр от серия *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) е документиран по време на теренните издирвания, осъществени през 2019 г. (Христов 2021, 132). Както вече бе споменато в текста по-горе, продукцията на фабриканта/магистрата Мосхо се разполага след 30–20 г. на IV в. пр. Хр. (Стоянова 2022, 32). За съжаление по време на обходите са открити малко на брой фрагменти от битова керамика. Това са предимно устия и дъна на съдове, изработени на бързо грънчарско колело от т. нар. „*plain pottery*“, както и няколко фрагмента от керамични съдове, изработени на ръка. Има и неголямо количество недиагностични фрагменти от стени на транспортни амфори (Христов 2020, 162; Христов и др. 2021, 125, 128, обр. 7, 129, обр. 8). Това поставя датировката на обекта след началото на последната четвърт на IV в. пр. Хр., като горната граница засега остава по-неясна.

Според проучвателите обектът в м. Палеоря, с. Емона, се вписва добре в серията укрепени обекти, проучвани по Западното Черноморие от елинистическата епоха, като тук се споменават обектите при Мандренското езеро, м. Фармакида при гр. Приморско, м. Голата нива при с. Синеморец, м. Пастич при с. Бродилово, както и в с. Равадиново и в м. Калето при с. Извор. Предложена е хипотеза за разполагането на подобен вид обекти, определени като малки тюрзиси, в контролираните градски територии на гръцките колонии (Христов и др. 2021, 143). От написаното за обекта става ясно, че той се интерпретира като тюрзис⁶⁸, което от своя страна предполага тракийска собственост, при това на лице с висок социален статус, в непосредствена близост до Месамбрия. Това е възможна хипотеза, но би могъл да се допусне и поглед в малко по-различна посока, като бъдат направени аналогии с някои други обекти от Черноморието като тези в Албещи или на Кримския полуостров, където в хората на апойкиите им се разполагат сходни по план обекти, за които се твърди, че имат стопански и икономически функции, т.е. че това са имения, свързани с икономиката и с поминъка на coloniите и са под директен техен контрол (Carter et al. 2000, 709–713; Nikolaenko 2006, 160–163; Smekalova, Smekalov 2006, 221). Укрепеният характер не трябва да бъде аргумент в полза на интерпретирането им като тюрзиси, тъй като обектите от този вид, разположени в извънградска среда, свързани с определени икономически отрасли, се нуждаят от защита от нападения (Morris, Paradoroulos 2005, 158). Не е изключено те да са изпълнявали охранителни функции за coloniите, каквито са предложени за обекта в Албещи например (Дамянов 2013, 123). Близостта на обекта до единственото удобно място за малко пристанище в района е в подкрепа на последната хипотеза. Според И. Христов при сегашното състояние на бреговата линия изборът за пристанище в района е сведен до местата с малки суходолия, които се спускат на юг и на югозапад от нос Емине, а именно подножието на нос Бабака, мест-

⁶⁸ Повече за т. нар. тюрзиси в Тракия (Димитров 1958; Попов 2017; Христов, Пантов 2016; Христов и др. 2011; Узунов 2020).

ностите Палеорти, Ливкадки и местността, в която се разполага укрепения обект (Христов 2018, 127–128). Осигуряването на контрол и охрана на едно от малкото пригодни места за връзка със сухоземните трасета, водещи към планинските части на Еминска Стара планина, е достатъчен аргумент за издигането на укрепен обект на това място.

Вторият обект в землището на село Емона се разполага на нос Емине, на северозападната ниска тераса, която е добре защитена от ветровете. Носът отстои на ок. 2 км югоизточно от съвременното село и представлява стръмен откос с приблизителна височина от 58 м (Христов 2020, 43). Площта му не е голяма, като тя непрекъснато намалява. Нос Емине е подложен на загуба на територия, като причините са изцяло геоложки. Поради различния си характер скалите са подложени на гравитационни деформации от няколко типа, като най-вероятните причини за загуба на територия са плоско и клиновидно плъзгане, както и прекатурване (Велев 2020, 180–183).

На това място се издига късноантична и средновековна крепост със запазени стени и кула. Тя е известна и описана от К. Шкорпил, който за първи път я документира и прави план (Христов, Николов 2018, 677). Обектът неведнъж е бил предмет на дискусии, като историческите сведения са доста и обхващат времето от Античността до края на османския период. За пръв път Плиний Стари споменава за Аристеум. Той го локализира на билото на Стара планина, непосредствено над Черно море⁶⁹.

Въпреки че нос Емине е сравнително добре известен, разкопки са проведени едва през 2019 г. от екип с ръководител проф. Иван Христов (НИМ). Направени са общо осем сондажа в два сектора, предшествани от геофизични проучвания през 2018 г. (Христов, Велковски 2019, 728–729; Христов 2020, 33–47).

Резултатите от разкопките показват, че във всички проучени части са открити материали от I хил. пр. Хр. Според проучвателите периодът на първата половина на хилядолетието е началната дата на обитаване на това място, като основа за това твърдение са откритите фрагменти от керамични съдове, изработени на ръка (Христов 2020, 70–71). От публикуваните материали се виждат фрагменти с украса от къси насечки, с излъскана повърхност и съдове с вертикални дъговидни дръжки (Христов 2020, 72, обр. 29, 1–10). Не е изключено част от материалите да са от елинистическата епоха и да са синхронни с останалия материал, с какъвто също избилстват направените сондажи. Такъв е напр. един фрагмент от съд с плоска пъпка с връзан кръст, публикуван в монографията на И. Христов от 2020 г. (Христов 2020, 72, обр. 29/3), като за този вид украса В. Ханджийска предлага дата в ранната елинистическа епоха, и по-точно от началото на III в. пр. Хр. (Ханджийска 2009, 77–78).

Данните на проучвателите показват, че на същото ниво, директно върху скалата, както те отбелязват, са документирани материали от класическата и елинистическата епоха (Христов 2020, 71). В един от сондажите (сондаж 1), под пласт с късноантични материали са разкрити две негативни структури – ями (Христов 2020, 54). Първата яма има овална форма, вкопана в стерилния пласт, с размери: диаметър 1 м и дълбочина 0,70 м. Запълнителят ѝ е съставен от силно размит и отухлен кирпич и от множество фрагменти от транспортни амфори (Христов 2020, 71). Втората яма е по-малка и е с размери: диаметър 0,50 м и дълбочина също 0,50 м. Запълнителят е отново от отухлен кирпич (Христов 2020, 54). От публикацията не

⁶⁹ Повече за Аристеум в: Pliny, The Elder, *Natural History*, Book IV, Chapter XI, 45.

става ясно дали това са отухлени късове глина от стенна мазилка на постройка, изградена на плетено-колова конструкция, или са преотложени в ямата кирпичени блокове, попаднали в нея след разрушаването на структурата.

В сондаж 5 проучвателите отбелязват, че основите на сграда от Късната античност са вкопани в пласт от светла глинеста пръст с материали от предримската епоха. За пласта е отбелязано, че освен транспортни амфори съдържа и фрагменти от строителна керамика – керемиди (Христов 2020, 61). Повечето фрагменти са от коринтски тип плоски керемиди (Христов 2020, 61). Наличието на керемиди предполага, че на това място е имало постройка с керемиден покрив и с монументален характер.

При проследяването на стратиграфската ситуация на обекта от проучените сондажи се вижда, че материали от класическата и от елинистическата епоха се намират изключително и само в отделни части, незасегнати от изравняващи и нивелиращи строителни дейности от периода на Късната античност. Отухлените кирпичи и наличието на керемиди от този период предполага, че на това място е имало поне една постройка, която е имала вероятно монументален характер. Проучвателите датират керемидите в елинистическата епоха (Христов 2020, 78, обр. 36), което добавя още един към регистрираните и проучени обекти с покривна керамика от района на Месамбрия Понтика. Част от екземплярите с бежов и светлобежов цвят могат да бъдат свързани с продукцията на керемиди от т. нар. серия *Heraclea* (Христов 2020, 77), за които се предполага, че са изработвани в хората на антична Месамбрия (Kovachev et al. 2011, 227).

Както вече бе споменато, голяма част от керамичния материал е съставен от транспортни амфори от различни центрове. Измежду тях са открити и три екземпляра с печати (Христов 2020, 71). От първия печат, открит на дъното на яма 1 в сондаж 1, се четат само две букви – Х и Е (Христов 2020, 76). Вторият е открит върху материковата скала в сондаж 2 и се отнася към времето от 345–341/345–330 г. пр. Хр. (Христов 2020, 76). Третият е с дата около 350–345 г. пр. Хр. (Христов 2020, 77). Последният печат е открит заедно с бронзова монета на Месамбрия, като проучвателите сочат дата в III-II в. пр. Хр. Останалият керамичен репертоар включва импортни съдове с чернофирнисово покритие. Това са паници, като една от тях има и графит с надпис ЕКТА (Христов 2020, 71, 73, обр. 29а, 1).

Крепостта и постройките в нея, издигнати в късната античност, разрушават по-ранните пластове от втората половина на I хил. пр. Хр., което изключително много затруднява интерпретацията на обекта от това време. Наличието на покривна керамика, остатъците от кирпичени конструкции, както и фрагментите от комерсиални транспортни амфори и импортната чернофирнисова керамика са белези на съществувала сграда, вероятно с монументален характер, чиито функции засега остават неизяснени. Според проучвателите не е изключено на това място да е съществувала сграда с ритуални функции, т.е. крайморско светилище, като съпоставят директно с обекта на нос Св. Атанас при гр. Бяла (Христов 2020, 168). Там, при късноантичната крепост, е открита сграда, за която е предположено, че представлява храм от елинистическата епоха. Откритите следи, насочващи в тази посока, са жертвени огнища с украса (есхари) и др. (Йотов, Минчев 2013, 217). Липсата на открити подобни структури на обекта при нос Емине възпрепятства преките аналогии, но все пак остава възможен вариант, ако се основаваме на топографски признаци предвид локацията и на строителните материали, използвани при строежа на сградата. Въз основа на откритите материали датировката трябва да се разположи след средата и втората половина на IV до III-II в. пр. Хр.

Археологически обекти, датирани най-общо във втората половина на I хил. пр. Хр.

В тази част са включени обекти без достатъчно диагностични материали, които да позволят прецизиране на датировката им в архаичната, класическата или елинистическата епоха. Обикновено масовият археологически материал, а именно керамичните фрагменти от съдове, е не само в малко количеството, но и представлява безлични и обрушени стени. Броят на обектите, датирани най-общо във втората половина на I хил. пр. Хр., е 46 (Обр. 84)⁷⁰. Наблюденията, направени при теренните издирвания, осъществени през 2013, 2017, 2020, 2021 и 2022 г., показват, че вероятно повечето имат селищен характер, като по повърхността им са регистрирани следи от разрушени постройки, изградени на плетено-колова конструкция. На други обекти са документирани само нищожно количество керамични фрагменти и вероятно представляват малки ферми или временни обиталища, свързани със земеделски или други дейности, упражнявани в района. Два обекта (46 и 196) представляват единични надгробни могили с открити по време на регистрацията им материали в насипите.

Както вече бе споменато, поставянето на обектите във втората половина на I хил. пр. Хр. е направено единствено въз основа на фрагментите от керамични съдове, открити по повърхността. Това са предимно стени на съдове, изработени на бързо грънчарско колело, от групата на монохромна керамика със сив цвят на повърхността, характерни за втората половина на I хил. пр. Хр. Констатирани са разлики единствено в нюансите на цвета на повърхността, както и наличието или отсъствието на ангоба. Въпреки че съществува предположение, че част от съдовете, изработвани в по-ранните хронологически периоди, са покривани с ангоба в по-тъмната гама, само този факт не представлява достатъчно основание за отнасяне на някои от обектите в късната архаична или в ранната класическа епоха. На голяма част от тези обекти са открити фрагменти от транспортни амфори, но и те принадлежат само на обрушени стени и части от столчета, чийто произход трудно би могъл да бъде определен без археометрични анализи и без сравняване с други образци.

Площта на регистрираните обекти варира от едва 3–4 до ок. 10–15 дка. По-големите по площ селища в района предоставят диагностични фрагменти и обектите съответно не са датирани само в „късната желязна епоха“. Пространственото разположение не се различава от останалите обекти с по-точна датировка. Най-голяма гъстота е отбелязана ок. големите реки в района – Хаджийска, Бяла и Ахелой, и край техни по-малки притоци. Най-много са на р. Хаджийска – 28, 81, 121, 124, 141, 201, 373, 375, 376, 384. На един ляв приток на реката е обект 159, на един десен – 372. Следващата река е Бяла, като обектите са 93, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 382 и 383, а на два нейни притока – 112 и 149. На р. Ахелой са обекти 17, 90, 109, 189, 195, 199, 212, 213 и 346. На река, извираща от възвишението Биберната и вливаща се в Черно море, южно, непосредствено до р. Ахелой, са регистрирани обекти 6, 106, 114, 115, 117 и 351. На р. Курудере, водеща началото си от Стара планина и също вливаща се в Инджекьойското (Несебърското) блато, са разположени обекти 151 и 152. На друг малък поток, вливащ се в блатото, е ситуиран обект 214. На брега на самото блато, на надморска височина

⁷⁰ Това са обекти с номера: 6, 17, 28, 46, 91, 90, 93, 106, 109, 112, 114, 115, 117, 121, 124, 128, 130, 131, 133, 135, 139, 141, 149, 151, 152, 159, 180, 189, 193, 195, 196, 199, 201, 209, 212, 213, 214, 312, 343, 346, 351, 372, 373, 375, 376, 382. За повече информация за местоположението им вж. таблицата с археологическите обекти в приложението след текста.

Обр. 84. Карта на регистрираните археологически обекти датирани най-общо във втората половина на I хил. пр. Хр.

от едва 1 до 2 м, се разполагат обекти 139, 209, и 343. Разположен на малко възвишение, без наличие на водоизточник наблизо, е обект 180. Втори обект (193) с неясни функции и също разполагащ се на възвишение, е известен от района. Намира се на вр. Чатал тепе в землището на с. Александрово, но използването на мястото за разполагане на ретранслаторна кула през ХХ в. е разрушило голяма част от неговия първоначален облик. Без съмнение мястото е поне посещавано през късната желязна епоха, като най-близките обекти, отстоящи до ок. 1–1,5 км разстояние, съществували през определен период във втората половина на I хил. пр. Хр., са 12, 14, 15, 17, 178, 179 и 191. Топографските му характеристики биха го определили като обект с ритуални функции. Засега обаче няма никакви утвърдителни доказателства за използването на мястото като светилище и всякакви интерпретации тук на този етап на проучване са недоказуеми.

Предположенията за използването на обектите с обща датировка във втората половина на I хил. пр. Хр. при реконструкцията на селищните модели в района са повече от спекулативно занимание. Липсата на реална хронология на обектите е предпоставка за погрешни изводи по отношение на топографското разпределение, на връзките помежду им, както и за отношението им с антична Месамбрия и с контактната зона към вътрешността на Тракия. За включването на тези обекти в дискусиата и анализа на селищните системи от близката околност на колонията са нужни още проучвания на терен, поне с методите на теренните издирвания, за набавяне на диагностични материали и за прецизиране на територията, върху която те се откриват. Твърдения за използването им с наличната към момента информация по-скоро ще внесат шум и наред с другия основен проблем в района (безконтролното застрояване от края на 90-те години на ХХ в., което не позволява детайлното проучване на голяма част от крайбрежните територии) ще изкривят сравнително лесно податливия на грешки селищен модел от близката околност на Месамбрия.

Могилни некрополи и единични надгробни могили

В резултат от предходните проучвания през годините са регистрирани десетки могилен насипи. Експедиция „Месамбрия – Хемус“ през 1977 г. описва няколко могили, групирани в два некропола в землището на с. Оризаре (Делев 1982 391). Некрополите са пререгистрирани и описани при теренни издирвания, направени през 2006 г. Първият се намира на ок. 800 м западно от пътя Оризаре – „Слънчев бряг“ в м. Тодоша и се състои от 4 могили, разположени почти на една линия в посока североизток-югозапад (Карайотов, Кръстев 2007б, 602). Върху могилите са регистрирани иманярски изкопи с размери до 3 м и с дълбочина 6 м, като се отбелязва, че около могиленото пространство на две от могилите са открити керамични фрагменти от съдове, изработени на ръка (Карайотов, Кръстев 2007б, 603). Възможно е съдовете да са тук заради извършвани поменални практики, но липсата на достатъчно информация относно тяхната датировка засега не позволява отнасянето на некропола със сигурност към втората половина на I хил. пр. Хр., въпреки че това остава като много вероятна хипотеза. Некрополът (обекти 66, 67, 68, 69) е посетен през пролетта на 2013 г. по време на теренните издирвания, като е регистрирана още една могила (обект 71), но археологически материали не са открити в нито един насип. Единственото косвено свидетелство за евентуалното датиране на некропола в предримската епоха е намиращото се на 300 м селище (обект 70), на което са открити материали от късната архаична и от класическата епоха – без обитаване от по-късни периоди.

Вторият некропол, намиращ се в землището на с. Оризаре, е на левия бряг на р. Хаджийска и се състои от 5 могили (обекти 43, 45, 47, 48 и 49). В иманярски изкоп на една от

тях е открит разрушен тухлен гроб от римската епоха (Карайотов, Кръстев 2007б, 603). Характерно за този некропол е, че могилиците се намират в една линия, разположени успоредно по левия бряг на р. Хаджийска. Според К. Кръстев те маркират трасето на пътя Анхиало – Марцианопол, а в близост се разполага римската пътна станция Казалет (Кръстев 2009, 121–122). Към този некропол вероятно трябва да се отнесе и още една могила (обект 41), регистрирана през 2013 г., отстояща на малко по-голямо разстояние от другите, но също разполагаща се на левия бряг на реката.

Без ясна датировка са няколко могили, разполагащи се в землищата на селата Гюльовца и Оризаре. Могилата при Гюльовца е регистрирана при теренни издирвания, направени през 2007 г. Висока е 1 м и е почти изцяло унищожена от иманярски изкоп. (Михайлов 2008, 788). В публикацията не е уточнено дали е засегнато гробно съоръжение, както и дали са открити материали в нея. Без данни за материали са и две могили, намиращи се северно от с. Оризаре. За тях споменава И. Велков във връзка със случайно открита находка от местен жител през 1921 г. (Велков 1922, 247)⁷¹.

През 2006 г. в землището на с. Бата при теренни издирвания са регистрирани надгробни могили от два некропола с материали от елинистическата епоха (Вагалински, Михайлов 2007а, 593), но те попадат извън зоната на проучване на настоящото изследване.

Археологически разкопки от района, попадащ в рамките на изследването, са извършвани само на една надгробна могила (обект 4). Тя се намира в землището на с. Медово, а разкопките са извършени от Д. Гергова и М. Кузманов през 2003 г. при спасителни проучвания, наложени от интензивната иманярска намеса, на която е подложен обектът. Разкопките разкриват гроб от римската епоха (II до началото на III в.) (Гергова, Кузманов 2004, 86). В близост се намират още няколко надгробни могили (обекти 4, 5, 13) и напълно вероятно е така образуваният некропол, разположен в подножието на възвишението Биберната, да е формиран именно през това време. Въз основа на сведението на К. Шкорпил, че на тази територия е открита каменна настилка от път, широк 9 разрача и издигащ се на 0,50 м от околния терен (Шкорпил, Шкорпил 1891, 131–132; Горова 1978, 18), може да се предположи, че това е известният път Анхиало – Марцианопол, по протежение на който са издигнати могилиците от некропола.

В резултат от терените издирвания, осъществени в периода 2013–2022 г., са регистрирани общо 44 могилини насипа, разположени поединично или групирани по няколко, образуващи могилини некрополи (Обр. 85)⁷². Част от тях са пререгистрирани и са известни от по-ранни проучвания. Немалко от тях са частично или почти изцяло разрушени от иманяри, като в някои са открити хронологически определими материали от ранната бронзова епоха (обект 367)⁷³ и от римската епоха (обект 402). Само два могилини насипа засега могат да се датират във втората половина на I хил. пр. Хр. – обекти 46 и 196. В близост до надгробната могила

⁷¹ Посочените могили, намиращи се в землищата на селата Гюльовца и Оризаре, не са открити при теренните издирвания от 2013–2022 г.

⁷² Регистрираните могилини некрополи и единични могили са обекти са: 4, 5, 8, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 29, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 76, 118, 119, 196, 313, 361, 365, 367, 395 и 402.

⁷³ Надгробната могила се намира в землището на с. Гълъбец, в близост до р. Хаджийска и е регистрирана през есента на 2022 г. В иманярски изкоп са открити керамични фрагменти от съдове характерни за ранната бронзова епоха. Материалите са консултирани с гл. ас. д-р Богдан Атанасов (Департамент „Археология“ на НБУ), на който автора изказва благодарност.

(46) се разполагат още три (39, 42 и 361), за които може да се предположи, че образуват некропол, разположен по хребета в м. Габерака, издигащ се южно от яз. „Порой“. Най-близките обекти (378 и 380) се намират на разстояние от 1,1 до 1,5 км и се датират в класическата епоха. Липсата на открити по-близо стоящи селища може да се дължи на ниската видимост заради горската растителност, с която е покрит целият район в близост.

Без наличие на археологически материали и разположен в близост до голямо селище от римската и късната римска императорска епоха⁷⁴ е трети некропол, намиращ се в землището на с. Оризаре (обекти 29, 32, 33, 35, 36 и 37). На възвишения и хребети в землището на Тънково са могилените насипи – обекти 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24. Констатацията, направена за предходните могили, намиращи се покрай пътни трасета, също би могла да бъде предложена и тук, като отново се използват архивните топографски карти и аерофото изображения. За разлика от предходните обекти тези могили не могат да бъдат обвързани с намиращи се в близост селища. Не трябва да се изключва вероятността това отново да се дължи на ниската видимост върху повърхността на терена.

Наблюденията, направени върху топографското разположение на могилените насипи в района, показва райониране в някои части, попадащи най-вече в землищата на селата Оризаре, Тънково и Каблешково. Голяма част от некрополите могат да се свържат с по-късни селища от римската епоха, като вероятно се ситуират по протежение на пътни трасета, преминаващи в близост до или през самите селища.

Надгробните могили 46 и 196 – откритите в тях материали от втората половина на I хил. пр. Хр. – се намират на 14 до 16 км от Месамбрия и заедно с некропола при с. Оризаре (обекти 66, 67, 68, 69 и 71), отстоящ на същото разстояние от апойкията, не само трябва да се свържат с местно тракийско население, но в известна степен биха могли да се използват като евентуални маркери на западната граница на хората на Месамбрия преди елинистическата епоха⁷⁵.

Анализът на могилените некрополи и на единични могили от района има доста условен и дискуссионен характер. Повечето от съставените реконструкции за връзки на некрополите с близко намиращи се селища, както и за наличие на пътни трасета, има само хипотетична основа. Това би се променило едва при добиването на информация за датировката на гробните структури, както и за погребалния обряд, което е възможно след извършване на редовни или спасителни разкопки. Ето защо предварителният или по-скоро съобщителният характер на този вид обекти на този етап е неизбежен.

⁷⁴ Обект 124 има два периода на обитаване. Във втората половина на I хил. пр. Хр. вероятно е съществувала малка ферма, а през късната римска императорска епоха той е аграрно селище с разпръснати една от друга постройки с жилищни и стопански функции. Могилният некропол съставен от обекти 29, 32, 33, 35, 36 и 37 се намира на 400–1000 м северно от него.

⁷⁵ Откритие в насипа на надгробната могила (обект 196) фрагменти от керамични съдове насочват за времето на класическата или къснокласическата епоха (Узунов и др. 2022, под печат). Селищата (обекти 65 и 70) намиращи се в близост до некропола при Оризаре (обекти 66, 67, 68, 69 и 71) са с материали от късната архаична и класическа епохи. Материалите от обект 46 имат по-обща датировка разполагаща се във времето на втората половина на I хил. пр. Хр. За маркер на западната граница на хората на Месамбрия в елинистическата епоха в текста по-горе бе предложен обект 158, (м. Бейкьой), намиращ се в землището на с. Бата и отстоящ на 18 км от апойкията.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТИ В ОКОЛНОСТИТЕ НА МЕСАМБРИЯ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА I ХИЛ. ПР. ХР. ДИСКУСИЯ

Пространствено разпределение на археологическите обекти

Късна архаична и класическа епоха

Обектите, регистрирани от архаичната епоха до момента са 14⁷⁶, като всичките имат характеристика на селища. Те възникват в късната архаична епоха и продължават да съществуват през класическата, а един тях – и през елинистическата епоха (173). Обекти 350 и 356, на които има структури и материали от края на VI и от V в. пр. Хр., не съществуват в тази форма през ранната елинистическа епоха. На тези места са издигнати единични структури, вероятно с характеристика на стопански комплекси с монументална архитектура.

Почти всички селища се разполагат на речни тераси на трите големи реки или на по-малки техни притоци. По средното течение на р. Ахелой се намират обекти 173, 178 и 179. Ситуират се на първата надзаливна тераса, като отстоят от 50 до 200 м от самата река. На р. Хаджийска, също на надзаливна тераса, се разполагат обекти 157 и 378. На р. Бяла са ситуирани обекти 65 и 165, като последният е сравнително отдалечен от течението на реката и се разполага на склон от възвишението в м. Дренака. На приток на р. Бяла (Кузгун дере) се ситуират обекти 62 и 91, а на приток на р. Ахелой – обект 339. Южно от Каблешково, на по-малки реки, вливащи се директно в Черно море, са разположени обекти 322, 333, 350 и 356. До този момент няма нито един обект от архаичната епоха, който да е регистриран или известен от по-ранни проучвания по високите части на Еминска Стара планина. Вероятната причина трябва да се търси не само в ниската видимост върху повърхността, която е покрита с гориста растителност, но и в липсата на диагностични материали. Другата причина за липсата на обекти има геоложки характер, а именно дискутираните в текста процеси на седиментация, изразяващи се в затрупване на по-ранните в хронологическо отношение обекти, намиращи се в непосредствена близост до или върху първите южни склонове на планината.

Разстоянието между отделните селища е между 2 и 6 км с изключение на обекти 178 и 179, където то е само ок. 400 м, и на обекти 62 и 91, където е малко повече от 600 м. Първите две селища се намират едно срещу друго, на левия и на десния бряг на р. Ахелой

⁷⁶ Вж. таблицата с археологическите обекти в приложението след текста.

и най-вероятно са част от едно по-голямо селище, простиращо се на двата бряга на реката. При вторите два обекта (62 и 91) може да се предположи принадлежността на обект 62 към обект 91, като вероятно той представлява отдалечена малка махала, разполагаща се северно от основното селище.

Разстоянията между селищата са достатъчни за експлоатиране на земеделския ресурс около тях, като според Дж. Бинтлиф едно малко селище има нужда от територия, простираща се в радиус от 2,5–3 км от него (Bintliff 1999, 516–517)⁷⁷, а според М. Чизълъм и К. Фланъри са необходими поне 5 км (Chisholm 1968, 131; Flannery 1976, 92–94). Въпреки разминаванията в някои теоретичните постановки сравнително голямото разстояние между отделните обекти тук може да се смята за достатъчно за осигуряване на земеделски площи за прехрана или дори за търгуване с произведена от тях продукция.

Направените наблюдения по време на теренните издирвания през годините не показват наличието на преднамерено ситуиране на селищата на точно определени места, т.е. факторите, играещи основна роля в избора на място, са съобразени с природните дадености като наличие на водни ресурси, плодородни почви и др. Няма индикации за наличие на постройки с монументален характер или за присъствие на гръцко или силно елинизирано население в тях. Обектите показват типичните черти за селищата от вътрешните райони, като през този ранен етап най-вероятно са населявани само от местно тракийско население. Интересен факт представлява сравнителната им отдалеченост от Месамбрия. Най-близките от тях (173 и 322) се намират на 8–9 км, а най-отдалеченият (157) – на 18 км. Трудно може да бъде обяснена толкова голяма дистанцията, без да бъдат проведени разкопки на поне няколко обекта, но трябва да се напомни, че всички селища се намират в много плодородни участъци от територията, а най-близките до колонията не са такива – на север се намира Инджекьоското блато, а западно от некропола на Месамбрия териториите са населени едва през къснокласическата епоха, когато те влизат в хората на колонията. Почти спекулативно би било да се предполага, че голямата отдалеченост на селищата от късната архаична епоха всъщност маркира ранната територия на апойкията, простираща се в зона до ок. 8 км от града. Липсата на малки селища или ферми, разполагащи се „на място“ в земеделските площи, затруднява много тяхната обработка. Придвижването до обработваемите територии, отдалечени на повече от 5 км или на час преход, е изключително нерентабилно. Според различни теоретични постановки площите, разположени на по-големи разстояния от селищата, са обработвани пропорционално по-малко, отколкото тези, намиращи се по-близо, тъй като се изисква по-дълго време за пътуване (Bintliff 1999, 507). Някои изчисляват, че площите в рамките на 1 км са обработвани 100%; на 1–2 км – 50%; на 2–3 км – 33%; на 3–4 км – 25%; на 4–5 км – 20% (Vita-Finzi et al. 1970, 28–31). Това е предпоставка за разполагане на ферми и/или селища в хората, за да може ефективно да бъдат експлоатирани земеделските площи. Отсъствието на структури, принадлежащи на Месамбрия от късната архаичната епоха в радиус от 7–8 км от колонията към вътрешността, вероятно се дължи на факта, че колонията все още не притежава тези територии.

Обектите от класическата епоха са много повече – 43. По-голяма част от тях са определени като селища с площ от 5 до 40–50 дка. Това са обекти 7, 10, 12, 16, 31, 62, 65, 70, 78, 83, 91, 94, 99, 123, 125, 142, 155, 157, 165, 173, 178, 179, 190, 322, 328, 331, 333, 339, 350,

⁷⁷ Наблюденията на автора се базират най-вече на известни селища от класическата епоха регистрирани от теренни издирвания в Атика (Bintliff 1994).

356, 371, 378 и 389. Десет обекта имат много малка площ и вероятно по-голяма част от тях са ферми, свързани със земеделски дейности или други компактни структури. Разполагат се сравнително далеч от по-големите селища. Такива са обекти 14, 96, 126, 129, 137, 299, 302, 304, 349 и 380. Три от тях се намират в непосредствена близост до Месамбрия – 299, 302 и 304. Всички селища, възникнали през късната архаична епоха, продължават да съществуват и през класическата епоха.

Моделът на заселване от класическата епоха повтаря почти напълно този от късната архаична епоха, като селищата отново се разполагат почти винаги до реките Ахелой (7, 10, 12, 14, 16, 78, 83, 173, 178, 179, 190), Хаджийска (123, 125, 126, 157, 378, 371, 378, 380, 389) и Бяла (70, 129, 137). На притоци на р. Бяла са пет обекта: 94, 96, 155 (Кузгун дере), 328 (Казалъшка река) и 331 (Ламбер чешма). На други малки реки, директно вливащи се в Черно море, има: един обект (343) на Куру дере; два на Тал дере (349, 350); един на Каменарска река (356). Обекти 31 и 137 не са разположени до реки. За разлика от късната архаична епоха за пръв път е документиран обект от класическата епоха, ситуиран във високите части на Еминска Стара планина – обект 142. В близост до него преминава малък поток, а в границите му се намира и действащ към момента извор.

Разстоянията между обектите е по-малко, отколкото на тези от архаичната епоха, като между селищата то е от 2 до 3 км, но между фермите и селищата е четири-пет пъти по-малко. Това донякъде повтаря модела от предходния период на разполагане на отдалечени от по-големите селищата махали/ферми и ако се вземат топографските характеристики на терена, както и данните от триверстовата топографска карта от последната четвърт на XIX в. се вижда, че и селищата, и махалите/фермите се разполагат на едни и същи пътища.

С изключение на обекти 99, 299, 302 и 304 отдалечеността на селищата и фермите/махалите от колонията е все така в границите на 7 до 8 км. Усвояването на крайбрежните територии на югозапад от Месамбрия и превръщането им в територия, подвластна на града, със сигурност може да се допусне за класическата епоха. Доказателство за това се предоставя от обект 99, който е съществувал поне от края на V в. пр. Хр. Засега това е единственият обект от класическата епоха, разполагащ се на самия морски бряг (в землището на с. Равда), на който са регистрирани разрушени каменни постройки и импортни керамични съдове и за който може да се предполага, че е имал гръцко или силно елинизирано население. Вероятно това е и обектът, който най-много се доближава до определението за катойкия. Липсата на други обекти от този период, разполагащи се на морския бряг югозападно от Месамбрия от този период, може да се дължи и на гъстата застроеност и на интензивното строителство, осъществявано от 90-те години на XX в. насам от Равда до Несебър, и оттам – на невъзможността да се проверят цялостно териториите с методите на теренните издирвания. Там, където липсва застрояване, терените са необработваеми и съответно видимостта върху повърхността е ниска, което възпрепятства работата, а също и правенето на изводи за развитието на ранния период на хората на Месамбрия.

Елинистическа епоха

Всички регистрирани и проучвани до този момент обекти от елинистическата епоха в близката околност на Месамбрия са общо 56⁷⁸. От тях като селища са определени 9 на брой

⁷⁸ Вж. таблицата с археологическите обекти в приложението след текста.

(51, 56, 61, 75, 161, 173, 211, 219 и 318). Почти всички те възникват в ранната елинистическа епоха и само малка част – в късната архаична и в класическата епоха (51, 173). Само на три селища (61, 173, 211) липсват материали от късната фаза на елинистическата епоха, като на част от останалите (51, 56, 161) дори може да се предполага времеви континуитет с ранната императорска епоха. Едно от тези селища възниква през късната елинистическа епоха – обект 318.

С изключение на обекти 51, 161 и 173, които се разполагат на реки (51, 161 на р. Хаджийска, 173 на р. Ахелой), останалите се намират в предпланинските и в планинските части на Еминска Стара планина. На първите южни склонове се ситуират обекти 56, 61 и 219. В близост до тях преминават малки потоци, водещи своето начало от планината. Поради естествените процеси на седиментация⁷⁹ площта им трудно може да се прецизира, но въпреки това тя е значително по-голяма от останалите категории обекти, имащи селищен характер и разгледани в текста. Разстоянието между тях е от 1 до 3 км, като в тази площ е регистриран и един по-малък, синхронно съществувал обект – 147. Необходимо е да се отбележи, че на цялата територия, обхващаща южните склонове на Еминска планина в този участък, са откривани като случайни находки множество монети и други предмети⁸⁰. Обитаването/използването на района от елинистическата епоха е много интензивно, като освен за земеделски нужди точно тази територия е експлоатирана за добив на глина за производство на строителна керамика (Kovachev et al. 2011, 227; Узунов, Божкова 2021, 99, 109).

Останалите 45 обекта от елинистическата епоха имат малки размери и са определени като ферми, единични постройки и стопански имения, последните със сгради с каменна архитектура. Дискутираните в текста 17 обекта (286, 287, 288, 289, 291, 292, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 310, 311), разположени в непосредствена близост до апойкията и в момента попадащи в урбанизираните части на гр. Несебър, имат стопански характер. Вероятно са изпълнявали функции на малки работилници, част от които са разполагали и с жилищни помещения, ако се съди по подемния археологически материал, открит на тях, който показва извършването на ежедневни домакински и други дейности⁸¹. Разстоянието между обектите е не повече от 300–400 м и както вече беше споменато при анализа им, те се намират в ниските части на дюните, защитени от североизточните ветрове. Ситуирането им извън пределите на античния град е логично, като вече беше отбелязано, че част от занаятчийски или друг вид производствени дейности нямат място в ограничената площ вътре в стените на Месамбрия.

В същия близък ареал до колонията се разполагат два по-големи обекта (144, 403) с останки от сгради с монументална архитектура – стени от добре обработени варовикови блокове и покриви от керемиди, коринтски тип от серията на магистрата/фабриканта *Moschos* (ΜΟΣΧΟΣ). Площта им е съответно 8 и 5 дка, като тя е условна поради ниската видимост на повърхността при регистрацията на обектите, така че е напълно възможно те да са част от един по-голям обект, обхващащ територия от над 20 дка и представляващ предградие,

⁷⁹ Подробно в главата „Влияние на интензивните процеси на седиментация върху проучванията на археологическите обекти в района“.

⁸⁰ Дискутирани в анализа на обект 147, намиращ се в землището на с. Оризаре.

⁸¹ Подробно в описанието на обекти 286, 299, 304 намиращи се в границите на гр. Несебър.

разполагащо се на 2,1 км западно от стените на античния град. Откриваният подемен материал показва дълго обитаване на двата обекта от последната четвърт на IV до средата на I в. пр. Хр., като е възможно да има прекъсвания, но без извършване на археологически разкопки няма как да се проследи детайлно съществуването им във времето.

Следващите обекти, които също са с много малка площ, често ненадвишаваща 1 дка, са определени като ферми (9, 136, 147, 181, 183, 184, 284, 340, 400). Върху част от тях (9, 183, 184, 284) са открити керемиди, но в твърде ограничен брой, за да може да се твърди със сигурност използването им в покривната конструкция на сграда/сгради с повече или по-малко монументален характер. Разполагат се на склонове в непосредствена близост до малки потоци (9, 147, 340, 400), а понякога и до големи извори (340). Други се намират на морския бряг (181, 183, 184), заемайки високи равнинни тераси. Отличителен белег на всички обекти е ситуирането им в плодородни площи с изключително висок земеделски потенциал.

Последната категория на извънградски комплекси/стопански имения, разглеждани тук, имат следи от наличие на сгради с монументална архитектура. Към тях трябва да бъдат отнесени обекти 3, 15, 34, 54, 105, 122, 154, 191, 207, 210, 321, 325, 334, 350, 356, 386 и обекта в м. Палеоря край с. Емона. Както вече бе споменато, някои от тях (3, 15, 105, 191, 334, 350, 356 и 386) показват еднаквост по топографски признаци. Изборът на място за строеж на сградите от тези обекти на малки възвишения, доминиращи над околния терен с поне няколко метра и видими отдалеч, е търсено условие. За тази цел е нужна площ, по-малка от 1 дка. Проучените укрепени каменни структури, свързани с производството на вино от Херсонес, показват размери на външните им страни понякога по-малки от 20 м (Николаенко 2020, 11). Част от тези възвишения се намират на бреговете на реките Ахелой (и разполагащи се върху тях обекти 3, 15, 105, 191) и Хаджийска (обект 386), които традиционно са дублирани от сухоземни трасета, видими на топографски карти от XIX в.⁸² (Обр. 86) и на аерофото снимки от 1918 г. Не трябва да се изключва вероятността за използване на направленията много преди това време, като необходимо условие тук би бил благоприятният, най-кратък и най-лесен маршрут. Вече бе споменато в текста като хипотетично условие за разполагането на тези обекти по протежение или при кръстопътища на пътни трасета на определени интервали, отговарящи на десет и петнадесет стадия по аналогия на хората на Херсонес Таврически⁸³. Това предполага, че обектите са построени по инициатива на Месамбрия, като вероятно са заемали първостепенна роля в икономическото ѝ развитие като стопански имения, пряко свързани с експлоатацията на земите за земеделски и други производствени дейности през елинистическата епоха. Единственият обект, който се отличава от останалите от тази група, е този при с. Оризаре в м. Харманлъка (54), като той по-скоро намира аналогии с укрепления обект при с. Руен⁸⁴.

⁸² Използвана е триверстова топографска карта (М 1:126 000) изготвена през втората половина на XIX в. Пълното име е: „Карта части Балканскаго полуострова обнимающей весь театръ войны 1877–1878 г.“ Повече за създаването на картата (де-Ливронъ 1880).

⁸³ Подробно в текста в частта посветена на границите земеразделянето и кадастъра през елинистическата епоха в околностите на Месамбрия.

⁸⁴ Повече за укрепления обект от елинистическата епоха (Карайотов, Кияшкина 1986; Карайотов, Бонева 1987; Карайотов, Кияшкина 1988; Гюзелев 2009; Karayotov, Kiachkina 1986).

Обр. 86. Топографска карта от XIX в с отбелязани пътни трасета, върху която са нанесени регистрираните и проучвани извънградски комплекси от елинистическата епоха.

Характерно за голяма част от тези обекти е наличието на по-ранни в хронологическо отношение селища, разположени върху или в близост до тях. При почти всички елинистически структури (в близост или покриващи се) има документирани обекти от късната архаична и от класическата епоха⁸⁵. Както вече бе споменато, възникването на последните вероятно е продиктувано от благоприятните условия за живот – наличие на водоизточници, плодородни почви и др., и наследяването им от елинистическите структури показва желанието на апоийцията за усвояване на плодородните територии в района, разраства своята хора най-вече в западна и югозападна посока.

По отношение на топографските характеристики в заключение трябва да се отбележи, че първата категория обекти (селищата) се намират обикновено на склонове или на речни тераси, в непосредствена близост до големи реки (Ахелой, Хаджийска) или до малки потоци, като изборът за заселване е резултат от благоприятните условия, предоставени от ландшафта. При останалите категории на по-малки обекти (ферми) горното също важи, докато обаче при обектите, определени като стопански имения, пространствената организация е резултат не от екологични или културни модели, а от социални⁸⁶. Като основен фактор за разположението им в пространството стои вероятно политическо решение на Месамбрия. Ситуирането на обекти 3, 15, 105, 191, 321, 334, 350, 356, 386, а вероятно и на 34, 122, 154, 207, 210, 325, както и на укрепената структура в м. Палеоря (с. Емона) на точно определени места (пътища, кръстопътища) и на определено разстояние един от друг може да се изпълни само и единствено, когато тази територия е собственост на колонията, а както добре е известно, апогеят на Месамбрия започва в ранната елинистическа епоха, което напълно съвпада с хронологията на тези обекти. Дали това е собствено постижение на апоийцията или е подпомогнато от Лизимах⁸⁷, както това вече беше отбелязано в текста, е въпрос, на който трябва да бъде търсен отговор при бъдещи проучвания в района.

До този момент са известни два обекта с ритуален характер, попадащи в територията на близката околност на Месамбрия. Броят им не отразява реално съществуващите структури през елинистическата епоха в този ареал. Още повече, че те заемат най-източната част (обектът при Емине, с. Емона) и най-западната (обект 158 при с. Бата). В цялата полупланинска и планинска територия, както и в равнинните участъци между нос Емине и възвишенията при селата Бата и Порой до този момент не са открити обекти, които носят характеристики на светилища. Това обаче се дължи по-скоро на проблеми на проучванията, отколкото на реално отсъствие на такива на цялата площ. Единственият обект с идентифицирани архитектурни детайли, показващи наличието на олтар⁸⁸ от втората четвърт на III в. пр. Хр. е именно обект 158, намиращ се в м. Бейкьой. Той се разполага на издължено възвишение на 18 км по права линия от Месамбрия и както вече бе дискутирано, ситуирането му вероятно отразява

⁸⁵ Споменати в текста при дискусията на обект 356.

⁸⁶ Концепцията на селищните модели в археологията от втората половина на XX в. се изразява в разглеждането на екологичните, културните и социалните системи на едно общество (Trigger 1968, 55), както и връзката помежду им (Rouse 1972, 96). Именно селищните модели имат отношение към разпределянето на обектите на определена територия спрямо ландшафта (Renfrew, Bahn 2004, 182).

⁸⁷ Повече за хипотезата за влиянието на Лизимах (Damyanov et al. 2021).

⁸⁸ Мраморният елемент е подробно дискутиран при разглеждането на обект 158. Той е предмет и на множество публикации в литературата. За повече информация вж. в текста за обект 158.

желанието на колонията да маркира с храм най-отдалечените си на запад територии, като по този начин приобщи по-лесно местното население, с което е в непрекъснат контакт. Напълно вероятно е обектът да се разполага на/до пътя преминаващ по долината на р. Хаджийска и водещ към вътрешните райони на Тракия.

Вторият обект, намиращ се на нос Емине и подробно дискутиран тук, е бил предмет на археологически проучвания, но както вече беше отбелязано, върху него има и по-късно обитаване от времето на Късната античност и на Средновековието, като това по-всяка вероятност е разрушило структурите от елинистическата епоха. Наличието на керемиди и кирпич индикират за сграда с монументален характер, чиито функции засега остават неизяснени. Предложената интерпретация за храм, крайморско светилище (Христов 2020, 168) е на базата на топографски характеристики без допълнителни доказателства, но тя не трябва да се изключва до получаване на по-пълна информация при нови археологически разкопки.

Строителни материали и техники на градеж. Архитектура

Късна архаична и класическа епоха

Най-често срещаните строителни материали от обектите от късната архаичната и от класическата епоха, регистрирани в околностите на Месамбрия, са глината и камъкът. На нито един регистриран до този момент обект не са документирани следи от разрушени монументални структури. Най-често използваната техника на градеж е плетено-коловата конструкция. Свидетелство за това са откритите късове отухлена глина със следи от плет на почти всички обекти. На един от тях (179) късове имат много големи размери, като част от тях са с частично запазена външна и вътрешна повърхност, която е сравнително добре загладена след нанасяне на глината върху плета при строителството на стените на постройките. Запазеността на отделни късове на една от регистрираните постройки позволява възстановяване на дебелината на стените ѝ, които варират от 18–21 см.

На малка част от регистрираните обекти не са документирани никакви късове отухлена глина. Това са 129, 142. Първият е определен като ферма и вероятно има временен характер, като присъствието му е свързано със земеделската обработка на земята. Косвено доказателство предоставя и подземният археологически материал, който е малоброен, състоящ се от единични фрагменти от керамика, изработена на бързо гърнчарско колело от групата на монохромната керамика със сив свят на повърхността.

На много малка част от селищата са документирани камъни, които са използвани за градеж на постройки. На голяма част от обектите има регистрирани разрушени по-късни следи структури. Най-често това са сгради с жилищен или стопански характер от римската императорска епоха или от Късната античност, като присъствието им не позволява проследяването на употребата на камъка като градивен материал за постройките от късноархаичната и от класическата епоха. Единствените обекти, на които няма регистрирани по-късни структури и върху повърхността, но на които има документирани ломени и частично обработени камъни са 99 и 137. На последния се е издигала сграда с изцяло каменни стени, ако се съди по количеството открити камъни при регистрацията му. Използван е варовик, който е бил транспортиран, като най-близките възможни кариери се намират на ок. 4 км в североизточна посока при южните склонове на Стара планина. Варовиците принадлежат към Еминската

флишка свита, съставена от мергели, алевролити, пясъчници и варовици (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев, 1995). За разлика от варовика от Одърската свита, който се обработва изключително лесно, оформянето на квадрите тук изисква повече усилия и съответно такива не са били правени. Ако се съди по-голямото количество отухлена глина със следи от плет, вероятно за издигане на вътрешните преградни стени е използвана глина на традиционната плетено-коловата конструкция. За обект 99 може да се предположи, че са съществували поне няколко сгради, за издигането на които са използвани частично обработени варовикови блокове от Одърската свита.

Обработката на камъните от късната архаична и от класическата епоха в района е частична, там където я има, защото в някои случаи са използвани единствено разломени или речни камъни, споявани с глина. До този момент не са регистрирани разрушени структури с добре обработени камъни, имащи правоъгълна форма, с допълнителна обработка на лицето с анатирозис или полиране, които да са използвани при изодомна или псевдоизодомна техника на градеж. Известно е, че в Месамбрия при строежа крепостните стени са прилагани и двете техники (Гюзелев 2009, 202–203). Не са регистрирани и случаи на употреба на камък, който да е предмет на транспорт от отдалечени кариери за добив на камъни – така, както това е многократно документирано на елинистическите структури от извънградските комплекси, разположени по средното и по долното течение на реките Ахелой и Хаджийска⁸⁹.

Покривите на всички постройки вероятно са били от леки растителни материали – на нито един обект от класическата епоха не са открити керемиди или други архитектурни елементи на покривната конструкция, известни от сградите с монументална архитектура от този период. До този момент липсват археологически доказателства за местно производство на керемиди от късната архаична и класическата епоха от района на близката околност на Месамбрия. Вероятно такива са набавяни чрез внос, и то само за Месамбрия. В некропола на колонията е регистриран внос на керемиди от Хераклея от първата половина на IV в. пр. Хр., които са подпечатани⁹⁰.

Елинистическа епоха

Архитектурни останки са документираны на част от известните до този момент 56 обекта от елинистическата епоха. Голям дял от тях предоставят информация за използваните строителни материали и за използвани техники на градеж. Все пак нужно е да бъде направено уточнение, че само на четири от тези обекти са извършвани археологически разкопки и заключенията имат донякъде условен характер, поне що се отнася до регистрираните обекти с ниска видимост върху повърхността.

Традиционните техники на градеж, характерни за късната архаична и за класическата епоха, са използвани и през елинистическата епоха за изграждане на постройки с жилищни и/или стопански функции. На голяма част от регистрираните и проучвани обекти са открити отухлени късове глина, като част от тях са със следи от плет. Те са основното доказателство за използването на плетено-коловата конструкция за издигането на стени през периода. При

⁸⁹ Подробно в текста по-долу при дискусията за строителните материали, използвани при градежа на извънградските комплекси – обекти 15, 105, 334, 350, 356, 386 и др.

⁹⁰ Дискутирани по-долу в текста.

документирането на останките могат да се разграничи традиционна употреба при издигането на цели стени от глина и дърво на плетено-колова конструкция (54, 61, 147, 181, 219, 400) и стени, стъпващи на каменен цокъл от ломени и частично обработени камъни (54, 183, 340). На част от обектите (15, 136, 325, 350) са открити и късове отухлена глина без следи от плет, а някои дори с профилирана форма. Те са част от топлинни съоръжения и/или друг вид структури от постройките, регистрирани там. Части от стенни мазилки са документирани на обектите с монументална архитектура (3, 191, 350). Вероятно част от вътрешните преградни стени са били изградени именно по този начин. В извънградския селищен комплекс в м. Месарите 4 край гр. Созопол също е използвана подобна техника на градеж. При сграда 3 външните стени са издигнати от кирпичени блокове, а вътрешната преградна стена между помещение 1 и 2 е именно на плетено-колова конструкция (Панайотова и др. 2015а, 353).

Постройки на плетено-колова конструкция са издигани и до каменните сгради при обекти 3 (м. Голямата канара, с. Александрово) и 350 (м. Аязмото, гр. Каблешково). Както вече бе дискутирано при анализа на обект 3, не трябва да се изключва и възможността те да са използвани освен като жилища също и като сервизни помещения, обслужващи монументалната сграда или работилници за производствени дейности. Сходни биха могли да бъдат и функциите на постройките, регистрирани в съседство до сградата от обект 350, като насочващи могат да бъдат късове желязна шлака открити там.

Отухляването на стенните мазилки се свързва обикновено с настъпил пожар, който частично или напълно е разрушил регистрираните постройки. Получаването на ярко червен цвят показва висока и за дълго време устойчива температура, която е довела до изпичането на глината. Проби от стенни мазилки са взети от обект 54 (в Харманлъка), като те са подложени на анализ. Минералите, които присъстват в състава на отухлените мазилки, са калцит, мусковит, албит, микроклин, кварц. Монтморилонитът и клинохлорът, които са сурови глинени пелитни минерали и присъстват в състава на глината (изходна суровина), не са открити в изследваните проби на мазилките. Това се случва поради разрушаването при преминаване на границата на тяхната стабилност с повишаване на температурата. Глинестите минерали са устойчиви до температури под 550°C. Температурата на разлагане от 600°C за тези два минерала определя минимална температура на изпичане на стенните мазилки ок. 600°C (Uzunov et al. 2021, 312).

Развиването на температури над 600°C при пожар на постройка, издигната на плетено-колова конструкция, изисква добър приток на кислород, а при компрометиран, незащитени с глина участъци от стените, горенето ще бъде подпомогнато още повече (Gheorghiu 2009, 62). За лесна запалимост пише още Витрувий, който казва, че този вид постройки стените от плет „при пожар горят като факли“⁹¹. На този етап на проучване на повечето обекти с постройки на плетено-колова конструкция от елинистическата епоха е невъзможно конкретизиране на причините за възникналите пожари. Отговор донякъде има на тези обекти, на които са извършвани разкопки, а именно обект 3 (м. Голямата канара, с. Александрово) (Узунов и др. 2017, 181; Узунов, Божкова 2021, 103) и 54 (м. Харманлъка, с. Оризаре) (Узунов 2015, 231; Божкова и др. 2018б, 234; Узунов, Божкова 2021, 103). Първият документиран пожар при постройките в подножието на хълма с датировка в средата на I в. пр. Хр. теоретично

⁹¹ Витрувий, За архитектурата, книга II, глава VIII.20.

може да се обвърже с похода на гетския владетел Бурбиста. Същите биха могли да са причините за опожаряванията и на обект 54 (Божкова и др. 2018б, 234; Узунов, Божкова 2021, 103). Разбира се, не трябва да се изключват и причини от битов характер.

Глина се е употребявала и като свързващо вещество при изграждането на стени с ломени и частично обработени камъни. Това е засвидетелствано при разкопките на обекти 3 и 54, както и в иманярските изкопи на обект 105 при регистрацията му през 2017 г., а вероятно и на много от останалите обекти с документирани каменни разсипи, за които се предполага, че са част от разрушени стени на постройки.

Вероятно глина е била използвана като замазка на пода на постройките. Технологиата е позната навсякъде в античния свят. Например в Олбия голяма част от проучените мазета са с под от глина, която е използвана за нивелиране (Kružickij, Lejrunskaja 2010, 91). Вероятно от трамбована глина е и подът на склада от сградата от ранноелинистическата епоха от обекта на ул. „Крайбрежна“ в гр. Несебър, проучена през 2007 г (Божкова и др. 2023, под печат).

Техника на градеж с кирпичени блокове е засвидетелствана на обекти 3, 105 – нос Емине, с. Емона. Много вероятно е стените на сградите и от обекти 15, 144, 158, 191, 207, 210, 325, 334, 350, 356, 386 и 403 също да са издигнати във височина с помощта на кирпич. Техниката е широко известна в Гърция, като се употребява при строителството на сгради и на фортификационни съоръжения както в крайбрежните зони, така и във вътрешните райони на Тракия. Месамбрия не прави изключение, като кирпич е открит при разкопки на обекта от ул. „Крайбрежна“ в гр. Несебър (Божкова и др. 2023, под печат). По отношение на размери и стандарт за района няма достатъчно пълна информация. При разкопките на обекта от северния бряг на гр. Несебър не е открит нито един запазен поне с трите си страни блок. Силната им фрагментираност позволява да бъде установена единствено дебелината им. Тя е в рамките на 0,09–0,10 м. Максимално запазена дължина и ширина на отделните образци, открити при разкопките е 0,27–0,28 м, което показва, че те са имали по-големи размери от измерените стойности (Божкова и др. 2023, под печат). С кирпичените блокове са изградени стените след каменен цокъл. В случая това са частично обработени камъни (Божкова и др. 2023, под печат). Сходен е начинът на градеж при т. нар. „къща на Артемидор“ (ΑΡΤΕΜΙΔΟΡΟΣ), където конструкцията се състои от каменни зидове за подземните стени и от кирпич за високите надземни части, разделени помежду си с под от дървен гредоред (Ognenova 1960, 226–228; Гюзелев 2009, 209). С кирпичени блокове е издигнат вторият етаж на кулата на обект „Farmhouse 151“ от хората на Херсонес Таврически (Carter et al. 2000, 725). Кирпич е употребяван и при структурата в комплекса в „Св. Марина“, гр. Созопол (Гюзелев и др. 2012, 248), и също там, но в м. Месарите 4 (Панайотова и др. 2015, 353).

Информацията, натрупана от археологическите проучвания през годините, показва че размерите и формата на кирпичените блокове както в гръцка, така и в тракийска среда варира в широки граници в зависимост от използваните мерни единици. Витрувий пише, че гърците строят с два вида кирпичи, единият е *pentadoron* а другият – *tetradoron*, което означава като стандарт за първия – квадрат със страни, равни на пет длани, а на втория – на четири. Сведението допълва още, че първият размер се използва в строителството на обществени сгради, а вторият – при частните домове⁹². В Коринт и в Елевзина са открити запазени блокове от

⁹² Витрувий. За архитектурата, книга II, глава III.3.

0,45 x 0,45 x 0,09 м, а в Олинт – от 0,49 x 0,49 x 0,09 м (Fields 2006, 10). Във вътрешните райони на Тракия се срещат кирпичи с размери 0,50 x 0,40 x 0,09 м (в Севтополис), 0,30 x 0,30 x 0,08 м (м. Избата, Дуванлий) (Домарадски 2000б, 87; Стоянова, Попов 2008, 341–343).

На обект 105 (м. Праматаря, гр. Каблешково) са документирани изпечени кирпичени блокове (Божкова и др. 2018а, 675; Узунов, Божкова 2021, 101). Глината, от която са направени блоковете, е с примеси от дребни камъни и много органични материали. Блоковете са допълнително изпичани, като цветът им е светлочервен и е сравнително равномерен при голямата част от тях. Имат запазена дебелина от 0,08–0,09 м. Както вече бе споменато при анализа на обект 105, през този период се разграничават три категории кирпич: печен на слънце, печен кирпич и тухла (Стоянова, Попов 2008, 340). Подобен печен кирпич е използван при строителство на сграда от обекта на ул. „Крайбрежна“ в гр. Несебър (Божкова и др. 2008, 308; Божкова и др. 2023, под печат). Анализът на глината показва, че източникът се намира в околностите на Месамбрия, откъдето е добивана глина и за керемидите от серията *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) (Kovachev et al. 2011, 227; Божкова и др. 2023, под печат). Възможно е за кирпича от обект 105 да е използвана същата суровина. Както вече бе отбелязано, за разлика от блоковете от обекта при ул. „Крайбрежна“ обаче тук са използвани повече примеси в глината, като тя има по-малка плътност. Обемното тегло е с 10% повече при образците от обекта при ул. „Крайбрежна“, съпоставено с това от обекта в местността м. Праматаря (Божкова и др. 2023, под печат).

Вероятно кирпичени блокове са използвани и при изграждане на стените на сградата от обекта на нос Емине при с. Емона. Обаче поради по-късното обитаване от времето на Късната античност и Средновековието останки от тях там се откриват единствено в негативните структури (ями) от периода. Според проучвателите запълнителят в ямите е отухлен кирпич (Христов 2020, 54), което показва, че тук са употребявани блокове, направени по традиционната техника на изпичане на слънце, без допълнително изпичане.

Предположението, че на останалите обекти от разглеждания ареал в хинтерланда на Месамбрия (15, 144, 158, 191, 207, 210, 325, 334, 350, 356, 386 и 403) също са използвани блокове кирпич в градежа на стените на сградите, покрити с керемиди, се базира на описаните по-горе аналогии на конструкции от обекти от Западното Черноморие, както и на наличието на големи каменни блокове, открити при регистрацията. Камъните също са основен съставен строителен материал в изграждането до ниво субструкция или до известна височина от суперструкцията, след което стените продължават да се издигат с кирпичени блокове. С такива се градят понякога вторите етажи на сградите, докато първият е изцяло от камък. Вече беше споменат примерът със сградата от обект „*Farmhouse 151*“ от територията на Херсонес (Carter et al. 2000, 725). Строителството с кирпичени блокове е широко коментирано в научната литература, като е добре известно, че е прилагано от архитектите не само в колониите, но и във вътрешността на Тракия⁹³.

Камъкът е основен градивен материал, участващ в градежа на сгради от района, и често пъти употребата му заедно със строителната керамика е белег за монументалност на постройките. Във всички регистрирани и проучвани до този момент обекти от елинистич-

⁹³ Повече за строителните техники с кирпичени блокове (Попов 2002; Стоянова, Попов 2008; Кисьов 2004; Крыжицкий 1982; Dimitrov, Čičikova 1978; Zirra et al. 1993; Carter et al. 2000).

ческата епоха, на които има документирана употреба на камък, са използвали основно два вида суровина: местни вулканити от Медовската и Драгановската свита, които основно са трахиандезитобазалти и трахибазалти, варовици от Одърската (органогенен) или Еминската (пелитоморфен) свита. Много по-малко са седиментните скали от Тънковската свита.

Трахиандезитобазалти и трахибазалти от Медовската и от Драгановската свита са предпочитан градивен материал за обекти 3, 105, 158, 191, 334, 350, 356 и 386. Използвани са частично обработени блокове с размери от 0,20–0,50 м, но в някои случаи има и по-големи. Обикновено разломени и без вторична обработка са камъните с малки размери, които са използвани за пълнеж в различни части на конструкцията, предполагаемо в емплектон, за изравняване на редовете при градеж, подложка за подове и др. Липсата на документиращи до този момент квадрати се дължи на твърдостта на вулканитите и на трудоемкостта при обработката им. За спояване на камъните традиционно се е използвала глина, като това е документирано на обекти 3 и 105, а други вероятно са били на сух градеж. Възможните места за добиване на суровина са много, като често проявления на трахиандезитобазалти и трахибазалти има при самите обекти, както е при обекти 3, 15, 105, 158, 191, или се намират на разстояние от 1 до 2 км (334, 350, 356, 386).

Нуждата от добре обработени блокове с правилна правоъгълна или друга специфична форма е запълвана от варовика. Най-меките и податливи на обработка са органогенните варовици от Одърската свита, с каквито са изпълнени голяма част от строежите в антична Месамбрия. Проявления, които могат да бъдат използвани за кариери, се откриват на цялата територия от Несебър до Равда и Ахелой на юг и на 2–2,5 км на запад и северозапад, навътре от брега на морето. Сравнително лесното оформяне на камъните ги прави предпочитани за употреба на много места. Обектите, на които има регистрирано използване на този вид варовик, са 15, 105, 144, 183, 284, 298, 306, 310, 334, 350, 356, 403. Част от камъните са много добре обработени блокове с правоъгълна форма. Например при обект 105 са използвани оформени големи блокове с много внимателно обработена горната част, добре изгладена за плътно прилепване на следващите редове камъни. Повърхността на страничните стени е рустизирана, без анатирозис. При други обекти (144, 403) повърхността не е толкова добре изгладена, но достатъчно за плътното прилепване на блоковете и за градеж без необходимост от глина като свързващо вещество. При обекти 183, 284 и 350 повечето от камъните са само частично обработвани, което налага използването на глина за спойка. Не трябва да се изключва и сух градеж с използване на по-малки по размер камъни за запълване на пространството между по-едрите камъни в зидовете.

В обектите, ситуирани в полупланинските части на Стара планина (54, 207, 210, 325), са открити каменни блокове от варовик, но от Еминската флишка свита. Тя е съставена от редуване на мергели, алевролити, пясъчници и варовици. Именно от проявления в близост до обектите са добивани и камъните за градеж на постройките. Наблюденията до този момент показват немного грижливо оформяне на блоковете и вероятно използване на глина като свързващо вещество. Освен в Стара планина Еминската свита се проявява и на югоизток от р. Хаджийска (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев, 1995), при възвишението Къшлабаир, откъдето вероятно е извлечан варовикът за сградата от обект 386, разположен на р. Хаджийска. В градежа са използвани много големи камъни, надхвърлящи 0,80 м, и оформени в правоъгълни блокове. Използването на вулканити от проявления на по-близката Медовска свита с подобни

след оформяне размери би затруднило много повече строителите, което от своя страна обяснява използването на по-отдалечената кариера за варовик при възвишението Къшлабаир.

До този момент на нито един обект извън антична Месамбрия не са открити серия от еднакви по височина блокове. Засега използването на изодомна и псевдоизодомна техника на градеж остава със сигурност известно само от крепостните стени и сгради на колонията⁹⁴. Разбира се, откритите блокове с правоъгълна форма и с добре обработена повърхност на част от регистрираните обекти (105, 144, 350, 356 и 403) могат да бъдат насочващи в тази посока, но не трябва да се забравя, че на допълнителна обработка могат да бъдат подложени само камъни със строго специфична позиция – като ъглови, отвесиращи и други, които заемат ключови места в една постройка, докато празнините между останалите не много добре оформени камъни са запълвани с глина.

Емплектонът вероятно остава най-използваната техника за изграждане на зидове. При част от обработените блокове е установено, че една от страните е оставяна неоформена, като това най-вероятно е вътрешната страна на двулицевия зид. Техниката Биндер-Лойфер засега е установена единствено при елинистическата крепостна стена на Месамбрия (Гюзелев 2009, 203) и никъде в близката околност извън колонията.

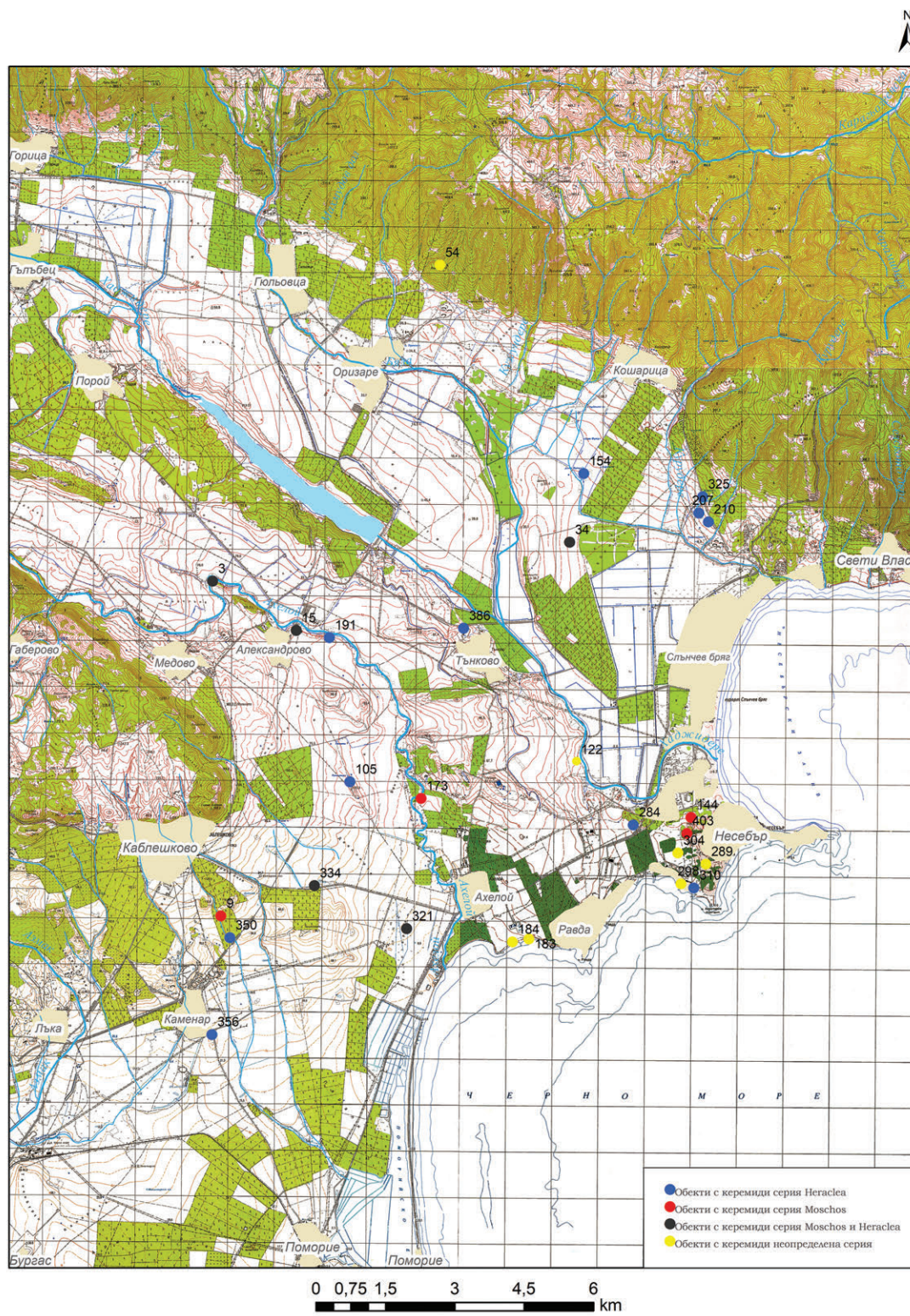
Керемиди са открити на обекти 3, 9, 15, 34, 54, 105, 122, 144, 154, 173, 183, 184, 191, 207, 210, 284, 289, 298, 304, 310, 321, 325, 334, 350, 356, 386, 403, м. Палеоря и нос Емине (Обр. 87). Те са представени с две основни серии: *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) и *Heraclea*. Първата е документирана на обекти 3, 9, 15, 34, 144, 173, 321, 403 и Палеоря, а втората – на обекти 3, 15, 34, 105, 154, 191, 207, 210, 284, 310, 321, 325, 334, 350, 356, 386, Палеоря и Емине. На част от тези обекти количеството регистрирани керемиди е много малко, дори са единични екземпляри (54, 122, 154, 173, 183, 184, 289, 298, 304, 310), а при някои те са в много обрушен вид, без да може да се прецизира тяхната принадлежност (54, 122, 183, 184, 289, 298, 304).

Както вече бе отбелязано, археологически доказателства за местно производство на керемиди от късната архаична и от класическата епоха липсват и снабдяването се е ограничавало единствено до Месамбрия, и то изцяло чрез внос. В некропола на колонията е регистриран внос на керемиди от Хераклея от първата половина на IV в. пр. Хр., които са подпечатани. Общо са открити шест плоски керемиди с печати. Върху две от тях има печат с името НΡΑΚΛΕΔΑ, а върху останалите четири – с името ΠΓΩΝΟΣ (Стоянова, Лозанов 2011, 254)⁹⁵. Данните показват категорично наличието на внос на керемиди в Месамбрия от самото начало на присъствието на Хераклея Понтика на западнопонтийския пазар. Този внос обаче не се налага на пазара и остава ограничен (Стоянова, Лозанов 2011, 254).

От хинтерланда на колонията в нито един регистриран до този момент обект, съществувал преди елинистическата епоха, не са открити керемиди, което още веднъж показва, че вносът е задоволявал единствено строителството на сгради в града. Липсата на открити находки на строителна керамика от архаичната и класическата епоха извън Месамбрия е косвено свидетелство и за нейната все още компактна територия без наличие на големи извънградски стопански комплекси, които да я обслужват.

⁹⁴ Изодомна и псевдоизодомна техника на градеж са използвани в крепостното строителство на стените на Месамбрия (Ognenova 1960, 226; Гюзелев 2009, 202–203).

⁹⁵ Повече за строителната керамика открита в некропола на Месамбрия (Стоянова, Лозанов 2011).

Обр. 87. Карта на регистрираните и проучвани обекти с наличие на покривна строителна керамика.

Производство на строителна керамика в района със сигурност има от времето след средата и третата четвърт на IV в. пр. Хр.⁹⁶. Именно с цел локализиране на находища на глини през 2007 г. са взети проби от обекта на ул. „Крайбрежна“, гр. Несебър, и от обект 3 (м. Голямата канара, с. Александрово) (Kovachev et al. 2011, 209). Анализът им показва, че източникът, от който е черпена суровина, се намира в околностите на Месамбрия – около с. Оризаре и вероятно с. Равда. От тези места се е добивала глина и за керемидите от серията *Moschos* (ΜΟΣΧΟ), а не е изключено и за тези от серията *Heraclea* (Kovachev et al. 2011, 227). За дейността на магистрата/фабриканта *Moschos* актуалното схващане е, че тя се разполага след 30–20 г. на IV в. пр. Хр. (Стоянова 2022, 32), а серията *Heraclea* – вероятно и по-късно. От землището на с. Оризаре, в близост до най-добрите места, наситени с подходяща глина при реките Бяла и Казаллъшка, са известни няколко обекта (61, 56, и 147). Всички те вече бяха разгледани, като напълно вероятно е част от тях да са имали функции, свързани с добива на глина и с производството на керемиди. Тази територия е особено подходяща, глините тук са образувани от изветрянето на скалите от Еминската флишка свита, а от южните склонове на Стара планина и се натрупват относително дебели наслагвания⁹⁷. През октомври 2020 г. по време на теренните издирвания за взети проби от глините за сравнение с образци на керемиди от обекти 3, 15 и 105 чрез химични и фазови изследвания⁹⁸.

⁹⁶ При разкопки и като случайни находки в границите на Стария град в Несебър са открити солени и калиптери и други елементи на покрива като сими и антефикси. За част от тях е установено, че са правени в околностите на апойкията. За разлика от обектите извън града, където са открити керемиди само с печат на *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) в Месамбрия се срещат керемиди с печати с букви Α, ΗΡ, ΑΝ-ΘΕ-ΣΤ, ΑΝΘΕΣ, ΕΥΦΑΜΙΔΑ, както и сими с букви ΡΟ и Μ (Ognènova-Marinova 1980, 115–116, fig. 12–24; Kovachev et al. 2011, 207; Гюзелев 2009, 209).

⁹⁷ Повече за изветрянето и процесите на седиментацията тук в главата „Влияние на интензивните процеси на седиментацията върху проучването на археологическите обекти в района“.

⁹⁸ Резултатите все още не са публикувани. Анализите са направени от доц. д-р Биляна Костова (Департамент „Природни науки“, Нов български университет) и доц. д-р Бойка Златева (Център по археометрия с лаборатория по реставрация и консервация, СУ „Св. Климент Охридски“) по проект „Археология на ландшафта: модели за реконструкция на древна жизнена среда“ – Фонд „Научни изследвания“ – МОН, с цел определяне химичния състав, технологията на изработка на керемидите и мястото на произход на суровините. Проби от плоски керемиди от обект 3, 15, и 105 от сериите *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) и *Heraclea*.

Подготовката на образците за анализ включва стриване до получаване на оптимален размер (5 – 10 μm), подходящ за извършване на предвидените анализи. Самият анализ включва:

1. Макроскопски наблюдения (Микроскоп Levenhuk 3ST, 20–40x оптично увеличение) – избор на пробоземане, видимо съдържание на теригенен компонент в глините.
2. Микроскопски наблюдения – съдържание на теригенен компонент в глините.
3. Рентгенофлуоресцентен анализ (XRF) – за определяне на химичния състав. Предварително определяне на елементното съдържание на пробите е извършено с Handheld XRF Spectrometer p-XRF S1 TITAN, Bruker, оборудван със SDD (Silicon Drift Detector), охладен с Пелтие елементи, с резолюция от 160 eV FWHM при 6 KeV. Източник на рентгеновото лъчение – Rh-тръба, 4W, 40 KV, с колиматор 3mm² и пет автоматични филтъра за различните енергии. Крайното измерване на пробите е направено с Micro-XRF Spectrometer M1 MISTRAL, Bruker (Rh-тръба, Пелтие охладане, 30 mm² високоефективен силициев дрейф детектор (SDD), <150 eV енергийна разделителна способност при Mn Ka, колиматор 0,1 mm до 1,5 mm), който се калибрира с външни стандарти. Пробите са таблетирани с H₃BO₃ (1 g проба + 0,5 g H₃BO₃). Времето за измерване на всяка таблетка е 3 min (Lesigarski et al. 2016). Представените резултатите са получени чрез измерване на пробите с Micro-XRF Spectrometer M1 MISTRAL, Bruker.
4. Прахов рентгенофазов анализ (PXRD) – за определяне на фазов състав на глини и керамика. Пробите са заснети при стайна температура на прахов рентгенов дифрактометър Empyrean, Pananalytical, с използване на HND-филтрувано Cu рентгеново лъчение, при условия 40kV и 30 mA, в интервала 3 – 100° 2θ и стъпка 0,013 2θ за време 30 s/на стъпка (общо време 30 min).

Чрез XRF анализи са сравнени съдържанията на второстепенните елементи в керемидите и глините. Получените резултати показват еднакви съдържания на Ti, V, Mn, Fe, Cu, Zn, Rb и Sr във всички изследвани проби.

Фазовият анализ на двете серии керемиди показва разлагане на някои минерали под влияние на повишена температура и не доказва образуване на нови минерали. Във всички проби отсъстват минералите монтморилонит, клинохлор и калцит. Температурата на изпичане е 600/650–840°C, като посоченият температурен диапазон е за горна и за долна температурна граница. Горната температурна граница на устойчивост на най-високо температурните неразложени минерали (мусковит и фелдшпати) е до 950°C. Началото на образуване на нови минерали се бележи от появата на тридимит при ок. 840°C, а тридимит не е установен в изследваната керамика. Това определя максимална температура на изпичане до ок. 840°C. Долната граница се бележи от максималната температура на устойчивост на монтморилонит и клинохлор, която е 550°C, а при температурата от 600/650°C те се разлагат. Това показва, че температурата на изпичане на керемидите е в диапазона от 600/650 до 840°C.

Обектите от средното и долно течение на реките Ахелой и Хаджийска (3, 15, 105, 191, 321, 334, 350, 356 и 386) предоставят най-голямо количество керемиди от двете серии на *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) и *Heraclea*. Както вече бе описано подробно в анализа им, те произхождат от сгради на извънградски комплекси, издигнати частично или изцяло с каменни стени, инициирани от представители на градския елит от апойкията и разположени на специфични места в нейната хора с цел експлоатация на нейния потенциал. Керемиди от първия вид – *Moschos* (ΜΟΣΧΟ), са открити на 3, 15, 321, 334, докато от вида *Heraclea* те са много повече – 3, 15, 105, 154, 191, 321, 334, 350, 356 и 386. Ако към тази категория обекти се добавят и разположените по южните склонове на Еминска Стара планина, а именно 207, 210 и 325, става видно, че снабдяването с керемиди на този вид комплекси е предпочитано да бъде правено със серия *Heraclea*. В някои случаи (3, 15, 105, 321) от този вид са засвидетелствани няколко производствени серии, които са близки по характеристики, като най-вероятно става дума за едновременна изработка с малки разлики, произтичащи от различия от производствен характер или заради евентуална преправка на сградата известно време, след като е била построена. Вече бе споменато, че това е документирано и от проучвателите на обекта в землището на с. Емона в м. Палеоря (Христов 2020, 133).

Съотношението на броя открити керемиди от двете серии на обектите, които се намират в непосредствена близост до Месамбрия, е в полза на серия *Moschos* (ΜΟΣΧΟ). Тя е и предмет на износ на много места както по Западното Черноморие (Аполония, Одесос, Дионисополис), така и във вътрешните райони (Кабиле) (Kovachev et al. 2011, 208). Голямо количество фрагменти от керемидите е открито на обекти 144 и 403, за които вече бе предположено, че биха могли да са част от един по-голям обект, представляващ предградие на апойкията. Характерно за тази серия е, че тя е предпочитана и в самия град. Фрагменти на плоска керемида с йонийска кима с печат ΜΟΣΧ[Ο] освен на обекта на ул. „Крайбрежна“ са открити и на обект, намиращ се северно от църквата „Св. Спас“ (Ognènova-Marìnova 1980, 113–115, fig. 7–10; Kovachev et al. 2011, 207; Гюзелев 2009, 207).

Както е видно от общия им брой, наличието на керемиди е при повече от половината регистрирани обекти. При разглеждане по топографски признаци единственият обект в планинските части с регистрирани керемиди, и то в много ограничен брой, е този в м. Харманлъка (54). Напълно възможно е те да са преизползвани при други условия и за други нужди. Останалите обекти с наличие на керемиди се намират в ниските, равнинните части в близост

до Месамбрия. Най-отдалеченият обект (3) се намира на 13 км, а средното разстояние е под 10 км. Въпреки че както битовата, така и строителната керамика не могат да бъдат етнически определени, за населението, обитаващо тези обекти, все пак може да се предположи, че то идва от колонията, а ако е имало местни траки, то те са били силно елинизирани. Възникването на тези обекти трябва да се постави в ранната елинистическа епоха, като повечето от тях достигат до късната елинистическа епоха, а за някои от тях има убедителни доказателства, че краят на съществуването им е в средата на I в. пр. Хр. Обекти, които възникват в късната елинистическа епоха и при които се използват керемиди в покривните конструкции на сгради, не са регистрирани досега извън Месамбрия.

По отношение на стандарти и размери в строителството на извънградски комплекси и сгради в територията на Месамбрия от елинистическата епоха е необходима повече информация за планировката – информация, която ще се добие след проучване на поне един такъв обект с частично или изцяло запазена планова схема. До този момент от разкопките на обекти 3 (м. Голямата канара), 54 (м. Харманлъка), 56 (м. Ламбер чешма) и нос Емине (с. Емона) не са засвидетелствани запазени структури, на базата на които да бъдат правени изводи за използвани мерни единици, стъпки и др. Все пак косвени данни за използването на мерна единица, стъпка от определен стандарт, вероятно дорийски, с размер 0,3265 м и с произход от Мегара или Херсонес, вече бе дискутирана при анализа на обекти 105 и 158. Хипотеза та е описана за пръв път от К. Господинов при анализирането на олтара от обекта в м. Бейкьой при с Порой (Господинов 2005, 170–171).

Ландшафт и икономика.

Земеделие, лозарство, винопроизводство и скотовъдство

Без съмнение територията в близката околност на Месамбрия е била експлоатирана за земеделски нужди от самата колония. Земеделието е основен поминък тук, но то е в пряка зависимост от ландшафта, а той, въпреки че на пръв поглед не предлага разнообразие, има особености, с които колонистите е трябвало да се съобразяват. Една такава особеност е наличието на ниски заблатени места, които дори от съвременна гледна точка не позволяват или изключително много затрудняват развитието на земеделието. В непосредствена близост до Несебър – от 3 до 5 км западно и северозападно от града, почвите са с високо съдържание на водоразтворими соли – хлориди, сулфати, бикарбонати и нитрати, поради което те са крайно неблагоприятни за отглеждане на култури. За да се предпази почвата от засоляване, през XX в. се организират действия по прекъсване на връзката на повърхностните почвени хоризонти с минерализираните почвени води посредством дренажна система и отстраняване на токсичните соли чрез промиване с прясна вода (Пенков и др. 1992, 121). Корекцията на коритата на реките Бяла и Хаджийска през изминалия век, освен че освобождава повече обработваеми площи, е имала за цел да намали нивото на подпочвените води, които са основният причинител на засоляването на почвите (Пенков и др. 1992, 121). Северозападно от Несебър и западно от „Слънчев бряг“ се е разполагало Инджекьойското (Несебърското) блато, което заедно с най-ниските заблатени места около реките Хаджийска и Бяла е на площ от над 15000 дка (Обр. 88)⁹⁹. До този момент няма изследвания, посветени на почвите в древността

⁹⁹ Изчисленията са направени въз основа на руската триверстова топографска карта, използвана през 1877–1878 г. във войната с Турция. Мащабът е 1:126 000. Тя е дигитализирана и геореферирана, като резултатите са корелирани с триизмерен модел на терена с разделителна способност от 0,40 м (създа-

Обр. 88. Топографска карта от XIX в с отбелязано върху нея Инджекьойското блато, съществувало до 1932 г.

от района, но със сигурност тези площи могат да бъдат изключени като обработваеми, тъй като е повече от ясно, че действия по предотвратяване на засоляването са невъзможни през античността. Най-засегнатите площи се намират в долното течение на р. Хаджийска, която заедно със заблатените в близост места не предполага използването им през това време (Узунов, Божкова 2021, 105). Голяма част от тези територии са депресии и се намират под съвременното ниво на Черно море. Известно е, че нивото му не е константно през епохите и съществуват данни, според които нивото му през началото на втората половина на I хил. пр. Хр. е било по-ниско от това днес. Това е известно като Фанагорийска регресия, която има пик през архаичната епоха с ниво на морето ок. 4 м под съвременното ниво (Орачев 1990, 34; Гюзелев 2009, 56–57; Дикарѐв 2011, 35). Нивото на Черно море не е от единствено значение за плодородността на почвите в тази зона. Сезонните разливи на р. Хаджийска тук, както и високите подпочвени води са достатъчна предпоставка тези земи да са неизползваеми за засяване/засаждане на култури за прехрана. Освен това трябва да бъдат отчетени и други флуктуации на Черно море, при които е засвидетелствано покачване на нивото, известно като трансгресия. Такава е засвидетелствана през преходния период и през ранната бронзова епоха (Дикарѐв 2011, 35), при което площите, попаднали под морското ниво и вече веднъж наситени с водоразтворими соли, трудно биха могли да бъдат изцяло пречистени чрез валежи. Това е и причината в дискутирания период на втората половина на I хил. пр. Хр. те да са много ниско или изцяло неплодородни. Резултатите от терените издирвания от 2020–2022 г. показват, че в тази зона, където се е намирало Инджекьоското блато, пресушено през 1932 г., няма нито един регистриран археологически обект от нито един период.

Почти или напълно неизползвани за засаждане със зърнени култури остават площите, разположени в непосредствена близост до южните склонове на Еминска Стара планина, поради вече споменатите процеси на интензивна седиментация и изветряне на скалите¹⁰⁰. Голяма част от териториите в изследвания ареал са засегнати, като приблизителната площ е над 20000 дка. Колкото по-близо до планината, толкова по-засегнати са от късовия материал. Както вече бе споменато, именно там дебелината на наносните конуси има приблизителна средна скорост на седиментация ок. 1–2 м на 1000 г. (Кънчев, Герчева 1992; Кънчев 1995). С отдалечаването от тази зона намалява количеството на постъпващия материал и от много големи размерите на скалните късове, които покриват площите в началото на склоновете, стигат до ок. и под 1 см на разстояние от над 1–1,2 км от тях в южна посока (Узунов и др. 2021б, 42). След тази зона площите стават повече пригодни за засаждане със зърнени култури като лимец, пшеница и др.

Почвите, намиращи се под южните склонове на планината, са канелени горски. Те имат плитък хумусен хоризонт (20–30 см), ниско хумусно съдържание (1–3%) и ниско естествено плодородие (Пенков и др. 1992, 123). Тези показатели не са добри за отглеждане на житни култури. Въпреки че през втората половина на I хил. пр. Хр. се познават и употребяват широк спектър земеделски култури – житни, бобови, зеленчуци и плодове и др. (Георгиева 2016,

ден за целите на проект „Археология на ландшафта: модели за реконструкция на древната жизнена среда“) и с топографска карта с мащаб 1:5000 от втората половина на XX в. Използван е GIS софтуер на ESRI – ARCGIS ArcMap 10.4.

¹⁰⁰ Повече в главата, посветена на влиянието на процесите на седиментация при проучването на археологически обекти.

112), от първостепенно значение за изхранването имат именно житните насаждения. Както вече беше споменато, средното и долното течение на реките Хаджийска и Бяла в голямата си част са били прорязани от малки потоци, които сега не съществуват след направените корекции през XX в., целящи именно разширяване на земеделските площи. Точни данни за размера на обработваемите земи в разглеждания период няма как да бъдат добити, но все пак не е трудно да се предположи, че те са значително по-малко от наличните към днешно време (Узунов, Божкова 2021, 105). Ограничените земеделски площи изискват високо ниво на познания от населението, което ги обработва, за да се запази плодородието на почвата (Cranstone 1972, 494). Поради това е необходимо практикуване на ротацията на земеделските култури с периоди на възстановяване на площите, тъй като почвите се различават по своя естествен капацитет – някои губят плодородието си след период на отглеждане за година или две и го възвръщат след дълги периоди на угар с възстановителна растителност. Други може да бъдат подържани плодородни с приемливи добиви чрез система за редуване на кратки по продължителност периоди на отглеждане с периоди на възстановяване на плодородието (Allan 1972, 210).

Най-плодородните части в района в близката околност на Месамбрия се намират по средното и по долното течение на р. Ахелой и на територията при водослива на реките Бяла и Хаджийска в местностите Юртлука, Дренака и Боруна, отстоящи западно от Инджекьойското (Несебърското) блато на ок. 3 км от Несебър. Това са алувиално-делувиални и черноземни почви със сравнително дебел хумусен хоризонт. На тези места се разполагат и едни от най-големите селища от късната архаична и от класическата епоха – 7, 31, 123, 125, 126, 178, 179, 322, 333, както и извънградските комплекси от ранната елинистическа епоха, за които тук бе предложена интерпретация като стопански имения – 3, 15, 34, 105, 122, 191, 334, 350, 356, 386.

Ротацията на културите е позната в Стария свят, като се предполага, че Тракия също не прави изключение (Михайлов 2015, 106–107; Георгиева 2016, 115–116). На пръв поглед ограничената територия на хората на Месамбрия е предпоставка за дефицит на площи за засяване вследствие на периодите на угар, което от своя страна прави неизбежен вносът на продукция от вътрешните райони на Тракия. Някои изследвания определят площта ѝ до 200–250 км² през елинистическата епоха (Дамянов 2013, 117), но предвид разнообразния ландшафт – хълмисти части, разчленени от множество малки реки – усвояемите площи за земеделски нужди са многократно по-малко и не превишават една четвърт от предложените размери¹⁰¹. На базата на готови данни от други места в античния свят за количеството добив от единица площ могат да бъдат направени хипотетични изчисления. Според Страбон земите на Кримския полуостров дават по две медимни¹⁰² зърно от един плетрон¹⁰³ или

¹⁰¹ Изчисления са направени на базата на почвени и топографски карти, аерофото изображения от 1941–1942 г. и от 2016 г. с помощта на GIS софтуер ArcGis ArcMap 10.4, като се обхващат териториите от Несебър до Дюлинския проход на запад, южните склонове на Еминска Стара планина на север и като южна граница – северно от Поморие. Изключени са всички малки реки, потоци, скалисти и други възвишения.

¹⁰² Единица мярка за обем, равняваща се на ок. 52 л.

¹⁰³ Strabo, Geography, Book 7, Chapter 4, 6.

ок. 35–40 кг¹⁰⁴ от дка. Плиний споменава, че за засаждане на един югер (2 акта/плетри) са нужни 5 модия¹⁰⁵ пшеница¹⁰⁶ което означава ок. една четвърт от добива да бъде оставян за последващо засяване. Подобни данни се предоставят и от други изследвания, като добивите отново не превишават 40–50 кг продукция от дка (Dennell, Webley 1975, 106). Резултатите от експерименти със засяване на житни култури показват необходимост една четвърт от добивите да бъдат оставяни за следващо засяване (Радунчева 1981, 19). Освен сравнително ниската продукция, както вече бе споменато, част от териториите трябва да бъдат оставяни на тревна угар, за да могат да се възстановят от земеделската им експлоатация (Smith 1972, 410–411). Като се вземат предвид гореизложените факти, направени са теоретични изчисления¹⁰⁷ на вероятните добиви на житни култури от подходящите плодородни площи, разположени по средното и по долното течение на р. Ахелой и отчасти на р. Хаджийска. Резултатите показват, че все пак има генериране на достатъчно количество и възможен износ на продукция¹⁰⁸. Според Кларк и Хасуел минималното количество зърно на човек за година е малко над 200 кг (Clark, Haswell 1967, 63) и ако се приеме, че житните култури съставляват основна част от диетата на населението от околностите на Месамбрия, то вероятно количеството, добито от териториите с плодородни почви, ще бъде достатъчно да осигури и за консумация, и за износ. Разбира се, не трябва да се забравя и обстоятелството, че в менюто на населението са влизали други култури като бобови храни, зеленчуци и плодове (Георгиева 1999, 76–77), както и месо и риба, които биха намалили количеството зърно за консумация. Въпреки това експорт на големи количества зърно, каквито напр. са споменатите от Демостен 400000 медимни, внасяни годишно от Боспор за Атина, са невъзможни, но те са добивани от много по-голяма площ в рамките на царството на Левкон I¹⁰⁹.

Експлоатирането на плодородните земи по реките Ахелой и Хаджийска за добив на житни култури под контрола на извънградските комплекси би обяснило добре тяхното съществуване, а подобните обекти, разположени по южните склонове на Стара планина – за отглеждане на лозови масиви¹¹⁰. Все пак необходимо е да се подчертае, че изграждане на подобни модели, базирани на една или няколко основни земеделски култури, е хипотетично и понякога дори спекулативно занимание¹¹¹, но археологическите свидетелства, като находките

¹⁰⁴ Теглото зависи от количеството на влагата и от сорта пшеница или лимец. През втората половина на I хил. пр. Хр. най-голямо разпространение имат еднозърнестият лимец (*Triticum monocossum*), двузърнестият лимец (*Triticum dicossum*) и меко/твърдите пшеници (*Triticum aestivo/durum*) (Георгиева 2016, 116). Повече за отглеждането на зърнени култури от втората половина на I хил. пр. Хр. във вътрешните райони на Тракия и данните от археоботаничните анализи от разкопки вж. (Ivanova 2019).

¹⁰⁵ Единица мярка за обем, равняваща се на 8,73 л (Блаватский 1953, 158).

¹⁰⁶ Pliny The Elder, *Natural History*, Book 18, Chapter,

¹⁰⁷ Използван е GIS софтуер – ARCGIS ArcMap 10.4 с гореописаните почвени и топографски карти.

¹⁰⁸ Плодородните земи, разположени в землищата на Каблешково, Александрово, Тънково, Ахелой, Оризаре и Медово, биха осигурили над 200000 кг продукция за консумация и износ след приспадане на необходимото количество за следваща сеитба, изчислено на базата на сведенията от античните автори и на данните от експерименталната археология, споменати в текста.

¹⁰⁹ Demosthenes, *Speeches*, 20.32.

¹¹⁰ Обекти 154, 207, 210, 325.

¹¹¹ Подобни опити са правени многократно, като за вътрешните райони на Тракия и Егейското крайбрежие през праисторическите периоди и втората половина на I хил. пр. Хр. (Dennell, Webley 1975).

на питоси¹¹², предполагат, че поне част от площите са използвани именно за земеделски цели и за съхранение на зърнени култури. Не трябва обаче да се изключва, че някои вероятно са използвани при производство на вино. Така напр. вътрешните стени на питосите от обект 386 са изгладени с цел осигуряване на водоплътност, която е важна при съхранението на течности.

Съхранението на зърно може да става не само в питоси, но и в ями. Такива са известни навсякъде от проучени обекти във вътрешността на Тракия. Успешното съхранение на зърно за дълъг период от време в запечатана яма се дължи на анаеробната среда в нея, като в резултат се поддържа ниска температура и постоянно ниво на влажност. Ето защо ямите са по-подходящи за съхранение на голямо количество зърно за дълги периоди, напр. между жътва и сеитба (Ivanova 2019, 54–56). От разкопките на обекти 3 (м. Голямата канара) и 54 (м. Харманлъка) не са регистрирани и проучени ями за съхранение на готова зърнена продукция, каквито има засвидетелствани при Тариверде, в хората на Истрия и Маслини, при Херсонес на полуостров Крим. Проучените в тези селища многобройни ями са определяни от някои като складове за зърно, което се експортира в апойкията или се търгува извън нея (Andrews 2010, 65–66; Латышева 2010, 63–64). Ями са засвидетелствани единствено на обект 61, видими в образувал се профил от пресичащ обекта отводнителен канал, направен през 70-те години на ХХ в. От обекти 3, 54, 334 и 340 са открити фрагментирани хромелни камъни за смилане на зърно.

През плодородните територии в района, освен трите големи реки Ахелой, Хаджийска и Бяла, преминават и множество по-малки, но разнообразният релеф не позволява тяхното усвояване за изкуствено напояване. Единствено малки равнинни участъци при р. Ахелой са подходящи за изграждане на системи за изкуствено напояване, и то на много малки площи. Изграждането на напоителни системи с големи мащаби, каквито са известни от други места в Гърция – Делос, Еритрея, а също и от Южна Италия – Метапонт, Хераклея (Krasilnikoff 2010, 110–117), тук са невъзможни най-вече заради релефа и непълноводността на голяма част от малките реки и потоци, а най-вероятно и заради нуждата от сложна организация по тяхното организиране и поддръжка.

Неподходящите за житни култури участъци при южните склонове на Стара планина са добри за развитие на лозарство, тъй като лозата не се нуждае от почва с високо хумусно съдържание. Дори от съвременна гледна точка условията за засяване с житни култури в разглеждания ареал са силно ограничени поради акумулирането на наслаги от Еминската флишка свита. Така един от малкото възможни практикувани отрасли през ХХ в. е лозарството. Вече бе споменато, че местно производство на вино от района на Месамбрия от втората четвърт на III в. пр. Хр., е убедително доказано на базата на откритите транспортни амфори от група „Парменискос“ с печати на магистратите Антифилос, Мелсеон, Матробиос, Херотимос, Дамолетес (Stoyanov 2003, 41; Stoyanov 2011, 195; Stoyanov 2011, 200; Stoyanov 2016, 362). Разпространението на амфорите в широк ареал по Западното Черноморие¹¹³ е показател за

¹¹² Фрагменти от питоси са открити на обекти 3, 7, 9, 12, 15, 16, 54, 65, 70, 94, 105, 123, 128, 130, 144, 147, 154, 161, 191, 207, 210, 219, 284, 292, 302, 304, 310, 318, 325, 334, 339, 340, 350, 356, 373, 380, 386 и 403, като за част от тях може да се предположи, че са участвали в производство на вино, а за други – за съхранение на зърно.

¹¹³ Stoyanov 2016, 367–368, fig. 6, 7.

високото качество на произвежданата стока. Трябва да се направи уточнение, че основно съществуват две технологии за производство на вино през това време. Едната включва сушене на гроздето след беритба, докато другата – не. При първата – и следователно по-специална технология, сушенето продължава от пет до десет дни на слънце и от две до три седмици на сянка, а след това се мачка (Boulay 2012, 98–99). Процесът продължава с поставянето му в питоси, които са заровени, но на известно разстояние един от друг за минимизиране на щетите при евентуално кисване на продукцията в някои от тях (Boulay 2012, 101–102). Виното, направено по тази технология, е много по-качествено, но количествата, които се добиват, са много по-малко вследствие на изсушаването. Това от своя страна предполага използване на много повече изходен продукт¹¹⁴. Площите, простиращи се на юг от склоновете на Стара планина до р. Бяла и Инджекьойското блато, предлагат възможност за отглеждане на достатъчно лозя, от които да бъдат направени големи количества вино годишно. Обектите, намиращи се в този ареал и на които има открити питоси, са 54, 147, 154, 207, 210, 219 и 325. Изключение прави обект 54, за който вече бе споменато, че има характеристики, доближаващи го повече до укрепения обект при с. Руен, където питосите най-вероятно са за съхранение на зърно, както на много други места¹¹⁵. За останалите обекти може да се предположи, че са свързани икономически с производството на вино. Част от тези обекти (154, 207, 210, 325) вероятно са аналогични с извънградските комплекси, разположени по средното и по долното течение на р. Ахелой. Тези стопански комплекси са издигнати и са съществували не само за задоволяване нуждите на апойкията, но и за търгуване с продукцията извън пределите ѝ. Аналогични биха могли да бъдат наречени комплексите с монументална архитектура, открити и проучвани в северната и в северозападната част на Хераклеийския полуостров. Там проучвателите ги определят като ферми (Nikolaenko 2006, 163). Всички те са укрепени, имат складове и винарни с множество питоси в тях, надвишаващи 10–20 броя или дори повече броя (Nikolaenko 2006, 163). Често обемът на някои питоси надвишава 1000 л, като напр. откритите в складово помещение от плот 6 на полуострова над 20 питоса, всеки от които с вместимост над 1 тон (Николаенко 2020, 12).

За локализирането на местата със засадени лозови масиви са нужни проучвания в извънселищните територии по примера на археологическите разкопки в територията на Аполония Понтика¹¹⁶. Най-близко разкопаните траншеи, свидетелстващи за съществуване на лозови масиви, се намират северозападно от Анхиало в парцел, разположен по пътя Бургас – Несебър, но материалът в тях показва, че те са от времето на римската епоха (Торбатов, Торбатов 2021, 943). Косвено свидетелство за наличието на лозови масиви от Анхиалското

¹¹⁴ Гроздовият сок, получен по технологията след изсушаване, е едва ок. 25 л от 100 кг набран продукт, докато при обикновения метод е поне 65–75 л (Boulay 2012, 97–98). Приблизително същите количества вино, добити по обикновения метод, дава Катон, живял между 234–149 г. пр. Хр., според когото лозе от 100 югера (200 плетри или ок. 250 дка) дава ок. 160 мяха вино или 84 тона годишна продукция (Лазаров 1975, 66–67). При приготвяне на вино по технологията със сушене изходната продукция ще бъде поне с една-трета по-малко.

¹¹⁵ Питоси в укрепени обекти от Черноморието са открити на доста места – Фарамакида, Приморско (Христов, Пантов 2016, 79; Христов, Пантов 2017, 176); Голата нива, Синеморец (Агре, Дичев 2009, 215); Пастич, Бродилово (Дичев 2017, 174); Руен (Карайотов, Кияшкина 1986, 116) и др.

¹¹⁶ Повече за открити и проучени антични лозови масиви от територията на Аполония Понтика (Богданова и др. 2017; Панайотова и др. 2014а; Панайотова и др. 2011; Лещаков, Недев 2008; Лещаков и др. 2008).

поле е и намерената оброчна плочка, посветена на Аполон от $\text{Αυλουτζένεες Αυλουτζενέως}$ ¹¹⁷ (Торбатова, Торбатов 2021, 943).

Данните за скотовъдство от времето на втората половина на I хил. пр. Хр. на територията на хората на Месамбрия са малко. Въпреки че планинските части на Еминска Стара планина са благоприятни за развитие на трансхуманс поне през част от годишните сезони, почти невъзможно е на този етап на проучванията да бъдат установени местата и интензивността на отглеждане на животински видове. Остеологични анализи на костите, открити при разкопките на обектите при м. Голямата канара и м. Харманлъка са правени¹¹⁸, като те показват най-вече domesticiрани видове (коза/овца, свиня и говедо), но общият им брой, открит при проучванията, е твърде малък и не е релевантен за генерални изводи (Узунов, Божкова 2021, 106–107).

От теренните издирвания от 2021 и 2022 г. от много обекти са регистрирани животински кости, но в сигурен контекст, т.е. културен пласт или негативни структури, такива произхождат от 61, 105, 219 и 378¹¹⁹. Наблюдават се кости както на диви, така и на domesticiрани видове. Последните най-често са на овца/коза, свиня и говедо. Следи от транжиране и кулинарна обработка са установени върху ребро от свиня и върху метатарзална кост на теле на възраст под 6 месеца от обект 378. Кости на овца в зряла възраст – над 3 години, със следи от кулинарна обработка са открити на обект 219. От същото селище произхождат и кости от преден крайник на благороден елен, който е ловуван в близките планински части на Стара планина. От обект 105 са открити множество кости на коза/овца и говедо.

Граници, земеразделяне и кадастър

Определянето на границата на Месамбрия е задача, с която са се занимавали немалко специалисти¹²⁰, но за съжаление липсата на преки свидетелства не улеснява това. До този момент няма открит нито един граничен камък (хорос) или епиграфски паметник, който изрично да посочва граници. Релеф с надгробна епитафия от римската епоха на Юлия, дъщеря на Нейкиос, открит през 1928 г. в самия гр. Ахелой, дава основание на И. Карайотов да постави южната граница на Месамбрия при р. Ахелой. Според него епитафията на Юлия от релефа, гласяща „*Месамбрия ми е родина – от Мелсас и брия*“ показва, че северно от реката територията е била на месамбрийците (Карайотов 2015, 10). Не е ясно обаче дали териториите на юг от р. Ахелой попадат във владенията на Анхиало. Основаването му от Аполония е станало много рано, вероятно още в V, но едва през първата половина на II в. пр. Хр. – в почетния декрет от Истрия, се споменава за Анхиало като „*φρούριον*“, т.е. крепост (Карайотов 2015, 30–33). Страбон нарича Анхиало „*πολίχμιον*“ на аполонийците¹²¹.

¹¹⁷ IGBul. I2, 374.

¹¹⁸ Резултатите от остеологичните анализи от разкопките на обекти 3 (м. Голямата канара) и 54 (м. Харманлъка) към този момент не са публикувани.

¹¹⁹ Разкриването на културни пластове и негативни структури при обектите е в резултат от пресичащи ги отводнителни канали, както е при обект 61, ерозионни канали – обект 219, иманярски изкопи – обект 105 и след отдръпване на водите на яз. „Порой“ и отнемане на повърхностния почвен слой на обект 378.

¹²⁰ Повече за хората на Месамбрия (Karayotov 1994a; Гюзелев 2009).

¹²¹ Strabo, Geography, Book 7, Chapter 6, 1.

Същият описва Навлохос като собственост на Месамбрия¹²² и традиционно териториите на гр. Обзор се отбелязват като северна граница на хóрата на колонията, но едва ли трябва да се счита, че владенията на града се простират без прекъсване през цялата Еминска Стара планина. Вече бе споменато мнението на М. Дамянов, че характерът на ландшафта поставя под съмнение включването на района в месамбрийската хóра, тъй като планинският терен затруднява комуникациите между Месамбрия и Навлохос и е напълно възможно селището да е функционирало извън нея – напр. като пристанищен и търговски пункт под неин контрол (Дамянов 2013, 120). Анклави на месамбрийци в тези територии вероятно са Аристеум и обекта в м. Палеоря, с. Емона. Малко вероятно е високите части, разположени навътре от морския бряг, да са контролирани от гръцки колонисти. Възможно изглежда овладяването на крайбрежните части на южните склонове на Еминска Стара планина при „Слънчев бряг“, Св. Влас и Елените, всичките белязани с многобройни единични и колективни монетни находки. От Св. Влас произхождат монети на Кизик от VI в. пр. Хр., предшестваци колонизацията (Герасимов 1950, 325; Карайотов 2003а, 10–12, Гюзелев 2009, 324), а от „Слънчев бряг“ са две монетни съкровища, съставени от бронзови и сребърни монети на Месамбрия от втората половина на IV в. пр. Хр. (Karayotov, 287). В м. Робинзон до „Слънчев бряг“ са открити многобройни сребърни и бронзови монети на Месамбрия от V-II в. пр. Хр., както и монети на Филип II¹²³, показващи наличието на селище, което към момента е напълно унищожено вследствие на интензивното и мащабно строителство от 90-те години на XX в. насам.

Западната и югозападната граница на хóрата на Месамбрия е не по-малко проблематична и неясна. И. Карайотов очертава граница, или по-точно контактна зона от елинистическата епоха благодарение на интензивното монетосечене, развиващо се през този период от колонията. Преди този период, през ранната класическа епоха, екземпляри от ранното монетосечене на Месамбрия от първата половина на V в. пр. Хр. са откривани предимно в зоната между Несебър и Равда (Карайотов 2010, 56–59)¹²⁴, като те вероятно очертават крайбрежните части като едни от най-ранните територии владяни от апойкията.

Освен външните граници интерес представлява и разделението на земята в самата територия, владяна от колонията. Известно е, че освен градска територия Месамбрия е притежавала и хóра (Гюзелев 2009, 90) и че след установяване на колонистите в града те получават и парцели (κλήροι) (Кръстев 2014, 18). Едни от малкото места в античния свят, където има документиран кадастър и разделение на земята на парцели от елинистическата

¹²² Пак там.

¹²³ Информацията е предоставена от Стоянка Димова, археолог в музея „Старинен Несебър“ гр. Несебър, за което авторът изказва благодарност.

¹²⁴ Оболи и хемиоболи от типа „шлем насреща, аверс и реверс – колело с четири спици. Повечето от сребърните монети са открити в дюните в новата част на Несебър, както между града и с. Равда (Карайотов 2010, 57–59). В този ареал по време на теренните издирвания осъществени през периода 2020–2022 г. са регистрирани обекти 144, 286, 287, 288, 289, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 310 и 403. От тях само на 299, 302 и 304 са открити материали от класическата епоха. Това са предимно фрагменти то амфори на Хиос от последната четвърт на V в. пр. Хр. до до края на третата четвърт на IV в. пр. Хр., както и на Кос и Тасос от първа половина на IV в. пр. Хр. До този момент, обаче от тези обекти няма открити материали от първата половина на V в. пр. Хр. Трябва да се подчертае, че сериозна пречка в детайното изследване на тази територия представлява интензивното строителство от края на XX и началото на XXI в. Възможно е да са съществували останки обекти от този период, но е много вероятно плътната застроеност ги е разрушила.

епоха, е Кримският полуостров¹²⁵. Благодарение на аерофотографията и на сателитни снимки за територията на Херсонес Таврически е установено, че земята е парцелирана, като между парцелите на определено разстояние преминават пътища. За основна мерна единица при разделянето на отделните плодове са използвани египетската стъпка (0,35 м) (Smekalova, Smekalov 2006, 209) и египетският стадий (210 м) (Nikolaenko 2006, 158). Индиректно писмено сведение дава Страбон, който пише, че плетрона е мерна единица, която се използва в Северното Черноморие¹²⁶.

Кадастърът на Херсонес възниква след средата на IV в. пр. Хр. (Carter et al. 2000, 713, Nikolaenko 2006, 157) и се образува от парцели, съставени от 36 плетри. Те имат квадратна форма, като всяка от страните е с размери от 6 плетри и всеки е с размери от 35 м или 210 x 210 м, т.е. един квадратен стадий (Nikolaenko 2006, 157–159, fig. 6–8). Според Г. Николаенко процеса на парцелиране на хората протича в три основни етапа:

- (1) определят се две оси, пресичащи се под прав ъгъл, като центърът, откъдето започва парцелирането, е именно пресечната точка, а след това по дължина на всеки 15 стадия и по ширина на всеки 10 стадия се маркират места на пресичане (Nikolaenko 2006, 158);
- (2) от направените оси, площите се разчертават през 1 стадий, като така се образуват квадрати с големина 210 x 210 м или 36 плетри като площ (Nikolaenko 2006, 159);
- (3) след разчертаването на земята през 1 стадий, на всеки трети (понякога и на всеки втори) такъв квадрат със страни 210 x 210 м по дължина и на всеки втори по ширина на осите се правят пътища, по които да се достига до всеки един от парцелите. Плотовете, образувани в затворената площ между тези пътища имат размери 630 x 420 м (216 плетри) и 420 x 420 м (144 плетри) (Nikolaenko 2006, 159).

Според наблюденията на Г. Николаенко част от пътищата, които са съществували преди парцелирането и са играли важна роля в хората на Херсонес, са запазени и след разделението (Nikolaenko 2006, 159).

Необходимо е да се отбележи, че не във всички гръцки колонии плотовете имат еднакви размери. От о-в Хвар (Хърватия) те са с размери 1 x 5 стадия, като е използвана стъпка от 0,302 м (Slapšak, Stančić 1999, 124). Ориентацията на парцелите на отделните територии на градовете на Кримския полуостров, където е документиран кадастър, е различна. При някои е спазвана ориентация към магнитния север. Такъв очевидно е замисълът при хората на Теодосия, където от днешна гледна точка парцелите са ориентирани с отклонение от 16–19 градуса (обратно на часовниковата стрелка) от магнитния север (337 градуса азимут от географския север), но ако се вземе предвид, че към времето на IV–III в. пр. Хр. той е приблизително с такова отклонение (14 градуса обратно на часовниковата стрелка) спрямо днешния, то в този случай трябва да се възприеме посока север¹²⁷ като отправна точка при

¹²⁵ Повече за кадастърта и разделението на земята в Херсонес и Кримския п-в (Carter et al. 2000; Nikolaenko 2006; Smekalova, Smekalov 2006).

¹²⁶ Strabo, Geography, Book 7, Chapter 3, 19.

¹²⁷ Измерванията трябва да бъдат съобразени с показанията от магнитния север, който може да бъде използван от геонимите при разчертаване на парцелите в хората. Може да се предположи използването знанията за магнитните свойства в уред предшестваш „истинския“ компас. Подобен е известен от Китай през III в. пр. Хр. а предположения, че свойствата са познати още от края на V в. пр. Хр. (Selin 1997, 541).

проектирането на плотовете (Smekalova, Smekalov 2006, 212, 214). Подобно ориентиране имат и парцелите в хората на Пантикапей (14–15 градуса отклонение обратно на часовниковата стрелка). При Пантикапей е предположено, че те са ориентирани така, за да осигуряват и най-бърз достъп на продукцията до града (Smekalova, Smekalov 2006, 223). В други случаи, както е при Нимфеон, плотовете са ориентирани с отклонение от 16–19 градуса от магнитния север (по часовниковата стрелка или азимут 20–23 градуса от географския север) (Smekalova, Smekalov 2006, 217), съобразени с причини от друг характер.

За разлика от там обаче за хората на Месамбрия няма преки данни за парцелирането на земеделските площи (Гюзелев 2009, 91). Използването на дистанционни методи за детекция на клерите с помощта на лазерно сканиране, осъществявано по въздух, е неприложимо заради мащабните промени на ландшафта през XX в., целящи превръщането на повече територии в обработваеми земеделски площи. Канализирането на две от трите големи реки – Хаджийска и Бяла, както и обезличаването и премахването на по-малките сезонни дерета и потоци, не позволява детайлното проследяване на реално използваемите територии преди тези промени.

Най-близко до предполагаемото състояние на кадастъра в хората на Месамбрия стои разделението на парцелите в територията на Херсонес Таврически. Доказателство за съществуването на разделение на площите и кадастър от ранната елинистическа епоха насетне предоставят многократно обсъдените и дискутирани тук извънградски комплекси с монументална архитектура, разположени по средното и по долното течение на реките Ахелой и Хаджийска¹²⁸. Както вече бе отбелязано по-горе при анализа на обектите, ситуирането им на точно определени места (като пътища и техните кръстопътища) и на определено разстояние един от друг може да се изпълни само и единствено, когато тази територия е собственост на колонията. Съзнателно избираните възвишения по реките Ахелой и Хаджийска предоставят възможност за разполагане на структурите на точно разстояние, като в част от случаите те имат и пряка видимост една с друга. Според Аристотел градът трябва да комуникира добре със своите селища с цел да изпрати при необходимост военна помощ, както и да има лесен достъп до ресурсите и стоките, произвеждани в хората му¹²⁹.

Наблюденията, направени до този момент, показват, че за ситуирането на структурите една от друга в пространството е използван египетският стадий, както е при хората на Херсонес. Тук е необходимо да бъде направено уточнение, че размерът на т. нар. египетска стъпка и египетски стадий, описани в някои публикации, не е точно 0,35 м (Smekalova, Smekalov 2006, 209) и съответно 210 м (Boyd, Jameson 1981, 359; Carter et al. 2000, 713). Точният размер на финикийско-египетската стъпка е 0,3543 м (35,43 см) (Lehmann-Haupt 1929, 1961; Василева 2005, 7, табл. I), а стадият, който е равен на 600 стъпки, е 212,58 м¹³⁰.

Разстоянието между най-западно разположения обект (3) и следващия до него (15) е 2,126 км¹³¹ или десет стадия. (Обр. 89) Следващият обект (191), намиращ се на поредицата

¹²⁸ Обекти 3, 15, 105, 122, 191, 321, 334, 350, 356 и 386.

¹²⁹ Aristotle, *Politeia*, Book 7, 1327a.

¹³⁰ Сборът от 100 стъпки е почти равен на римския *actus*, който е 35,48 м и е съставен от 120 стъпки с дължина 0,2958 м. Разликата се изразява в само 5 см за стъпка, а между квадратния плетрон и акта също е нищожна – 1,255 дка и 1,258 дка при римския акт.

¹³¹ Разстоянията между отделните обекти могат да бъдат взети с точност до няколко метра. В повечето случаи наличието на разрушени структури от тези обекти на повърхността предоставя възможност за маркирането им с помощта на GPS с точност до 5 м. На обект 3 точката, от която се правят измерванията, е поставена на

Обр. 89. Карта на регистрираните и проучвани археологически обекти от елинистическата епоха индикиращи парцелиране в хората на Месамбрия.

възвишения, издигащи се на десния бряг на р. Ахелой, отстои на приблизително 3,5 стадия от обект 15. На 15 стадия в южна посока от обект 191 отстои обект 105, а също на 10 стадия, в югозападна посока, е обект 334. Отново в същото направление и пак на 10 стадия е обект 350. Аналогичен е и последният от поредицата обекти, разполагащ се тук. Обект 356 са намира на 10 стадия разстояние от обект 350. Той е и най-югозападно разположеният обект, който попада в групата на разглежданите извънградски комплекси с монументална архитектура от ранната елинистическа епоха. Както вече неведнъж бе споменато, към тези обекти трябва да бъде причислен и обект 386, намиращ се на 20 стадия от обект 105 и разполагащ се на р. Хаджийска. На същото разстояние от 20 стадия, по течението на реката, от нейния десен бряг е обект 122. Съществуването на обект между последните два (122 и 386) не може да бъде проверено, тъй като на измереното помежду им разстояние от 10 стадия се разполага голям комплекс жилищни блокове, построен през 2008–2012 г.

Най-северно разположения обект, за който може да се предполага предварително планиране при разполагането му в хората на Месамбрия и за който могат да бъдат измерени обективни стойности, е обект 154. Той се намира на 20 стадия в североизточна посока от обект 386, но по-интересната констатация, която може да бъде направена, е, че четири обекта заедно с този (154, 386, 105 и 350) се разполагат в една ос на еднакви разстояния (20 стадия) един от друг. Оста е ориентирана в посока югозапад-североизток с отклонение 38 градуса азимут от географския север към днешна дата. Не трябва да се изключва хипотезата, че тези четири обекта индикират една от двете главни оси, разчертавани от геонимите при парцелирането и разделянето на клерите (Обр. 89). Това поставя възвишението в м. Праматаря, където се разполага обект 105, във вероятния център, откъдето е започнало парцелирането на хората през ранната елинистическа епоха. Втората главна ос, нужна тук е с посока северозапад-югоизток. Най-далечният обект, намиращ се на разстояние 45 стадия по тази линия, е обектът в м. Бейкьой (158), за който вече бе предположено, че маркира западната граница на хората със светилище, издигащо се на това място. За да се докаже тази хипотеза, е нужна още информация и разкриване на обекти от елинистическата епоха по тази ос.

Ориентацията на оста, преминаваща през обекти 154, 386, 105 и 350 в посока югозапад-североизток може да има обяснение от климатичен характер. Преобладаващите ветрове в района са северозападни и западни, които съставляват над 41% от общата годишна честота, но с най-висока скорост са североизточните. Те биха имали изключително негативен характер при лозовите насаждения, най-вече за повалянето им при много силни пориви. Известно е, че в хората на Херсонес лозовите насаждения са засадани на редове в клерите, т.е. те са ориентирани спрямо парцелите (Nikolaenko 2006, 160). При ориентацията на редовете роля заемат и слънчевото греене, посоката на движение на дъждовните води, както и водната ерозия при много голяма денивелация на терена. Ориентация северозток-югозапад с почти същото отклонение от посока север имат и съвременните лозови масиви в района. Горезилюженото трябва само да се възприеме като възможна хипотеза, но, разбира се, парцелиране, съобразено с лозови насаждения на цялата територия, не е икономически целесъобразно.

мястото на разрушената сграда, проучена при разкопките през септември 2016 г. При направените измервания на разстоянията между отделните обекти са отчетени малки разлики от 5 до 8–10 м с теоретичните стойности на стадиите. Само в един случай – при разстоянието между обекти 191 и 105, са измерени 37 м разлика с теоретичната стойност на 15 стадия.

Много вероятно е първоначалният импулс за развитие на винопроизводството в раната елинистическа епоха да идва от самата колония, но изпълване на цялата ѝ хора с лозови масиви не само би направило невъзможно намирането на работна ръка, която да ги обработва заради спецификата, нужна при тази дейност, но и я оставя изцяло зависима от външни доставки на зърнени и други култури.

Наличието на данни за ориентиране по определени признаци в големи мащаби не трябва да се възприема с абсолютна геометрична точност. Релефът играе важна роля и понякога се явява непреодолима граница, която не може да бъде пренебрегвана и ориентацията на клерите се съобразява с особеностите на ландшафта. Това е видно именно от парцелите в териториите на Херсонес (Nikolaenko 2006, 162, fig. 11) и предполагаемо в хората на Месамбрия също е било така. Наличието на множество меандри на реките, скалисти възвишения и ридове правят крайните, близки до тях клери с много неправилна форма и с различни размери, като целите плетри в тези места вероятно са по-скоро изключение.

Не всички обекти от категорията „извънградски комплекси“ могат да бъдат обвързани с кадастъра на този етап на проучванията в района. Обекти 207, 210 и 325, които също се свързват хипотетично с лозарство и винопроизводство, отстоят много близо един до друг. Обект 207 е на 280 м северозападно от обект 210 и на 360 м южно от обект 325. Те обаче се разполагат на едно от малкото удобни места, откъдето може да премине пътно трасе. Триверстовата топографска карта показва наличието на такова, свързващо се с пътя, идващ от Несебър и разклоняващ се в посоки Поморийския проход и Св. Влас. Пътят, преминаващ през тези обекти, е в основата на южните склонове на Еминска Стара планина, като свързва повечето обекти, намиращи се в подножието ѝ.

Ситуирането на пътни трасета за извънградските комплекси от средното и от долното течение на реките Ахелой и Хаджийска бе вече отбелязано. Това не противоречи на гореизложената хипотеза за разполагането им в парцели (вероятно по краищата им, по аналогия с комплексите от Кримския п-в), като тук важно условие е ситуирането им на пътища или важни кръстопътища, които не са построени след парцелирането, а преди него, с което геонимите са се съобразили при кадастрирането на територията. Подобна практика вече бе отбелязана при описанието на етапите на разделение на земята от Г. Николаенко в Херсонес. Косвени свидетелства за наличието на важни пътища, които са запазени след парцелирането, дават по-ранните селища от късната архаична и от класическата епоха, намиращи се до тях, преди издигането на структурите с монументална каменна архитектура. Вече бе отбелязано, че такива селища са регистрирани при голяма част от елинистическите сгради, като придобиването на територията им вероятно е станало чрез откупуване от местните траки, а наличието на смесено население след този акт е напълно възможно. В голяма част от селищата, предхождащи елинистическите структури, са открити импортни материали (керамични съдове, амфорна тара), които свидетелстват за интензивните контакти между гърци и местни траки преди усвояването на земята от колонията.

Разделението на земята в хората вероятно е включвала и т. нар. свещена земя, която съставлява 1/10 част от цялата площ. Подобна практика има засвидетелствана при Бизантион и Херсонес, като тези парцели се отдават с цел попълване на градската хазна (Гюзелев 2009, 176; Nikolaenko 2006, 168). Ситуирането им по средното и долно течение на р. Ахелой изглежда възможен вариант, но убедителни доказателства на този етап не могат да бъдат предоставени.

Занаяти

Данни за развито производство на строителна керамика има от района на Месамбрия и тук то бе дискутирано нееднократно при анализирането на обектите с наличие на керемиди. Както вече беше споменато, данни за такова производство има със сигурност от времето след третата четвърт на IV в. пр. Хр. (Kovachev et al. 2011, 227, 230–231). Вероятно още от края на същия век тези източници на глина от Оризаре и Равда са използвани и за производство на амфорна тара, която да задоволява нуждите за износ на вино, чието производство е доказано с печатите на местните магистрати, открити върху амфорите от група „Парменискос“.

Данни за производство на битови керамични съдове от елинистическата епоха са предоставени от химическите анализи на образци от обект 54¹³². Съпоставянето на резултатите от химичния и фазов състав на пробите на глината с фрагментите керамика определя изследваната глина като суровина и съответно – местното производство на голяма част от съдовете (Uzunov et al. 2021, 312). Изключение прави само един – купа с релефна украса, която вероятно е внос от голям малоазийски център. Все пак данни за производство и на купи с релефна украса, или т. нар. „мегарски чаши“, от късната елинистическа епоха има в самата колония. От разкопките на обекта на ул. „Крайбрежна“ е открит калъп за изработка на купи с релефна украса (Божкова и др. 2018б, 229, обр. 7, 3). Ателиета за производство са съществували и в хората на Месамбрия, а като доказателство могат да послужат откритите калъпи от обекти 3 (Узунов и др. 2014, 651; Узунов, Божкова 2021, 115, обр. 4, 1) и 54 (Узунов 2015, Узунов, Божкова 2021, 115, обр. 4, 2). От близката околност на апойкията, от обект 291, има документиран фрагмент от „мегарска чаша“, близък до откритите образци при разкопки на ул. „Крайбрежна“ (Божкова 2017, 102, фиг. 27, 4; Petrova 2014, 217, fig.1,1; 220, fig.4,1), като останките принадлежат към т. нар. понтийска група на купите с релефна украса и са с вероятен произход именно местно месамбрийско ателие (Божкова 2017, 103; Petrova 2014, 229).

От обект 3 (м. Голямата канара) има открита стъклена шлака, която индикира за производство на предмети от стъкло (Узунов и др. 2017, 181; Узунов, Божкова 2021, 99). По всяка вероятност това се е случвало в постройките, намиращи се в подножието на възвишението, в близост до реката, където условията са подходящи за развиване на подобна дейност.

За практикуване на металообработващи дейности има доказателства на няколко обекта в района на близката околност на Месамбрия. Това са обекти 54 (Узунов и др. 2016, 284), 210 и 350, откъдето произхождат късове желязна шлака и крици. На обект 54 те са документираны от структура, изградена на плетено-колова конструкция, отдалечена от постройките, намиращи се на самия връх на възвишението, където е съсредоточена основната част от обекта. Сходна е ситуацията и на обект 350, където шлагата е открита заедно с отухлени късове глина, част от тях със следи от плет, от разрушена постройка изградена на плетено-колова конструкция и с покрив от леки растителни материали. От обект 210 е открита крица, което е показател също за наличието на ковачница в пределите на обекта. За него вече бе дискутирано, че както

¹³² Взети са проби от съд от групата на монохромната керамика, изработена на бързо грънчарско колело със сив цвят на повърхността, кана и чаша „понтийски тип“ от т. нар. „plain pottery“; гърне изработено на ръка, гювеч (кухненска керамика), купа с релефна украса, изработена в калъп и с червенолаково покритие (т.нар. мегарски чаши), вж. подробно при представянето на обект 54, м. Харманлъка, с. Оризаре.

и обект 350, също и този може да бъде отнесен към категорията на извънградските комплекси, имащи стопански функции и издигнати по инициатива на представители на градския елит на Месамбрия. Практикуването на занаятчийски дейности като ковачество, установено на трите обекта, е пряко доказателство за определена форма на производство, чиито мащаби засега не могат да бъдат определени. Предвид липсата на суровинни източници на желязо в близост би могло да се предположи по-скоро задоволяване на нуждите на колонията и на съпътстващите селища и ферми в околността, а не надрегионален износ. Химически анализ на предмети от желязо от обект 3 и 54 е направен и сравнен с проби от района на Същинска Средна гора (Чавдар, Душанци, Карлиево) и от Стара планина (Мирково, Буново, Разлив, Джурово, Етрополе, Малък Искър, Ботевград, Ведраре), като резултатите показват, че източниците на желязо не могат да бъдат определени с точност, като в един клъстер пробите от обект 54 попадат заедно с проби от Ведраре, Чавдар, Етрополе и Малък Искър, а пробите от обект 3 – в един клъстер с образци от Буново, Мирково, Челопеч, Карлиево, Джурово и Разлив (Златева 2020, 135). Анализите показват още, че въпреки големия географски ареал, откъдето произхождат пробите, може да се каже, че пирометалургичната обработка е протичала по относително еднакъв начин при не много висока температура, с леки локални особености, които не са свързани с конкретно географско положение и съответните му пещи (Златева 2020, 135).

Кариери и находища на глина за керамично производство

Глините са финозърнести скали, изградени предимно от глинести минерали (каолинити, монтморилонити), които образуват пелитния компонент, който е в съдържание обикновено над 50%. Пелитният компонент е с размер на частиците под 0,01 мм и може да бъде изграден освен от глинести минерали и от минерали от групата на хидроslюдите, от хлоритовата и от палигорскитовата група. В глините се съдържа и пелитен компонент и теригенен компонент, изграден от минерали като кварц, фелдшпати, слюди и т.н. В тях се установяват и собствено седиментогенни (автогенени) минерали, най-често представени от минералите калцит, доломит, сидерит, пирит и т. н. (Ковачев и др. 1991).

Глини има в повечето формации от неогена и от кватернера в изследвания район (Kovachev et al 2011, 213–214). Делувиално-пролувиални глини се образуват от временни потоци, стичащи се от север и пренасящи разнообразни материали от механично и химично изветряне към подножието, където се натрупват в наносни конуси. Разполагат се по периферните части на конусите, където образуват клинообразни и лещообразни тела. Глините са лошо сортирани, полимиктови, алевритни, песъчливи (Uzunov et al. 2021, 308). За разлика от тях алувиалните глини са привързани към речните долини на реките Хаджийска, Ахелой и техните притоци. Те съдържат значително количество песъчлив и алевритов компонент и са предимно нискокачествени. По-значително находище е това на изток от с. Оризаре, което е било използвано за добив на суровина за тухларна фабрика в селото.

Както вече бе описано по-горе в текста, през 2020 г. от района са взети проби на глина от землищата на селата Оризаре и Порой¹³³. Главната цел е определяне на химичния със-

¹³³ Пробите са взети при с. Оризаре, приток на р. Бяла, най-ниско ниво в коритото на реката; с. Оризаре, приток на р. Бяла – най-ниско ниво в коритото на реката, на 100 м срещу течението на реката спрямо място на взимане

тав на глините и сравняване с образци на битова и строителна керамика от регистрирани и проучвани обекти в района. Чрез макроскопски наблюдения са селектирани местата на пробовземане, а чрез макро– и микроскопски наблюдения е определено, че видимо глините съдържат и теригенна фракция, съставена от минерали, които не са от групата на глините¹³⁴.

Химичният състав на глините е променлив във връзка с множеството минерали, които може да са включени в него. Главни химични компоненти за глините са Si и Al, като техните съдържания се изменят в широки граници: SiO₂ – от 30 до 70%, Al₂O₃ – от 10 до 40% (Ковачев и др. 1991).

Изследванията на глините от района показват съдържание на главните елементи Si и Al, които се изменят в следните граници: за SiO₂ – от 19,70 до 48,26%, за Al₂O₃ – от 13,52% до 25,68%, което съответства на съдържанията на тези елементи в проби от предходни изследвания. Различното съдържание на Si в глините показва изменение в съотношението на глинестия и теригенния компонент в пробите, като повишаването на количеството на SiO₂ може да се приеме за увеличаване на количеството кварц. Второстепенните елементи в най-големи количества за изследваните глини са Ca, K, Mg, Fe и Ti. Към тях се добавя и Na, който не е отчетен поради ограничения на метода. Второстепенните елементи Ti, Fe и K са в еднакви количества, докато Mg и Ca са с различни съдържания. Увеличаването на количеството на Ca, респективно на Mg, е свързано с увеличаване на автогенния карбонатен компонент в глините (увеличаване на количеството калцит). В подчинено количество от второстепенни елементи са S, P, V, Mn, Cu, Zn, Rb, Sr, Y, Zr. Тяхното количество е еднакво във всички проби, което потвърждава геоложките наблюдения за една и съща подхранваща провинция за тяхното образуване.

Изследванията с PXRD на пробите глина доказват, че те са изградени от едни и същи минерални фази, които според химичните анализи са в различни съотношения. Получените резултати съвпадат частично с тези, публикувани в литературата за глини от района на Оризаре. Установените монтморилонит, калцит, фелшпати (плагиоклаз и К-фелдшпат) съвпадат с данните от литературата (Kovachev et al. 2011, 228–229). В изследваните проби се установява мусковит и клинохлор, които не са установени в предишните изследвания.

Чрез серия от изследвания убедително е доказано наличието на поне два източника на глини в района на Месамбрия (Kovachev et al. 2011, 230). Единият е района на с. Оризаре, вероятно в ниските части при р. Бяла (Kovachev et al. 2011, 230; Uzunov et al. 2021, 230). Както вече бе споменато, в тази територия са регистрирани няколко археологически обекта (61, 56, 147), като напълно вероятно е населението им да е участвало в добива на глина и в производството на строителна и битова керамика. Вторият източник е в района на с. Равда (Kovachev et al. 2011, 230), като там също са регистрирани няколко обекта, подробно дискутирани в текста (181, 183, 184), които също биха могли да бъдат свързани с добивната и производствена дейност на керамична продукция.

на проба № 1; с. Оризаре, изоставена кариера за глина, среден хоризонт на разреза; с. Оризаре, изоставена кариера за глина, среден хоризонт на разреза, на 7–8 м източно от вземането на проба № 3.

¹³⁴ Макро- и микроскопските наблюдения и анализ са извършени от доц. д-р Биляна Костова, департамент „Природни науки“, Нов български университет.

Търговия и търговски връзки

Амфорна тара

Първите търговски контакти между гърците и местното население трябва да се отнесат към късната архаична епоха, откогато произхождат най-ранните находки на амфорна тара и трапезни керамични съдове, откривани на обектите в хората на Месамбрия. През класическата и особено през елинистическата епоха обменът се задълбочава¹³⁵. Характерно за голяма част от регистрираните и проучвани обекти е присъствието на фрагменти от импортни гръцки комерсиални амфори, най-ранните от които се датират от третата и последната четвърт на VI в. пр. Хр.

Късна архаична и класическа епоха

Продукция на Хиос започва да се внася по Западното Черноморие още от края на VII в. пр. Хр. (Лазаров 1982, 6). Най-ранните образци от хинтерланда на Месамбрия са от т. нар. амфори с издуто гърло. Засега не са абсолютно сигурни данни за наличие на екземпляри покрити с бяла ангоба и червени ивици лак каквито са документирани на други места по Черноморието като Аполония (Nedev, Gyuzelev 2011, 63–71), Дебелт (Tzochев 2011, 75–78, fig. 2), Одесос (Тончева 1967, 169–170; Nedev, Gyuzelev 2011, 65) и др. От нос Емине като случайна находка е открита една амфора (Лазаров 1974, 10; Лазаров 1982, 9). Отново като случайна находка в акваторията на с. Равда е открит част от корабен товар от амфори от втората четвърт на V в. пр. Хр. (Лазаров 1982, 9; Ognènova-Marìnova 1994, 139–142). От теренните издирвания, осъществени в периода 2013–2022 г. хиоски амфори са открити на обекти 16, 65, 70, 91, 99, 123, 299, 302, 322, 333, 350, 371, 378 и 389. Тук най-ранните образци са от варианти III-B (Монахов 2003, 236, табл. 6/1–8) и III-C със серии III-C-1 и III-C-2 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 237, табл. 7/3–6). Вариант III-B, с към края на втората четвърт и средата на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 17–18, 22) е открит на обекти 65, 378 и 389. Серии III-C-1 и III-C-2 са известени от обекти 16, 65, 70, 91, 123, 371 и 378. Датировката се отнася в третата четвърт на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 18–19, 22), като това съвпада и с останалия керамичен материал открит на тези обекти. Следващият тип, който се среща от района, е вече с право гърло тип IV и вариант V-A по С. Монахов с т. нар. протокачулковидно столче. От тип IV с вариант IV-A има открити на обекти 99, 350 (Монахов 2003, 238, табл. 8/1, 5–7), а то се датира в 40–30-те години на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 20). От обекти 99 и 302 е представен вариант IV-B по С. Монахов (Монахов 2003, 239, табл. 9/3–4) с дата в 20–10-те години на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 20). Следващият вариант V-A е открит на обекти 99, 322 и 333 (Монахов 2003, 240, табл. 10/4; 241, табл. 11/1–2). Той се датира в края на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 21, 22). Най-късният вариант е с т. нар. качулковидно

¹³⁵ Фрагменти от транспортни амфори от втората половина на I хил. пр. Хр. са открити на обекти 3, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 28, 31, 34, 46, 51, 54, 61, 62, 65, 70, 75, 78, 81, 91, 93, 94, 96, 99, 105, 106, 109, 114, 122, 123, 125, 128, 129, 130, 135, 137, 141, 142, 144, 147, 149, 152, 154, 157, 173, 178, 179, 184, 190, 191, 193, 196, 201, 207, 210, 211, 219, 286, 291, 299, 302, 304, 306, 322, 325, 328, 333, 334, 339, 343, 349, 350, 351, 356, 371, 378, 386, 389, 400, както и на нос Емине, и м. Палеоря, землище на с. Емона. На част от обектите фрагментите не са диагностични, като това са предимно стени и дъна в много обрушен вид, които не могат да бъдат определени с точност.

столче или V-V по С. Монахов (Монахов 2003, 242, табл. 12/1–3) и произхожда от обекти 65 и 299 и се датира от началото до третата четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 22).

Лесбос е известен производител на зехтин (Лазаров 1975, 63). На седем обекта в околностите на Месамбрия са открити амфори от Лесбос от късноархаичната и от класическата епоха. На същите обекти 65, 91 и 99, където е регистриран ранен внос от Хиос, паралелно с това е доставяна продукцията и от Лесбос. Теренните издирвания от 2020 и 2021 г. допълват с още два обекта, разположени по р. Ахелой (173 и 178) и един на р. Бяла (137). Първият от обектите на р. Ахелой (173) е с тип I от червоглинените амфори, вариант I-A по С. Монахов (Монахов 2003, 260, табл. 30/6) с датировка най-общо в VI в. пр. Хр. (Монахов 2003, 49). В този случай по-вероятно изглежда вносът да е след последната четвърт на VI в. пр. Хр., в резултат на първи колонизационни, а не предколонизационни контакти. Вторият тип от същия обект е I-C по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 260, табл. 31/3), датиран в края на VI и първата половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 49). Вторият обект, от по-речието на р. Ахелой, от който произхождат лесбоски амфори е 178, като е открит същия тип I-C (Монахов 2003, 261, табл. 31/4). Отново от този тип са и откритите екземпляри от обекти 65, 91, 94, 99 и 137.

Клазомене е представен от обекти 65, 91 и 178. Клазоменските амфори са с червен лак от Вариант 3 по С. Монахов (Монахов 2003, 262, табл. 32/3–4), датирани в третата четвърт на VI в. пр. Хр. (Монахов 2003, 53). От този период от други обекти от хинтерланда на Месамбрия няма документирани амфори, произхождащи от Клазомене. Малко по-ранни в хронологично отношение са екземплярите от района на Бургас – Дебелт, от обекта в м. Костадин чешма, които обаче са с единствен път на доставка от Аполония (Tzocher 2011, 76, 85), много преди основаването на Месамбрия. Като възможен резултат от предколонизационни контакти или снабдяване от центрове разположени в Бургаския залив, биха могли да бъдат амфорите от обекти 65, 91 и 178.

Ранният амфорен внос от Тасос в района на близката околност на Месамбрия до този момент е регистриран на осем обекта – 99, 179, 299, 339, 349, 350, 378 и 389. Документирани са два типа амфори, като от обект 299 е тип I, вариант I-B, серия I-B-3 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 269, табл. 39/1–2) с дата в първата половина на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 64), а от обекти 99, 179, 339, 349, 350, 378 и 389 е тип II с вариант II-A и серия II-A-1 (99, 179, 339, 349, 350, 378, 389). (Монахов 2003, 269, табл. 39/5–6), с дата във втората половина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 76) и серия II-A-3 (389) (Монахов 2003, 269, табл. 40/5) последната третина на V в. пр. Хр. (Монахов 2003, 65). По-ранен от втората половина на V в. пр. Хр. внос от Тасос е засвидетелстван само в Месамбрия, от проучена изба през 2013 г. на ул. „Крайбрежна“ (Божкова, Кияшкина 2014, 224). Въпреки че броят на обектите от близката околност на колонията с открити амфори от класическата епоха е повече от този от елинистическата епоха, количеството на регистрираните екземпляри от последните е много по-голям. Разбира се, съществува вероятност това да се дължи не на ограничена търговия, а по-скоро на проучванията в района.

Транспортните амфори на Хераклея традиционно са представени много добре по Западното Черноморие и във вътрешните райони на Тракия от края на V и първата половина на IV в. пр. Хр. В резултат от мащабните археологически проучвания през последните 40 години, както и от публикуването на данните от тях, е натрупана значителна информация за

вноса на амфорна тара от Хераклея Понтика (Балабанов 2013, 227). Въпреки че продукцията е добре позната в Месамбрия, в околностите ѝ засега има регистриран само на три обекта (10, 12 и 291), като и на трите са открити тип I, вариант I-A-2 по С. Монахов (Монахов 2003, 321, табл. 91/6–7; 322, табл. 92/1–2) с хронология от началото на 70-те до края на 40-те години на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 132–133).

Вносът от Менде в района на близката околност на Месамбрия засега е документиран от обекти 99, 350 и 389. Първият обект се намира в землището на с. Равда и се разполага на морския бряг. Вторият е разположен западно от р. Ахелой и както вече бе дискутирано, е съществувал като селище в късната архаична и в класическата епоха, а през елинистическата епоха на това място възниква обект от типа на извънградските комплекси със стопански функции. Третият е един от най-отдалечените на запад от колонията обекти, ситуиран на левия бряг на р. Хаджийска. Производството на амфори от Менде преди средата на V в. пр. Хр. е много рядко засвидетелствано, но за сметка на това от третата четвърт на века те са много често срещани (Lawall 1998, 18). Екземплярите от обекти 99, 350 и 389 са от типа „порточело“, като той е характерен за късния V и началото на IV в. пр. Хр. (Lawall 1998, 19–20). По типологията на С. Монахов образците от обекти 99, 350 и 389 се отнасят към вариант II-B (Монахов 2003, 292, табл. 62/5), който той датира в първите две десетилетия на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 91) и само от обект 389 има вариант II-C (Монахов 2003, 293, табл. 63/1) с дата към края на втората четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 92).

Теренните издирвания, осъществени до този момент, показват, че ранният внос от последната четвърт на VI и първата половина на V в. пр. Хр. е предимно от о-в Хиос, следван от Лесбос. Присъствието на Клазомене е индикация, че ранните контакти не се ограничават до един или два центъра и показва наличие на търговия в толкова ранен етап за района преди и по време на основаването на Месамбрия. Според П. Балабанов след края на VI в. пр. Хр. изчезват амфорите от Клазомене и Лесбос, като това е свързано с ограничаването на потенциала на традиционните контрагенти на Понта след персийските завоевания в Западна Мала Азия и по източните острови в Егейско море през този период, от което са се възползвали техните конкуренти от островите в централната и западната му част, както и производителите от Егейско море (Балабанов 2005, 34). За района на близката околност на Месамбрия вносът от Лесбос е засвидетелстван от първата половина на V в. пр. Хр. от няколко обекта (99, 137). През втората половина на V и първата половина на IV в. пр. Хр. в близката околност на Месамбрия се появява внос от Тасос, Менде и Хераклея.

Елинистическа епоха

Вносът от Тасос и т. нар. „кръг на Тасос“ в околностите на Месамбрия тук е представен най-вече от последната четвърт на IV в. пр. Хр. Най-ранните в хронологично отношение амфори произхождат от обект 144 в гр. Несебър и са от тип II-B-2 по С. Монахов (Монахов 2002, 274, табл. 44/1, 3; 275, табл. 45/2, 4), които се разполагат в 40-те и 30-те години на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 68). От обект 61 е малко по-късният тип II-C-3 по Монахов (Монахов 2003, 279, табл. 49/4), който е от последната четвърт на IV и първата половина на III в. пр. Хр. (Монахов 2003, 73). Същия тип е открит северно от с. Оризаре, в обработваеми площи, без други археологически материали, като на това място не е регистриран обект. От

т. нар. „кръг на Тасос“ от обект 334 е единственият представител на амфорите тип „Муригьол“ (Монахов 2003, 285, табл. 55/7), подвариант, датиран във втората половина на IV в. пр. Хр.

Данните засега са малко, за да се конкретизират причините за липса на амфорна тара от Тасос след началото на III в. пр. Хр. от близката околност на Месамбрия. Причините за това нееднократно са дискутирани в литературата¹³⁶ и се дължат на промяната в икономиката в Източното Средиземноморие вследствие на конфликтите на елинистическите владетели, когато Северноегейския маршрут губи позиции за сметка на Анатолийския, което увеличава продукцията идваща от Родос, Кос и Книд (Stoyanov et al. 2017, 85). Това се потвърждава и от обектите в хората на апойкията през III в. пр. Хр., където превес има именно вноса от Родос, Парос, Книд и Кос. Тенденцията за намаляване на вноса от Тасос от първата половина на века е видима на различни места във вътрешните райони на Тракия като Кабиле, Севтополис (Bozkova 1999, 327; Гетов 1995, 117), а след средата на III в. пр. Хр. – и в Сборяново (Stoyanov et al. 2017, 84–85), като новата политическа реалност довежда до откъсване на острова от суровинните крайбрежни източници и по този начин го лишава от възможността за развитие на икономиката му (Гетов 1995, 117). Разбира се, не трябва да се забравя, че изводите направени за района се базират на откритите комерсиални амфори само от теренни издирвания. Добър набор от диагностични екземпляри би могъл да се очаква едва при разкопки на някои от регистрираните обекти с цел да се проследи именно количеството на внос от Тасос от първата половина на III в. пр. Хр.

Синопе е един от най-големите производствени центрове на зехтин в Черноморския басейн (Madzharov et al. 2019, 67), но от района на Месамбрия има много малко открити амфори произхождащи оттам. Вероятно вносът тук също е на зехтин, а не на вино, но химически анализи, подкрепящи предположението, до този момент липсват. Според някои изследователи Синопе изнася приоритетно зехтин (Jöhrens 2001, 368; Monahov 1993, 107) и много по-вероятно е тук през елинистическата епоха да е внасян зехтин предвид силното локално производство на вино, както и силния внос от други големи центрове първо от Тасос, а след това и от Родос, Книд и Кос. При регистрацията на обект 3 (м. Голямата канара, с. Александрово) през 2007 г. се споменава за открита амфора с печат с датировка най-общо в IV в. пр. Хр. (Кръстев 2014, 191). Към момента това е и най-ранната дата от района извън пределите на античната колония. Вземайки предвид, че вносът на подпечатани амфори от Синопе в Западното Черноморие започва към средата на IV в. пр. Хр. (Stoyanov et al. 2017, 90), както и най-ранните материали от обекта, които са от края на споменатото столетие, то датировката на този екземпляр по-скоро трябва да бъде поставена именно към края на този век. От периферните части на Месамбрия – от обект 286, е идентифицирано устие на амфора тип III-C по С. Монахов (Монахов 2003, 334, табл. 104/4), датирано във втората четвърт на II в. пр. Хр. (Монахов 2003, 154).

Ограниченото количество на амфорната тара може да се дължи на същите гореспоменати причини, описани при тасоския внос, а именно липсата на археологически разкопки на по-голяма част от регистрираните обекти. Не трябва да се подминава фактът, че Синопе е известен производител и на строителна керамика, и на архитектурна теракота от втората половина на IV в. пр. Хр. наметне, но продукцията оттам в района на Месамбрия не е засвиде-

¹³⁶ Гетов 1995; Bozkova 1999; Stoyanov et al. 2017; Tzochev 2016.

телствана. За разлика от вноса на зехтин, това има рационално обяснение в силното локално производство на керемиди и други елементи на покривната конструкция, което не само е задоволявало местните нужди, а е и предмет на износ на много места във вътрешността на Тракия и по Западното Черноморие.

Още по-малко са амфорите с произход от о-в Хиос. За разлика от много по-силното присъствие от късноархаичния и от класическия период засега от началото на ранната елинистическа епоха единствено от обект 299, разполагащ се в градската територия на гр. Несебър, е открит един екземпляр тип V-B по С. Монахов (Монахов 2003, 241, табл. 11/6; 242, табл. 12/1, 5).

Аналогична е ситуацията с вноса от о-в Лесбос и от Хераклея. Амфорите от Лесбос са представени само от амфора тип III-B по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 259, табл. 29/7), попадащ в последната четвърт на IV в. пр. Хр. (Монахов 2003, 47). Този тип е открит на обекти 34 и 325, като долната граница на съществуване и на двата обекта е поставена именно към това време.

Хераклея традиционно има присъствие в Западното Черноморие, като тя е от първите и най-големите износители на вино. Подпечатването на амфорите ѝ започва в края на V и началото на IV в. пр. Хр. (Гетов 1995, 78). От района на Аполония, Бургас и Дебелт количеството на амфори е много голямо (Балабанов 2013, 228; Stoyanov et al. 2017, 96). В Несебър обаче броят на известните подпечатани амфори от Хераклея е сравнително скромен (Балабанов 2013, 230), като повечето от откритите са в диапазона на последната третина на IV до III в. пр. Хр. (Lazarov 1980, 164–165). От хинтерланда на колонията, от обект 154, е известно отново само едно устие с печат на Хераклея в правоъгълна рамка върху шията, от който е запазено само [...]ς и това съответно не позволява прецизирането на датировката. Ако се вземат предвид останалите материали от обекта, амфората с печат може да се разположи най-рано към третата четвърт на IV в. пр. Хр.

Амфорите от о-в Кос открити в района са представени с ранни образци от тип I-B-2 по С. Монахов (Монахов 2014, 207, рис. 6/23–24; Монахов и др. 2017, 115, Ks 1), от последната четвърт на IV и началото на III в. пр. Хр. (Монахов 2014, 206–207; Монахов и др. 2017, 115) на обект 334 и от тип II по С. Монахов (Монахов 2014, 209, рис. 8/33) от обект 304. Всички останали находки са от амфори от късната елинистическа епоха и произхождат от доста обекти (3, 54, 154 и 356) съществували през това време. В нито един от регистрираните и проучени до този момент археологически обекти от близката околност на Месамбрия не са открити печати от амфори на Кос. Това най-вероятно се дължи на факта, че те са подпечатвани сравнително рядко, вероятно веднъж на определени серии (Гетов 1995, 75).

Вносът на вино от Родос нараства след промените в търговските пътищата по Източното Средиземноморие (Stoyanov et al. 2017, 92). За района на Месамбрия началото е поставено във втората четвърт на III в. пр. Хр., а вносът става изключително активен след 30-те години на същото столетие. Амфорният внос на Родос е представен от обекти 3, 9, 54, 105, 144, 184, 207, 210. Печати произхождат само от обект 3 и 210. От обект 3 е: [Δι]οῦγέν[ης] Διόσθους. Фабрикантът Διοῦγένης I. работи в период II по хронологията на Ж. Финкелщайн (234–199 г. пр. Хр.). Месец Διόσθους (23 октомври – 20 ноември) (Jöhrens 2001, 416, no. 189; Finkelstajn 2001, 189, tabl. 18). Вторият амфорен печат от обект 210 е: Μικύθου Ἀγ[ριάνι](ος). Фабрикантът Μικύθου II работи в период IIa и IIb (ок. 233–210 г. пр. Хр.) по хронологията на

Ж. Финкелщайн (Finkielsztejn 2001, 191). Печати на Μικύθος II са засвидетелствани върху една амфора заедно с печати на епонимите Καλλικράτης I, Νίκων, Παυσανίας I и Ἀριστείδας I от период IIa (ок. 233–220 г. пр. Хр.) и Ἀγλώκριτος от период IIb (ок. 219–210 г. пр. Хр.) (Cankardeş-Şenol 2017, 231). Месец Ἀγριάνιος (май/юни).

Най-ранният в хронологично отношение тип от района е открит на обект 144 и това е тип I-B по С. Монахов (Монахов 2003, 309, табл. 79/7), датиран във втората четвърт на III в. пр. Хр. (Монахов 2003, 115–116). Останалите ранни родоски амфори, открити в близката околност на Месамбрия се позиционират от 30-те години до края на III в. пр. Хр. Открити са в обекти 105 и 144. Това е тип I-E-1 по С. Монахов (Монахов 2003, 311, табл. 81/4–5). Паралели на тази форма са подпечатани от епонима Καλλικρατίδας I от период IIa, 233–220 г. пр. Хр. по периодизацията на Ж. Финкелщайн (Finkielsztejn 2001, 191, tabl. 18).

Следва прекъсване от над един век до средата на II в. пр. Хр., когато отново от няколко обекта е засвидетелстван внос. От обект 184 е открит тип I-E-2 по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 313, табл. 83/8), с датировка във втората половина на II в. пр. Хр. (Монахов 2003, 120), а от обекти 9 и 207 – тип I-F по С. Монахов (Монахов 2003, 314, табл. 84/1–2, 5, 7), датиран във втората половина на II – I в. пр. Хр. (Монахов 2003, 120–121). Последният период съвпада с апогея на износ на Родос, който е достигнат през първата и втората четвърт на II в. пр. Хр. (Stoyanov et al. 2017, 93). Голям спад в производството има след последното десетилетие на II и началото на I в. пр. Хр., което се наблюдава и от находките от хората на Месамбрия, където вносет на вино от Родос липсва и вероятно е заменен с продукция от Кос.

Една от най-многобройните групи амфори е с произход Книд. Те са засвидетелствани на обекти 3, 34, 54, 61, 105, 334 и 350, като от тях има и най-много открити печати досега. Известно е, че само малка част от амфорите са подпечатвани, което от своя страна говори за наистина засиления внос от страна на Книд в района през елинистическата епоха, и по-точно – през III в. пр. Хр. Най-ранните амфори са регистрирани на обект 334 при гр. Каблешково и са представени с тип II-B по типологията на С. Монахов (Монахов 2003, 303, табл. 75/5) и се датират в последната третина на IV до началото на III в. пр. Хр. (Монахов 2003, 106–107). Следващите екземпляри са от края на IV до началото на III в. пр. Хр. и са от обекти 61, 105, 350, като подпечатаните от тях са от серията с изображение на прора и квадратна форма. Такива са открити на много места от Египет на юг до Северното Черноморие на север и във вътрешността на Тракия (Гетов 1995, 83). Както вече бе споменато, такива са открити и в ателиета на Книд, като датировката им е отнесена именно в този период (Cankardeş-Şenol 2015, 170–171; Madzharov 2017, 66). От края на IV и началото на III в. пр. Хр. е част от амфорната тара, открита на обект 105, откъдето е открит и един печат ΕΠ(-). Печат с ретроградно изписани букви Μεν(-), Πок(-) има от обект 350. Първите две букви от първия ред на печата са в лигатура. Както вече бе описано при дискутирането на обекта, подобни печати са открити в Бизоне (Мирчев 1958, 61, № 303, табл. XXXIX/1), Олбия, Херсонес (Ефремов 2018, 553, LIII). Според хронологията на Н. Ефремов те се датират в периода 280–255/50 г. пр. Хр. (Jefremow 1995, 64; Ефремов 2018, 547–554). Археологическите проучвания в района на Книд и Александрия показват, че книдските печати с монограми и лигатури се от края на IV в. пр. Хр. до третата четвърт на III в. пр. Хр. (Cankardeş-Şenol 2015, 170–171, с лит.).

Книдски амфори от средата и третата четвърт на III в. пр. Хр. има открити на обект 34 – тип II-F по типологията на Монахов, който той отнася към средата на III в. пр. Хр. (Мо-

нахов 2003, 108, табл. 77/ 2). Също на обект 105 е открито устие от книдска амфора, тип II-F по С. Монахов (Монахов 2003, 307, табл. 77/3; Монахов и др. 2017, 114, Кп. 9), датирано в третата четвърт на III в. пр. Хр. (Монахов 2003, 109; Монахов и др. 2017, 114). След тези последните два типа засега няма открити по-късни амфори от района. Дръжка на амфора с печат от група „Zenon“, е открита по време на пререгистрирането на обект 3 през 2013 г. Известно е, че ателиетата, произвеждали амфорите от този тип, се намират източно от Книд, в централната част на п-в Датча (Madzharov, Stoyanov 2018, 141), а разпространението им е широко както от Черноморието, така и във вътрешните райони на Тракия. Печатът от обект 3 произхожда от сграда от извънградския комплекс, чиято първа фаза на обитаване приключва вероятно в последната четвърт или до края на III в. пр. Хр.

Амфорите от група „Парменискос“ са представени от местните типове, подпечатани с магистратите Антифилос [ΑΝΤΙ/ΦΙΛΟΥ] и Мелсеонос [ΜΕΛΣΕ/ΩΝΟΣ]. Последната така подпечатана амфора е известна като случайна находка от района на с. Оризаре без ясни данни за местоположение, като много вероятно тя да е от обект 147. Датировката съвпада с хронологията на амфорите от края на първата четвърт до средата на III в. пр. Хр. (Stoyanov 2011, 200; Stoyanov 2016, 362). Сходна е датировката и на амфорите с печати на Антифилос във втората половина на втората четвърт на III в. пр. Хр. (Stoyanov 2011, 195; Stoyanov 2016, 364). Открити са на обект 61 при с. Оризаре и на обект 144 в гр. Несебър. Амфорната тара е местна, като е произведена вероятно в околностите на с. Оризаре. Глината използвана за направата им е същата, каквато е ползвана и за керемидите от серия *Moschos* (ΜΟΣΧΟ) (Kovachev et al. 2011, 219). Не всички амфори от група „Парменискос“ подпечатани от магистрати, които се свързват с местно производство на вино, са използвали същия суровинен източник. Амфорите с печат Матробиос [ΜΑΤΡΟ/ΒΙΟΥ] се различават от тези с Антифилос [ΑΝΤΙ/ΦΙΛΟΥ] по състава на глината (Kovachev et al. 2011, 219; Stoyanov 2011, 197). Много вероятно е за направа на първите да е използвано предполагаемото находище на глини при с. Равда, многократно обсъждано в текста. Използването на повече от една кариера за добив на глина по едно и също време през втората четвърт и средата на III в. пр. Хр. показва мащабното производство на вино в района видно и по многобройните находки на амфори с печати на местните магистрати на много места от вътрешността на Тракия и по Западното Черноморие (Stoyanov 2011, 198, fig. 8).

Вносът на вино от Парос за района на Месамбрия е засвидетелстван от няколко амфори, част от тях с печати. До този момент пароски амфори са открити на три обекта – 3, 154 и 334. Всичките са от категорията обекти на извънградски комплекси, за които е предположено, че са стопански имения разположени в хората на Месамбрия по инициатива на самата колония. Печатите също са три на брой, два от обект 3 и един от обект 154. От първия обект единият печат е правоъгълен с надпис Παρίων. Вторият амфорен печат също е правоъгълен с надпис Παρίων. Третият печат, открит в обект 154 е от същата група.

В Албеци печатите с етника на Παρίων (изписан с омега) са открити в контексти с печат на родоския фабрикант Βοίβκος, датирани в периода от края на втората до края на третата четвърт на III в. пр. Хр. (Buzoianu, Bărbulescu 2008, 169). По хронологията на Ж. Финкелщайн този фабрикант работи в период I (305–235 г. пр. Хр.) (Finkelstejn 2001, 188, tabl. 17). Печатите с етника на Παρίων (изписан с омикрон) са открити в контекст заедно с печати на родоските фабриканти Ἀρτεμίδωρος и Σωτήριχος I, които работят в периода 233–220 г.

пр. Хр. (Cankardeş-Şenol 2017, 224, 241). По хронологията на Ж. Финкелщайн те работят в период II (234–199 г. пр. Хр.) (Finkielstejn 2001, 189, tabl. 18). В края на III и в началото на II в. пр. Хр. е датиран същият печат, открит в некропола на Херсонес (Монахов и др. 2017, 106, Рг. 1). От Месамбрия, датировката им също е в края на III и началото на II в. пр. Хр. (Lazarov 1980, 178). Паралели се намират още в Калатис (Gramatopol, Poenaru Bordea 1969, 244, nos. 921–925, 281, no. 921) и Истрия (Canarache 1957, 216, no. 502; Coja 1986, 444, nos. 165–166, 445, fig. 8/165). Последният известен обект (334) с наличие на пароски амфори е с датировка отново в края на III и началото на II в. пр. Хр. (Монахов и др. 2017, 106). Всички открити до този момент амфори се разполагат от 30-те години до края на III и началото на II в. пр. Хр., като след това няма открити екземпляри. В Месамбрия хронологията е сходна (Lazarov 1980, 178).

Вносът по данни на амфорната тара от елинистическата епоха показва превес на Книд и Родос, като разпространението им в хората на Месамбрия е предимно на извънградските стопански комплекси със сгради с каменна архитектура по средното и по долното течение на реките Ахелой и Хаджийска, както и на обектите, разположени в непосредствена близост до колонията, в момента намиращи се в урбанизираната градска част на гр. Несебър. Книдските амфори са засвидетелствани от самото начало на елинистическата епоха до последната четвърт на III в. пр. Хр., докато вносът от Родос тук започва от края на първата четвърт на III в. пр. Хр., но е особено интензивен в третата четвърт на века. На останалите селища, разположени в полупланинските и планински части на Еминска Стара планина, откритите находки свидетелстват за редовни търговски доставки също от самото начало на елинистическата епоха, като вносът е предимно от Тасос. За късната фаза на епохата наблюденията от разкопките на обект 54¹³⁷, както и от теренните издирвания от 2013–2022 г., показват доминираща позиция на Кос. Както вече бе споменато, амфорите от Парос са открити на малко обекти, като всички те са от категорията на извънградските комплекси, предполагаемо издигнати по инициатива на Месамбрия. До този момент проучванията в района показват липсата на внос на Парос на обекти, определени като „типични“ селища. Разбира се, всякакви крайни заключения трябва да бъдат избягвани, като не трябва да се подминава степента на проученост, която все още е на ниво теренни издирвания за голяма част от обектите от района.

Трапезни керамични съдове и други форми

Късна архаична и класическа епоха

Импортни керамични съдове от късната архаична епоха се срещат на няколко обекта от района – 62, 65, 91 и 322. От последния е известен и един фрагмент от импортен съд от източно ателие от VI в. пр. Хр. Такива са известни от Черноморието от архаичната епоха (Damyanov 2018, 151, fig. 3; Damyanov, Panayotova 2023, 286, fig. 1), като появата и тук вероятно е следствие на търговия с тържища разположени в Бургаския залив, преди основаването на Месамбрия, макар че както вече бе споменато при представянето на обекта, регионални варианти на подобни чаши са предмет на внос чак до края на VI и началото на V в. пр. Хр. (Божкова 2017, 32). Други ранни импортни фрагменти произхождат от обект 91. Те принадлежат на коринтски скифос. Според характеристиката на глината и стилистиката

¹³⁷ Узунов 2015; Узунов и др. 2016.

на украсата, която е съставена от геометрични мотиви, скифосът принадлежи най-вероятно към късния коринтски стил (Божкова 2017, 35). Ранната дата на внос в селището се подкрепя и от амфорната тара, като най-ранните екземпляри принадлежат на Лесбос. Друг фрагмент от скифос, отново принадлежащ към късния коринтски стил, е открит на обект 65 (Божкова 2017, 35). Обектът е съществувал от края на VI–IV в. пр. Хр., като това е документирано добре по амфорната тара с произход предимно от Хиос и Лесбос. Коринтска керамика е открита при разкопки в Месамбрия в негативни структури – мазета на къщи (Божкова и др. 2008, 307; Божкова 2013, 87; Божкова 2017, 37). Това са фрагменти на ескалейптрони, калатискос, котилета или скифоси и кантароси, които се датират от първата половина до средата на V в. пр. Хр. (Божкова 2013, 89). Имитирането на тази продукция в локални ателиета от Месамбрия е сред най-ранните доказателства за местно керамично производство (Божкова 2013, 94) и е показател за интереса към подобен вид съдове в района. Преди да се натрупа повече емпиричен материал, засега не може да се отговори колко голям е този интерес в извънградската среда – както към директния внос, така и към местното производство. Ранните импортни съдове се допълват и от един фрагмент принадлежащ вероятно на чернофигурен скифос от края на VI в. пр. Хр., открит на обект 328.

Вносът на червенофигурни и чернофирнисови съдове през V в. пр. Хр. се увеличава. Отново от обект 91 е открита една чаша тип „*castulo*“. Този тип получава широко разпространение в цялото Средиземноморие, а в Западното Черноморие той е известен от храма на Афродита в Истрия, от некропола на Олбия, а също и от некропола на Аполония Понтика. Във вътрешността на Тракия са открити образци в некрополите на Брезово и Дуванлий (Shefton 1996, 173–174, 179). Импортните съдове от обект 91 се допълват още от фрагмент от чаша с високо столче и фрагмент от цилиндричен лекит с рисувадна украса, или още известен като „*shoulder*“. Последният намира близки паралели с екземпляр открит в гроб от некропола на Месамбрия (Божкова 2017, 47, 164, обр. 6, 2). Недалеч в западна посока, от обект 155, отново с дата в V в. пр. Хр., е открита чернофирнисова лампа с отворен резервоар и ниско кръгло столче. От края на V в. пр. Хр. се датират многобройни фрагменти от червенофигурни и чернофирнисови съдове открити в обект 99, намиращ се в с. Равда. Разпознати са скифоси, киликси, солнички, рибни блюда, колонен кратер и др. Съществува хипотеза, че в Равда е имало пристанище на Месамбрия, което е функционирало като емпорион от архаичната епоха до края на античността (Dimitrov 1975, 13). Разположението на обект 99 е точно на брега до залива, но на този етап интерпретирането му като тържище е само хипотетично. Още повече, че наличието на „пристанище-убежище“ в Равда е оспорено, като доводите са, че на това място в залива не може да се осъществява пристанищна дейност поради опасност от подводни рифове (Ognènova-Marinova 1994, 142; Гюзелев 2009, 224). Въпреки това голямото количество съдове открити на обекта показва регулярен внос, независимо дали търговията е осъществявана на това място в ролята му на пристанище с емпорион, или изходният пункт за снабдяване се е намирал на друго място.

От къснокласическата епоха количеството на импортната керамика се увеличава многократно, като съдове се откриват на много повече обекти – 16, 65, 99, 137, 158, 331, 339, 378. В повечето случаи, обаче това са много малки фрагменти, предимно стени на съдове, които са в много лошо състояние и не могат да бъдат определени техните типове. По-запазен

е един екземпляр на арибаловиден лекит украса с мрежест орнамент от обект 158 (Горова 1978, 19, 21, обр. 6; Кръстев 2014, 192).

Елинистическа епоха

Търговията с керамични съдове от ранната елинистическа епоха в района се характеризира с внос предимно на чернофирнисови съдове. Голяма част от материала е открита на обектите намиращи се в непосредствена близост до колонията, а именно 144, 287, 288, 289, 291, 292, 298, 300, 301, 303, 306, 310, 311 и 403, както и на част от извънградските комплекси, разположени по средното и по долното течение на реките Ахелой и Хаджийска – 3, 15, 34, 334, 356, както и на други като 51, 184 и обекта на нос Емине. Откритите фрагменти са от кантароси, скифоси, рибно блюдо, солнички, но голяма част са предимно от недиагностични стени на съдове, които не са определени типологически.

Освен съдове предмет на внос е откритият теракотен алтар от обект 105 (Божкова и др. 2018а, 675). Той принадлежи на т. нар. „тарентинска“ група, която се разпространява през елинистическата епоха, като датировката на този екземпляр трябва да се отнесе към средата на III в. пр. Хр. (Thompson 1962, 259). Въпреки че е добила популярност с това име, произходът на групата най-вероятно е гръцки, и по-точно атински (Aleotti et al. 2020, 55).

Вносът през късната елинистическа епоха е представен с повече форми на съдове. Това са чаши/купи с релефна украса, разлати паници с цветни хоризонтални пояси, съдове с апликирани релефни сцени или т. нар. „пергамско аплике“, лекити и др. Чаши/купи с релефна украса започват да се разпространяват в черноморските колонии след началото на II в. пр. Хр., като същевременно обаче във вътрешните райони на Тракия те не получават широк прием (Божкова 2017, 101). Купи с релефна украса от района са регистрирани на няколко обекта – 3, 54, 191, 219, 291. Част от тях са предмет на внос, а други са местно производство. Както вече бе отбелязано, на два от тези обекти (3 и 54) са открити калъпи за изработка на такива съдове (Узунов и др. 2014, 651; Узунов и др. 2016, 284; Узунов, Божкова 2021, 108, 115, обр. 4/1–2).

Фрагментите от съдовете от обекти 3, 54 и 191, които могат да бъдат определени като внос, показват общи черти при украсата, а именно – повтарящи се растителни мотиви. Въпреки че украсата може да бъде използвана при различаване на отделни производствени ателиета, много от работилниците използват общи мотиви (Божкова 2017, 103). Засега информацията за обект 191 се ограничава с широк ареал на внос, вероятно от малоазийски ателиета, без да се конкретизира с определени ергастерии, работили там. За екземплярите от обекти 3¹³⁸ и 54 (Узунов 2015, 230, обр. 3/1–2; Божкова и др. 2018б, 233, обр. 11/2; Узунов, Божкова 2021, 115, обр. 5/15–16) се намират много добри паралели с фрагменти от чаши, открити при разкопки на мазе от сграда от североизточния квартал на Херсонес. Фрагментите от чаши с релефна украса оттам са с украса от издължени листа (Ushakov et al. 2016, 500, fig. 3/11). Те са считани за йонийски импорти, с вероятен произход от ергастерия в Ефес (Ushakov et al. 2016, 493). Анализите, направени на единия фрагмент от чаша с помощта на рентгеновият флуоресцентен анализ (XRF), праховата рентгенова дифракция (PXRD) и анализ на изпичането, показват разлики от останалите проби на керамични съдове с

¹³⁸ Непубликувани материали от археологическите разкопки проведени на обект 3, м. Голямата канара, с. Александрово през септември 2016 г.

установен местен произход и със сигурност дефинират неговия внос (Uzunov et al. 2021, 312). Сходен в известно отношение е и фрагментът от купа с релефна украса от обект 219, вероятно също импорт от малоазийския бряг, наподобяващ много един от двата фрагмента, открити при разкопките на обект 54 (Узунов 2015, 230, обр. 3/1). Последният засега известен фрагмент от близката околност на Месамбрия, открит на обект 291, вероятно не е предмет на внос и, както вече бе дискутирано, принадлежи на към т. нар. понтийска група на купите с релефна украса с вероятен произход местно местно ателие, функционираше от средата на II в. пр. Хр. (Божкова 2017, 103; Petrova 2014, 229).

Друга група съдове, предмет на внос, са тези с апликирани релефни сцени или т. нар. „пергамско аплике“. До този момент са известни няколко съда от разкопките на обект 54 (Узунов 2015, 230, обр. 3/3; Божкова 2017, 108; Божкова и др. 2018б, 233, обр. 11/1; Узунов, Божкова 2021, 115, обр. 5/17). Счита се, че съдовете са произвеждани в малоазийски ателиета, като източникът е предимно Пергам (Божкова 2017, 108).

Импортни лекити от късната елинистическа епоха има открити само от обект 3. Това са два фрагмента, единият от които е с лаково покритие. Те отново намират добри паралели в гръцкия свят и се отнасят към последната четвърт на II в. пр. Хр (Vogeikoff-Brogan 2000, 313–314; Rotroff 1997, 170–171).

Освен гореизброените форми често срещани от късната фаза на елинистическата епоха в района са разлатите паници с декорация от цветни хоризонтални пояси. Декорацията обикновено е изпълнена от червени, кафяви или черни пояси, нанесени от вътрешната страна на съда. Част от тях със сигурност са били внос също от малоазийски работилници, но не всички. Предполага се, че те успешно са били имитирани в Черноморието (Божкова 2017, 107). Разлати паници с украса от цветни хоризонтални пояси са регистрирани на обекти 3 и 54 (Божкова и др. 2018б, 233, обр. 12, 1), 105, 144, 154, 286, 299 и 340, като засега само част от екземплярите имат високо качество на производство. От пробите, взети от обект 54 за рентгеновият флуоресцентен анализ (XRF), праховата рентгенова дифракция (PXRD) и анализа на изпичането, не са включени образци на разлатите паници, което затруднява определянето на произхода им. Въпросът за интензитета на вноса на този тип съдове остава отворен.

Характерен за вноса през късната елинистическа епоха е превесът на импортни съдове с произход малоазийските ателиета, и по-точно йонийските и еолийските, намиращи се най-вече в Ефес и Пергам. Развита търговия с тези ателиета, изработващи трапезна керамична продукция, е засвидетелствана на почти всички обекти от периода в Западното Черноморие и говори за развит потенциал за потребление на населението в крайбрежните зони (Божкова 2017, 146). Вносът от йонийските ателиета в района на Месамбрия не е изключение, а практика и търговията с източните центрове очевидно е вследствие на същите политически промени, които довеждат Книд, Родос и Кос като водещи вносители на вино, добре засвидетелствано от находките на комерсиални амфори.

Вид на археологическите обекти

Сред основните въпроси е този за характера на обектите. До този момент в резултат на археологическите проучвания в района могат да бъдат определени следните видове обекти:

- Единични постройки/ферми, възникнали през елинистическата епоха в резултат от разширяването на хората на Месамбрия. Такива са обекти 9, 136, 147, 181, 183, 184, 284, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 310, 311, 340 и 400 (Обр. 90).
- Единични постройки/махали или много малки селища от класическата епоха. Такива са обекти 14, 96, 126, 129, 137, 299, 302, 304, 349 и 380 (Обр. 91).
- Единични постройки/махали или много малки селища, на които не са открити диагностични материали и които имат обща датировка, разполагаща се във втората половина на I хил. пр. Хр. Такива са обекти 17, 28, 81, 90, 93, 112, 114, 115, 117, 121, 124, 130, 131, 134, 135, 139, 141, 151, 152, 180, 189, 201, 212, 213, 214, 343, 346, 351, 373, 375, 376, 382, 383 и 384.
- Извънградски комплекси от елинистическа епоха, интерпретирани тук като стопански имения с монументална архитектура. Такива са обекти 3, 15, 34, 54, 105, 122, 154, 191, 207, 210, 321, 325, 334, 350, 356, 386 и м. Палеоря (Обр. 90).
- Селища, носещи типичните черти за времето от късната архаична, класическата и елинистическата епохи от вътрешните райони на Тракия. Тук трябва да бъдат включени и обектите датирани най-общо във втората половина на I хил. пр. Хр. Такива са обекти: 6, 7, 10, 12, 31, 51, 56, 61, 62, 65, 70, 75, 78, 83, 91, 94, 106, 109, 123, 125, 128, 133, 142, 149, 155, 157, 159, 161, 165, 173, 178, 179, 190, 195, 199, 209, 211, 219, 318, 322, 328, 331, 333, 339, 371, 372, 378 и 389. Към тях трябва да бъдат добавени и обекти 350 и 356 за времето на късната архаична и класическата епохи, преди върху тях да бъдат издигнати монументални структури през ранната елинистическа епоха (Обр. 90, 91).
- Селища, намиращи се в непосредствена близост до антична Месамбрия от класическата и от елинистическата епоха с каменни постройки и подемен археологически материал, показващ по-скоро елинско, смесено или силно елинизирано население. Те са селища, които най-много се доближават до определението за катойкии. Такива са обекти 99, 144 и 403 (Обр. 90, 91).
- Обекти с ритуален характер/свещища. Такива са обект 158 и обектът на нос Емине.
- Некрополи и единични надгробни могили. Такива са обекти 46, 66, 67, 68, 69, 71 и 196¹³⁹.

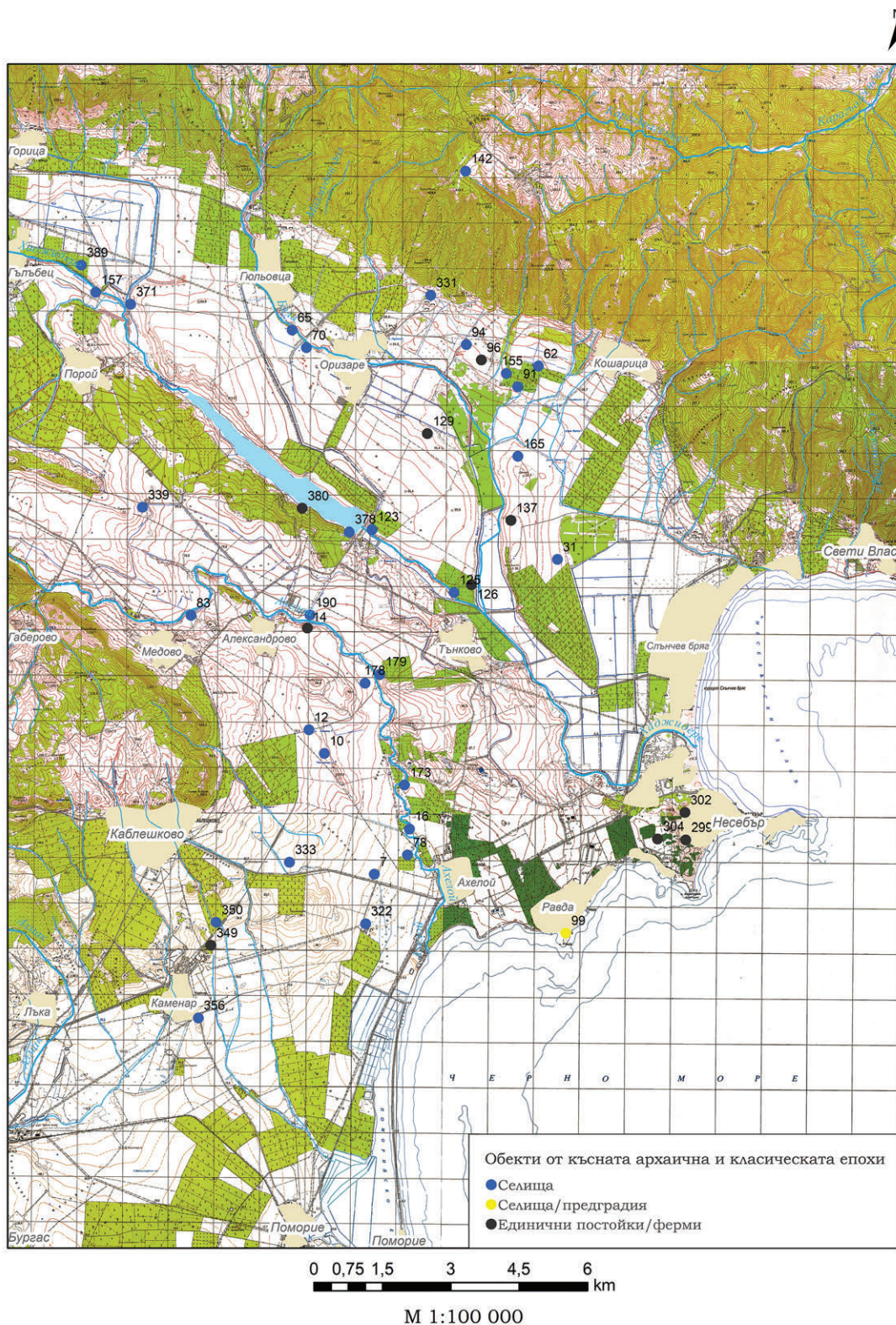
Най-малките като площ селищни обекти от района са фермите и махалите съставени вероятно от малко на брой постройки. Докато за по-ранните в хронологическо отношение (от късната архаична и от класическата епоха) може да се предположи, че на едно място съществуват няколко жилищни и стопански постройки, образуващи махали с местно тракийско население, разположени извън хората на Месамбрия, то за времето от ранната елинистическа епоха насетне може да се предположи, че се появява фермата в нейния класически облик под формата на малки стопанства разпръснати над околния ландшафт.

Една от основните дейности, свързани с експлоатирането на земята за земеделски нужди, е обработката на почвата, която изисква голям ресурс. Орното земеделие се появява

¹³⁹ Броят на регистрираните моголни насипи от района е 44, но на база добитата информация (вж. текста по-горе при дискутирането на частта отнасяща се до моголни некрополи и единични могили), по време на теренните издирвания от 2013–2022 г., за повечето от тях може да се предположи, че принадлежат на селища съществували през други хронологически периоди.

Обр. 90. Карта на регистрираните археологически обекти от късната архаична и класическата епохи, разпределени по вид.

Обр. 91. Карта на регистрираните и проучвани археологически обекти от елинистическата епоха, разпределени по вид.

в Месопотамия още през V хил. пр. Хр. и в Урук през следващото IV хил. пр. Хр. (Ivanova 2019, 32), а в Тракия е практикувано със сигурност през втората половина на I хил. пр. Хр., като въвеждането на плуга при обработката на почвата ускорява процеса поне четири пъти (Allan 1972, 211). Находки на железни лемежи за плугове са познати от вътрешността на Тракия (Чолаков, 2010, 24). Такива има открити в Калояново (Чичикова 1969, 60 обр. 16), Мирково (Милчев 1961, 422–424, обр. 5), Сборяново (Ivanova 2019, 151, fig. 11b) и др. От Западното Черноморие такива лемежи има от обекта при Костадин чешма, Дебелт (Балабанов 1999, 69, 71, обр. 12), а в Аполония е открита теракотена статуетка на двойка впрегнати волове. (Ivanova 2019, 33). Въпреки че въвеждането на плуга с животинска тяга ускорява процеса на обработка на почвата, заетостта в тази дейност все пак изисква наличието на голям брой хора, които да се справят с нея за определен срок преди засяването на житните култури. Плиний Стари пише, че двойка волове могат да изорат на ден по югер и половина¹⁴⁰ в добри почви. При тежки почви дневната изорана площ е наполовина и съответно ако са много леки, тя е двойно повече при дълбочина ок. 16 см¹⁴¹. Наличието на животни в малки ферми, обслужващи земята, е логично и спестяващо време. Наблюденията върху хората на други места като Кримския п-в показва именно това (Carter et al. 2000, 732). Използването на подобен модел и в близката околност на Месамбрия ще обясни добре регистрираните обекти от елинистическата епоха, определени като единични постройки/ферми без наличие на монументални сгради, които имат малко подемен материал по повърхността.

Според Г. Михайлов населението на Месамбрия не е надвишавало няколко хиляди души (Михайлов 2015, 430), а Бинтлиф смята, че 70–80% от населението в класическа Гърция е обитавало урбанизирани селища, а 20–30% – малки села и ферми (Bintliff 2006, 16). Придържането към тези две хипотетични постановки означава ограничен човешки потенциал за справяне с повечето стопански дейности като земеделие, скотовъдство, добивни дейности, занаятчийство и др. Това от своя страна неизменно води до нуждата от краткосрочно или дългосрочно привличане на работници от близките околности, превръщайки земите им в контактна зона. Смесено население от гърци и траки, обитаващи както колониите, така и селищата, разположени в подвластната им територия, е предположено многократно (Кръстев 2013, 18–19; Михайлов 2015, 430–435). Вероятно околните селища, разположени в периферните части до южните склонове на Стара планина, са именно такива¹⁴². Подемният археологически материал от тях не показва разлики със селищата, регистрирани във вътрешните райони на Тракия. Там също са открити множество съдове изработени на ръка, а кухненската и „обикновената керамика“, изработена на бързо грънчарско колело, характерна за селищата с елинско или силно елинизирано население, е в много по-малки количества.

През елинистическата епоха работна ръка вероятно се набавя не само от местно тракийско население, обитаващо периферните зони около хората на Месамбрия, но и от роби. Използването им осигурява продукция с ниска себестойност, като в континентална и островна Гърция от този период робите обитават извънградските укрепени структури, известни като пиргоси (πίργος) (Morris, Papadopoulos 2005, 178). Именно някои специфични дейности като лозарството изискват опитен и специализиран труд, независимо дали той се изпълнява от роби, или от свободни граждани на колонията. Най-подходящите места за изпълняване на процеса

¹⁴⁰ Един югер е с площ ок. 2,5 дка или два квадратни римски акта. Еквивалент на един квадратен акт в Гърция е плетрона. Плетронът е 1/6 от стадия, или 100 стъпки.

¹⁴¹ Pliny The Elder, *Natural History*, Book 18, Chapter 49, 19 – The Mode of Ploughing.

¹⁴² Обекти 51, 56, 61, 75, 142, 161, 173, 211, 219 и 318.

по обработка на гроздето след прибирането му – за първична и последваща обработка, както и ферментация, отлежаване, предоставят извънградските комплекси с каменни сгради, намиращи се северно от р. Бяла¹⁴³. Именно многократно споменаваните в текста обекти с наличие на монументална каменна архитектура и с керемидени покриви от ранната елинистическа епоха, разположени по реките Ахелой и Хаджийска и при южните склонове на Еминска Стара планина, са определени тук като стопански комплекси, които имат ясно изразен икономически профил, ориентиран към печалба. Наличието на подобни структури отдавна е засвидетелствано и е предмет на множество проучвания в Кримския п-в и на други места по Западното и Северното Черноморие. Там понякога комплексите са укрепени с една кула, а в дворното пространство се откриват съоръжения за обработка на земеделска продукция (Carter et al. 2000, 724–725; Nikolaenko 2006, 163). За някои извънградски имоти със сгради¹⁴⁴ от хората на Аполония, също може да бъде предложена сходна интерпретация (Дамянов 2013, 124). Липсата на запазеност на структури от разкопките на обект 3 (м. Голямата канара) и обект 54 (м. Харманлъка) засега не може да предостави директни аналогии в плановите схеми така, както това може да бъде видно, сравнявайки обекта при Мандренското езеро и „farm 25“ от Херсонес Таврически (Балабанов 1984, 12 обр.2; Jones et al. 1973, 432, fig.16).

Собствеността на извънградските стопански комплекси е въпрос, който заслужава особено внимание. Дали членове на градския елит са притежавали, или са били наематели/ползватели на тези комплекси? От началото на III в. пр. Хр. се датира един надпис от Херсонес, съдържащ списък на парцели земя, продадени на определени лица. Според Дж. Картър и Г. Николаенко сред имената могат да бъдат намерени имена на магистрати, които се появяват върху печати на амфори или върху надгробни плочи. Повечето от собственостите са с гръцки имена и очевидно са били част от градския елит. В надписа съществуват обаче и имена, които не са гръцки и по-всяка вероятност отразяват смесения произход на населението (Carter et al. 2000, 713–714). Напълно възможно е и монументалните структури от средното и от долното течение на реките Ахелой и Хаджийска, както и комплексите при Лозенска чешма, да са били собственост на определена прослойка от елита на Месамбрия.

Като вероятна изглежда хипотезата за експлоатирането на плодородните земи в средното и долното течение на реките Ахелой и Хаджийска под контрола именно на извънградските комплекси¹⁴⁵ за добив на житни култури, а подобните, разположени по южните склонове на Стара планина, за отглеждане на лозови масиви¹⁴⁶. Вън от съмнение трябва да бъде не само директният контрол, но и строежът на комплексите от страна на представители на Месамбрия. Вече бе предположено, че инициативата също принадлежи на самата колония, но не трябва да се изключва вероятността това да е подпомогнато и от Лизимах. Известно е, че той е имал контрол над обширни територии, осигуряващи му продукция от зърнени култури, с които да търгува с различни гръцки полиси (Данов 1938, 212–213; Danyanov 2007, 15). По-

¹⁴³ Обекти 154, 207, 210 и 325, намиращи се в м. Лозенска чешма, мах. Чолакова чешма, с. Кошарица.

¹⁴⁴ Извънградски структури в м. Месарите и при комплекс „Св. Марина“. Повече за структурите в м. Месарите в поредицата Археологически открития и разкопки от 2012 г до 2021 г. (Панайотова и др. 2013; Панайотова и др. 2014б; Панайотова и др. 2015б; Панайотова и др. 2016; Панайотова и др. 2017; Панайотова и др. 2018; Панайотова и др. 2019; Панайотова и др. 2020; Панайотова и др. 2021; Панайотова и др. 2022; Varalis et al. 2013; Varalis et al. 2014 и др.). Повече за обекта при комплекс „Св. Марина“, Созопол (Гюзелев, Господинов 2011; Гюзелев и др. 2012; Гюзелев и др. 2015).

¹⁴⁵ Обекти 3, 15, 34, 105, 122, 191, 321, 334, 350, 356 и 386.

¹⁴⁶ Обекти 154, 207, 210 и 325.

горе в текста бе отразена хипотезата за влиянието на диадоха в развитието на Месамбрия (Damyanov et al. 2021, 124). Предположено бе също, че усвояването на по-голяма територия би могло да стане с негова подкрепа.

Широко използвано схващане, базиращо се на декрета на исейците, е че след колонизирането на определена територия първите ойкисти получават по един имот в границите на града и извън него (Кръстев 2013, 18 с лит.). До този момент възстановяване на хората на Месамбрия е възможно едва от ранната елинистическа епоха насетне. Ранните владения от късната архаична и от класическата епоха засега са невидими за археологията. Това, което може да бъде предположено, е, че земите са придобивани от местното население срещу заплащане и че разширението на териториите до Стара планина, както и в западна и южна посока, е с цел усвояване най-вече на плодородни площи за развитие на земеделие и лозарство.

Една хипотетична реконструкция на модели на взаимодействие би могла да натовари с още функции извънградските комплекси, а именно да ги посочи като изходни пунктове за търговия с близките територии от вътрешността на тракийските земи (Узунов, Божкова 2021, 109). Това допускане предполага, че част от тези обекти са разположени на границата на територията, подвластна на апойкията. Такива биха могли да бъдат обект 356, намиращ се най-близо до Анхиало и обект 3, разположен в по-отдалечените западни части. За тях, както и останалите комплекси вече бе предположено, че са разположени на пътища, които им осигуряват бърз достъп, но не само за износ на произвежданата от тях продукция, а вероятно и за посредничество в търговията с местно тракийско население от контактната зона във вътрешността. В комплексите могат да се съхраняват стоки, преди да бъдат експортирани през пристанището на апойкията за други градове.

За разлика от големите промени в ландшафта от елинистическата епоха, направени от Месамбрия в нейната близката околност, изразяващи се с усвояване на големи площи, в парцелирането им, в издигане на сгради с монументален характер на точно определени места, през по-ранните периоди на късната архаична и на класическата епоха хората ѝ остава немного добре видима. Логично е да се предположи, че тя е с много по-малки размери, като вероятно се задоволява с площ, простираща се на не повече от няколко километра от града. Посредничеството в търговията би осигурило достатъчно средства, с които да бъдат откупени територии, като вероятно и близките взаимоотношения с Лизимах също не могат да бъдат пренебрегнати по отношение разширяването на хората на апойкията.

Светилищата са най-малобройните обекти тук, като идентифицирането им отново е направено по индиректен път на база фрагмент от мраморен олтар от обект 158 (Бейкьой) и на база аналогии по топографски признаци – за обекта на нос Емине. Мраморният олтар от обект 158 недвусмислено показва наличието на храмова сграда от елинистическата епоха. При анализа на обекта вече бе изразено мнението, че тя принадлежи към хората на Месамбрия и е напълно вероятно издигането ѝ тук да маркира нейната западна граница. Обект от римската епоха с открита оброчна плочка в него е известен от Св. Влас (Гюзелев 2009, 224), но няма данни дали обектът е съществувал в елинистическата епоха, или по-рано. Без съмнение на цялата територия на Месамбрия е имало повече обекти с ритуални функции, но идентифицирането им е въпрос на проучвания в следващите години.

Само една надгробна могила (обект 4) в землището на с. Медово е проучвана чрез археологически разкопки, другите обекти са регистрирани по време на теренни издирвания. Част от тях са частично или почти изцяло разрушени от иманяри, като в някои са открити хронологически определими материали. Засега датиращи материали от втората половина на I хил. пр. Хр. са открити в два могилни насипа – на обекти 46 и 196. В близост до над-

гробната могила (46) се разполагат още две (39 и 42), за които може да се предположи, че образуват некропол, разположен по хребета в м. Габерака, издигащ се южно от яз. „Порой“. По сходен начин, използвайки данните от близо разположените селища, за някои некрополи също може да се предположи принадлежност към тях. Както вече бе отбелязано, такъв е случаят с обект 70 (селище от края на VI – първа половина на IV в. пр. Хр.), където на 300 м до 700 м се намира могилен некропол – обекти 66, 67, 68, 69, 71¹⁴⁷.

Без наличие на археологически материали, разполагащи се в близост до големи селища, но от римската и от късната римска императорска епоха, е некрополът с обекти 29, 32, 33, 35, 36 и 37. Логично би било той да бъде изключен при дискутиране на селищната система и некрополите в нея от втората половина на I хил. пр. Хр. Въз основа на разкопките на Д. Гергова и М. Кузманов на надгробна могила (обект 4), които разкриват гроб от римската епоха (II до началото на III в.) (Гергова, Кузманов 2004, 86), също може да се предположи, че некрополът, намиращ се северно до възвишението Биберната (обекти 4, 5, 13), е издигнат именно през това време. Не е изключено могилите от него да се разполагат покрай трасето на пътя Анхиало – Марцианопол, преминаващо през тези места в посока към Дюлинския проход. К. Шкорпил отбелязва, че до Биберната и северно от Каблешково са разкрити негови части (каменна настилка, широка 9 разкрача) (Шкорпил, Шкорпил 1891, 131–132; Горова 1978, 18). На друго предполагаемо трасе, преминаващо през хребет в м. Таушанкайряк, също се разполагат могили (76, 118 и 119). В близост до тях има регистрирани две големи селища¹⁴⁸ от римската епоха, като по всяка вероятност насипите принадлежат към тях и маркират свързващото ги трасе. Северно от едно от тези две селища се издига друга надгробна могила (обект 8), която индикира наличието на друг некропол, разполагащ се северно от селището. До този момент в близост няма регистриран обект от по-ранен хронологичен период и вероятно насипът също е от римската епоха. Могилата има сравнително големи размери и се намира на едно от най-удобните места за преминаване в околността. Ако се съди по триверстовата топографска карта от XIX в., в близост се е намирало трасе, водещо на запад и преминаващо през могили (4, 5 и 13), което вероятно е дублирало римския път за Марцианопол.

Разполагащи се на възвишения и хребети в землището на с. Тънково са могилените насипи – обекти 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24. Констатацията, направена за дискутираните могили, намиращи се покрай пътни трасета, също би могла да бъде предложена и тук, като отново се използват архивните топографски карти и аерофото изображения от 1941–1942 г. Тези могили обаче не могат да бъдат обвързани с намиращи се в близост селища. Проблем продиктуван вероятно от ниската видимост върху повърхността, което от своя страна прави невъзможна и регистрацията на обекти по време на осъществяване на теренните издирвания.

Наблюденията, направени върху топографското разположение на могилените насипи в района, показва райониране в някои части в землищата на с. Оризаре, с. Тънково и гр. Каблешково. Голяма част от некрополите вероятно принадлежат на по-късни селища от римската епоха, а ранните се намират на голямо разстояние от колонията и могат да се свържат с местно тракийско население.

¹⁴⁷ Това е могилен некропол, регистриран по време на експедиция „Месамбрия – Хемус“ през 1977 г. (Делев 1982, 391; Гюзелев 2009, 223), пререгистриран през 2006 г. като „могилен некропол Оризаре 1“ (Карайотов, Кръстев 2007б, 602–603) и дискутиран в текста по-горе.

¹⁴⁸ Обекти 77 и 323, намиращи се в землището на Каблешково, не са включени в текста, защото на тях са регистрирани само по-късни периоди от римската и от късната римска епоха.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

До този момент проучванията в района показват, че най-голям брой селища се разполагат по р. Ахелой, след това по р. Хаджийска и на последно място по р. Бяла. Тази констатация е валидна за всички фази на втората половина на I хил. пр. Хр., като концентрацията на археологически обекти около р. Ахелой отчасти се дължи и на факта, че тази река е претърпяла най-малко корекции и изменения през XX в. и съответно видимостта по повърхността, която индикира наличието на археологически обекти, е почти ненарушена. От друга страна р. Хаджийска, която е най-пълноводната река, е претърпяла най-много корекции и изправяния на коритото си, като тук е построен и голям изкуствен водоем – язовирът „Порой“. Строителството на язовира е разрушило част от обектите, намиращи се в непосредствена близост до бреговете на реката, и единствено изпускането на язовира, извършвано при техническа профилактика, предоставя възможност за документирането им. Не по-малък проблем представлява превръщането на част от площите, разположени около р. Бяла в пасища, което допълнително затруднява наблюдението при извършване на издирване на археологически обекти. Канализирането на притоци по р. Бяла също засяга част от археологическите обекти. Въпреки тези промени наблюденията показват една закономерност, що се отнася до разположението на обектите в пространството, а именно – ситуирането им на преки речни притоци, в непосредствена близост до вливането им в реката.

Селищната система в близката околност на Месамбрия през втората половина на I хил. пр. Хр. е многообразна и е съставена от няколко по вид обекти. От известните до този момент обекти от късната архаична епоха всичките имат характеристики на селища. Най-често те са разположени по бреговете на реките Ахелой, Хаджийска и Бяла, както и на техни по-малки притоци, като обикновено се простират на площ от няколко десетки дка. Досега не е открито селище от този период, което да се намира в планинския пояс на Еминска Стара планина. Характерно за всички обекти е съществуването на континуитет от ранната желязна епоха, т.е. това са селища, принадлежащи на местното тракийско население, съществували във втората фаза на епохата, и които към последната четвърт и края на VI в. пр. Хр. започват да търгуват по-интензивно с гръцките градове, като това става археологически видимо най-вече чрез амфорната тара. Наличието на ранен внос – преди основаването на Месамбрия – от Клазомене, Хиос и Лесбос в района е индикация за контактите на селищата с градове от Егейско море, вероятно с посредничеството на емпории, разположени в Бургаския залив, а след началото на V в. пр. Хр. – и на новооснованата колония. Селищата са типични за епохата – съставени са от постройки, изградени на плетено-колова конструкция, като засега липсват данни на

използване на каменна архитектура и керемидени покриви. До този момент почти всички отрити селища от късноархаичната епоха се намират на разстояние над 8 км от Месамбрия и както вече бе споменато, носят типичните черти на селищата от вътрешните райони на Тракия и не могат да бъдат определени като катойкии на апойкията. Най-вероятната причина за отсъствието на структури, издигнати от гръцките колонисти, е тъкмо това, че Месамбрия все още не притежава тези територии.

Обектите от класическата епоха са почти четири пъти повече от тези, датирани в късната архаична епоха, но това разпределение е условно, тъй като се базира единствено на археологическите материали, добити от повърхността при направените теренни издирвания. Почти всичките са селища, но същевременно тук се появява и друга категория обекти, имащи много по-компактни размери. Те са определени като ферми, свързани със земеделски дейности. Разполагат се на сравнително отдалечено разстояние от по-големи, хронологически синхронни селища, докато други се намират в непосредствена близост – на ок. 1,5–2 км от Месамбрия. Като цяло моделът на заселване от класическата епоха повтаря почти напълно този от късната архаична епоха, като селищата също се разполагат почти винаги до реките Ахелой, Хаджийска, Бяла и до техни притоци. За разлика от късната архаична епоха за пръв път е документирано обитаване във високите планински части на Еминска Стара планина. Гъстотата на селищната система е много по-голяма от тази през предходния период, като разстоянията между фермите са в рамките на ок. 0,5 км, а между селищата – на 2 до 3 км. Моделът на отдалеченост на голяма част от обектите от античната колония се запазва и през класическата епоха, но същевременно вече са известни археологически доказателства за усвояването на крайбрежните територии на югозапад от Месамбрия и за превръщането им в територия, подвластна на града.

Елинистическата епоха предлага много повече информация за близката територия на колонията. Общият брой на обектите не е нараснал значително, като всичките имат селищен характер. Повече от половината обекти имат малки компактни размери, като това са ферми, но основната разлика е, че те вече се разполагат в хората на Месамбрия, т.е. за пръв път територията, владяна от колонията, става археологически видима. Това обаче не се дължи на малките ферми, а на една друга категория обекти, обсъждани в текста, а именно – извънградските комплекси с наличие на сгради с монументална каменна архитектура. Появата им трябва да се отнесе към последната четвърт на IV в. пр. Хр., а съществуването им е продължило до късната фаза на елинистическата епоха, и по-точно поне до средата на I в. пр. Хр. Те не само са синхронни във времето, но показват еднаквост по топографски признаци, по строителните техники и материали, които са използвани за издигането на сградите, намиращи се в тях. Откритите многобройни находки на керемиди в тези комплекси представляват основно доказателство за наличието на местно производство на строителна керамика и показват неговия мащаб през ранната елинистическа епоха.

Комплексите вероятно са построени по инициатива на Месамбрия и са заемали първостепенна роля в икономическото ѝ развитие като стопански имения, пряко свързани с експлоатацията на земите за земеделски и други производствени дейности през елинистиче-

ската епоха. Не трябва да се изключва вероятността инициативата да принадлежи не само на колонията, но и на Лизимах и на влиянието, което той е осъществявал върху Месамбрия. По-горе в текста бе споменато, че той е имал и контрол над обширни територии, осигуряващи му продукцията от зърнени култури, с които да търгува с различни гръцки полиси. Собствеността на извънградските стопански комплекси е все още неясна. Предположението, че собственици са били членове на градския елит, които са ги притежавали или са ги наемали/ползвали, е логично и много вероятно. При всички случаи обаче издигането на тези комплекси може да се случи само когато тази територия е собственост на колонията.

Извънградските комплекси представляват и единственото засега свидетелство за съществуването на разделение на земята в хората на Месамбрия. Наличието на кадастър може да бъде документирано по археологически път едва от ранната елинистическа епоха. Както вече бе отбелязано по-горе в текста, комплексите се ситуират на точно определени места и разстояние един от друг. За мерна единица тук е използван египетският стадий по аналогия с хората на Херсонес. Именно съзнателно избираните топографски единици, които са възвишенията по реките Ахелой и Хаджийска, предоставят възможност за разполагане на структурите на точно разстояние, като в част от случаите те имат и пряка видимост една от друга. Основна хипотеза, изложена в текста, е, че те се намират по протежение на пътища или на кръстопътища, разчертани при парцелирането на земята, като се ситуират вероятно по краищата на клерите. Възможно е част от тези пътища да дублират по-стари такива, съществували преди усвояването на площите от Месамбрия, с които геонимите са се съобразили при кадастрирането на територията. Косвени свидетелства за наличието на важни пътища, които са запазени при парцелирането, дават по-ранните селища от късната архаична и от класическата епоха, намиращи се при тях преди издигането на структурите с монументална каменна архитектура. Вече бе отбелязано, че такива селища са регистрирани при голяма част от елинистическите сгради, като придобиването на територията им вероятно е станало чрез откупуване от местните траки.

Откриването на извънградските структури с монументална архитектура от района на Месамбрия е само първата стъпка при изясняване на кадастъра на колонията от елинистическата епоха. Предизвикателство е да се открият преки доказателства за точните размери на клерите, които към този момент могат да бъдат предположени само на база разстояние между отделните монументални структури. Не трябва да се забравя, че въпреки желанието за разчертаване на площите на правилни геометрични парцели, понякога релефът се явява непреодолима граница, която не може да бъде пренебрегвана, и ориентацията, както и размерите на клерите трябва да бъдат съобразени с особеностите му. Както вече бе отбелязано, меандри на реките, скалисти възвишения и ридове правят близките до тях клери с неправилна форма и размери, като целите плетри, които са в основата на разделието на земята, вероятно тук са по-скоро изключение. Част от териториите имат други особености, с които колонистите е трябвало да се съобразяват. Това са ниските и заблатени места, които не позволяват или изключително много затрудняват развитието на земеделието там. В непосредствена близост до Несебър, северозападно от града, почвите са с високо съдържание на водоразтворими соли, които са крайно неблагоприятни за земеделски дейности. Почти

или напълно неизползваеми за засаждане със зърнени култури са и площите, разположени в непосредствена близост до южните склонове на Еминска Стара планина поради интензивните процеси на седиментация и изветряне на скалите, от които се натрупват пластове с едър късов материал.

Точни данни за размера на обработваемите земи в разглеждания период не са известни, но все пак може да се предположи, че те са значително по-малко от наличните към днешно време. Най-плодородните части от района на близката околност на Месамбрия се намират по средното и долно течение на р. Ахелой и в територията при водослива на реките Бяла и Хаджийска. На тези места се разполагат и едни от най-големите селища от късната архаична и от класическата епоха, както и извънградските комплекси от ранната елинистическа епоха, за които тук бе предложена интерпретация като стопански имения.

Експлоатирането на плодородните земи по реките Ахелой и Хаджийска за добив на житни култури под контрола на извънградските комплекси би обяснило добре тяхното съществуване, а подобните обекти, разположени по южните склонове на Стара планина, са съществували за отглеждане на лозови масиви. Все пак необходимо е да се подчертае, че изграждане на подобни модели, базирани на една или няколко основни земеделски култури, е хипотетично и понякога дори спекулативно занимание, но археологическите свидетелства – като находките на питоси предполагат, че поне част от площите са използвани именно за земеделски цели и за съхранение на зърнени култури. Не трябва обаче да се изключва, че някои вероятно са използвани при производството на вино.

Неподходящите за житни култури участъци при южните склонове на Стара планина са добри за развитие на лозарство. Вече бе споменато, че местно производство на вино от района на Месамбрия от втората четвърт на III в. пр. Хр., е убедително доказано на базата на откритите транспортни амфори от група „Парменискос“ с печати на магистратите Антифилос, Мелсеон, Матробиос, Херотимос и Дамолетес. Разпространението на амфорите в широк ареал по Западното Черноморие е показател за високото качество на произвежданата стока. Площите, простиращи се на юг от склоновете на Стара планина до р. Бяла и Инджекьойското блато, предлагат възможност за отглеждане на достатъчно лозя, от които годишно да бъдат правени големи количества вино. За останалите обекти може да се предположи, че икономически са свързани с производството на вино. Част от известните тук обекти с монументална архитектура вероятно са аналогични с извънградските комплекси, разположени по средното и по долното течение на р. Ахелой. Тези стопански комплекси са издигнати и са съществували не само за задоволяване нуждите на апойкията, но и за търгуване с продукцията извън пределните ѝ.

При дискусията в текста бе споменато, че планинските и полупланинските части на Еминска Стара планина са благоприятни за развитие на скотовъдство, поне през част от годишните сезони, но на този етап на проучванията не е възможно да бъдат установени местата и интензивността на отглеждане на животински видове. Остеологичните анализи на костите, открити от разкопките на проучваните обекти при селата Александрово и Оризаре, показват domestikцирани видове като коза/овца, свиня и говедо, но общият им брой, открит

при проучванията, е твърде малък, за да бъдат правени сериозни заключения. От теренните издирвания, направени през годините, са регистрирани животински кости, но от сигурен контекст, т. е. от културен пласт или негативни структури, такива произхождат от едва няколко обекта. Това са кости както от диви, така и от domesticiрани видове.

Недостатъчният брой на населението на Месамбрия е предпоставка за ограничена работна ръка за повечето стопански дейности, развиващи се в хората на колонията. Това води до нуждата от привличане на работници от близките околности. Характерно за елинистическата епоха е много по-малкия брой обекти определени като „типични“ селища намиращи се в равнините части на близката околност на Месамбрия. Както вече нееднократно бе описвано тук, на местата на селищата от късната архаична и от класическата епоха, намиращи се в ниските равнинни участъци по средното и по долното течение на реките Ахелой и Хаджийска, възникват извънградските комплекси със сгради с монументална архитектура. За тях бе предположено, че са собственост на малка част от елита на Месамбрия, но е възможно да са обитавани и от смесено население и роби. Въпреки това попълнението с работници вероятно е ставало и от останалите да съществуват селища, намиращи се в периферните зони на полупланинските части на южните склонове на Еминска Стара планина. За разлика от обектите, намиращи се в непосредствена близост до колонията, за които бе предположено, че са предградия и са населявани от гърци или са имали смесено население, то за селищата, разположени до планината, археологическите материали не показват разлики с тези, регистрирани и проучвани на други места във вътрешните райони на Тракия. Това донякъде обрисова хората на Месамбрия като етнически разнородна, поне за времето на ранната елинистическа епоха.

Един от най-сигурните и най-анализираните аспекти на местното производство в околностите на Месамбрия е изработката на каремиди за покривни конструкции на сгради. Както вече бе споменато, данни за такова производство има със сигурност от времето на третата четвърт на IV в. пр. Хр. Вероятно още от края на същия век източниците на глина при селата Оризаре и Равда са използвани и за производство на амфорна тара, която да задоволява нуждите за износ на вино. Данни за производство на битови керамични съдове от елинистическата епоха са предоставени от химическите анализи на образци от обекти в околността. Съпоставянето на резултатите от химичния и фазов състав на пробите на глината с фрагментите керамика определят изследваната глина като суровина и съответно като местно производство на голяма част от съдовете. Данни за производство на купи с релефна украса, които принадлежат към т. нар. понтийска група на купите с релефна украса от късната елинистическа епоха, има в самата колония и от един обект от близката околност на апойкията с вероятен произход именно местно от месамбрийско ателие.

За практикуване на металообработващи дейности има доказателства на няколко обекта в района на близката околност на Месамбрия, откъдето произхождат късове желязна шлака и крици. Те са документирани в структури, изградени на плетено-колова конструкция и имащи производствен характер. Всичките са от елинистическата епоха и принадлежат на извънградските комплекси, за които бе предположено, че имат характер на стопански имения.

Практикуването на ковачеството, установено на тези обекти, е ставало далеч от основните монументални сгради. За развитие и на стъклообработване има доказателства на един от тези обекти при с. Александрово, отново засвидетелствани при спомагателните пострройки, намиращи се отделно от монументалната сграда.

Първите търговски контакти между гърците и местното население трябва да се отнесат към късната архаична епоха, откогато произхождат най-ранните находки на амфорна тара и на трапезни керамични съдове, откривани на обектите в хората на Месамбрия. През класическата и особено през елинистическата епоха обменът се задълбочава. Характерно за голяма част от регистрираните и проучвани обекти е присъствието на фрагменти от импортни гръцки комерсиални амфори, най-ранните от които се датират от третата и от последната четвърт на VI в. пр. Хр. Теренните издирвания, осъществени до този момент, показват, че ранният внос от последната четвърт на VI и началото на V в. пр. Хр. е доминиран от Хиос, следван от Лесбос. Присъствието на Клазомене е индикация, че ранните контакти не се ограничават до един или два центъра и показва наличие на търговия в толкова ранен етап за района преди и по време на основаването на Месамбрия. След края на VI в. пр. Хр. изчезват амфорите от Клазомене и Лесбос, като това става след персийските завоевания в Западна Мала Азия и по източните острови в Егейско море. През късния V и в първата половина на IV в. пр. Хр. в близката околност на Месамбрия се появява внос от Тасос, Менде и Хераклея.

От елинистическата епоха вносът от Тасос и от т. нар. „кръг на Тасос“ в района на Месамбрия е представен най-вече от последната четвърт на IV в. пр. Хр. Данните показват почти пълна липса на амфорна тара от Тасос след началото на III в. пр. Хр. в близката околност на Месамбрия. Причините вероятно са същите, които са дискутирани в литературата, и се дължат на промяната в икономиката в Източното Средиземноморие, загубата на позиции на Северноегейския маршрут за сметка на Анатолийския, което от своя страна засилва продукцията, идваща от Родос, Кос и Книд. Това се потвърждава и от обектите в хората на апойкията през III в. пр. Хр., където превес има именно вносът от Родос, Парос, Книд и Кос. Разбира се, както вече бе споменато в текста, не трябва да се забравя, че изводите, направени за района, се базират на откритите комерсиални амфори само от теренни издирвания. Добър набор от диагностични екземпляри би могъл да се очаква едва при разкопки на някои от регистрираните обекти. Ограничено количество амфорната тара има и от Синопе, което може да се дължи на същите гореспоменати причини, описани при тасоския внос. Още по-малко са амфорите с произход Хиос. Аналогична е ситуацията с вноса от Лесбос и Хераклея. Последният традиционно има присъствие в Западното Черноморие. В Несебър обаче броят на известните подпечатани амфори от Хераклея е сравнително скромни, като повечето от откритите са в диапазона на последната третина на IV до III в. пр. Хр.

Като цяло вносът на амфорната тара от елинистическата епоха показва превес на Книд и Родос, като разпространението им в хората на Месамбрия е предимно на извънградските стопански комплекси, както и на обектите, разположени в непосредствена близост до колонията, в момента намиращи се в урбанизираната, градска част на Несебър. Книдските амфори са засвидетелствани от самото начало на елинистическата епоха до последната четвърт на

III в. пр. Хр., докато вносът от Родос тук започва от края на първата четвърт на III в. пр. Хр., но особено интензивен е в третата четвърт на века. На останалите селища, разположени в полупланинските и планински части на Еминска Стара планина, откритите находки свидетелстват за редовни търговски доставки също от самото начало на елинистическата епоха, като вносът е предимно от Тасос. За късната фаза на епохата наблюденията от разкопките на обектите при селата Александрово и Оризаре, както и от теренните издирвания от 2013–2022 г. показват доминираща позиция на Родос, който е заменен с продукцията от Кос. Както вече бе споменато, амфорите от Парос се открити на малко обекти, като всички те са от категорията на извънградските комплекси.

Импортни керамични съдове от късната архаична епоха се срещат едва на няколко обекта от района. През V в. пр. Хр. вносът на червенофигурни и чернофирнисови съдове се увеличава, а от къснокласическата епоха количеството на импортната керамика многократно превишава количеството открити съдове от ранната фаза на епохата, като съдове се откриват на много повече регистрирани археологически обекти.

Търговията с керамични съдове от ранната елинистическа епоха в района се характеризира с внос предимно на чернофирнисови съдове. Голяма част от материала е открит на обектите, намиращи се в непосредствена близост до колонията, както и на част от извънградските комплекси, разположени по средното и по долното течение на реките Ахелой и Хаджийска. Характерен за вноса през късната елинистическа епоха е превесът на импортни съдове с произход от малоазийските ателиета. Вносът от йонийските ателиета в района на Месамбрия не е изключение, а практика, и търговията с източните центрове очевидно е вследствие на същите политически промени, които довеждат Книд, Родос и Кос като водещи вносители на вино, добре засвидетелствано от находките на комерсиални амфори.

Теренните издирвания и археологическите разкопки от района на близката околност на Месамбрия, проведени през последното десетилетие, не изчерпват проблематиката свързана със селищните модели от втората половина на I хил. пр. Хр., а по-скоро продължават изследването им, стартирало преди повече от едно столетие – в края на XIX в. Нуждата от провеждането на археологически разкопки на някои от регистрираните обекти е голяма, и то не само за решаване на научни задачи, но и за опазването им от редовната иманярска дейност, която се отличава с изключителна интензивност. Въпреки проведените многобройни кампании на теренни издирвания още от 70-те години на XX в. все още съществуват места, които са сравнително слабо проучени. Високите части на Еминска Стара планина от района са частично обходени, а разкопки са проведени единствено в землището на с. Емона. Западните територии, попадащи в община Руен в долината на р. Хаджийска, се проучват спорадично, а едва от два сезона се провеждат систематични редовни теренни издирвания. В ранен етап се намират изследванията, свързани с погребалните практики в района, което рязко контрастира с откритите и проучени гробове от некропола на Месамбрия, намиращ се в рамките на съвременния град Несебър.

Научните задачи, отнасящи се до бъдещите проучвания в района на близката околност на Месамбрия, включват продължаване на работата по възстановяване на селищните модели

и структури за цялата втора половина на I хил. пр. Хр. на обширна територия, в която влизат общините Несебър, Поморие и Руен. Чрез прилагане на методите на конвенционалната археология, а именно теренни издирвания и археологически разкопки, ще бъдат търсени повече доказателства за потвърждаване или съответно за отхвърляне на предложената тук хипотеза за организацията на античната територия на Месамбрия и изясняване на нейните граници през различните периоди от късната архаична до късната елинистическа епоха. Ще бъде акцентирано повече върху приложението на интердисциплинарните методи в проучванията – повече от задължителен елемент, без който е невъзможно получаването на добри резултати за поставените цели и задачи. Без съмнение последните са амбициозни, имат широк териториален и хронологичен обхват, но основите са вече поставени.

ЛИТЕРАТУРА

- Агре 2011:** Д. Агре. Голямата могила край Маломирово и Златиница. София, 2011.
- Агре, Дичев 2009:** Д. Агре, Д. Дичев. Археологически разкопки на укрепен дом в м. Голата нива край с. Синеморец, община Царево. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 212–215.
- Балабанов 1984:** П. Балабанов. Тракийски тюрзис близо до Бургас. – Известия на музеите в Югоизточна България, VII, 1984, 11–38.
- Балабанов 1986:** П. Балабанов. Фракийское святилище возле Дебелта. – In: M. Lazarov, C. Angelova, K. Porojanov (eds.). Troisième symposium international: Thème générale: „Les Thraces et les colonies grecques VII-V s.av.n.è.“: Table ronde sur les ancres anciennes, Sozopol, 6–12 Octobre 1985 (= Thracia Pontica, III). Sofia, 1986, 221–237.
- Балабанов 1999:** П. Балабанов. Тракийски ритуални ями край с. Дебелт, Бургаска област. – Археология, 3–4, 1999, 62–76.
- Балабанов 2005:** П. Балабанов. Вносът на амфори в Тракия преди елинистическата епоха. – В: T. Stoyanov, S. Angelova, I. Lozanov (eds.). Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Ludmili Getov (Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum IV). София, 2005, 28–40.
- Балабанов 2013:** П. Балабанов. Амфорите с енглифични печати от България. – *We-JA Bulgarian e-Journal of Archaeology*, 3, 2013, 223–243.
- Блаватский 1953:** В. Д. Блаватский. Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья (= Причерноморье в античную эпоху, 5). Москва, 1953.
- Богданова и др. 2017:** Т. Богданова, М. Попова, Д. Недев, М. Крумова. Късноантична сграда и следи от селскостопанска дейност от гръцкия период в обект „супермаркет, паркинг, трафопост и съпътстваща инфраструктура“, „УПИ XIII – 5194, 5195, 5259, 5260, 5261, УПИ I-5.859 и ПИ 67800.5.160“, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 245–247.
- Божкова 2013:** А. Божкова. Коринтска конвенционализираща керамика и нейни имитации от България. – В: К. Рабаджиев, Х. Попов, М. Дамянов, В. Кацарова (ред.). Сборник в памет на академик Д. П. Димитров. София, 2013, 87–95.
- Божкова 2017:** А. Божкова. Античната керамика между Хемус, Родопи и Евксинския понт (VII – I в. пр. Хр.). Характеристика, разпространение и употреба. Велико Търново, 2017.

- Божкова и др. 2008:** А. Божкова, П. Кияшкина, М. Даскалов, Т. Мърваков, К. Трендафилова. Спасително археологическо проучване на ул. „Крайбрежна“ в ААР „Старинен Несебър“ през 2007 г. – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 304–307.
- Божкова, Кияшкина 2013:** А. Божкова, П. Кияшкина. Цистови гробове от елинистическия некропол на Месамбрия на Черно море. – In: В. Динчев (ред.). In honorem professoris Георги Кузманов (=Известия на Националния археологически институт, XLI). София, 2013, 53–70.
- Божкова, Кияшкина 2014:** А. Божкова, П. Кияшкина. Археологическо проучване в поземлен имот № 9047, кв. 18а, разположен на северния бряг на стария Несебър, ул. Крайбрежна. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 222–224.
- Божкова, Ников 2010:** А. Божкова, К. Ников. Археологическо проучване на комплекс от ями в землището на с. Малко Тръново, община Чирпан – Югозападен сектор. Предварителни бележки. – В: Р. Георгиева, Т. Стоянов, Д. Момчилов (ред.). Югоизточна Европа през II-I хилядолетие пр. Хр. Варна, 2010, 142–157.
- Божкова и др. 2009:** А. Божкова, П. Кияшкина, А. Петрова, Т. Марваков. Спасителни археологически разкопки в некропола на античната гръцка колония Месамбрия и средновековния град Месемврия (парцел УПИ I общ, УПИ X общ, кв. 54). – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 320–323.
- Божкова и др. 2010:** А. Божкова, П. Кияшкина, Т. Марваков. Спасителни археологически разкопки в некропола на Месамбрия/Месемврия (парцел УПИ I общ, УПИ X общ, кв. 54). – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 284–286.
- Божкова и др. 2011:** А. Божкова, П. Кияшкина, Т. Марваков, Д. Василева. Спасителни археологически разкопки в некропола на Месамбрия/Месемврия през 2010 година (парцел УПИ I общ, УПИ X, кв. 54). – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 252–255.
- Божкова и др. 2018а:** А. Божкова, Ж. Узунов, П. Кияшкина, Е. Тонкова, К. Йорданова. Терени издирвания в общини Поморие и Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 674–676.
- Божкова и др. 2018б:** А. Божкова, П. Кияшкина, Ж. Узунов, В. Милчева. Късната елинистическа епоха в Месамбрия Понтика и нейната околност. – In: I. Valchev (ed.). *Stephanos Archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov* (= *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum VI*). София, 2018, 225–236.
- Божкова и др. 2023:** А. Божкова, П. Кияшкина, Ж. Узунов, Е. Тонкова, В. Милчева. Изба на сграда от ранната елинистическа епоха в антична Месамбрия. – В: Д. Стоянова (ред.). Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Тотко Стоянов (= *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum VII*). София, 2023 (под печат).
- Брашинский 1977:** И. Б. Брашинский. Стандарты линейных мер в керамическом производстве Синопы. – В: М. М. Кобылиной (ред.). История и культура Античного мира. Москва, 1977, 33–37.
- Буйских, Золотарев 2001:** А. Буйских, М. Золотарев. Градостроительный план Херсонеса Таврического. – Вестник древней истории, 1, 2001, 111–132.

- Вагалински, Михайлов 2007а:** Л. Вагалински, Й. Михайлов. Теренно издирване в община Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 592–593.
- Вагалински, Михайлов 2007б:** Л. Вагалински, Й. Михайлов. Археологическо теренно издирване в община Поморие. – Известия на Исторически музей – Поморие, 1, 2007, 13–22.
- Вапцаров и др. 1980:** И. Вапцаров, С. Кираджиев, Ц. Михайлов, Н. Мичев (съст). Географски речник на България. София, 1980.
- Василева 2005:** Д. Василева. Тракийските гробници. Архитектурно-метрично изследване (= *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum III*). София, 2005.
- Велев 2020:** С. Велев. Механизми и причини за загуба на площ в района на нос Емине, резултат от процеси на гравитационни деформации (Приложение). – В: И. Христов. Тайните на нос Емине. Археологически проучвания в землището на село Емона, община Несебър. Велико Търново, 2020, 175–188.
- Велков 1922:** И. Велков. Новооткрити старини. – Известия на Българския археологически институт, I, 1922, 244–251.
- Венедиков 1965:** И. Венедиков. Бронзовите хидрии с изображение на грабването на Орейтия от Бореас, открити в Несебър. – Известия на Народния музей в Бургас, 2, 1965, 49–62.
- Вълчев 2015:** И. Вълчев. Извънградските светилища в римската провинция Тракия (I–IV век). София, 2015.
- Георгиева 1999:** Р. Георгиева. Храна и хранене (края на II–I хил. пр. н. е.). – В: Р. Георгиева, Т. Спиридонов, М. Рехо. Етнология на траките. София, 1999, 71–111.
- Георгиева 2016:** Р. Георгиева. Аграрно стопанство и търговия с храни в древна Тракия. – *Thracia*, XXI, 2016, 109–132.
- Георгиева, Ников 2010:** Р. Георгиева, К. Ников. Ранни трако-елински контакти (по археологически контакти от Карнобатско). – В: Р. Георгиева, Т. Стоянов, Д. Момчилов (ред.). Югоизточна Европа през II–I хилядолетие пр. Хр. Варна, 2010, 142–157.
- Герасимов 1950:** Т. Герасимов. Колективни находки на монети. – Известия на Археологическия институт, XVII, 1950, 315–326.
- Гергова, Кузманов 2004:** Д. Гергова, М. Кузманов. Спасителни разкопки на надгробна могила при с. Медово, община Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2003 г. София, 2004, 85–86.
- Гетов 1995:** Л. Гетов. Амфори и амфорни печати от Кабиле (IV–II в. пр. н. е.). София, 1995.
- Горова 1978:** Д. Горова. Нови археологически находки от римската пътна станция Казалет. – Музеи и паметници на културата, 2, 1978, 18–21.
- Господинов 2005:** К. Господинов. Плоча с релеф на букраний от елинистическата епоха в Несебър. – В: Т. Стоянов, М. Тонкова, Х. Прешленов, Х. Попов (съст. и ред.). *Heros Nephastos. Studia in honorem Liubae Ognenova-Marinova*. Велико Търново, 2005, 165–175.

- Гълъбов 1955:** И. Гълъбов. Каменни гробници от Несебър. – Сборник Гаврил Кацаров. Статии посветени по случай 70-годишнина му 4 октомври 1874 – 4 октомври 1944. Част II (= Известия на археологическия институт, XIX). София, 1955, 129–147.
- Гюзелев 2009:** М. Гюзелев. Западният понт между Емине и Босфора през първото хилядолетие пр. Хр. Бургас, 2009.
- Гюзелев, Господинов 2011:** М. Гюзелев, К. Господинов. Спасително археологическо проучване на обект „Извънградска селищна структура от територията на Аполония Понтика“ в м. Св. Марина, община Созопол, област Бургас. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 262–264.
- Гюзелев и др. 2012:** М. Гюзелев, К. Господинов, Д. Недев, А. Баралис. Археологически проучвания на обект извънградска селищна структура от територията на Аполония Понтика в м. „Св. Марина“, община Созопол, област Бургас. – Археологически открития и разкопки през 2011 г. София, 2012, 248–250.
- Гюзелев и др. 2015:** М. Гюзелев, К. Господинов, А. Баралис. Редовно археологическо проучване на извънградска селищна структура от територията на Аполония на Понта в м. Св. Марина, община Созопол, област Бургас. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 354–356.
- Дамянов 2013:** М. Дамянов. Бележки върху териториите на гръцките полиси по Западния Понт. – В: К. Рабаджиев, Х. Попов, М. Дамянов, В. Кацарова (ред.). Сборник в памет на академик Д. П. Димитров. София, 2013, 116–132.
- Данов 1938:** Х. Данов. Из древната икономическа история на Западното Черноморие до установяването на римското владичество. – Известия на Българския археологически институт, XII, 1938, 185–258.
- Делев 1982:** П. Делев. Източна Стара планина. – В: А. Фол (ред.). Мегалитите в Тракия, част 2 – Тракия Понтика (= Тракийски паметници, 3). София, 1982, 391–398.
- де-Ливронъ 1880:** В. Ф. де-Ливронъ (съст.). Историческѣй очеркъ дѣятельности корпуса топографовъ въ первое двадцатипятилѣтіе благополучнаго царствованія государя императора Александра Николаевича 1855–1880 гг. С. Петербургъ, 1880.
- Дечев 1938:** Д. Дечев. Антични паметници. – Известия на Българския археологически институт, XII, 1938, 281–303.
- Дикарѳв 2011:** В. Дикарѳв. О фанагорийской регрессии Черного моря. – Вестник Московского университета, 5, География, 1, 2011, 35–40.
- Димитров 1958:** Д. Димитров. За укрепените вили и резиденции у траките в предримската епоха. – В: В. Бешевлиев, В. Георгиев, (ред.). Изследвания в чест на акад. Димитър Дечев по случай 80-годишнината му. София, 1958, 683–701.
- Димитров 2007:** З. Димитров. Приемствеността между елинистическата и римската архитектурна декорация в западнопонтійските градове. – В: И. Лазаренко (съст. и ред.). Античните цивилизации и морето. Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Михаил Лазаров, Варна, 13–15 октомври 2004 (= Acta Musei Varnaensis, V). Варна, 2007, 372–390.

- Димова 2009:** С. Димова. Нови елинистически гробни находки в некропола на Антична Месамбрия. – В: Д. Аладжова, Х. Попов, А. Тенчова (ред.). Сборник в памет на професор Велизар Велков. София, 2009, 175–186.
- Димова 2010:** С. Димова. Наблюдения върху погребалните проактики в некропола на Месамбрия Понтика (по данни на археологическите проучвания през 2003–2004 г.). – В: Р. Георгиева, Т. Стоянов, Д. Момчилов (ред.). Югоизточна Европа през II–I хилядолетие пр. Хр. Варна, 2010, 271–279.
- Дичев 2017:** Д. Дичев. Археологически разкопки на укрепен дом от късноелинистическата епоха в м. Пастич, община Царево. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 173–176.
- Домарадски 1997:** М. Домарадски. „Тракийски“ тип фибули. – Анали, 1–4, 1997, 41–58.
- Домарадски 2000а:** М. Домарадски. Фибули от късножелязната епоха в България. Част. 1. – Годишник на департамент „Археология“, IV–V, НБУ/АИМ-БАН. София, 2000, 202–224.
- Домарадски 2000б:** М. Домарадски. Употребта на тухлата в предримска Тракия. – Известия на Националния исторически музей, XI, 87–90.
- Ефремов 2018:** Н. В. Ефремов. Двадцать лет спустя. Примечания к керамическим клеймам раннеэллинистического Кнйда. – В: А. Н. Коваленко (ред.). Причерноморье в античное и средневековое время. Выпуск 2. Сборник научных трудов, посвященный 65-летию профессора В. П. Копылова. Ростов на Дону, 2018, 542–561.
- Златева 2020:** Б. Златева. Химичен състав на проби от шлага от работната зона. – В: Б. Думанов, Б. Костова, Ж. Узунов (съст.), И. Димитрова (ред.). Археология на суровините: геоложки и химически анализи. София, 2020, 108–136.
- Йотов, Минчев 2013:** В. Йотов, А. Минчев. Късноантична крепост (V–VI в.) на нос Св. Атанас до гр. Бяла, област Варна. – Археологически открития и разкопки през 2012 г. София, 2013, 215–217.
- Карайотов 1984:** И. Карайотов. Хронология на месамбрийските тетрадрахми. – Нумизматика 4, 1984, 5–14.
- Карайотов 1985а:** И. Карайотов. Спасителни разкопки на надгробна могила край с. Руен, Бургаски окръг. – Археологически открития и разкопки през 1984 г. Сливен, 1985, 164.
- Карайотов 1985б:** И. Карайотов. Циркулация на месамбрийските тетрадрахми. – Известия на музеите от Югоизточна България, VIII, 69–81.
- Карайотов 1985в:** И. Карайотов. Месамбрийските монети от типа „Атина Алкис“. – В: Сборник Нумизматика, 1. София, 1985, 51–59.
- Карайотов 1985г:** И. Карайотов. Монетосеченето на Месамбрия през елинистическата епоха (250–72 г. пр. Хр.). Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „Кандидат на историческите науки“. Научен ръководител: Проф. д-р Георги Михайлов. Рецензенти: проф. д-р Велизар Велков и ст.н.с. д-р Йорданка Юркова. Бургас, 1985.
- Карайотов 1986а:** И. Карайотов. Сребърното и златното монетосечене на Месамбрия през елинистическата епоха. – Нумизматична информация, 11, 1986, 6–14.

- Карайотов 1986б:** И. Карайотов. Месамбрийските монетни магистрати. – Нумизматика, 2, 1986, 15–30.
- Карайотов 1992:** И. Карайотов. Монетосеченето на Месамбрия. Бургас, 1992.
- Карайотов 1993:** И. Карайотов. Старини по пътя на солта. – Море, I (8–9), 1993, 14–18.
- Карайотов 1994:** И. Карайотов. Анхиало, началото на „Пътя на солта“. – Море, II (5), 1994, 9–14.
- Карайотов 1997:** И. Карайотов. Залезът на месамбрийското автономно монетосечене. – Нумизматика и сфрагистика, IV, (1995–1997), 1997, 42–52.
- Карайотов 1998:** И. Карайотов. Най-ранните монети на Месамбрия. – В: П. Делев (ред.). Jubileus I. Юбилеен сборник в памет на акад. Димитър Дечев. София, 1998, 53–58.
- Карайотов 2000:** И. Карайотов. Месамбрия и Митридат VI Евпатор. – В: К. Бошнаков (ред.). Сборник в памет на чл.-кор. Веселин Бешевлиев (= Jubilaus, IV). София, 2000, 60–69.
- Карайотов 2001:** И. Карайотов. Бронзовото монетосечене на Месамбрия. Автореферат на дисертационен труд за придобиване на научната степен „доктор на историческите науки“. Рецензенти: проф. дин Йорданка Юркова, проф. д-р Михаил Лазаров, доц. Петър Делев. София, 2001.
- Карайотов 2003а:** И. Карайотов. Кизикени от Южното българско черноморие. – В: А. Койчев (ред.). *Studia in honorem Dimitar Draganov* (= *Numismatica Bulgarica*, II). София, 2003, 9–14.
- Карайотов 2003б:** И. Карайотов. Характер на бронзовото монетосечене на Месамбрия. Периодизация. – Известия на музеите в Югоизточна България, XX, 2003, 56–73.
- Карайотов 2004:** И. Карайотов. Големите епохи на Месамбрия. – Проблеми на изкуството, 1, 2004, 9–18.
- Карайотов 2005:** И. Карайотов. Сребърното монетосечене на Аполония и Месамбрия през V–IV в. пр. Хр. – В: П. Владкова (ред.). Монетите и банкнотите. Възможни прочити. Юбилеен сборник в чест на ст. н. с. д-р Христо Харитонов. Доклади и научни съобщения от Деветите музейни четения „Монетите и банкнотите-възможни прочити“. Велико Търново, 2005, 46–62.
- Карайотов 2006а:** И. Карайотов. Циркулация на месамбрийските бронзови монети. – Известия на археологическия институт, XXXIX, 2006, 127–148.
- Карайотов 2006б:** И. Карайотов. Бронзовите монети на Месамбрия, Аполония, Одесос и Дионисополис. Сравнителен анализ. – В: *Studia in honorem professoris Iordankae Jurukova* (= Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 3, част 1), София, 2006, 63–80.
- Карайотов 2010:** И. Карайотов. Най-ранните монети на Месамбрия. – В: От регионалното към националното. Доклади и научни съобщения от III национална научна конференция „От регионалното към националното – нумизматика, сфрагистика, епиграфика и музейно дело“ на Исторически музей – Полски Тръмбеш, посветена на 65-годишнината на ст.н.с. д-р Христо Харитонов, 6–7. IX. 2009 г., Полски Тръмбеш. Юбилеен сборник посветен на 65-годишнината на ст.н.с. д-р. Христо Харитонов. Част 1, Нумизматика, сфрагистика, епиграфика, музейно дело. Велико Търново, 2010, 53–62.

- Карайотов 2015:** И. Карайотов. Анхиалос през античността. Бургас, 2015.
- Карайотов, Бонева 1987:** И. Карайотов, И. Бонева Тракийска крепост и могилен некропол при с. Руен, Бургаски окръг. – Археологически открития и разкопки през 1986 г. Разград, 1987, 82.
- Карайотов, Кияшкина 1986:** И. Карайотов, П. Кияшкина. Тракийска крепост и могилен некропол край с. Руен, Бургаски окръг. – Археологически открития и разкопки през 1985 г. Велико Търново, 1986, 116–117.
- Карайотов, Кияшкина 1988:** И. Карайотов, П. Кияшкина. Тракийско укрепление в околностите на с. Руен, Бургаска област. – Археологически открития и разкопки през 1987 г. Благоевград, 1988, 47–48.
- Карайотов, Кръстев 2007а:** И. Карайотов, К. Кръстев. Археологически сондажи в землището на с. Оризаре, община Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 304–305.
- Карайотов, Кръстев 2007б:** И. Карайотов, К. Кръстев. Теренни обхождания в землищата на селата Оризаре, Кошарица и Гюльовца, община Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 600–602.
- Кацаров 1911:** Г. Кацаров. Находка в Месемврия. – Известия на Българското археологическо дружество, II, 1911, 264–265.
- Кацаров 1929:** Г. Кацаров. Антични паметници из България. – Известия на Българския археологически институт, V, (1928 – 1929), 1929, 77–89.
- Кацаров 1931:** Г. Кацаров. Гробни находки от Месемврия. – Векове, I (3), 1931, 44.
- Кацаров 1932:** Г. Кацаров. Антични паметни из България. – Известия на Българския археологически институт, VI, (1930 – 1931), 1932, 117–134.
- Кисьов 2004:** К. Кисьов. Тракийската култура в региона на Пловдив и течението на р. Стряма през втората половина на I хил. пр. Хр. София, 2004.
- Кияшкина и др. 2009:** П. Кияшкина, Т. Марваков, С. Димова. Спасителни археологически проучвания в гр. Несебър, Обект „Античен некрополна Месамбрия“ – УПИ V, кв. 54А. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 324–327.
- Ковачев и др. 1991:** В. Ковачев, С. Димитров, П. Петров. Индуриални минерали. София, 1991.
- Кръстев 2008:** К. Кръстев. Теренни обхождания в селата Кошарица, Оризаре и Гюльовци, община Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 784–788.
- Кръстев 2009:** К. Кръстев. Римски и късноантични обекти по левия бряг на язовир Порой (Проблемът с локализацията на Казалет). – Известия на музеите от Югоизточна България, XXIV, 2009, 118–134.
- Кръстев 2010а:** К. Кръстев. Теренни обхождания в землището на село Козичино, община Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 669–672.

- Кръстев 2010б:** К. Кръстев. Археологически обекти в землището на село Козичино, община Поморие. – Известия на музеите в Югоизточна България, XXV, 2010, 55–78.
- Кръстев 2013:** К. Кръстев. Някои проблеми, свързани с типологията на селищата, създадени в процеса на древногръцката колонизация. – Историкии, 6, 2013, 11–48.
- Кръстев 2014:** К. Кръстев. Археологически обекти от втората половина на I хил. пр. Хр. на територията на община Поморие. – Проблеми на изследванията на тракийската култура. Том 7. Казанлък, 2014, 182–201.
- Крыжицкий 1982:** С. Крыжицкий. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. – IV в. н. э.). Киев, 1982.
- Кънчев 1995:** И. Кънчев. Обяснителна записка към геоложка карта на България М 1:100000. Картен лист Долни Чифлик. София, 1995.
- Кънчев, Герчева 1992:** И. Кънчев. И. Герчева. Геоложки карти на България М 1:100000. Картен лист Долни Чифлик, София, 1992.
- Лазаров 1974:** М. Лазаров. Антични амфори (VI–I в. пр. н.е.) от Българското Черноморие. – Известия на Народния музей – Варна, X /XXV/, 1974, 3–51.
- Лазаров 1975:** М. Лазаров. Потъналата флотилия. Варна, 1975.
- Лазаров 1982:** М. Лазаров. Търговията на Хиос със западнопонтийските градове. – Известия на Народния музей – Варна, XVIII, 1982, 5–15.
- Лазаров 2003:** М. Лазаров. Древногръцката рисувана керамика от България. Варна, 2003.
- Латышева 2010:** В. А. Латышева. Развитие земледелия на територии херсонесской хоры (по данным поселений Маслины и Гроты). – В: А. П. Мартемьянов (сост.), А. Н. Токарев (отв. ред.). В. А. Латышева. Маслины – античное поселение в Северо-Западном Крыму. Статьи и воспоминания. Харьков, 2010, 49–68.
- Лешаков, Недев 2008:** П. Лешаков, Д. Недев. Спасителни археологически разкопки на обект УПИ 8142/8143 в м. Буджака, гр. Созопол, Бургаска област. – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 49–51.
- Лешаков и др. 2008:** П. Лешаков, М. Класнаков, Т. Стефанова. Спасителни археологически разкопки на обект УПИ 8165 в м. Буджака, гр. Созопол, Бургаска област. – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 51–54.
- Миков 1934:** В. Миков. Идолната пластика през новокаменната епоха в България. – Известия на Българския археологически институт, VIII, 1934, 183–214.
- Милчев 1961:** А. Милчев. Археологическо проучване в околностите на Пирдопско. – В: К. Миятев, В. Миков (ред.). Изследвания в памет на Карел Шкорпил. София, 1961, 417–435.
- Мирчев 1958:** М. Мирчев. Амфорните печати от музея във Варна. София, 1958.
- Михайлов 2008:** Й. Михайлов. Теренно издирване на археологически обекти в землищата на селата Бата, Габерово, Медово, Порой, Александрово, община Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 788–789.

- Михайлов 2015:** Г. Михайлов. Траките. Второ допълнено и преработено издание (ред. М. Василева, В. Маринов). София, 2015.
- Михайлов, Кръстев 2009:** Й. Михайлов, К. Кръстев. Теренно издирване на археологически обекти в землището на село Козичино, община Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, 785–786.
- Монахов 2003:** С. Ю. Монахов. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. Каталог-определитель. Москва-Саратов, 2003.
- Монахов 2014:** С. Ю. Монахов. Косские и псевдокосские амфоры и клейма. – В: И. В. Бруяко (отв. ред.), Д. А. Топал, В. С. Синика (зам. отв. ред.). „Война и мир“ на берегах Понта Эвксинского (= *Stratum plus*. Археология и культурная антропология, 3). Санкт-Петербург, Кишинёв, Одесса, Бухарест, 2014, 195–222.
- Монахов и др. 2017:** С. Монахов, Е. Кузнецова, Н. Чурекова. Амфоры V–II вв. до н.э. из собрания государственного историко-археологического музея-заповедника „Херсонес Таврический“. Каталог. Саратов, 2017.
- Недялков 2020:** К. Недялков. Местна керамика от Аполония Понтика, VI–I в. пр. Хр. (= Разкопки и проучвания, XLIV). София, 2020.
- Ников 2005:** К. Ников. За една група сиви съдове от Югоизточна България. Към въпроса за появата на сивите амфори в Тракия (кр. VII–VI в. пр. Хр.). – В: Т. Стоянов, М. Тонкова, Х. Прешленов, Х. Попов (съст. и ред.). *Heros Nephaisistos. Studia in honorem Liubae Ognenova-Marinova*. Велико Търново, 2005, 331–347.
- Ников 2012:** К. Ников. Сивата монохромна керамика от Аполония. Към въпроса за нейния произход и първоначална поява (кр. на VII–VI в. пр. Хр.). Велико Търново, 2012.
- Николаенко 2020:** Г. Николаенко. Въведение. История создания и развития межевой системы Херсонеса Таврического. – В: Г. М. Николаенко, Т. Н. Смекалова, Э. А. Терехин, А. Е. Пасуманский. Атлас ближней хоры Херсонеса Таврического. Т. 1 (= Археологические атласы Северного Причерноморья, 3). Санкт-Петербург, 2020, 10–16.
- Орачев 1990:** А. Орачев. Приноси към палеографията на Добруджанското крайбрежие. – Добруджа, VII, 1990, 32–52.
- Панайотова и др. 2011:** К. Панайотова, М. Дамянов, Р. Пенчева. Спасителни проучвания в некропола на Аполония Понтика (Созопол) в местността Буджака. – Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 264–266.
- Панайотова и др. 2013:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Българо-френски археологически проучвания на селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в местността Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2012 г. София, 2013, 227–230.
- Панайотова и др. 2014а:** К. Панайотова, М. Дамянов, Т. Богданова. Спасителни археологически проучвания в античен некропол на Аполония в м. Каваци/Солинария, УПИ 67800.8.136 в землището на град Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 280–283.

- Панайотова и др. 2014б:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Българо-френски археологически проучвания на селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 264–267.
- Панайотова и др. 2015:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Българо-френски археологически проучвания на селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 352–354.
- Панайотова и др. 2016:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 390–394.
- Панайотова и др. 2017:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Селищна структура и некропол на територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 241–245.
- Панайотова и др. 2018:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 167–170.
- Панайотова и др. 2019:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 200–2013.
- Панайотова и др. 2020:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2019 г. Книга II. София, 2020, 629–634.
- Панайотова и др. 2021:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2020 г. Книга II. София, 2021, 563–567.
- Панайотова и др. 2022:** К. Панайотова, Т. Богданова, А. Баралис. Селищна структура и некропол от територията на Аполония Понтика в м. Месарите, гр. Созопол. – Археологически открития и разкопки през 2021 г. Книга II. София, 2022 г. (под печат).
- Пандалеев 1929:** И. Пандалеев. Археологически вести. Нови археологически находища в Бургаско. – Известия на Българския археологически институт, V, (1928 – 1929), 1929, 325–328.
- Пенков и др. 1992:** М. Пенков, В. Донов, Т. Бояджиев, Т. Андонов, Н. Нинов, М. Йолевски, Г. Антонов. С. Генчева. Класификация и диагностика на почвите в България във връзка със земеразделянето. София, 1992.

- Петров 1966:** Т. Петров. Градежът на новооткрити елинистически гробници от Месамбрия. – Археология, 3, 1966, 29–33.
- Петров, Чимбулева 1963:** Т. Петров, Ж. Чимбулева. Новооткрита гробница от античния некропол на Месамбрия. – Музеи и паметници на културата, 2, 1963, 57–64.
- Петрова и др. 1992:** А. Петрова, Л. Михайлова, В. Василева. Геоложки карти на България М 1:100000. Картен лист Поморие. София, 1992.
- Петрова и др. 1994:** А. Петрова, Л. Михайлова, В. Василева. Обяснителна записка към Геоложка карта на България М 1:100 000. Картен лист Поморие. София, 1994.
- Полиняк 2009:** Ф. Полиняк. Раждането на гръцкия град. Култове, пространство и общество VIII-VII в. пр. Хр. София, 2009.
- Попов 1933:** Р. Попов. Археологически вести. Новооткрити предисторически старини. – Известия на Българския археологически институт, VII (1932–1933), 1933, 348–358.
- Попов 2002:** Х. Попов. Урбанизация във вътрешните райони на Тракия и Илирия VI–I век пр. Хр. Велико Търново, 2002.
- Попов 2017:** Х. Попов. За одриските резиденции в Средна гора. – В: Х. Попов, Ю. Цветкова (съст.). ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Сборник в чест на професор Петър Делев. София, 2017, 469–482.
- Прешленов и др. 2001а:** Х. Прешленов, Д. Кожухаров, М. Донева. Теренни обхождания в района на община Несебър през 1999 г. – Археологически открития и разкопки през 1999–2000 г. София, 2001, 114.
- Прешленов и др. 2001б:** Х. Прешленов, Д. Кожухаров, М. Донева. Теренни обхождания в Еменска планина, община Несебър през 2000 г. – Археологически открития и разкопки през 1999–2000 г. София, 2001, 115–116.
- Радунчева 1981:** А. Радунчева. Праисторическа епоха. – В: И. Венедиков (ред.). Развитие на земеделието в българските земи. София, 1981, 7–29.
- Райчевски 2007:** С. Райчевски. Крайбрежна Стара планина. Топоними и хидроними. София, 2007.
- Стоянов 2013:** Т. Стоянов. Икономическите връзки на гетската столица Хелис: импортът от Тасос и Северозападна Егеида. – В: К. Рабаджиев, Х. Попов, М. Дамянов, В. Кацарова (ред.). Сборник в памет на академик Д. П. Димитров. София, 2013, 247–261.
- Стоянова 2008:** Д. Стоянова. Букраниите от гробницата в Гинина могила, с Свещари. – В: Погребални практики и ритуали (= Сборник Есенни четения Сборяново, 5). Варна, 2008, 42–58.
- Стоянова 2022:** Д. Стоянова. Строителна керамика и архитектурна теракота от Апология Понтика (VI в. пр. Хр. – III в. пр. Хр.). София, 2022.
- Стоянова, Лозанов 2011:** Д. Стоянова, И. Лозанов. Керемиди с енглицични печати от Месамбрия Понтика. – В: В. Йотов, И. Лазаренко (състав. и ред.). Сборник в чест на Александър Минчев. Terra Antiqua Balcanica et Mediterranea. Международна конференция Варна, 23 февруари 2007 (= Acta Musei Varnaensis, VIII-2). Варна, 2011, 253–266.

- Стоянова, Попов 2008:** Д. Стоянова, Х. Попов. Нови сведения за употребата на кирпич в предримска Тракия. – В: Д. Гергова (съст. и отг. ред.), А. Божкова, Х. Попов, М. Кузманов (ред.). *Phosphorion. Studia in honorem Mariae Čičikova*. София, 2008, 340–347.
- Тончева 1967:** Г. Тончева. Архаични материали от Одесос. – Известия на Археологическия институт, XXX, 1967, 158–179.
- Торбатов, Торбатова 2021:** Б. Торбатов, С. Торбатова. Проучвания в северозападните покрайнини на античния и средновековен град Анхиало. – Археологически открития и разкопки през 2020 г. Книга II. София, 2021, 942–944.
- Узунов 2015:** Ж. Узунов. Археологически проучвания на обект от елинистическата епоха в м. Харманлъка при с. Оризаре, община Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2015, 228–231.
- Узунов 2020:** Ж. Узунов. Владетелските резиденции в Тракия. Проблеми на проучванията. – В: Б. Атанасов, И. Боянов, И. Димитрова, Б. Думанов, П. Неделчева, Ж. Узунов (ред.). *Археология на властта: Интердисциплинарни диалози*. София, 2020, 147–153.
- Узунов 2022:** Ж. Узунов. Археология на ландшафта: проучвания в долината на реките Хаджийска, Бяла и Ахелой. – Годишник на департамент „Природни науки“, 7, 2022, 19–29. DOI: <https://doi.org/10.33919/ansd.22.7.3>
- Узунов, Божкова 2021:** Ж. Узунов, А. Божкова. Хората на Месамбрия Понтика. Екологични и икономически модели през елинистическата епоха. – Известия на музеите от Югоизточна България, XXVII, 2021, 95–118.
- Узунов, Чукалев 2023:** Ж. Узунов, К. Чукалев. Теренни издирвания на археологически обекти по долината на р. Хаджийска. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. София, 2023 (под печат).
- Узунов и др. 2014:** Ж. Узунов, П. Лещаков, А. Божкова, П. Кияшкина, П. Делев, И. Карайотов, Я. Мутафчиева, И. Киров. Издирвания на археологически обекти в общини Несебър и Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2014, 650–653.
- Узунов и др. 2016:** Ж. Узунов, Й. Цветанов, И. Аролска. Археологически проучвания на обект от елинистическата епоха в м. Харманлъка при с. Оризаре, общ. Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2015 г. София, 2016, 281–284.
- Узунов и др. 2017:** Ж. Узунов, Й. Цветанов, И. Аролска, Б. Атанасов. Археологически проучвания на елинистически обект в м. Голямата кана̀ра, с. Александрово, общ. Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 178–181.
- Узунов и др. 2021а:** Ж. Узунов, Б. Думанов, И. Димитрова, Б. Костова, Т. Марваков. Теренни издирвания в общини Несебър и Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2020 г. Книга I. София, 2021, 66–70.
- Узунов и др. 2021б:** Ж. Узунов, Б. Костова, Б. Думанов, И. Димитрова. Археологически и геоложки изследвания за възстановяване на моделите на заселване и обитаване по поречието на р. Хаджийска и южните склонове на Еминска планина, България. – Годишник на департамент „Природни науки“, 6, (2020–2021), 2021, 36–46. DOI: <https://doi.org/10.33919/ansd.20–21.6.4>

- Узунов и др. 2022а:** Ж. Узунов, Б. Думанов, И. Димитрова, Т. Марваков. Теренни издирвания на археологически обекти в общини Несебър и Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2021 г. Книга I. София, 2022 г. (под печат).
- Узунов и др. 2022б:** Ж. Узунов, Б. Думанов, И. Димитрова, Р. Берберова. Използване на безпилотни летящи устройства в археологическите теренни издирвания. Локализиране на римска пътна станция „Казалет“ разположена на пътя Анхиало-Марцианопол. – In: G. Mardirossian, P. Getsov (eds.). Proceedings of Eighteenth International Scientific Conference „Space, Ecology, Safety – SES 2022“, 19–21 October 2022. Sofia, Bulgaria, 234–239.
- Узунов и др. 2023:** Ж. Узунов, Б. Думанов, И. Димитрова, Т. Марваков. Теренни издирвания на археологически обекти в общини Несебър и Поморие. – Археологически открития и разкопки през 2022 г. Книга I. София, 2023 г. (под печат).
- Ханджийска 2009:** В. Ханджийска. Керамика на ръка от елинистическата епоха, открита в Пловдив. – В: Годишник на Регионален археологически музей – Пловдив, XI, 2009, 75–84.
- Христов 2018:** И. Христов. Mare Ponticum. Крайбрежни крепости и пристанищни зони в провинция Хемимонт V-VII в. София, 2018.
- Христов 2020:** И. Христов. Тайните на нос Емине. Археологически проучвания в землището на село Емона, община Несебър. Велико Търново, 2020.
- Христов, Велковски 2019:** И. Христов, К. Велковски. Геофизични проучвания на късноантичната и средновековна крепост на нос Емине, при с. Емона, общ. Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2018 г. София, 2019, 728–730.
- Христов, Николов 2018:** И. Христов, М. Николов. – Теренни издирвания в землището на с. Емона, община Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2017 г. София, 2018, 676–678.
- Христов, Пантов 2016:** И. Христов, Д. Пантов. Фармакида. Проучване на тюрзис от елинистическата епоха в м. „Фармакида“, община Приморско (II-I в. пр. Хр.). София, 2016.
- Христов, Пантов 2017:** И. Христов, Д. Пантов. Археологическо проучване на тюрзис от I в. пр. Хр. в околностите на гр. Приморско. – Археологически открития и разкопки през 2016 г. София, 2017, 176–178.
- Христов и др. 2011:** И. Христов, Д. Стоянова, В. Ханджийска-Янкулова, Ч. Цочев, М. Манов, С. Иванов, П. Минков. Кози грамади. Проучване на одриска владетелска резиденция и светилища в Средна гора VIII-I в. пр. Хр. София, 2011.
- Христов и др. 2020:** И. Христов, Н. Прахов, М. Попова. Теренни издирвания в землището на с. Емона, общ. Несебър. – Археологически открития и разкопки през 2019 г. Книга I. София, 2020, 115–119.
- Христов и др. 2021:** И. Христов, И. Киров, Н. Прахов. Елинистически укрепен обект в м. Палюра до с. Емона, община Несебър. – В: И. Христов (ред.). Юбилеен сборник Бони Петрунова (= Известия на Националния исторически музей, XXXIII). София, 2021, 121–143.

- Чимбулева 1962:** Ж. Чимбулева. Две новооткрити бронзови хидрии от Несебър. – Археология, 3, 1962, 38–41.
- Чимбулева 1964:** Ж. Чимбулева. Новооткрита елинистическа гробница от Несебър. – Археология, 4, 1964, 57–61.
- Чичикова 1969:** М. Чичикова. Тракийската могилна гробница от с. Калояново, Сливенски окръг (IV в. пр. н. е.). – Известия на Археологическия институт, XXXI, 1969, 45–91.
- Чолаков 2010:** И. Чолаков. Римски и ранновизантийски метални инструменти от територията на България. (I – началото на VII век). София, 2010.
- Шкорпил 1927:** К. Шкорпил. Опис на старините в Черноморската област. II част. II. Светилица и паметници с изображения на конници. София, 1927.
- Шкорпил 1930:** К. Шкорпил. Стратегически постройки в Черноморската област на Балканския полуостров. – *Byzantinoslavica*, II, 1930, 197–230.
- Шкорпил 1932:** К. Шкорпил. Археологически бележки по черноморското крайбрежие. – Известия на Българския археологически институт, VI, (1930 – 1931), 1932, 57–88.
- Шкорпил 1934:** К. Шкорпил. Печати върху амфори по черноморското крайбрежие. – Известия на Българския археологически институт, VIII, 1934, 24–43.
- Шкорпил, Шкорпил 1890:** К. Шкорпил, Х. Шкорпил. Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България. Археологически изследвания. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, III, 1890, 3–40.
- Шкорпил, Шкорпил 1891:** К. Шкорпил, Х. Шкорпил. Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България. Археологически изследвания. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, IV, 1891, 107–145.
- Aleotti et al. 2020:** E. Aleotti, G. Lepore, A. Gamberini. Sacred places, territorial economy and cultural identity in northern Epirus (Chaonia). – In: E. nrico Giorgi, G. Lepore, A. Gamberini (eds.). *Boundaries Archaeology: Economy, Sacred Places, Cultural Influences in the Ionian and Adriatic Areas*. Panel 7.3 (Archaeology and Economy in the Ancient World – Proceedings of the 19th International Congress of Classical Archaeology, Cologne/Bonn 2018, Vol. 39). Heidelberg: Propylaeum, 2020, 45–63. DOI: <https://doi.org/10.11588/propylaeum.553>
- Allan 1972:** W. Allan. Ecology, techniques and settlement patterns. – In: P. Ucko, R. Tringham, G. W. Dimbleby (eds.). *Man, Settlement and Urbanism*. Proceedings of a Meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects Held at the Institute of Archaeology, London University, December 5–7, 1970. Cambridge, 1972, 211–226.
- Alexandrescu 1977:** P. Alexandrescu. Les modèles grecs de la céramique thrace tournée. – *Dacia – Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*. Nouvelle serie, XXI, 1977, 113–137.
- Andrews 2010:** S. Andrews. Greek Cities on the Western Coast of the Black Sea: Orgame, Histria, Tomis, and Kallatis (7th to 1st century BCE). Graduate Teses and Dissertations. Paper 11712. Ames, Iowa, 2010.

- Baralis et al. 2013:** A. Baralis, K. Panayotova, M. Avramova, T. Bogdanova, C. Flaux, F. Guibal, A. Keenleyside, M. Kovacheva, D. Nedev, L. Ninov, T. Popova, A. Riapov, P. Rouchet, I. Rossignol. La Mission archéologique franco-bulgare à Apollonia du Pont (Sozopol, Bulgarie): bilan de la campagne 2013. – *Dialogues d'histoire ancienne*, 39 (2), 2013, 265–286.
- Baralis et al. 2014:** A. Baralis, K. Panayotova, M. Gyuzelev, T. Bogdanova, A. Riapov, B. Galabova, N. Atanasova-Timeva, D. Nedev. La Mission archéologique franco-bulgare à Apollonia du Pont (Sozopol, Bulgarie): bilan de la campagne 2014. – *Dialogues d'histoire ancienne*, 40 (2), 2014, 241–256.
- Behr 1988:** D. Behr. Neue Ergebnisse zur pergamenischen Westabhangkeramik. – *Istanbuler Mitteilungen*, 38, 1988, 97–178.
- Bintliff 1994:** J. Bintliff. Territorial behaviour and the natural history of the Greek polis. – In: E. Olshausen, H. Sonnabend (eds.). *Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums*, 4. Amsterdam, 1994, 207–249.
- Bintliff 1999:** J. Bintliff. Settlement and territory. – In: G. Barker (ed.). *Companion Encyclopedia of Archaeology*. Vol. 1–2. London-New York, 1999, 505–545.
- Bintliff 2006:** J. Bintliff. Issues in the Economic and Ecological Understanding of the *Chora* of the Classical *Polis* in its Social Context: A View from the Intensive Survey Tradition of the Greek Homeland. – In: P. G. Bilde, V. F. Stolba (eds.). *Surveying the Greek Chora. The Black Sea Region in a Comparative Perspective* (= *Black Sea Studies*, 4). Aarhus, 13–26.
- Bintliff et al. 2002:** J. Bintliff, E. Farinetti, P. Howard, K. Sarri, K. Sbonias. Classical Farms, Hidden Prehistoric Landscapes and Greek Rural Survey: A Response and an update. – *Journal of Mediterranean Archaeology*, 15 (2), 2002, 259–265.
- Boulay 2012:** T. Boulay. Les techniques vinicoles grecques, des vendanges aux Anthestéries: nouvelles perspectives. – *Dialogues d'histoire ancienne, Supplementum 7*, 2012, 95–115. DOI : <https://doi.org/10.3406/dha.2012.3531>
- Bounegru, Erdemgil 1998:** O. Bounegru, S. Erdemgil. Terra-Sigillata-Produktion in den Werkstätten von Pergamon-Ketiostal. Vorläufiger Bericht. – *Istanbuler Mitteilungen*, 48, 1998, 263–277.
- Bouzek, Domaradska 2009:** J. Bouzek, L. Domaradska. Thracian Grey Pottery in Bulgaria: Pistiros and Other Sites. – In: A. Avram, L. Buzoianu, C. Chera, G. Custurea, P. Dupont, V. Lungu, I. Nastasi (eds.). *Pontic Grey Wares. International Conference, Bucarest-Constantza, September 30th – October 3rd 2008* (= *Pontica* 42, Supplementum 1). Constanța, 2009, 199–222.
- Boyd, Jameson 1981:** T. D. Boyd, M. H. Jameson. Urban and Rural Land Division in Ancient Greece. – *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 50, (4), *Greek Towns and Cities: A Symposium* (Oct. – Dec., 1981), 1981, 327–342. DOI: <https://doi.org/10.2307/147876>
- Bozkova 1997:** A. Bozkova. A Pontic Pottery Group of the Hellenistic Age (A Survey Based on Examples from the Bulgarian Black Sea Coast). – *Archaeologia Bulgarica*, 2, 1997, 8–17.
- Bozkova 1999:** A. Bozkova. Le vin Thasien dans l'intérieur de la Thrace. – In: C. Koukouli-Chrysanthaki, A. Muller, S. Papadopoulos (eds.). *Thasos: Matières premières et technologie de la*

préhistoire à nos jours. Actes du colloque international, Thasos, Liménaria, 26–29/9/1995. Paris, 1999, 323–337.

- Bozkova 2014:** A. Bozkova. West Slope Pottery from Mesambria Pontike. – In: P. G. Bilde, M. L. Lawall (eds.). Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery (= Black Sea Studies, 16). Aarhus, 2014, 199–214.
- Bozkova, Nikov 2009:** A. Bozkova, K. Nikov. La céramique monochrome en Thrace et ses prototypes anatoliens. Problemes de chronologie. – In: P. Dupont, V. Lungu (eds.). Actes du colloque international „Les productions céramiques du Pont-Euxin à l’époque grecque“, Bucarest 18–23 Septembre 2004 (= Il Mar Nero, VI, 2004/2006). Roma, 2009, 47–55.
- Bozkova, Vasileva 2009:** A. Bozkova, D. Vasileva. Un complexe de céramique monochrome des environs de Simeonovgrad dans la vallée du Hebros. – In: A. Avram, L. Buzoianu, C. Chera, G. Custurea, P. Dupont, V. Lungu, I. Nastasi (eds.). Pontic Grey Wares. International Conference, Bucarest-Constantza, September 30th – October 3rd 2008 (= Pontica 42, Supplementum 1). Constanța, 2009, 223–244.
- Buzoianu, Bărbulescu 2008:** L. Buzoianu, M. Bărbulescu. Albești. Monografie Archeologica. I. (Bibliotheca Tomitana, IV). Constanta, 2008.
- Canarache 1957:** V. Canarache. Importul amforelor stampilate la Istria (=Biblioteca istorică, I). București, 1957.
- Cankardeş-Şenol 2015:** G. Cankardeş-Şenol. Early Cnidian Amphora Exports to Alexandria, Egypt. – In: E. Lafi, S. Patacı (eds.). Recent Studies on the Archaeology of Anatolia (= British Archaeological Reports, International Series 2750). Oxford, 2015, 169–192.
- Cankardeş-Şenol 2017:** G. Cankardeş-Şenol. Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps. Volume 4, Eponyms T to X (= Études Alexandrines, 39). Alexandrie, 2017.
- Carter et al. 2000:** J. C. Carter, M. Crawford, P. Lehman, G. Nikolaenko, J. Trelogan. The Chora of Chersonesos in Crimea, Ukraine. – American Journal of Archaeology, 104 (4), 2000, 707–741.
- Chisholm 1968:** M. Chisholm. Rural settlement and land use: An essay in location. London, 1968.
- Čimbuleva 1969:** J. Čimbuleva. Trouvailles de la nécropole de Nessèbre. – In: Nessèbre I. Sofia, 1969, 165–178.
- Čimbuleva 2005:** J. Čimbuleva. La nécropole antique de Messambria. Matériaux et études. – In: I. Karayotov (ed.). In memoriam Jeannae Čimbuleva (= Nessèbre, III). Burgas, 2005, 91–117.
- Coja 1986:** M. Coja. Les centres de production amphoriques identifiés à Istros Pontique. – In: J.-Y. Empereur, Y. Garlan (eds.). Recherches sur les amphores grecques (= Bulletin de Correspondance Hellénique, Supplement XIII). Paris, 1986, 417–450.
- Cranstone 1972:** B. Cranstone. Environmental Choice in Dwelling and Settlement: An Ethnographical Survey. – In: P. Ucko, R. Tringham, G. W. Dimbleby (eds.). Man, Settlement and Urbanism. Proceedings of a Meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects Held at the Institute of Archaeology, London University, December 5–7, 1970. Cambridge, 1972, 487–503.

- Damyantov 2007:** M. Damyantov. Dionysopolis, its territory and neighbours in the pre-Roman times. – In: D. Grammenos, E. Petropoulos (eds.). *Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2. Volume I* (= British Archaeological Report, International Series 1675 (I)). Oxford, 2007, 1–36.
- Damyantov 2018:** M. Damyantov. On the Early Date of the Sanctuary of Demeter in Apollonia: Some East Greek Pottery. – In: A. Avram, L. Buzoianu, V. Lungu (eds.). *Koinè et mobilité artisanale entre la Méditerranée et la mer Noire dans l'Antiquité. Hommage à Pierre Dupont à son 70e anniversaire* (= Pontica, LI, Supplementum V). Constanța, 2018, 141–154.
- Damyantov, Panayotova 2023:** M. Damyantov, K. Panayotova. On the Chronology of the Earliest Greek Metallurgy in Apollonia Pontica. – In: M. Bentz, M. Heinzelmann (eds.). *Sessions 11–12, Single Contributions – Poster Sessions, Heidelberg: Propylaeum, 2023 (Archaeology and Economy in the Ancient World – Proceedings of the 19th International Congress of Classical Archaeology, Cologne/Bonn 2018, Vol. 56)*. Heidelberg, 2023, 285–294. DOI: <https://doi.org/10.11588/propylaeum.1036.c14145>
- Damyantov et al. 2021:** M. Damyantov, E. Nankov, D. Stoyanova. Inconspicuous Presence? Macedonians on the West Pontic Coast in the Early Hellenistic Period. – In: M. Manoledakis (ed.). *Peoples in the Black Sea Region from the Archaic to the Roman Period: Proceedings of the 3rd International Workshop on the Black Sea in Antiquity held in Thessaloniki, 21–23 September 2018*. Oxford, 2021, 113–127.
- Dennell, Webley 1975:** R. Dennell, D. Webley. Prehistoric Settlement and Land Use in Southern Bulgaria. – In: E. S. Higgs (eds.). *Palaeoeconomy, being the second volume of papers in economic prehistory by members and associates of the British Academy Major Research Project in the Early History of Agriculture*. London, 1975, 97–108.
- Dimitrov 1975:** B. Dimitrov. Beobachtungen über die antike Topographie der südlichen Schwarzmeerküste. – In: *Recherches de géographie historique II* (= *Studia Balcanica*, 10). Sofia 1975, 11–18.
- Dimitrov, Čičikova 1978:** D. P. Dimitrov, M. Čičikova. The Thracian City of Seuthopolis. – *British Archaeological Reports, International Series*, 38. Oxford, 1978.
- Domaradzki 2002:** M. Domaradzki. Grey Pottery from Pistiros. Part I. – In: J. Bouzek, L. Domaradzka, Z. Archibald (eds.). *Pistiros II: Excavations and Studies*. Prague, 2002, 189–207.
- Fields 2006:** N. Fields. *Ancient Greek Fortifications 500–300 BC*. New York, 2006.
- Finkielstejn 2001:** G. Finkielstejn. Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. environ. Premier bilan (= *British Archaeological Reports, International Series*, 990). Oxford, 2001.
- Flannery 1976:** K. Flannery. The village and its catchment area: Introduction. – In: K. Flannery (ed.). *The Early Mesoamerican Village*. Academic Press, 1976, 91–95.
- Gheorghiu 2009:** D. Gheorghiu. Built to be burnt: The building and combustion of Chalcolithic dwellings in the Lower Danube and Eastern Carpathian areas. – In: L. Nikolova, M. Merlini, Alexandra Comsa (eds.). *Circumpontica in Prehistory: Western Eurasian Studies. In memory of Eugen Comşa* (= *British Archaeological Reports, International Series*, 10144). Oxford, 2009, 55–68.

- Gramatopol, Poenaru Bordea 1969:** M. Gramatopol, G. Poenaru Bordea. Amphora Stamps from Callatis and South Dobrogea. – *Dacia – Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle serie*, XIII, 1969, 127–282.
- Gulbekian 1987:** E. Gulbekian. The Origin and Value of the Stadion Unit Used by Eratosthenes in the Third Century B.C. – *Archive for History of Exact Sciences*, 37 (4), 1987, 359–363. DOI: 10.1007/BF00417008
- Selin 1997:** H. Selin (ed.). *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*. Amherst, 1997.
- Howland 1958:** R. H. Howland. *Greek Lamps and Their Survivals (= The Athenian Agora, 4)*. Princeton, 1958.
- Ivanova 2019:** N. Ivanova. Socioeconomic implications of cereal crop production in Inland Thrace during the Late Iron Age (= *Dissertations*, 13). Sofia, 2019.
- Jefremow 1995:** N. Jefremow. *Die Amphorenstempel des hellenistischen Knidos (= Quellen und Forschungen zur Antiken Welt, 19)*. München, 1995.
- Jöhrens 2001:** G. Jöhrens. Amphorenstempel hellenistischer Zeit aus Tanais. Stempel aus den Grabungen 1993 bis 1999 sowie Nachträge und Korrekturen zu den von Selov 1975 und 1994 publizierten Amphorenstempeln. – *Eurasia Antiqua*, 7, 367–479.
- Jones et al. 1973:** J. E. Jones, A. J. Graham, L. H. Sackett, M. I. Geroulanos. An Attic Country House below the Cave of Pan at Vari. – *The Annual of the British School at Athens*, 68, 1973, 355–452.
- Karayotov 1994a:** I. Karayotov. La Χώρα de Mesambria Pontica d'après les données archéologiques et numismatique. – В: Д. Драганов (ред. и състав.). *Поселищен живот в Древна Тракия. III международен симпозиум „Кабиле“, 17–21 май Ямбол. Ямбол, 1994, 283–292.*
- Karayotov 1994b:** I. Karayotov. *The Coinage of Mesambria. Volume I. Silver and Gold Coins of Mesambria (= Thracia Pontica Series IV, Thracia Maritima, Corpus Numorum)*. Burgas, 1994.
- Karayotov 2005:** I. Karayotov. Circulation des monnaies de bronze de Messambria. – In: Nessèbre, III. Burgas, 2005, 194–220.
- Karayotov 2006:** I. Karayotov. Bronze coins „Athena helmet with star – ΜΕΣΑ in pelta“. – In: F. Bertemes, A. Furtwängler (Hrsg.). *Pontos Euxeinos. Beiträge zur Archäologie und Geschichte des antiken Schwarzmeer- und Balkanraumes. Manfred Oppermann zum 65 Geburtstag (= ZAKSSchriften, 10)*. Langenweißbach, 2006, 109–114.
- Karayotov 2009:** I. Karayotov. *The Coinage of Messambria. Volume II. Bronze coins of Mesambria*. Burgas, 2009.
- Karayotov, Kiachkina 1986:** I. Karayotov, P. Kiachkina. Une forteresse thrace sur „la route du sel“. – In: M. Lazarov, C. Angelova, K. Porojanov (eds.). *Troisième symposium international: Thème générale: „Les Thraces et les colonies grecques VII-V s.av.n.è.“: Table ronde sur les ancras anciennes, Sozopol, 6–12 Octobre 1985 (= Thracia Pontica, III)*. Sofia, 1986, 245–250.
- Kazarov 1911:** G. Kazarov. Grabfund bei Mesembria. – *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung*, 36, 308–316. DOI: <https://doi.org/10.11588/diglit.37288.33>

- Kazarow 1938:** G. Kazarow. Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. Budapest, 1938.
- Kiyashkina, Bozkova 2017:** P. Kiyashkina, A. Bozkova. A Century of Studies in the Necropolis of Mesambria Pontica. – In: P. Kyashkina, M. Damyanov, A. Bozkova, P. Delev (eds.). Proceedings of the International Conference „Ancient Greek Necropolies Along the Black Sea Coast“, Nessebar, October 4–7, 2012 (= Nessebre, IV.) Veliko Tarnovo, 2017, 7–22.
- Kiyashkina et al. 2012:** P. Kiyashkina, A. Bozkova, T. Marvakov. Catalogue – In: A Guide to the Collections of the Archaeological Museum of Nessebar. Nessebar, 2012, 35–185.
- Kovachev et al. 2011:** V. Kovachev, T. Stoyanov, T. Stanimirova, D. Stoyanova, I. Lozanov, V. Mladenov. Archaeometric study of Hellenistic roof tiles and amphorae from Apollonia and Mesambria: An attempt at identifying local production. – In: C. Tzochew, T. Stoyanov, A. Bozkova (eds.). PATABS II. Production and trade of amphorae in the Black Sea. Acts of the International round table held in Kiten, Nessebar and Sredetz, September 26–30, 2007. Sofia, 2011, 203–244.
- Krapivina, Lejpunskaja 2009:** V. Krapivina, N. Lejpunskaja. Grey Table Ware from Late Archaic-Early Classical Complexes of the Central Quarter of Olbia Pontica. – In: A. Avram, L. Buzoianu, C. Chera, G. Custurea, P. Dupont, V. Lungu, I. Nastasi (eds.). Pontic Grey Wares. International Conference, Bucarest-Constantza, September 30th – October 3rd 2008 (= Pontica 42, Supplementum 1). Constanța, 2009, 67–76.
- Krasilnikoff 2010:** J. A. Krasilnikoff. Irrigation as innovation in ancient Greek agriculture. – World Archaeology, 42 (1), 2010, 108–121.
- Kryžickij, Lejpunskaja 2010:** S. D. Kryžickij, N. A. Lejpunskaja. Building remains and accompanying finds, 6th – 1st century BC. – In: N. A. Lejpunskaja, P. G. Bilde, J. M. Højte, V. V. Krapivina, S. D. Kryžickij (eds.). The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD (2 vols.) (= Black Sea Studies, 13). Aarhus, 2010, 27–102.
- Lawall 1998:** M. L. Lawall. Bolsals, Mendean amphoras, and the date of the Porticello shipwreck. – The International Journal of Nautical Archaeology, 27, 1, 1998, 16–23. DOI: [https://doi.org/10.1016/S1057-2414\(98\)80089-7](https://doi.org/10.1016/S1057-2414(98)80089-7)
- Lazarov 1980:** M. Lazarov. Timbres amphoriques de Nessèbre. – In: Nessebre, II. Sofia, 1980, 156–185.
- Lehmann-Haupt 1929:** C. Lehmann-Haupt. Stadion. – Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart, 1929, 1930–1963.
- Madzharov 2017:** Amphora stamps from the necropoleis of the city. – In: A. Bozkova, K. Madzharov, T. Stoyanov. The Economic Relations of the Getic Capital Helis According to the Transport Amphorae. Part One. The Amphora Stamps (= Sboryanovo, Volume IV). Sofia, 2017, 55–68.
- Madzharov, Stoyanov 2018:** K. Madzharov, T. Stoyanov. New Evidence on the Chronology of the So-Called Zenon-B Group Amphorae of Knidos. – In: I. Valchev (ed.). Stephanos Archaeologicos ad 80 annum professoris Ludmili Getov (= Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum VI). София, 2018, 141–151.

- Madzharov et al. 2019:** K. Madzharov, T. Stoyanov, A. Bozhkova. New Evidence about the Sinopean Amphora Import in North-Eastern Thrace. – In: H. Kaba, G. Şahin, G. Akarsu, O. Bozoğlan (eds.). International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology „Ancient Sinope and The Black Sea“, 3–15 October 2017. Proceeding Book. Sinop, 2019, 65–74.
- Monahov 1993:** S. Monahov. Les amphores de Sinope. – In: *Anatolia Antiqua*, II, 1993, 107–132.
- Morris, Papadopoulos 2005:** S. P. Morris, J. K. Papadopoulos. Greek Towers and Slaves: An Archaeology of Exploitation. – *American Journal of Archaeology*, 109 (2), 2005, 155–225.
- Nedev, Gyuzelev 2011:** D. Nedev, M. Gyuzelev. The 6th Century BC Chian White-Slipped Amphorae from Apollonia (Results of the Most Recent Archaeological Investigations). – In: C. Tzochew, T. Stoyanov, A. Bozhkova (eds.). PATABS II. Production and trade of amphorae in the Black Sea. Acts of the International round table held in Kiten, Nessebar and Sredetz, September 26–30, 2007. Sofia, 2011, 203–244.
- Nikolaenko 2006:** G. M. Nikolaenko. The *Chora* of Tauric Chersonesos and the Cadastre of the 4th – 2nd century BC. – In: P. G. Bilde, V. F. Stolba (eds.). Surveying the Greek Chora. The Black Sea Region in a Comparative Perspective (= *Black Sea Studies*, 4). Aarhus, 151–174.
- Ognenova 1960:** L. Ognenova. Les fouilles de Mésambria. – *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 84 (1), 1960, 221–232.
- Ognènova-Marinova 1980:** L. Ognènova-Marinova. Tuiles et terres cuities architecturales. – In: *Nessebre*, II. Sofia, 1980, 110–155.
- Ognènova-Marinova 1994:** L. Ognènova-Marinova. „Messambriacos portus“. – In: M. Lazarov, C. Angelova (eds.). Actes du symposium international – Les ports dans la vie la Thrace ancienne, 7–12 octobre 1991, Sozopol. Thracia Pontica, serie I (= *Thracia Pontica*, V). Varna, 1994, 139–142.
- Ognènova-Marinova 2005:** L. Ognènova-Marinova. L’architecture domestique à Messambria IVe – IIe s. av. In J.C. – In: I. Karayotov (ed.). In memoriam Jeannae Čimbuleva (= *Nessebre*, III). Burgas, 2005, 11–29.
- Petrova 2014:** A. Petrova. A Pontic Group of Hellenistic Mouldmade Bowls. – In: P. G. Bilde, M. L. Lawall (eds.). Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery (= *Black Sea Studies*, 16). Aarhus, 2014, 215–231.
- Reho 2005:** M. Reho. Céramique attique à figures noires et rouges. – In: I. Karayotov (ed.). In memoriam Jeannae Čimbuleva (= *Nessebre*, III). Burgas, 2005, 30–50.
- Renfrew, Bahn 2004:** C. Renfrew, P. Bahn. *Archaeology. Theories, Methods and Practice*. London, 2004.
- Rotroff 1997:** S. I. Rotroff. Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. (= *The Athenian Agora*, 29 (1–2)). Princeton, 1997.
- Rouse 1972:** I. Rouse. Settlement patterns in archaeology. – In: P. Ucko, R. Tringham, G. W. Dimbleby (eds.). *Man, Settlement and Urbanism*. Proceedings of a Meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects Held at the Institute of Archaeology, London University, December 5–7, 1970. Cambridge, 1972, 95–107.

- Shefton 1996:** B. Shefton. Castulo Cups in the Aegean, the Black Sea Area and the Near East with the Respective Hinterland. – In: O. Lordkipanidze, P. Lévêque (eds.). *Sur les traces des Argonautes. Actes du 6e symposium de Vani (Colchide), 22–29 septembre 1990* (= *Annales littéraires de l'Université de Besançon*, 613). Besançon, 1996, 163–186.
- Slapšak, Stančić 1999:** B. Slapšak, Z. Stančić. The Greek field system at Pharos: a metric analysis. – *Revue des Études Anciennes*, 101 (1–2), 1999, 115–124. DOI: <https://doi.org/10.3406/bch.2006.7431>
- Slavova 2007:** M. Slavova. Transliteration of Thracian Names Through the Resources of the Greek Alphabet: <I> Digraphs in the Thracian Names. – In: A. Iakovidou (ed.). *Thrace in the Graeco-roman world: Proceedings of 10th Congress of Thracology, October 2005, Komotini–Alexandroupolis*. Athens. 2007, 553–556.
- Smekalova, Smekalov 2006:** T. Smekalova, S. Smekalov. Ancient Roads and Land Division in the Chorai of the European Bosphoros and Chersonesos on the Evidence of Air Photographs, Mapping and Surface Surveys. – In: P. G. Bilde, V. F. Stolba (eds.). *Surveying the Greek Chora. The Black Sea Region in a Comparative Perspective* (= *Black Sea Studies*, 4). Aarchus, 207–248.
- Smith 1972:** F. Smith. Land-use, Settlement Patterns and Subsistence agriculture: a demographic perspective. – In: P. Ucko, R. Tringham, G. W. Dimbleby (eds.). *Man, Settlement and Urbanism. Proceedings of a Meeting of the Research Seminar in Archaeology and Related Subjects Held at the Institute of Archaeology, London University, December 5–7, 1970*. Cambridge, 1972, 409–425.
- Stoyanov 2003:** T. Stoyanov. The Parmeniskos Amphora Group – New Data and Reflections on the Production Centres and Chronology. – *Archaeologia Bulgarica*, VII (1), 2003, 35–43.
- Stoyanov 2011:** T. Stoyanov. New evidence of amphorae production in Early Hellenistic Mesambria Pontica. – In: C. Tzochew, T. Stoyanov, A. Bozkova (eds.). *PATABS II. Production and trade of amphorae in the Black Sea. Acts of the International round table held in Kiten, Nessebar and Sredetz, September 26–30, 2007*. Sofia, 2011, 191–201.
- Stoyanov 2016:** T. Stoyanov. More on the amphorae production in Early Hellenistic Mesambria Pontica. – In: M. Slavova, N. Sharankov (eds.). *Monuments and Text in Antiquity and Beyond. Essays for the Centenary of Georgi Mihailov (1915–1991)* (= *Studia Classica Serdicensia*, 5). Sofia, 2016, 362–370.
- Stoyanov et al. 2017:** T. Stoyanov, K. Madzharov, A. Bozhkova. The Economic Relations of Helis According to the Amphora Stamp Data. – In: A. Bozkova, K. Madzharov, T. Stoyanov. *The Economic Relations of the Getic Capital Helis According to the Transport Amphorae. Part One. The Amphora Stamps* (= *Sboryanovo, Volume IV*). Sofia, 2017, 77–104.
- Teleaga, Zirra 2003:** E. Teleaga, V. Zirra. Die Nekropole des 6.-1. Jhs. v.Chr. von Istria Bent bei Histria: Archäologische Untersuchungen zur Bevölkerung in der westlichen Schwarzmeerregion (= *Internationale Archäologie*, 83). Leidorf, 2003.
- Thompson 1962:** D. B. Thompson. Three Centuries of Hellenistic Terracottas: II. C The Satyr Cistern. – *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 31 (3), 1962, 244–262. DOI: <https://doi.org/10.2307/147120>

- Trigger 1968:** B. G. Trigger. The Determinants of Settlement Patterns. – In: K. C. Chang (ed.). *Settlement Archaeology*. Palo Alto, 1968, 53–78.
- Tzochev 2011:** C. Tzochev. Archaic Amphora Import from Thracian Sites Around the Bay of Burgas. – In: C. Tzochev, T. Stoyanov, A. Bozkova (eds.). *PATABS II. Production and trade of amphorae in the Black Sea. Acts of the International round table held in Kiten, Nessebar and Sredetz, September 26–30, 2007*. Sofia, 2011, 73–86.
- Tzochev 2016:** C. Tzochev. *Amphora Stamps from Thasos – The Athenian Agora XXXVII*. Princeton, 2016.
- Ushakov et al. 2016:** S. Ushakov, M. Tiurin, E. Lesnaya. The new Hellenistic assemblages from the North-East district of Tauric Chersonesos. – In: S. Japp, P. Kögler (eds.), R. Rosenthal-Heginbottom, W. Rudolp (assoc. eds.). *Traditions and Innovations: Tracking the Development of Pottery from the Late Classical to the Early Imperial Periods. Proceedings of the 1st Conference of IARPotHP, Berlin, November 2013, 7th – 10th. Volume 1*. Wien, 2016, 491–502.
- Uzunov et al. 2021:** Z. Uzunov, B. Dumanov, B. Kostova, V. Stoyanov, R. Berberova, B. Zlateva. Determination of Hellenistic Pottery and Wall Plaster Mineral Composition. – In: G. Mardirosian, P. Getsov (eds.). *Proceedings of Seventeenth International Scientific Conference „Space, Ecology, Safety – SES 2021“, 20–22 October 2021, Sofia, Bulgaria*. Sofia, 2021, 308–312.
- Vasileva 2013:** S. Vasileva. Column-kraters of the 5th century BC from Thrace (based on finds from Bulgaria). – In: G. Tsetskhladze, S. Atasoy, A. Avram, Ş. Dönmez, J. Hargrave (eds.). *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC – 5th Century AD)*. Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities, Istanbul, 14th–18th September 2009 (British Archaeological Reports, International Series, 2517). Oxford, 2013, 129–143.
- Vita-Finzi et al. 1970:** C. Vita-Finzi, E. S. Higgs, D. Sturdy, J. Harriss, A. J. Legge, H. Tippet. Prehistoric Economy in the Mount Carmel Area of Palestine: Site Catchment Analysis. – *Proceedings of the Prehistoric Society*, 36, 1970, 1–37.
- Zirra et al. 1993:** V. Zirra, N. Conovici, G. Trohani, P. Gherghe, P. Alexandrescu, G. Gâță. La station gétique fortifiée de „Cetatea Jidovilor“ (Coțofeni din Dos, dép. De Dolj). – *Dacia – Revue d’archéologie et d’histoire ancienne. Nouvelle serie*, XXXVII, 73–157.
- Vogeikoff-Brogan 2000:** N. Vogeikoff-Brogan. Late Hellenistic Pottery in Athens: A New Deposit and Further Thoughts on the Association of Pottery and Societal Change. – *Hesperia*, 69 (3), 2000, 293–333. DOI: <https://doi.org/10.2307/148399>

ТАБЛИЦА

С РЕГИСТРИРАНИТЕ И ПРОУЧВАНИ ОБЕКТИ В ОКОЛНОСТИТЕ НА МЕСАМБРИЯ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА I ХИЛ. ПР. ХР.

Обект	Местност	Землище	Вид на обекта	Датировка
3	Голямата канара	с. Александрово	Извънградски комплекс. стопанско имение	Елинистическа епоха (последна четвърт, края на IV – средата на I в. пр. Хр.)
6	Кору чешма	гр. Каблешково	Селище	Късна желязна епоха
7	Даалията	гр. Каблешково	Селище	Класическа епоха
9	Руслар кайряк	гр. Каблешково	Единична постройка/ ферма	Елинистическа епоха (началото на III – втора половина на II в. пр. Хр.)
10	Панаята	гр. Каблешково	Селище	Класическа епоха
12	Панаята	гр. Каблешково	Селище	Класическа епоха
14	Ясака	с. Александрово	Единична постройка/ ферма	Класическа епоха
15	Каптажа	с. Александрово	Извънградски комплекс/ стопанско имение	Елинистическа епоха (последна четвърт, края на IV – средата на I в. пр. Хр.)
16		гр. Ахелой	Единична постройка/ ферма	Класическа епоха
17		с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
28	Камънака	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
31	Яката	с. Тънково	Селище	Класическа епоха
34	Дренака	с. Тънково	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха последната четвърт на IV–II в. пр. Хр.

Обект	Местност	Землище	Вид на обекта	Датировка
46	Корията	с. Александрово	Надгробна могила	Късна желязна епоха
51	Калемовата кория	с. Порой	Селище	Елинистическа епоха
54	Харманлъка	с. Оризаре	Единична постройка/ укрепена структура	Късна елинистическа епоха (втора четвърт на II – средата на I в. пр. Хр.)
56	Ламбер чешма	с. Оризаре	Селище	Елинистическа епоха
61	Стаматова чука	с. Оризаре	Селище	Елинистическа епоха (края на IV – средата на III в. пр. Хр.)
62	Караорман	с. Кошарица	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
65	Юрглука/ Азмака	с. Гюльовца	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
66	Тодоша	с. Оризаре	Надгробна могила	Късна желязна епоха
67	Тодоша	с. Оризаре	Надгробна могила	Късна желязна епоха
68	Тодоша	с. Оризаре	Надгробна могила	Късна желязна епоха
69	Тодоша	с. Оризаре	Надгробна могила	Късна желязна епоха
71	Тодоша	с. Оризаре	Надгробна могила	Късна желязна епоха
70	Азмака	с. Гюльовца	Селище	Класическа епоха
75	Големият равник	гр. Св. Влас	Селище	Елинистическа епоха; късна елинистическа епоха
78	Бряста	гр. Каблешково	Селище	Класическа епоха
81	Лозята	с. Равда	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
83		с. Медово	Селище	Класическа епоха
90	Аязмата	гр. Ахелой	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
91	Бялата чешма	с. Кошарица	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
93	Алагъза	с. Оризаре	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
94	Караорман	с. Оризаре	Селище	Класическа епоха
96	Караорман	с. Оризаре	Единична постройка/ ферма	Класическа епоха
99		с. Равда	Селище	Класическа епоха
105	Праматаря	гр. Каблешково	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV – средата на I в. пр. Хр.)
106	Ялама чешма	гр. Каблешково	Селище	Късна желязна епоха
109		гр. Каблешково	Селище	Късна желязна епоха
112	Червената пръст	с. Кошарица	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха

Обект	Местност	Землище	Вид на обекта	Датировка
114	Ялама чешма	гр. Каблешково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
115	Даалията	гр. Каблешково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
117	Даалията	гр. Каблешково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
121	Чокура	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
122	Новата мера	с. Равда	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха; късна елинистическа епоха
123	Колибалъка	с. Оризаре	Селище	Класическа епоха
124	Колибалъка	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
125	Корията	с. Тънково	Селище	Класическа епоха
126	Корията	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Класическа епоха
128	Алагъоза	с. Оризаре	Селище	Късна желязна епоха
129	Алагъоза	с. Оризаре	Единична постройка/ ферма	Класическа епоха
130	Осенака	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
131	Дикъна	с. Оризаре	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
133	Копаранските лозя	с. Гюльовца	Селище	Късна желязна епоха
134	Боруна	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
135	Юртлуците	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
136	Юртлуците	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Елинистическа епоха
137	Юртлуците	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Класическа епоха
139	Боруна	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
141	Камънака	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
142	Турската чешма	с. Кошарица	Селище	Класическа епоха
144		гр. Несебър	Селище/предградие	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV – средата на I в. пр. хр.)
147	Старите лозя	с. Оризаре	Единична постройка/ ферма	Елинистическа епоха (IV или началото на III–I в. пр. Хр.

Обект	Местност	Землище	Вид на обекта	Датировка
149	Казалгъшка чешма	с. Оризаре	Селище	Късна желязна епоха
151	Корудере	с. Кошарица	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
152	Корудере	с. Кошарица	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
154	Ливадите	с. Кошарица	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха (края на IV началото на III – средата на I в. пр. Хр.)
155	Караорман	с. Оризаре	Селище	Класическа епоха
157	Араптарла	с. Гълъбец	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
158	Бейкьой	с. Бата	Култов комплекс/храм	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV – средата на I в. пр. хр.)
159	Къзълова нива	с. Горица	Селище	Късна желязна епоха
161	Мъртвицата. Градището	с. Порой	Селище	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV – средата на I в. пр. хр.)
165	Дренака	с. Кошарица	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
173	Араптарла	гр. Ахелой	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха; ранна елинистическа епоха
178	Под малкия чатал	гр. Каблешково	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
179	Саръямач	с. Тънково	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
180		с. Медово	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
181	Аязмата	гр. Ахелой	Единична постройка/ ферма	Късна елинистическа епоха
183	Аязмата	гр. Ахелой	Единична постройка/ ферма	Елинистическа епоха (началото на III до началото или средата на I в. пр. Хр.)
184	Аязмата	гр. Ахелой	Единична постройка/ ферма	Елинистическа епоха (началото на III до края на II или началото на I в. пр. Хр.)
189	Чалъка	с. Александрово	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
190		с. Александрово	Селище	Класическа епоха
191	Ясака	с. Александрово	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV – средата на I в. пр. Хр.)

Обект	Местност	Землище	Вид на обекта	Датировка
193	Чатал тепе	с. Александрово	Обект с неопределени функции	Късна желязна епоха
195	Янакълъка	с. Медово	Селище	Късна желязна епоха
196	Герленгеч	с. Медово	Надгробна могила	Късна желязна епоха
199	Янакълъка	с. Медово	Селище	Късна желязна епоха
201	Ескикълъшля	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
207	Лозенска чешма	с. Кошарица	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV – II в. пр. Хр.)
209	Белия саз	с. Кошарица	Селище	Късна желязна епоха
210	Лозенска чешма	с. Кошарица	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV – II в. пр. Хр.)
211	Кукуречова чешма	с. Кошарица	Селище	Ранна елинистическа епоха
212	Арпатарла	гр. Каблешково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
213	Арпатарла	гр. Ахелой	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
214	Лозенска чешма	с. Кошарица	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
219	Клисехендек	с. Гюльовца	Селище	Елинистическа епоха (началото на III – средата на I в. пр. Хр.)
284	Лозята	гр. Несебър	Единична постройка/ ферма	Ранна елинистическа епоха
286		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
287		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
288		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
289		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха; късна елинистическа епоха
291		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
292	Кокало	гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
297		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
298		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
299		гр. Несебър	Единична постройка	Класическа епоха; ранна елинистическа епоха
300		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха

Обект	Местност	Землище	Вид на обекта	Датировка
301		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
302		гр. Несебър	Единична постройка	Класическа епоха; ранна елинистическа епоха
303		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
304		гр. Несебър	Единична постройка	Класическа епоха; ранна елинистическа епоха
306		гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
310	Колтиря	гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
311	Кокало	гр. Несебър	Единична постройка	Ранна елинистическа епоха
318	Даалията	гр. Ахелой	Селище	Късна елинистическа епоха
321	Гьолтарла	гр. Каблешково	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Ранна елинистическа епоха. Последна четвърт на IV в. пр. Хр.
322	Гьолтарла	гр. Каблешково	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
325	Лозенска чешма	с. Кошарица	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV – II в. пр. Хр.)
328	Кокарджа	с. Гюльовца	Селище	Класическа епоха
331	Ламбер чешма	с. Оризаре	Селище	Класическа епоха
333	Даалията	гр. Каблешково	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
334	Даалията	гр. Каблешково	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха (последната четвърт на IV – средата на I в. пр. Хр.)
339	Герленгеч	с. Медово	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
340	Бейкъоската чешма	с. Бага	Единична постройка/ферма	Късна елинистическа епоха
343	Белия саз	гр. Несебър	Единична постройка/ферма	Късна желязна епоха
346		с. Медово	Единична постройка/ферма	Късна желязна епоха
349	Аязмото	гр. Каблешково	Единична постройка/ферма	Класическа епоха
350	Аязмото	гр. Каблешково	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Късна архаична и класическа епоха; елинистическа епоха (последна четвърт на IV – средата на I в. пр. Хр.)

Обект	Местност	Землище	Вид на обекта	Датировка
351	Синджи бунар	гр. Каблешково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
356	Гробищата	с. Каменар	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Късна архаична и класическа епоха; елинистическа епоха (последна четвърт на IV – средата на I в. пр. Хр.)
371	Пясъците	с. Порой	Селище	Класическа епоха
372	Юртчешме	с. Бата	Селище	Късна желязна епоха
373	Корията	с. Оризаре	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
375	Корията	с. Гюльовца	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
376	Корията	с. Гюльовца	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
378	Ескикьшла	с. Тънково	Селище	Късна архаична епоха; класическа епоха
380	Габрака	с. Оризаре	Единична постройка/ ферма	Класическа епоха
382	Корията	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
383	Корията	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
384	Колибалька	с. Тънково	Единична постройка/ ферма	Късна желязна епоха
386	Курбана	с. Тънково	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV – средата на I в. пр. Хр.)
389	Иван тарла	с. Гълъбец	Селище	Класическа епоха
400	Дядо Панайотова чешма	гр. Каблешково	Единична постройка/ ферма	Елинистическа епоха
403	Кв. Черно море II	гр. Несебър	Селище/предградие	Елинистическа епоха (последна четвърт на IV- средата на I в. пр. хр.)
	Палеоря	с. Емона	Извънградски комплекс. Стопанско имение	Елинистическа епоха (края на IV началото на III в. пр. Хр.)
	Емине	с. Емона	Култов комплекс/храм	Късна класическа и елинистическа епоха (средата на IV-II в. пр. Хр.)

9178619213325321

